

**VISNYK
OF THE LVIV
UNIVERSITY**

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

SERIES ECONOMICS

СЕРІЯ ЕКОНОМІЧНА

Issue 61

Випуск 61

Scientific Journal

Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year

Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1968

Видається з 1968 року

Ivan Franko
National University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2021

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 14619-3590 від 30.10.2008 року

Протокол № 23/12 від 29 грудня 2021 р.

"Вісник Львівського університету. Серія економічна" входить до Переліку наукових фахових видань категорії "Б" у галузі економічних наук за такими спеціальностями: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Наказ МОН України від 02 липня 2020 року № 886. Додаток 4).

Вісник публікує статті, які містять нові оригінальні результати дослідження актуальних питань розвитку фундаментальної економічної науки, вітчизняної та світової економіки, застосування кількісних методів та інформаційних технологій у цифровій економіці, інноваційних напрямів розвитку обліку та оподаткування, менеджменту, маркетингу, а також результати міждисциплінарних досліджень у галузях економіки, права, екології та інших наук.

The journal publishes articles with new original research results on current issues of domestic and world economy, application of quantitative methods and digital technologies in contemporary economy, innovative areas of accounting and taxation, management, marketing, and interdisciplinary studies in the fields of economics, law, ecology and other sciences.

Редакційна колегія: д-р екон. наук, проф. **О. С. Гринькевич** (головний редактор); д-р екон. наук, проф. **С. М. Панчишин** (заступник головного редактора); канд. екон. наук, доц. **Р. В. Михайлишин** (заступник головного редактора); канд. екон. наук, доц. **В. Б. Буняк** (відповідальний секретар); д-р екон. наук, проф. **Д. В. Ванькович**; д-р екон. наук, проф. **О. З. Ватаманюк**; д-р екон., проф. **М. Вірен** (Фінляндія); д-р екон. наук, проф. **В. М. Вовк**; канд. екон. наук, проф. **І. В. Грабинська**; д-р екон. наук, проф. **Л. С. Гринів**; канд. екон. наук, доц. **С. Я. Касян**; д-р екон., проф. **В. Квашніцкі** (Польща); д-р екон. наук, проф. **М. В. Кічурчак**; д-р екон. наук, проф. **О. М. Ковалюк**; д-р екон. наук, проф. **М. І. Крупка**; д-р екон. наук, проф. **Б. В. Кульчицький**; д-р екон. наук, проф. **М. І. Кульчицький**; д-р екон. наук, проф. **О. О. Кундичський**; д-р екон. наук, проф. **С. М. Лобзинська**; д-р екон. наук, проф. **Є. Й. Майовець**; канд. екон. наук, проф. **С. О. Матковський**; д-р екон. наук, проф. **І. Р. Михасюк**; д-р екон. наук, проф. **М. О. Оліскевич**; канд. екон. наук, проф. **П. І. Островерх**; д-р екон. наук, проф. **О. М. Підхонний**; канд. екон. наук, проф. **В. Й. Плиса**; д-р екон. наук, проф. **В. І. Приймак**; д-р екон. наук, проф. **Ю. О. Раделицький**; д-р екон. наук, проф. **С. К. Реверчук**; д-р екон. наук, проф. **О. С. Сенишин**; д-р екон. наук, проф. **І. Г. Скоморович**; д-р екон. наук, проф. **О. В. Стефанишин**; д-р екон. наук, доц. **Н. С. Струк**; д-р екон., проф. **С. Транев** (Болгарія); д-р екон. наук, проф. **А. Г. Хоронжий**; канд. екон. наук, доц. **В. Є. Швець**; д-р екон. наук, проф. **З. В. Юринець**; д-р екон. наук, проф. **Т. В. Яворська**.

Professor **O. Hrynkevych** – Editor-in-Chief

Professor **S. Panchyshyn** – Assistant Editor,

Associate Professor **R. Mykhailyshyn** – Assistant Editor

Associate Professor **V. Buniak** – Managing Editor

Відповідальний за випуск **Р. В. Михайлишин**

Адреса редколегії: Editorial Board Address:

ЛНУ ім. Івана Франка Ivan Franko National University of Lviv

Економічний факультет Faculty of Economics

просп. Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна 18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine

tel. +38(032) 239-41-68, e-mail: VisnykLvivUniv.Econ@gmail.com

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics>

ISSN 2078-6115

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0>

Редактор Н. ПЛИСА. Комп'ютерне верстання С. СЕНИК. Переклад англ. анотацій Г. ПЕХНИК

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 26,6.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021

ДО ЮВІЛЕЙНИХ ДАТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6100>

СЛОВО РЕДАКЦІЇ

Особливі дати в житті людини та існування соціальних спільнот спонукають до роздумів про досягнення і спроби мріяти та планувати майбутнє.

360 років – сповнене історичного символізму число для існування і розвитку Львівського університету. Особлива дата змушує повернутись в історію і найперше віддати шану особистостям, завдяки яким сучасний Університет притягує молодих людей як символ наукового поступу, свободи думки, поваги до національної і світової культури та інтелекту.

Не ризикуючи оминати увагою особистостей, які долучилися до розвитку Львівського університету, перше й головне слово про Івана Франка – генія українського народу, інтелектуала світового рівня, завдяки якому народилася «Молода Україна» в історії нашої культури як об'єктивації національного буття¹. В особі однієї людини світ подарував Україні геніального поета, публіциста, літературознавця, філософа, економіста, політика, громадського діяча, який мав сміливість не лише вірити, а й писати про незалежність, волю і самоідентичність українців – «не галицьких, не буковинських, не русинів, а українців без офіційних кордонів»².

Праці Івана Франка, присвячені економічним проблемам життя українців на межі минулих століть, увійшли до окремого тому зібрання творів письменника у п'ятдесяти томах. Серед проблем, які найбільше цікавлять Франка у цій галузі, – економічне становище українців тогочасної Галичини у складі Австро-Угорської монархії. Усвідомлюючи як вчений другорядність політичного, майнового стану свого народу у чужій країні, Франко-поет, громадський діяч не перестає вірити і писати про неминучість національного відродження, політичну та економічну свободу. Ця віра і сьогодні надихає співвітчизників у пошуку нової національної ідеї та втілення її у життя.

2021 рік ювілейний для економічного факультету Львівського університету. Заснований у 1966 році у відповідь на тогочасну потребу підготовки фахівців з математичних методів в економіці, планування та управління, він є одним із найбільших структурних підрозділів Львівського університету. Упродовж більше як півстоліття на факультеті сформувались потужні наукові школи та напрями з фундаментальної

¹ Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи. 1993. 126 с.

² Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 45. Одвертий лист до галицької української молоді. С. 401–409.

економічної науки – політичної економії, макроекономіки, мікроекономіки, міжнародної економіки, історії економічних учень та історії економіки, математичних методів та інформаційних технологій в економіці, економічної аналітики та бізнес-статистики, фінансів, обліку та банківництва, підприємництва, менеджменту і маркетингу.

Динамізм розвитку і нові явища сучасного життя, глобальні виклики, серед яких – пандемія COVID-19, гібридні війни, зміни клімату, вимушена міграція, гендерна та вікова дискримінація, – не залишають академічній спільноті нічого іншого, аніж потребу усвідомити та адекватно реагувати на такі виклики, обговорювати й активно шукати вирішення складних проблем у нових економічних реаліях.

Ми пропонуємо платформу для інтеграції представників академічної спільноти різних поколінь, регіонів і країн у науковому пошуку вирішення актуальних і взаємопов'язаних проблем сучасної економіки.

З повагою

*Редакція Вісника Львівського університету. Серія економічна
з нагоди 360-річчя Львівського університету
та 55-річчя економічного факультету*

EDITORIAL PREFACE

Special dates in human life and social community existence urge to contemplate about achievements and to dream and plan the future.

The 360th anniversary is the figure full of historical symbolism for the existence and development of Lviv University. This special date makes us go back in history and, first of all, pay tribute to the personalities thanks to whom modern University attracts young people as a symbol of scientific progress, freedom of thought, respect for the national and world culture and intellect.

With no risk to forget mentioning individuals who were involved in the development of Lviv University, the first and the main mention should be about Ivan Franko – a genius of the Ukrainian people, a world-level intellectual thanks to whom “Moloda Ukrayina” (“Young Ukraine”) was born in the history of our culture as the objectivization of the national existence¹. In one individual the world granted Ukraine a brilliant poet, publicist, literary scholar, philosopher, economist, politician, public figure who was brave enough not just to be believe in, but also to write about independence, freedom, and self-identity of Ukrainians – “not those of Halychyna, Bukovyna, not rusyns, but Ukrainians with no official borders”².

Ivan Franko’s papers dedicated to economic problems in the life of Ukrainians at the turn of the past centuries were included into a separate volume of the writer’s works collection in fifty volumes. The problems Ivan Franko was most interested in within this fields were economic status of Ukrainians of the then Halychyna within the Austro-Hungarian Empire. Realizing, as a scholar, the secondary role of the political and property status of his people in the foreign country, Franko-poet, public figure would not give up believing and writing about the unavoidability of national renaissance, political and economic freedom. This faith keeps inspiring his fellow countrymen for the search of the new national idea and its implementation up till now.

The year 2021 is a jubilee year for the Faculty of Economics of Lviv University. Founded in 1966 in response to the then need for training professionals in mathematical methods for economics, planning and management, now it is one of the largest structural units of Lviv University. Over more than half a century the Faculty has developed powerful schools of science and directions in the fundamental economic science – political economy, macroeconomics, microeconomics, international economics, history of economic theories and history of economics, mathematical methods and information technologies in economics, economic analytics and business statistics, finance, accounting and banking, entrepreneurship, management and marketing.

---

¹ Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи. 1993. 126 с. [Zabuzhko O. S. Philosophy of the Ukrainian Idea and European Context: Franko Period. Kyiv: Osnovy. 1993. 126 p.]

² Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 45. Одвертий лист до галицької української молоді. С. 401–409. [Franko I. Collection of Works in 50 Volumes. V. 45. A Frank Letter to the Ukrainian Youth of Halychyna. Pp. 401–409.]

The dynamism of development and new phenomena of modern life, global challenges including the COVID-19 pandemic, hybrid wars, climate change, forced migration, gender and age discrimination do not leave the academic community any other choice than to realize and adequately respond to such challenges, to discuss and actively look for solutions to complex problems in the new economic reality.

We offer a platform for the integration of the representatives of the academic community of different generations, regions, and countries in the scientific search of solutions to relevant and interrelated problems of modern economy.

Respectfully yours

*Editorial Board of the Bulletin of Lviv University. Economic Series,
on the occasion of the 360 th anniversary of Lviv University
and the 55 th anniversary of the Faculty of Economics*

ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА. ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6101>

УДК 65:502/504(075.8)

JEL Classification: E60

ФІЗИЧНА (ПРОСТОРОВА) МАКРОЕКОНОМІКА У СИСТЕМІ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Лідія Гринів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18*

e-mail: lidiya.hryniv@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7720-6504>

Анотація. *Мета статті – розкрити зміст нового, обґрунтованого нами, напряму досліджень у системі фундаментальної економічної науки – фізичної (просторової) макроекономіки для екологічно сталого розвитку світу.*

Досліджено основи формування (становлення) фізичної макроекономіки сталого розвитку, яка розширює систему координат досліджень в економічній науці, оскільки враховує параметри фізики наземного простору біосфери в економічному розвитку. Об'єктом дослідження фізичної макроекономіки є складні просторові екологосоціогосподарські системи (ЕСГС), в ядрі яких – наземні екологічні системи, що характеризуються певним обсягом біофізичної продуктивності поверхні Землі. Фізична макроекономіка досліджує моделі сумірності біофізичних і вартісних оцінок на шляху до формування економіки сталого розвитку.

Запропоновано фізико-економічну парадигму формування економіки сталого розвитку, яка, на відміну від існуючих, враховує природні джерела початкового циклу збагачення в економіці. Це дає підстави для методологічних змін у теорії вартості та побудови якісно нової моделі монетарної економіки для вирішення проблем Sustainability.

Фізична (просторова) макроекономіка – інтегральна (синтезуюча) наука, що застосовує трансдисциплінарні підходи до дослідження причинно-наслідкових зв'язків у складних стаціонарних екологосоціогосподарських системах різного ієрархічного рівня. Нові евристичні моделі в ній базуються на синтезі законів фізики, біології, геоботаніки, геохімії, ландшафтознавства, біофізики та економіки. Обґрунтовано фізико-економічну модель сталого розвитку, яка побудована на методі функції екологічної пропозиції Землі та націлена на збереження півки життя. Ця функція фіксує оптимальний обсяг продуктивності капіталу Землі, який можна отримати за його заданого обсягу і площі наземної екологічної системи. Це дало змогу обґрунтувати та визначити нові фізико-економічні моделі екологічно сталого розвитку ЕСГС держави.

Ключові слова: *фізична (просторова) макроекономіка, функція екологічної пропозиції Землі, капітал Землі, фізико-економічне моделювання, екологічно сталий розвиток, стійкість біосфери Землі, нові фізико-економічні знання, плівка життя та її збереження, природний ринок екологічних благ.*

Постановка проблеми. Сьогодні виникли якісно нові процеси та явища, які змінили «обличчя» світової економіки. Окрім пандемії Covid-19 та кліматичних змін, що розгортаються, спостерігається проблема суттєвого зниження обсягу наземної продукції фотосинтезу, що є свідченням втрати відновлювальних функцій простору біосфери Землі, зокрема її плівки життя. З огляду на це потребують вирішення ті питання, які ще недавно трактувались як суто зовнішні ефекти та такі, що не варті уваги.

Донедавна діяльність дослідників економічного розвитку світу була націлена лише на інноваційні зміни. Вони вважали науково-технічний прогрес його пріоритетним чинником. Починаючи від А. Сміта і включно до Р.Солоу, в економічній теорії значну увагу приділяли визначенню нових технологічних змін як головної передумови економічного прогресу та вдосконалення фінансових відносин у державі.

Однак з початку ХХІ ст., що принесло з собою потужні природні та зокрема кліматичні зміни, які, як виявилось, також мають суттєвий вплив на розвиток економіки та встановлення нового світового порядку, стало очевидним, що циклічний характер економічного розвитку зумовлений не лише ендегенними впливами на виробництво інноваційних змін, а й такими ж впливами природних (кліматичних) змін.

Сьогодні стандартні курси з неокласичної макроекономіки досліджують економіку як систему так, якби вона функціонувала в природному вакуумі. Насправді ж економіка є компонентою складної живої системи – плівки життя (за В. Вернадським) і перебуває у функціональній залежності від параметрів фізики простору біосфери, який створює ресурсопотоки енергії, сировини, матеріалів, нестача яких зумовлює в ній інфляційні процеси. Все це підтверджує те, що економіка екологічно сталого розвитку, на відміну від економіки зростання, має базуватись на синергетичній парадигмі, оскільки має характеризуватися синергетичною ефективністю.

Отже, сучасна криза в світовій економіці зумовлена:

- світоглядною кризою сучасної економічної науки, яка базується на філософії редуccionізму;
- недостатністю знань неокласичної та неокейнсіанської економічної науки щодо вирішення проблем *sustainability* та запобігання кліматичним змінам;
- виникненням нового біосоціального колообігу в біосфері, що пов'язаний зі зростанням потужності (тиску) світової економіки на поверхню Землі.

У зв'язку з цим, на нашу думку, економіка, крім виробничих функцій, має виконувати функцію перетворення біоінформації, що надходить з Космосу до поверхні Землі, в ефективну роботу. Отже, набуває значення розвиток системно-синергетичної методології вивчення економіки як складної системи – де господарські підсистеми функціонально залежні від стану відтворення природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, філософія редуccionізму є методологічною настановою, що полягає у зведенні складного до простого. Тобто,

це філософія спрощеного трактування світу, втім числі – економічного. Можна узагальнити, що редукціонізм у неокласичній і неокейнсіанській економічній науці:

- спрощує дослідження та сприяє новим методологічним помилкам в економічній науці;
- звужує координати досліджень в теорії економіки природного капіталу;
- не враховує реалії XXI ст., кліматичні зміни, нові сценарії тощо;
- нав'язує модель цифрової економіки як якісно нову модель (насправді, лише за формою, а не за змістом) так як комп'ютерна графіка (графічний дизайн) в архітектурі, з якого випадає матеріальна основа економіки. Наслідок – віртуальний капітал забезпечує більші прибутки, ніж реальний;
- ігнорує той факт, що між парадигмами економічного зростання та економіки екологічно сталого розвитку є суттєві цільові та методологічні відмінності: якщо в основі першої – є закон зростання людських потреб та суб'єктивний вибір споживача, то друга має враховувати обмеження в масштабах господарювання, що базуються на законах природи. Це наводить на думку, що настав час для суттєвих змін у фундаментальній економічній науці. Про це наголошувалось на відомих міжнародних форумах, утім числі і у Ювілейній звітній доповіді Римського клубу та Економічному форумі в Давосі [18; 20].

Про це говорив і лауреат Нобелівської премії Ф. Содді. Він слушно зауважив, що фундаментальною помилкою класичної економічної науки є переплутування багатства (величини, яка має скінченний фізичний розмір) з боргом (суто математичною величиною). Панівною пристрастю цієї науки, як вважав учений, є перетворення багатства на борг для отримання від нього постійного доходу – перетворення багатства, яке зникає, на борг, який продовжує існувати, борг, який приносить вічні відсотки [6]. Він, зокрема вважав, що «принципи та етика людських законів і традицій не повинні йти проти принципів та етики термодинаміки» [7]. Вчений слушно наголошував: якщо до XIX ст. людство і його економіка жили за рахунок енергетичних надходжень (сонячного світла, захопленого рослинами – «початковими капіталістами»), то сучасне людство змінює ці надходження через споживання енергетичного капіталу (наприклад, вугілля, нафти, тобто «сонячного світла, накопиченого впродовж багатьох палеозойських літ») [7].

Зараз, коли триває нескінчений конфлікт між економічним зростанням і збереженням біорозмаїття (життя), ця проблема може бути вирішена, на нашу думку, лише за допомогою адекватного оцінювання вартості. Отже можна стверджувати, що це зростання є загрозою не лише для збереження біорозмаїття (а отже, життя). Це також є загрозою тривалому функціонуванню економіки. Тому першочерговим завданням на шляху вирішення проблем екологічного сталого розвитку світу є розширення системи координат методологічного підґрунтя фундаментальної економічної науки та розвиток фізики маржиналізму. Парадокс полягає в тому, що прикладна економіка в цьому напрямі розвивається швидше, без належного теоретико-методологічного підґрунтя.

Отже, мають змінюватися філософські основи наукових пошуків у новітній фундаментальній економічній науці – гносеологія все ширше має бути доповнена інструментарієм онтології. Завдяки застосуванню інструментарію онтології людина не

лише є пасивним спостерігачем реальності та споживачем економічних благ, а й стає «геологічною силою» за В. Вернадським, що своєю діяльністю суттєво змінює дійсність. Це має знайти відображення в наукових дослідженнях у системі фундаментальної економічної науки. На жаль, в Україні економіку сталого розвитку розвивають поодинокі вчені і торкаються здебільшого тих аспектів, що стосуються вирішення її прикладних проблем [9; 11; 15]. Не виконується також рішення колегії МОН України №10/5-4 від 27.11.2015 «Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку». Заклади вищої освіти України ще дуже мляво запроваджують в освітній процес такі навчальні дисципліни: «Економіка сталого розвитку», «Еколого-економічні теорії», «Економіка кліматичних змін», «Фізична економія», «Економіка збереження біорозмаїття», «Економіка природокористування» тощо.

Водночас у наукових дослідженнях зарубіжних вчених еколого-економістів ці питання розглядаються здебільшого в ізольованих одна від одної наукових дисциплінах. Дискурс про просторову стійкість поверхні Землі (Кіссенджер і Різ, 2011) [23] зосереджується на обліку потоків природних ресурсів з використанням екологічних слідів (Вайнцеттель та інші, 2014) [30] або щодо привласнення людьми чистої структури первинного виробника в живій природі (Ерб та інші, 2009) [19]. Політичні екологи зосереджені на соціальних наслідках змін в землеволодінні (Рулли та інші, 2013) [27]. Міжнародні інституції (ЮНЕП тощо) зацікавлені в оцінці екосистем планети [19]. Однак більшість підходів до таких оцінок базуються або на антропоцентризмі, а отже, ігнорують обмінні потоки, які існують у живій природі біосфери Землі (Паскуаль та інші 2017; Шретер 2016) [25]. Варто зазначити, що з часу прийняття необхідності економічної оцінки екосистем тисячоліття (2005) в наукових школах світу визнана суттєва відмінність між соціальними системами та природними екосистемами в контексті застосування ціннісних орієнтирів щодо корисності їхніх активів. Деякі дослідники обґрунтували різні масштаби вивчення економіки екосистемних послуг та їх класифікацію (Костанза) [17]. Проте наведені вище підходи дотримуються антропоцентричної світоглядної філософії та ігнорують міждисциплінарні наукові дослідження та вчення про плівку життя В. Вернадського [2; 3; 4].

Також є цікаві підходи стосовно побудови якісно нових моделей економіки екологічно сталого розвитку, та, зокрема, економіки запобігання кліматичним змінам. Особливо цінною, на нашу думку, є, запропонована всесвітньо відомим американським вченим Г. Дейлі, парадигма стаціонарної економіки. Як слушно вважає Г. Дейлі, «Прийняття стаціонарної економіки на макрорівні (хоча, звичайно, дозволяючи при цьому покращити розподіл на мікрорівні), допомагає нам уникнути поштовху за межі екологічного ліміту».

Г. Дейлі вважає, що «переважаюча одержимість економічним зростанням ставить нас на шлях екологічного колапсу, жертвуючи самою підтримкою нашого добробуту та виживання. Щоб змінити цю зловісну траєкторію, ми повинні перейти до стабільної стаціонарної економіки, орієнтованої на якісний розвиток, на противагу кількісному зростанню та враховувати взаємозалежності людської економіки та глобальної екосфери» [24].

Постановка завдання. Мета статті – розкрити зміст нового, обґрунтованого нами, напряму досліджень в системі фундаментальної економічної науки – фізичної (просторової) макроекономіки для екологічно сталого розвитку світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми підтримуємо і долучаємось до цієї ідеї з деяким доповненням – новітньою фізико-економічною методологією, яку свого часу започаткував український вчений С. Подолинський [6]. Вважаємо, що, розвиваючи цю методологію зараз та враховуючи новітні досягнення в природничих науках, можна підійти до створення системи ефективного, превентивного за своїм змістом, менеджменту запобігання кліматичним змінам, що передбачає уникнення нових природних змін у наземних екологічних системах і збереження їхньої природної продуктивності, а отже, забезпечення стійкого функціонування півки життя, тобто, і життєпідтримувальної економіки. Цього можна досягнути, на нашу думку, лише шляхом інтеграції розвитку різних природничих і соціальних наук, що стосуються природо-господарських відносин, та імплементації в систему вартісних параметрів реальної та монетарної економіки об'єктивних біофізичних критеріїв збереження біомаси живої речовини, що дасть змогу підвести до спільного знаменника біофізичні та вартісні оцінки стійкості екосоціогосподарського простору (ЕСГП) півки життя.

Отже, усунути цю антропоцентричну помилку можна, якщо розширити систему координат дослідження теорії макроекономіки. Як ми вже зазначали, першим кроком на шляху до цього має бути парадигма вбудови економіки в простір біосфери [6]. Ця парадигма базується на врахуванні параметрів фізики її наземного простору, оскільки надзвичайно важливим завданням новітньої економічної науки є оцінка стану збереження енергетичного забезпечення біогеоценозів та імплементації в макроекономічний аналіз індикаторів біофізичної продуктивності екосистем ландшафтів.

Адже темпи втрат від природних, зокрема кліматичних змін, значно вищі за темпи зростання світової економіки. За середньорічного зростання світового валового продукту на 5% щорічні втрати від природних змін зростають майже на 30%. Водночас знижується обсяг наземної продукції фотосинтезу через високу просторову природомісткість світового господарства. Економіка конкурує з природою, бо дедалі більше займає ті ніші, які мають належати природним популяціям.

Отже, виникає питання: як у процесі господарської діяльності підтримувати структуру кожної наземної екосистеми, щоб вона продовжувала бути стійким джерелом ресурсів для економіки і не втратила здатності продукувати екологічні блага? Адже сьогодні вона не залучена у вартісні відносини, бо немає механізму ціноутворення на такі послуги. Проте треба врахувати, що особливостями її функціонування є рівень трофічної ефективності, фізичні характеристики природовідтворювальних функцій (екологічних послуг), які залежать від обсягу біомаси живої речовини. Тому для неї властиві біофізична та геохімічна «продуктивні» функції. Ці функції мають стати об'єктом фізико-економічного моделювання, тому що, на відміну від виробничої функції в неокласичній науці, ці функції є просторовими функціями, бо враховують детермінанти фізики простору наземної біосфери [6; 7].

Всі ці проблеми, що потребують свого вирішення, зумовлюють необхідність перегляду та розвитку деяких постулатів теорії макроекономіки як галузі фундаментальної економічної науки (ФЕН).

По-перше, об'єктом дослідження макроекономічного аналізу вже не можуть бути лише господарські (економічні) системи, оскільки існує тісна взаємозалежність між природними (кліматичними) змінами та економічними коливаннями. Сьогодні особливо актуально навчитися попередити негативні природні зміни, які пов'язані з антропогенною діяльністю. Для цього потрібно знайти методи сумірності біофізичних і вартісних оцінок.

По-друге, функціонування економіки в межах глобальної екосистеми, що характеризується обмеженими можливостями виробництва чистої води та продукції наземного фотосинтезу, має потребу переглянути побудову макроекономічних моделей, які мають ґрунтуватися на закономірностях розвитку природничих процесів кожної локальної території.

По-третє, в сучасних умовах зниження біологічної продуктивності екосистем півки життя, економіка не може обмежуватися виконанням лише виробничої функції. Для неї найважливішим стає виконання функції – функції збереження просторового, за своєю сутністю, капіталу Землі, у межах кожної ЄСГС.

На жаль, світ переживає не лише фінансово-економічну й екологічну, а й системну світоглядно-духовну кризу, бо не може забезпечити розв'язання тих проблем, які виникають і турбують людство. В цих умовах, очевидно, виникла потреба в зміні світоглядних засад економічної науки та розвитку її новітньої філософії. Реалізація цього завдання потребує формування якісно нової культури та філософії економіки, яка б базувалась на постулатах християнської етики в людському суспільстві та господарстві, опираючись на світоглядну основу природоцентризму. Тому аналіз економічної науки як традиції та діяльності, що направлені на продукування нового знання, потребує врахування їх мінливості в часі і просторі. Тобто, досліджуючи закономірності розвитку новітнього економічного наукового знання, треба опиратися на нові уявлення про світ і досягнення не лише суспільних, але й природничих наук.

Неефективність неоліберальної моделі світової економіки підтверджують також невдачі світової фінансової системи та маркетингових стратегій, що дедалі частіше блокуються квазіраціональною поведінкою споживачів на ринку товарів і послуг. Все це у підсумку приводить до поглиблення соціальної та економічної нерівності, виснаження природних ресурсів, нарощування обсягу природних катаклізмів, стихій і катастроф як наслідку деградації навколишнього природного середовища (НПС).

Примітивність ортодоксального ринкового фундаменталізму полягає ще і в тому, що ринки реагують на споживчі потреби населення лише тоді, коли вони підтримуються його купівельною спроможністю (силою). Якщо ж така сила знижується (наприклад, під час пандемії), то ринки не є чутливими до їхніх потреб, а отже, ігнорується критерій соціальної та економічної оптимальності. Водночас антропоцентрична світоглядна основа теорії ринкової економіки є причиною повного ігнорування критеріїв екологічної оптимальності.

Як відомо, теорія макроекономіки виникла після Великої депресії, а отже, є досить молодою наукою [10]. Очевидно, що в процесі розвитку змінювалися орієнтири та функції, бо змінювався світ. До Дж. Кейнса основним завданням держави в економіці було створення умов для розвитку ринку. Водночас кейнсіанська наукова школа внесла деякі корективи: держава має виходити на ринок і брати на ньому активну участь – купувати, продавати тощо. Закономірно виникає питання: як мають змінитися орієнтири та функції теорії макроекономіки в умовах перманентно існуючих світової фінансово-економічної та екологічної криз, які є атрибутами XXI століття? Чи в цих умовах достатніми є визначені неокласичною та некейнсіанською науковими школами традиційні функції макроекономіки?

Згідно з постулатами некейнсіанської школи основними функціями теорії є ті, що виявляють принципи та шляхи, якими держава має керуватися в економіці щодо вирішення таких проблем [1]:

- 1) спад виробництва;
- 2) безробіття (проблема неповного використання ресурсів, що їх має суспільство);
- 3) ціни на блага – інфляція, дефляція тощо;
- 4) ціни на ресурси (заробітна плата, %);
- 5) взаємовідносини національної економіки та зовнішнього економічного середовища, а саме:
  - а) закрита економіка – експорт, імпорт;
  - б) відкрита економіка – валютний курс, торговельний баланс;
  - в) фактори виробництва (праця, капітал, технологія).

Саме ці показники описують стан національної економіки загалом. Макроекономічний аналіз допомагає з'ясувати, як вийти з незадовільного стану національної економіки, які «ліки» потрібні їй в умовах нестабільності [1; 10; 12].

Сучасні підручники пов'язують предмет неокласичної макроекономіки не стільки з багатством, скільки з вибором (економіка – це наука про вибір) [1; 13]. Головне, мовляв, це розподілення економічних ресурсів так, щоб вийти на максимум виробництва ВВП. Оскільки ресурси обмежені, то виникає проблема вибору, і це надає ресурсу економічний сенс, бо ціна необмеженого ресурсу = 0. Що більше ресурс обмежений, то вища його ціна. Водночас існуюча сьогодні системна криза світової економіки є свідченням того, що виникли певні якісно нові умови, які зумовлюють у ній циклоутворення, а отже, впливають на стан її відтворення. Що можна зачислити до цих якісно нових чинників розвитку економіки у XXI столітті?

Це передусім дедалі більша дефіцитність не лише ресурсів природного середовища, а й відновлювальних функцій всієї наземної біосфери, через втрату нею біомаси живої речовини екосистем як капіталу Землі. Отже, об'єктивний сучасний світ потребує відновлення реальності в теорії макроекономічного аналізу, через врахування в ньому нового чинника – капіталу Землі та його продуктивності в наземній біосфері. Адже економічна теорія використання простору (*spatial economies*) зосереджує свою увагу лише на таких величинах економічного життя: відстані, площі та функції транспортних

витрат. Як влучно висловився з цього приводу У. Ізард, вся класична та неокласична економічна теорія обмежилася вивченням країни чудес, абстрагованої від будь-яких природно-просторових характеристик [7]. Проте саме через дослідження просторової функції природної продуктивності поверхні Землі в економіці, можна підійти, на нашу думку, до збалансування різновекторних «інтересів» природи та економіки. У цьому контексті йдеться про обґрунтування якісно нової просторової парадигми формування економіки сталого розвитку, яка за своєю сутністю є фізико-економічною парадигмою.

Розглянемо ці питання детальніше.

Враховуючи вчення В. Вернадського про біосферу та її наземну оболонку – плівку життя, стійке співіснування її та економіки можливе лише за умови збереження біофізичної продуктивності плівки життя. Це її «виробнича» функція – виконання реакції фотосинтезу та створення нової біомаси (фітомаси) живої речовини.

Енергія фотосинтезу, яку М. Руденко назвав енергією прогресу, є первинним джерелом створення доданої вартості природного походження [6]. Тут формується початковий цикл збагачення економіки.

Отже, плівка життя – шар живої речовини, сукупність наземних і поверхнево-водних біоценозів, що, продукуючи щорічну продукцію живої речовини, є першоосновою для створення нових природних ресурсопотоків для економіки, які можна вважати природними інвестиціями в її розвиток. Зростання попиту на ці інвестиції зумовлює сучасну економіку розглядати в тривимірному просторі плівки життя, тобто в екологосоціогосподарському просторі, в ядрі якого функціонують наземні екологічні системи (НЕС).

Ця цілісна динамічна планетарна система, що складається з природних і соціоекономічних підсистем, які є її територіальними компонентами, має стати, на нашу думку, об'єктом дослідження новітньої макроекономічної науки. Така необхідність зумовлена тим, що зниження рівня організованості біосфери має деякі граничні значення, які не можна переступати, провадячи економічну діяльність. Цими граничними значеннями, що мають стати об'єктом моделювання просторово-економічних процесів, є енергетичні критерії стійкості біосфери, які, згідно з постулатами нерівноважної термодинаміки, стають параметрами збереження її природної впорядкованості, тобто негентропії [6]. Це дало нам змогу обґрунтувати поняття «екологічна пропозиція Землі» як функцію обмінних природних процесів, що відбуваються в ландшафтах [7].

З погляду термодинаміки кожен ландшафт – це відкрита, нерівноважна, стаціонарна система з механізмом зворотного зв'язку. Очевидно, що в ландшафтах, які мають багато вільної (біогеохімічної за В. Вернадським) енергії, тобто там, де розщеплюється велика кількість органічної живої речовини, спостерігається значне біорізноманіття і складність природних систем [8]. Таке розмаїття природи характеризується значною диференціацією, геохімічною контрастністю, інтенсивністю міграції хімічних елементів, що є джерелом нарощування потенціалу працездатності ландшафту. Усе це свідчить про те, що жива речовина має властивість зменшувати ентропію природного ландшафту, тобто підвищувати негентропію. Як основна передумова (джерело) для здійснення «роботи» природи в ландшафтах, саме жива речовина відіграє роль капіталу в конкретному ландшафті, а отже, – і в цілому, у біосфері.

Кількісною мірою живої речовини є біомаса та її щорічна продукція. Біомасою є кількість живої речовини, що припадає на одиницю площі чи обсягу місцезнаходження (г/м: кг/га, г/м тощо). Щорічна продукція живої речовини, як відомо, це фактичний приріст біомаси на одиницю території за одиницю часу (наприклад, т/га за добу чи рік). Тобто, це той обсяг додаткової вартості, джерелом якої є природа наземного простору біосфери. Ці індикатори мають знайти відображення в моделях новітньої макроекономіки, щоб запобігти ризикам втрати новоствореної додаткової вартості через відсутність відповідного обліку й оцінки. Неврахування вартості новоствореної продукції живої речовини, як капіталу Землі, є причиною «кривого віддзеркалення» подальших процесів, що відбуваються в економіці. Це у підсумку призводить до виникнення нових спіралей інфляції та кризових явищ у ній, які не можна подолати за допомогою позик із міжнародних фінансових інституцій.

Водночас жива речовина ландшафтів бере безпосередню участь у формуванні природних ресурсів (вапняки, крейда, газ, нафта), які є сировиною для економіки. Отже, саме живу речовину ландшафтів, яка є запасом (фондом), що формує ресурсопотоки для біосфери й економіки, а не їхні природні ресурси, на нашу думку, треба трактувати як капітал Землі K_n в економіці. Його збереження потребує введення в макроекономічний аналіз просторової координати, бо особливо важливо в цих умовах оцінити корисність збереження біофізичної працездатності цього капіталу в просторі півки життя. У цьому контексті актуальним є, на нашу думку, дослідження взаємозалежностей між енергетичним та матеріальним еквівалентом капіталу Землі і допустимим обсягом економічної діяльності в просторі.

З погляду термодинаміки цей капітал кожної ландшафтної системи можна трактувати як запас (акції) вільної енергії F , яка, залежно від стану нагромадженої природної впорядкованості σ і неупорядкованості S , формує потенціал працездатності такої системи. Отже, екологічну пропозицію Y_n можна розглядати як функцію енергетичного еквівалента капіталу Землі

$$Y_n = f(K_n) = f(F) = f(E + T_\sigma - TS_R), \quad (1)$$

де E – внутрішня енергія ЕСГС; T – температура; σ – негентропія в ЕСГС; S_R – ентропія в ЕСГС, зумовлена виконанням біофізичної та економічної роботи.

Тоді умовами екологічно збалансованого розвитку просторової ЕСГС будуть

$$T_\sigma \geq TS_R. \quad (2)$$

Негентропійна функція капіталу Землі запобігає розсіюванню екосистемної організації, і отже, є просторово та часово локалізованим критерієм для стійкого використання природних ресурсів. Негентропійна функція може бути кількісно виражена як потенціал біофізичної впорядкованості системи, визначений як різниця між наявним рівнем ентропії у нерівноважній термодинамічній системі та кінцевим потенціальним рівнем її ентропії у стаціонарному стані. Отже, умова стійкої

продуктивності капіталу Землі може визначатися як умова збереження або зростання біофізичної впорядкованості. З економічного погляду це означає, що через зниження обсягу споживання, необхідного для компенсації виробництва ентропії в системі, цьому відповідає наявність позитивної енергетичної ціни

$$\sigma - e_n = P_o > 0, \quad (3)$$

де P_o – ціна біофізичної впорядкованості (у енергетичному вираженні).

Стаціонарний стан кожної ЕСГС визначається подібно до визначення стійкого стану у моделі зростання Солоу (1956), як точка конвергенції у накопиченні капіталу Землі для екзогенно визначеного коефіцієнта заощаджень, що може бути записано як умова

$$dY_n/dP = 0. \quad (4)$$

За сталої кількості внутрішньої енергії системи, функція екологічної пропозиції може переформулюватись як $Y_n = f(P_o)$. Тоді рівень виробництва ентропії, що визначається термодинамічною роботою у системі, залежить від енергетичної ціни біофізичної впорядкованості. Виробництво ентропії знижує вільну енергію системи, еквівалентно до знецінення капіталу в моделі Солоу

$$dP_o = d\sigma - de_n, \quad (5)$$

$e_n = h * P_o$, де h – коефіцієнт знецінення капіталу Землі;
 $Y_n = C_n + S_n$, де S_n – коефіцієнт його заощадження у ЕСГС.

Отже, потік негентропійних «інвестицій» у системі визначається як її коефіцієнт заощадження та наявною екологічною пропозицією Землі.

Для умови стаціонарного стану

$$dP_o = \sigma - h * P_o = 0 \quad (6)$$

$$P_o^* = \sigma / h. \quad (7)$$

Подібно до моделі Солоу, стаціонарний стан досягається за рівня енергетичної ціни біофізичної впорядкованості P_o^* . Це потребує збалансованості між продуктивністю капіталу Землі та коефіцієнтом його знецінення, тобто $MPC = h$.

Отже, максимально корисна «робота» природних підсистем півки життя завжди пов'язана з термодинамічними функціями вільної енергії F , обсяг якої просторово детермінований. Виробнича функція кожної локальної ЕСГС похідна від термодинамічних функцій вільної енергії її капіталу Землі. Саме збереження цієї енергії визначає працездатність природної підсистеми, а отже, – й працездатність кожної ЕСГС. На макроекономічному рівні це означатиме, що обсяг ВВП, створеного в національній економіці, зумовлений не лише суто економічними компонентами

$$Y = C + I + G + NX, \quad (8)$$

де C – споживання; I – інвестиції; G – державні закупівлі; NX – чистий експорт, а й біофізичними компонентами агрегованого показника сукупної екологічної пропозиції ЕСГС держави Y_n

$$Y_n = C_n + I_n - S_n. \quad (9)$$

Тут C_n – пропозиція внутрішньої енергії в процесі біофізичної та соціоекономічної роботи в ЕСГС держави; I_n – інвестиції негентропії, що надходить з енергією Сонця; S_n – обсяг ентропії, що утворюється у зв'язку з виконанням в ЕСГС біофізичної та соціоекономічної роботи.

Ця енергетична структура екологічної пропозиції Землі зумовлює її речовинну структуру. Згідно з законом збереження біомаси, $Y_n \text{ max}$ при $I_n 1$.

Отже, екологічна пропозиція Землі в кожній ландшафтній системі є тим індикатором, що відображає її біофізичну продуктивність, яка характеризується певною диференційованістю згідно з законом про просторову неоднорідність біосфери. Для кожної екосистеми ландшафту існує нормативний індикатор щорічної продукції живої речовини.

Якщо у вологих широколистих лісах вона становить 130 ц/га, то у вологих дрібнолистих лісах – 120 ц/га, у трав'яних луках – 765 ц/га, а в степах – 12,2 ц/га [13].

Водночас індикатором, що відображає відношення логарифмів щорічної продукції живої речовини до її біомаси, є коефіцієнт «фотовіддачі» k , який визначається за допомогою формули

$$k = \lg\Pi / \lg B, \quad (10)$$

де Π – щорічна продукція живої речовини ландшафту; B – біомаса ландшафту.

Тут, на нашу думку, можна провести аналогію з будь-яким суб'єктом виробництва в економіці, адже, що вищий рівень k , то ефективніша «економіка» ландшафтної системи, тобто більша її «фондовіддача». У лісових ландшафтах він становить 0,60, у луках – 0,92, в степах – 0,65, у тундрі – 0,59, а у вологих субтропіках – 0,63 [13]. Отже, будь-які господарські навантаження на природні наземні системи мусять враховувати величину наведених вище індикаторів. Якщо вони зменшуються, то й навантаження також мають симетрично знижуватися. За законом збереження біомаси В. Вернадського фізико-економічне моделювання господарської діяльності в кожній ЕСГС потребує визначення чинників впливу на константу природної впорядкованості, адже, на відміну від економічного ринку, де кожна наступна, скажімо, сорочка менш цінна для споживача, на природному ринку півки життя кожна наступна екологічна послуга цінніша для «біофізичного споживача» – природи. Як відомо, в основу макроекономічного аналізу покладена модель економічного колообігу, яка пояснює як функціонує економіка. Оскільки фізична (просторова) макроекономіка досліджує всі процеси, що відбуваються

в координатах екологосоціогосподарського простору півки життя, то ця модель, очевидно, суттєво зміниться.

Постійне відтворення простору півки життя відбувається зазвичай через посередництво обмінних процесів енергією, живою речовиною та біоінформацією. Цей природний колообіг відбувається між просторово локальними наземними екологічними системами (наземною частиною біосфери, де функціонує економіка) та зовнішньою поверхнею біосфери. Якщо в цьому відбувається збій, то це зумовлює в довготерміновій перспективі зниження природних ресурсопотоків для економіки, а отже, суттєві зміни на ринку ресурсів, що призведе у підсумку до деформації на інших ринках та до структурних змін на національному ринку загалом, та інфляції.

Отже, якщо ми досліджуватимемо економіку як підсистему простору наземної біосфери, тобто як складну ЕСГС, то схема колообігу в ній матиме такий вигляд (рис. 1) [6].

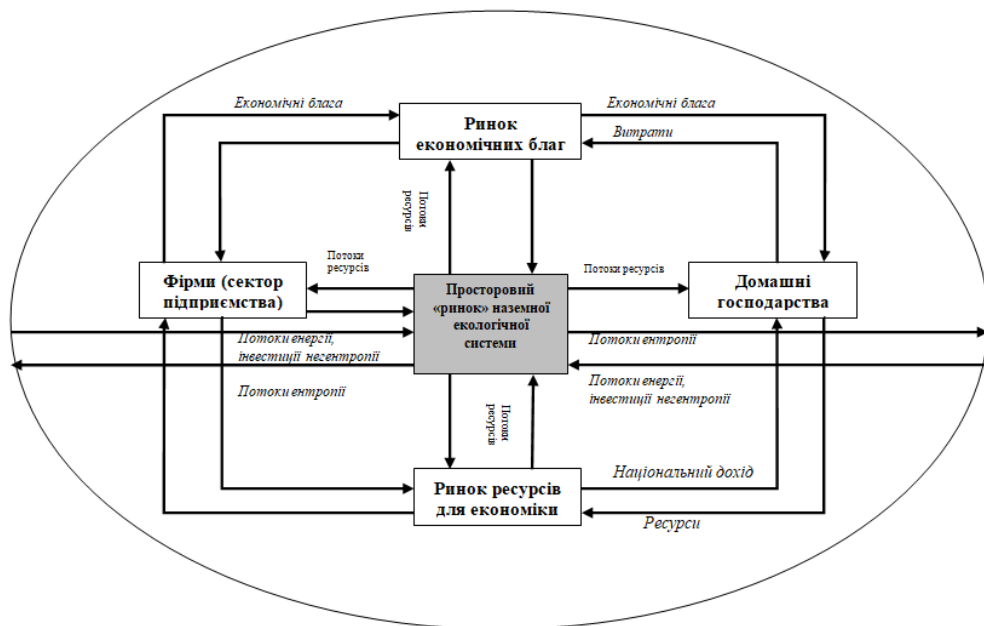

Рис. 1. Економіка як підсистема простору наземної біосфери

Як видно з рис. 1, спрощену модель закритої приватної економіки трансформуємо в модель економіки відкритої до наземного простору біосфери. Зв'язок національної економіки з цим простором відбувається через надходження потоків «інвестицій» нової біомаси ресурсів (енергії, матеріалів тощо).

Негентропійна функція, яку виконує капітал Землі щодо відтворювальних процесів у біосфері, в економіці має інші цілі й критерії, ніж виробнича. Вона спрямована на нарощування не економічних, а екологічних благ через збереження біофізичної

впорядкованості (негентропії) у кожній локальній, регіональній чи державній екосоціогосподарській системі. Це дало нам змогу підійти до обґрунтування теорії збалансованого розвитку ЕСГС [6]. Отже, якщо на підставі виробничої функції економіки сукупну пропозицію економічних благ визначають через ринковий механізм, то за допомогою негентропійної функції капіталу Землі можна визначати сукупну екологічну пропозицію природних (екологічних) благ.

Вважаємо, що метод функції екологічної пропозиції Землі є базовим методом досліджень у фізичній (просторовій) макроекономіці, тому що є два джерела екологічної стійкості ЕСГС:

- пропозиція факторів нарощування екологічних благ;
- зростання біофізичної продуктивності капіталу Землі.

Що ми розуміємо під поняттям «екологічна пропозиція Землі»? Це такий обсяг пропозиції щорічної продукції живої речовини як капіталу Землі, який забезпечує стійкість заданих природою процесів обміну енергією, речовиною та біоінформацією на локальній території ландшафту, створюючи умови для його відтворення.

Безпосереднім об'єктом моделювання щодо цієї функції є процес продукування щорічної продукції живої речовини в реально функціонуючих НЕС як складових півки життя. Цей процес аналізується з погляду перетворення біомаси (фітомаси) у конкретний обсяг цієї продукції. Це дає змогу визначати щорічний обсяг доданої вартості, що створюється у живій природі півки життя.

Отже, функція екологічної пропозиції Землі фіксує оптимальний обсяг продуктивності капіталу Землі (K_n), який можна отримати за його заданого обсягу і площі НЕС (S). Тобто, якщо продуктивність K_n є стійкою або зростає, то можна стверджувати, що ЕСГС держави функціонує в режимі екологічно сталого розвитку. Функцію екологічної пропозиції можна зобразити так:

$$Y_n = F(K_n; S). \quad (11)$$

Якщо ми поділимо обидві частини формули (10) на S , то отримаємо таку тотожність:

$$y_n = F(k_n), \quad (12)$$

де y_n – продуктивність капіталу Землі на одиницю площі НЕС; k_n – обсяг цього капіталу на одиницю площі, яка відображає капіталоозброєність поверхні Землі. Це можна зобразити так (див. рис. 2).

Цей графік ілюструє спадну граничну продуктивність k_n . Це означає, що кожна додаткова одиниця k_n забезпечує менше зростання випуску екологічних товарів і послуг на одиницю площі, ніж попередня. Водночас кут нахилу функції екологічної пропозиції показує відношення приросту продуктивності природного капіталу до приросту капіталоозброєності Землі. Згідно з законом збереження біомаси, це зростання продуктивності k_n відображає рівень його стійкості, який фіксується для кожного значення запасу (фонду) біоінформаційної місткості поверхні Землі (N_{en})

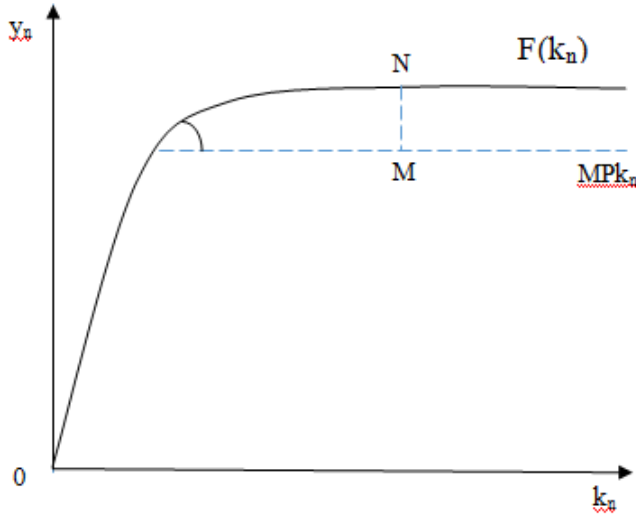

Рис. 2. Функція екологічної пропозиції Землі в півці життя

$$N_{en} = F(k_n + 1) - F(k_n) \quad (13)$$

Індикатор капіталомісткості поверхні Землі (k_m) є також важливим індикатором. У речовинному вираженні він протилежний до індикатора капіталовіддачі Землі (k_e) і становить

$$k_m = \frac{1}{k_e} = \frac{lgB}{lg\Pi} \quad (14)$$

де k_m – індикатор капіталомісткості Землі; k_e – індикатор капіталовіддачі Землі; B – біомаса (фітомаса) капіталу Землі; Π – щорічна продукція живої речовини екосистеми ландшафту.

Водночас попит на споживання фітомаси капіталу Землі в кожній НЕС можна зобразити так:

$$Y_n = C_{\text{оф}} + C_{\text{ек}} \quad (15)$$

де $C_{\text{оф}}$ – біофізичний попит НЕС на нормативний рівень фітомаси; $C_{\text{ек}}$ – попит економіки на «споживання» фітомаси для її декарбонізації та розвитку.

$C_{\text{ек}}$ водночас треба трактувати як природні інвестиції для економіки (I_n^t)

$$I_n^t = \alpha(B^* - B_t) \quad (16)$$

Тут (I_n^t) – обсяг природних інвестицій в період t ; B^* – оптимальний обсяг біомаси капіталу Землі; B_t – обсяг біомаси на початку періоду t ; α – коефіцієнт пропорційності.

Ця функція природних інвестицій ґрунтується на основній вимозі – збереження стійкості простору півки життя, а отже, її біофізичної продуктивності.

Водночас застосування на практиці господарювання фізичного макроекономічного аналізу допоможе запобігти зниженню обсягу продукування наземними екологічними системами екологічних благ, які є джерелом природних ресурсопотоків для економіки та гарантом збереження стійкості наземного простору біосфери та його відтворення. У цьому контексті значення фізичного макроекономічного аналізу таке:

- 1) є орієнтованим на збереження «півки життя»;
- 2) сприяє зниженню просторової природомісткості економіки;
- 3) протидіє сировинно-рентній моделі розвитку, бо базується на системі просторових екологічних обмежень господарювання;
- 4) дає змогу запобігти втратам родючості землі через впровадження в систему державного менеджменту контролю за станом індикаторів обсягу сукупної екологічної пропозиції землі та фізико-економічної стійкості ВВП;
- 5) сприяє природній капіталізації національної та світової економіки.

Моделювання функцій у системі фізичної макроекономіки сталого розвитку, зокрема, функції екологічної пропозиції Землі, яка має забезпечити самоорганізацію екологічної стійкості економіки в наземному просторі біосфери, дасть змогу сформулювати якісно нову, ноосферну модель сталого розвитку економіки в XXI ст., яка враховуватиме негентропійний феномен розвитку Всесвіту. Це допоможе сформулювати нові інституційні рамки для сталого розвитку світу.

Висновки. Отже, міждисциплінарні дослідження, які ми провели в системі розвитку фундаментальної економічної науки, що стосуються реалізації парадигми екологічно сталої економіки через обґрунтування та застосування фізичного (просторового) макроекономічного аналізу, дають підстави зробити такі узагальнення.

1. Новітня економіка та її макроекономічна стабільність функціонально залежна від стану збереження сталості біосфери Землі, зокрема від стійкості біофізичної продуктивності півки життя.
2. Економіка має трактуватися підсистемою біосфери Землі, що вбудована в її простір.
3. Теорія відтворення економіки має бути доповнена теорією відтворення простору біосфери Землі, що складається з наземних екологічних систем.
4. Оскільки біосфера Землі має енергетичну природу, то закони її відтворення базуються на постулатах нерівноважної термодинаміки, а також біофізики, геохімії ландшафтів тощо.
5. Масштаб економічної діяльності в просторі наземних екологічних систем детермінується нормативною межею насичення їх живою речовиною, тому превентивний менеджмент екологічно сталого господарювання потребує формування відповідної статистики біофізичних і геохімічних параметрів функціонування та збереження різних типів ландшафтів, в межах яких провадиться господарська діяльність.
6. Оскільки саме жива речовина біосфери Землі та її біо(фітомаса) є тим фон-

дом, що формує ресурсопотоки для природи та економіки, то вона має трактуватись капіталом Землі.

7. Продуктивність капіталу Землі має енергетично-речовинну природу та є базовим індикатором при фізико-економічному моделюванні функції екологічної пропозиції Землі.
8. Метод функції екологічної пропозиції Землі доповнює теорію відтворення економіки в частині відтворення екологічних благ та є підґрунтям для формування фізико-економічної моделі економіки сталого розвитку в XXI ст.

Фізична (просторова) макроекономіка сталого розвитку розширює систему координат досліджень в економічній науці, тому що враховує параметри фізики наземного простору біосфери.

Природовідтворювальні функції біосфери є передумовою формування наземного простору та ресурсопотоків для економіки. Якщо цей простір, через руйнування, не зможе забезпечити життєпідтримувальних функцій природи, то економіка потерпає від інфляційних процесів через постійне зниження обсягів ресурсопотоків, що до неї надходять. Тому без забезпечення умов збереження стійкості півки життя як оболонки біосфери, не варто сподіватися на збереження стійкості фінансово-економічної підсистеми світового господарства. Якщо обсяг наземної продукції фотосинтезу з кожним роком знижується, то очевидним є те, що знижуватиметься на планеті сукупна пропозиція різних видів природних ресурсів, зокрема й життєпідтримувальних (вода, кисень тощо).

З огляду на це сучасний етап розвитку людської цивілізації потребує перегляду деяких постулатів неокласичної теорії макроекономіки та розвитку фізичної (просторової) макроекономіки для сталого розвитку світу.

Об'єктом дослідження фізичного (просторового) макроекономічного аналізу є складні ЕСГС, бо існує тісна взаємозалежність між природними змінами та економічними коливаннями. Сьогодні особливо актуально навчитися попередити негативні природні зміни, пов'язані з антропогенною діяльністю. Просторова макроекономіка досліджує моделі сумірності біофізичних і вартісних оцінок на шляху до формування економіки сталого розвитку.

Отже, фізична макроекономіка сталого розвитку доповнена новою метою – збереженням стійкості природних обмінних процесів на поверхні Землі, що є просторово детермінованою функцією. Ця функція зумовлює створення якісно нової системи критеріїв визначення макроекономічних пропорцій в ЕСГС держави та зміни в теорії вартості.

Список використаних джерел

1. Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка / за ред. В. Базилевича. Київ : Знання, 2008. 871 с.
2. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. Кн. 2. Москва : Наука, 1977. 191 с.
3. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. Москва : Наука, 1965. 324 с.

4. Вернадский В. И. Живое вещество / В.И. Вернадский. Москва: Наука, 1978. 15 357 с.
5. Гринів Л.С. Розвиток ідей В. Вернадського в новітній економічній науці Л.С. Гринів// Вісник НАН України / Національна академія наук України. 2013. №17. С. 44–52
6. Гринів Л. С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 425 с.
7. Гринів Л. С. Концептуальні засади фізичної макроекономіки для сталого розвитку: проблеми та перспективи. Проблеми економіки. №3 (45), 2020. С. 139–147.
8. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади. Ч. 2 / за ред. Ю.Ю. Туниці. Львів: РВВНЛТУ України, 2011. 112 с.
9. Гальчинський А. Принципи ноогенези в контексті вчення В.Вернадського/ А.Гальчинський // Економіка України. 2010. №5 (582). С. 16–29.
10. Манків Т. Макроекономіка / пер. з англ. С. Панчишина та ін. Київ: Основи, 2000. 588 с.
11. Мельник Л. Г. «Зелена» економіка (Досвід ЄС і практика України у світлі III і IV промислових революцій). Підручник. Суми: Університетська книга, 2018. 463 с.
12. Панчишин С. М. Макроекономіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 616 с.
13. Перельман А.И. Геохимия биосферы. Москва: Наука, 1973. 166 с.
14. Рубин А.Б. Термодинамика биологических процессов. Москва: Изд-во МГУ, 1984. С. 90–95.
15. Туниця Ю. Ю. Екологічна економіка і ринок: подолання суперечностей. Київ: Знання, 2006. 314 с.
16. «COME ON!». ЮВІЛЕЙНА ДОПОВІДЬ РИМСЬКОГО КЛУБУ. 2017. URL: <http://vsvittranslate.blogspot.com/2017/12/comeon.html>.
17. Costanza, R. Ecosystem services: multiple classification systems are needed. 2008. *Biol. Conserv.* 141, 350–352.
18. Davos2020: What mattered. 2020. URL: <https://www.mckinsey.com/about-us/new-at-mckinsey-blog/davos-2020-four-big-themes>
19. Erb, K.-H., Krausmann, F., Lucht, W., Haberl, H., Embodied HANPP: mapping the spatial disconnect between global biomass production and consumption. 2009. *Ecol. Econ.* 69, 328–334.
20. European Commission, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank, 2013. System of Environmental-Economic Accounting 2012, Experimental Ecosystem Accounting.
21. Hryniv L. Physical (Negentropy) Function of Sustainable Economy. Problems of Evaluations // Environmental Accounting – Sustainable Development Indicators. – Prague: EMAN, 2009. 115 p.
22. Hryniv L. Transdisciplinary approach to sustainability: new models and possibilities // Ecological economics and sustainable forest management / ed. by I.P. Soloviy and W.S. Keeton. Lviv: UNFUP, 2009. P. 85–96.
23. Kissinger M., Rees W.E., An interregional ecological approach for modelling sustainability in a globalizing world. Reviewing existing approaches and emerging directions. 2010. *Ecol. Modell.* 221, 2615–2623.
24. Daly, Herman E.; Farley, Joshua. Ecological Economics. Washington, DC: Island Press, 2004. 454 p.
25. Pascual, U., Phelps, J., Garmendia, E., Brown, K., Corbera, E., Martin, A., GomezBaggethun, E., Muradian, R., 2014. Social equity matters in payments for ecosystem services. *Bioscience* 64, 1027–1036.
26. Report of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio de Janeiro, Brazil 20–22 June 2012).

27. Rulli, M.C., Saviori, A., D'Odorico, P., 2013. Global land and water grabbing. Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. 110, 892–897.
28. Schröter, M., Albert, C., Marques, A., Tobon, W., Lavorel, S., Maes, J., Brown, C., Klotz, S., Bonn, A., 2016. National ecosystem assessments in Europe: a review. Bioscience 66, 813–828.
29. UNEP, 2010. The Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and the Aichi Biodiversity Targets. Decision UNEP/CBD/COP/DEC/X/2, adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity.
30. Weinzettel, J., Steen-Olsen, K., Hertwich, E.G., Borucke, M., Galli, A., 2014. Ecological footprint of nations: comparison of process analysis, and standard and hybrid multiregional input–output analysis. Ecol. Econ. 101, 115–126.

References

1. Bazylevych, V., Bazylevych, K., and Balastryk, L. Makroekonomika [Macroeconomics]. Kyiv: Znannia, 2008. [In Ukrainian]
2. Vernadskiy, V. I. *Razmyshleniya naturalista. Nauchnaya mysl kak planetnoye yavleniye* [Reflections of a Naturalist. Scientific Thought as a Planetary Phenomenon], vol. 2. Moscow: Nauka, 1977.
3. Vernadskiy, V. I. *Khimicheskoye stroyeniye biosfery Zemli i yee okruzheniya* [The Chemical Structure of the Earth's Biosphere and Its Surroundings]. Moscow: Nauka, 1965.
4. Vernadskiy, V. I. *Zhivoye veshchestvo* [Living Substance]. Moscow: Nauka, 1978.
5. Hryniv, L. S. «Rozvytok idei V. Vernadskoho v novitnii ekonomichnii nautsi» [The Development of V. Vernadsky's Ideas in Modern Economics]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 17 (2013): 44–52.
6. Hryniv, L. S. *Fizychna ekonomia: novi modeli staloho rozvytku* [Physical Economy: New Models of Steel Development]. Lviv: Liha-pres, 2016.
7. Hryniv, L. S. *Konceptualni zasady fizychnoji makroekonomiky dlia staloho rozvytku: problemy ta perspektyvy*. [Conceptual Principles of Physical Macroeconomics for Sustainable Development: Problems and Prospects]. *Problemy ekonomiky* №3 (45), 2020. 139–147.
8. *Ekolohichna Konstytutsiia Zemli. Metodolohichni zasady. Ch. 2* [Ecological Constitution of the Earth. Methodological Principles. Part 2]. Lviv: RVVNLТУ Ukrainy, 2011.
9. *Halchynskiy A. Prynypy noogenezy v context vchennia V. Veradskoho/ Economica Ukrainy -2010, №5 (582) – 16-29* [Principles of noogenesis in the context of the theory by V. Vernadskiy]. *Economics of Ukraine. 2010, №5*.
10. Mankiv, T. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv: Osnovy, 2000.
11. Melnyk, L. «Zelena» ekonomika. [Greening Economics] Sumy: Universities book, 2018-463 st.
12. Panchyshyn S. M. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv: Lybid, 2001. 616 st.
13. Perelman, A. I. *Geokhimiya biosfery* [Geochemistry of the Biosphere]. Moscow: Nauka, 1973.
14. Rubin, A. B. *Termodinamika biologicheskikh protsessov* [Thermodynamics of Biological Processes]. Moscow: Izd-vo MGU, 1984.
15. Tunytsia Yu. Yu. *Erolohichna ekonomika i rynek: podolannia superechnostej* [Ecological Economics and market: overcoming contradictions]. K: Znannia, 2006. 314st.
16. «COME ON!» – ЮВІЛЕЙНА ДОПОВІДЬ РИМСЬКОГО КЛУБУ. 2017. URL: <http://vsvittranslate.blogspot.com/2017/12/comeon.html>

17. Costanza, R., 2008. Ecosystem services: multiple classification systems are needed. *Biol. Conserv.* 141, 350–352.
18. Davos2020: What mattered. [Електронний ресурс]. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://www.mckinsey.com/about-us/new-at-mckinsey-blog/davos-2020-four-big-themes>
19. Erb, K.-H., Krausmann, F., Lucht, W., Haberl, H., 2009. Embodied HANPP: mapping the spatial disconnect between global biomass production and consumption. *Ecol. Econ.* 69, 328–334.
20. European Commission, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank, 2013. System of Environmental-Economic Accounting 2012, Experimental Ecosystem Accounting.
21. Hryniv L. Physical (Negentropy) Function of Sustainable Economy. Problems of Evaluations // Environmental Accounting – Sustainable Development Indicators. Prague: EMAN, 2009. 115 p.
22. Hryniv L. Transdisciplinary approach to sustainability: new models and possibilities // Ecological economics and sustainable forest management / ed. by I.P. Soloviy and W.S. Keeton. Lviv: UNFUP, 2009. P. 85–96.
23. Kissinger, M., Rees, W.E., 2010. An interregional ecological approach for modelling sustainability in a globalizing world – Reviewing existing approaches and emerging directions. *Ecol. Modell.* 221, 2615–2623.
24. Daly, Herman E.; Farley, Joshua. Ecological Economics. Washington, DC: Island Press, 2004. 454p. – 20
25. Pascual, U., Phelps, J., Garmendia, E., Brown, K., Corbera, E., Martin, A., GomezBaggethun, E., Muradian, R., 2014. Social equity matters in payments for ecosystem services. *Bioscience* 64, 1027–1036.
26. Report of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio de Janeiro, Brazil 20–22 June 2012).
27. Rulli, M.C., Savioli, A., D’Odorico, P., 2013. Global land and water grabbing. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 110, 892–897.
28. Schröter, M., Albert, C., Marques, A., Tobon, W., Lavorel, S., Maes, J., Brown, C., Klotz, S., Bonn, A., 2016. National ecosystem assessments in Europe: a review. *Bioscience* 66, 813–828.
29. UNEP, 2010. The Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 and the Aichi Biodiversity Targets. Decision UNEP/CBD/COP/DEC/X/2, adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity.
30. Weinzettel, J., Steen-Olsen, K., Hertwich, E.G., Borucke, M., Galli, A., 2014. Ecological footprint of nations: comparison of process analysis, and standard and hybrid multiregional input – output analysis. *Ecol. Econ.* 101, 115–126.

**PHYSICAL (SPATIAL) MACROECONOMICS
IN THE SYSTEM OF FUNDAMENTAL ECONOMIC SCIENCE****Lidiya Hryniv***Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine**e-mail: lidiya.hryniv@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7720-6504>*

Abstract. A new concept of physical (spatial) macroeconomics for sustainable development has been suggested, it broadening the system of economic coordinates as it takes into account the physical parameters of terrestrial biosphere in economic development. The object of study in physical macroeconomics is complex ecological-socio-economic systems (ESES) the core of which is made up by terrestrial ecological systems characterized by definite amount of soil productivity. Physical macroeconomics analyzes balance models of biophysical and cost estimates on the way to sustainable ESES economy formation. The article also suggests a physical and economic paradigm of sustainable economy development, which, unlike the current ones, takes into account natural sources of the first enrichment period in economy. It gives grounds for methodological changes in the theory of value and creation of a breakthrough model of monetary economy aimed at solving sustainability problems. Such up-to-date physical economics is an integral (synthesizing) science which uses a transdisciplinary approach to studying cause-and-effect relationship between stationary ecological and socio-economic systems of different hierarchy levels. Its new conceptual models are based on the synthesis of physical, biological, geobotanic, geochemical, landscape science, biophysical and economic laws. The physical and economic sustainable development model has been substantiated, and it is based on the functional method of ecological supply for the Earth. This function determines the best possible natural capital volume of the Earth, which can be obtained provided its targeted volume and the area of a given terrestrial ecological system are known. Due to the above information, the author of the article has managed to substantiate and determine new physical and economic sustainable development indicators of ESES.

Keywords: biosphere stability, function of ecological supply for the Earth, physical and economic modelling, physical macroeconomics, sustainable development, fundamental economic science, pellicle of life.

*Стаття надійшла до редакції 22.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

УДК 332.146.2:330.341

JEL H70; H72; O14; O18; O21; O32; R11; R12; R58

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Лариса Шаульська¹, Ольга Безпалько²

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
01033, м. Київ, вул. Васильківська, 90А
e-mail: shaulska@knu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7919-6733>

²Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
e-mail: o.bezpalko@donnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8589-4469>

Анотація. Досліджено, що у сучасних умовах реалізація концепції смарт-спеціалізації в стратегіях територіальних громад є перспективним чинником забезпечення динамічного розвитку. З'ясовано, що сучасний розвиток територіальних громад орієнтований одночасно на глобалізацію та локалізацію, які є ключовими світовими тенденціями та основними передумовами забезпечення їхньої конкурентоспроможності. На підставі проведеного аналізу розроблено механізм формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади. Впровадження запропонованого механізму сприятиме створенню робочих місць для стимулювання загального розвитку територіальних громад на підставі стратегічного бізнес-обґрунтування цілей фокусування ресурсів, інноваційно-орієнтованої активізації підприємницького потенціалу громад.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, територіальна громада, смарт-спеціалізація, механізм, стратегія, стратегічне планування, регіональний розвиток, моніторинг.

Постановка проблеми. Реалізація концепції смарт-спеціалізації в стратегіях територіальних громад (ТГ) має достатні підстави для того, щоб стати ключовим чинником забезпечення динамічного розвитку. Обґрунтована смарт-спеціалізація надає можливості територіальній громаді бути конкурентоспроможною у глобальному та національному масштабі, коректно поєднати глобальні виклики та локальні вектори розвитку. Смарт-компонент запропонованого у статті механізму розвитку громади має дуальну природу та враховує традиційний галузево-технологічний зміст смарт-спеціалізації регіонів з акцентом на пошук аутентичного для громади унікального портфеля стратегічних орієнтирів і конкурентних переваг, які відповідають актуальним бізнес-трендам макrorівня та базуються на місцевому потенціалі. Науково обґрунтоване виокремлення пріоритетів розвитку територіальної громади забезпечує продуктивне фокусування, бо інноваційна політика не може бути типовою та підтримувати всі

галузі для розвитку. Друга складова авторського механізму передбачає використання новітніх підходів смарт-стратегування, яке є міксом класичних технологічних прийомів стратегічного аналізу, обґрунтування стратегічних альтернатив з комплексом заходів управлінського впливу, спрямованих на першому етапі на ідентифікацію команди розробників стратегії та її виконавців на підставі формалізованого та функціонально обґрунтованого складу; на другому етапі – забезпечення продуктивності команди та управлінської взаємодії на основі специфічної комбінації поведінкових інструментів, розвитку комунікативної компетентності та послідовного формування специфічного потенціалу розвитку громади – емоційно-психологічного та професійного ядра, носіями якого є визнані та компетентні лідери. Бачимо підстави для виокремлення пріоритетної ролі саме другого компонента, наявність та якість якого забезпечує концентрацію всіх інших ресурсів. Отже, смарт-спеціалізація допомагає визначити найперспективніші та найефективніші види діяльності для їх точкового стимулювання через дослідження, цілеспрямовану фінансову підтримку, залучення приватних стейкхолдерів до інноваційного підприємництва та інші інструменти. Точні розрахунки, які базуються на достовірній статистиці, можуть підсилити цей процес, а результати мають стати основою для формування та розвитку стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади. Проте саме людиноцентрована модель смарт-стратегування забезпечує необхідні умови для реалізації інноваційних проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та прикладні аспекти використання концепції смарт-спеціалізації розкриті у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців: А. Амоша [1], Б. Андрушків, Я. Бжуска [2], В. Геєць, П. Давід [3], А. Даниленко, М. Жулинський, М. Кардас, Н. Красноутська, П. Кругман, І. Кульчицький, Ю. Левенець, О. Лях [1], Е. Лібанова, І. Маркович, Д. Мартінес, О. Онищенко, Я. Пика [2], В. Семиноженко, В. Тараненко, Г. Тобор, Д. Форей [4], Л. Федулова, М. Федяєва [5], Н. Чухрай, Б. Холл [6], О. Ястремська, О. Яцок [7] та інші. Сьогодні проблема розробки стратегії розвитку територіальної громади залишається актуальною та потребує доопрацювання існуючого та виокремлення нового набору дієвих інструментів і методів, що забезпечать побудову ефективного механізму формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади.

Постановка завдання. Мета статті – розробка механізму формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади та систематизація умов, спроможних забезпечити досягнення якості першого смарт-компонента – обґрунтування галузевих технологічних напрямів підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток територіальних громад орієнтований на глобалізацію та локалізацію, що є ключовими світовими тенденціями та основними передумовами забезпечення їхньої конкурентоспроможності. За таких умов формування стратегії є поширеним інструментом забезпечення розвитку територіальних громад, але наразі існує нагальна потреба зміни підходу до стратегічного управління розвитком ТГ в нашій державі [8]. Саме тому все більшого розповсюдження набуває використання концепції смарт-спеціалізації у стратегічному плануванні розвитку територіальних громад, що ґрунтується на вертикально орієнтованому підході

до вибору галузей для регіональної підтримки та визначенні сучасних механізмів зазначеної підтримки на державному рівні.

Концепцію смарт-спеціалізації сформували такі науковці: Д. Форей, П. Давід та Б. Холл [3; 4; 6] і запропонували Європейській комісії у 2008 році. Ця концепція стала основою для визначення національних орієнтирів і формування інноваційних стратегій на рівні регіонів, що значно підсилює їх конкурентні переваги через розвиток та використання наявних ресурсів, досліджень та інновацій, застосування їх до потреб бізнесу задля відповідності існуючим можливостям і ринковим змінам.

Сьогодні більшість науковців розглядають смарт-спеціалізацію як концептуальний інструмент формування інноваційної та соціально-економічної політики ТГ/регіону/країни в цілому, що зумовлено її спрямованістю не тільки на залучення та стимулювання інновацій, а й на активізацію довгострокових структурних трансформаційних процесів в економіці та орієнтацією на подальші перспективи задля досягнення ключової мети – заповнити важливу нішу на глобальних ринках [9].

Отже, вдале поєднання заходів щодо виокремлення напрямів залучення ресурсів ТГ до економічної діяльності та сучасних глобальних трендів потребує впровадження ефективного механізму формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади, що сприятиме раціональному комбінуванню наявних ресурсів, здібностей і можливостей ТГ.

Механізм формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади (рис. 1) орієнтований на створення робочих місць для стимулювання загального розвитку територіальних громад, планування цілей, що відповідають цілям підприємницької діяльності, для їх підтримки, інноваційно-орієнтовану активізацію бізнесу, стійке зростання та розвиток територіальних громад, поліпшення загальної економічної ситуації з метою залучення нових знань та інвестицій. Для бізнес-структур формування стратегії смарт-спеціалізації ТГ дає додаткові можливості доступу до фінансів у вигляді державних субсидій, розвитку інноваційної діяльності, спрямованої на комерціалізацію своїх НДДКР, впровадження нових технологій, максимізацію вартості компанії, підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку, залучення висококваліфікованої робочої сили, удосконалення системи управління.

Основні принципи, що покладені в розробку запропонованого механізму, такі: деталізація та спеціалізація (галузевий пріоритет щодо інноваційної орієнтації); інноваційність (акцентується увага на тому, що актуальні сьогодні пріоритети не будуть такими завжди, через це потрібно постійно генерувати нові, креативні ідеї); підприємницький пошук (виявлення можливостей бізнесу з погляду досліджень і розробок та інновацій у певній галузі чи підсистемі); використання технологій загального призначення; економічне зростання та створення нових компаній; відкритість та інклюзивність (у стратегії може бути поданий кожен сектор, що має сучасний проєкт); експериментальність, моніторинг і багатокритеріальний характер оцінювання (чіткі критерії для подальшої оцінки дій через експериментальний характер стратегії смарт-спеціалізації) [10; 11].

Формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади передбачає формалізований план залучення усіх груп стейкхолдерів: бізнесу, наукових та

освітніх закладів, органів державної влади та суспільства. Також важливою є їхня постійна співпраця для подальшої реалізації стратегії смарт-спеціалізації. Основні дії стейкхолдерів в цьому напрямі: залученість до системи дослідницьких та інноваційних стратегій (RIS); співробітництво в ході аналізу загальної мети та можливостей ТГ; допомога у визначенні пріоритетів; участь у розробці узгодженої політики; співробітництво при перевірці, оцінюванні процесу формування та реалізації стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади, а також у разі подальшого його вдосконалення. Окремий результат роботи зі стейкхолдерами – сприяння усвідомленню особистої відповідальності за перспективи розвитку громади на підставі комунікативних інструментів і персоналізації стратегічних пріоритетів.

Методи формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади мають застосовуватися шляхом поєднання кількісних та якісних методів, а саме: аналізу науки і техніки, статистичних методів, конкурсного відбору, сценарного аналізу, цільового аналізу, опитування, анкетування, глибоких інтерв'ю, SWOT-аналізу, бенчмаркінгу, експертних оцінок, консультацій з громадськістю тощо.

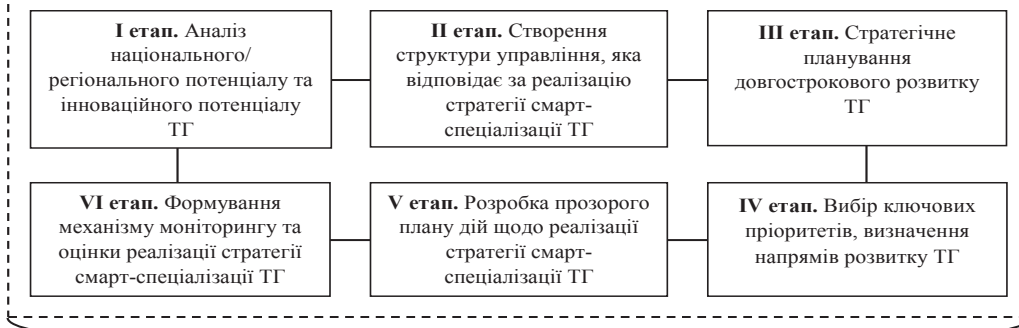
Формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади на підставі поєднання технологічних підходів аналізу та пропозицій «зверху вниз» та «знизу вгору» є продуктивним. Підхід «зверху вниз» підходить для розробки стратегій смарт-спеціалізації ТГ у співробітництві з провідними зацікавленими сторонами навіть на завершальному етапі визначення пріоритетних напрямів. Цей процес відбору має враховувати такі показники: кількість регіональних організацій, що займаються дослідженнями та інноваціями, та загальна кількість громадян, що їх підтримують; кількість наукових центрів і кафедр університету; кількість проєктів НДДКР (R&D проєктів); кількість патентів тощо. Підхід «знизу вгору» потребує аналізу кількісних та якісних даних, зібраних з основних технологічних, промислових та інноваційних галузей, визначених у вибраній територіальній громаді, щоб обґрунтувати обрані пріоритети за допомогою підходу «зверху вниз».

Забезпечення процесу формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади представлено такими напрямками підтримки МСП та RIS: інформаційне, консультативне, інфраструктурне та фінансове забезпечення, підтримка комерціалізації інноваційних продуктів/послуг, послуги з пошуку ключових стейкхолдерів. Напрями підтримки МСП і RIS більш повно реалізуються через: залучення бізнес-структур до розробки стратегії смарт-спеціалізації; підтримку підприємств не тільки з інноваційною спроможністю, а й таких, що орієнтуються не лише на науково-дослідні роботи, а й на інновації в більш широкому розумінні; розробку такого типу політики, який охоплює фінансову підтримку, консультації та доступ до робочої сили; створення таких заходів: усунення ризиків, підвищення інвестиційної привабливості, підвищення прозорості державних закупівель, заохочення інновацій і зростання МСП.

Алгоритм формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади складається з шести етапів [12; 13]: аналіз національного/ регіонального потенціалу та інноваційного потенціалу територіальної громади, створення структури управління, яка відповідає за реалізацію стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади,

МЕТА	Формування лідерського потенціалу громади, створення робочих місць для стимулювання загального розвитку ТГ; планування цілей, що відповідають цілям підприємницької діяльності, для їх підтримки; інноваційно-орієнтована активізація бізнесу; стійке зростання і розвиток ТГ; поліпшення загальної економічної ситуації для залучення нових знань та інвестицій
ПРИНЦИПИ	Деталізація; спеціалізація; інноваційність; відкритість; підприємницький пошук; використання технологій загального призначення; економічне зростання та створення нових компаній; інклюзивність; експериментальність; моніторинг і багатокритеріальний характер оцінювання
ПІДХОДИ	Асесмент та формалізація процесу формування лідерського потенціалу; технологічні прийоми «зверху вниз»; «знизу вгору»
МЕТОДИ	Експертний супровід, статистичні методи, конкурсний відбір, сценарний аналіз, цільовий аналіз, опитування, анкетування, глибинні інтерв'ю, SWOT-аналіз, експертні оцінки, консультації з громадськістю
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	Кадрове і лідерське; інформаційне; консультативне; інфраструктурне; фінансове; підтримка комерціалізації інноваційних продуктів/послуг; послуги з пошуку ключових стейкхолдерів

**АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

КРИТЕРІЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СТРАТЕГІЇ	Аналіз потенціалу ТГ, створення умов для інноваційної діяльності та цифровізації бізнесу; вибір відповідної установи, відповідальної за впровадження стратегії смарт-спеціалізації ТГ; моніторинг та оцінка всіх етапів виконання стратегії смарт-спеціалізації ТГ з вимірюванням відповідності цілям стратегії; заохочення підприємницької інноваційної діяльності; удосконалення національних або регіональних систем досліджень та інновацій; стимулювання співпраці на рівні ТГ або національному/
--	--

Механізм формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади
Джерело: розробили автори.

стратегічне планування довгострокового розвитку територіальної громади, вибір ключових пріоритетів і визначення напрямів розвитку територіальної громади, розробка прозорого плану дій щодо реалізації стратегії смарт-спеціалізації, формування механізму моніторингу й оцінки реалізації стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади.

Критеріями результативності формування, а у подальшому і реалізації, стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади є: аналіз потенціалу ТГ, створення умов для інноваційної діяльності та цифровізації бізнесу; вибір відповідної установи, відповідальної за впровадження стратегії смарт-спеціалізації ТГ; моніторинг та оцінка всіх етапів виконання стратегії смарт-спеціалізації ТГ з вимірюванням відповідності цілям стратегії; заохочення підприємницької інноваційної діяльності; удосконалення національних або регіональних систем досліджень та інновацій; стимулювання співпраці на рівні ТГ або національному/ міжнародному рівні.

Також важливим для формування механізму моніторингу та оцінки реалізації стратегії смарт-спеціалізації ТГ є бенчмаркінг – порівняльний аналіз подібних ТГ, що охоплює такі кроки [14]: визначення територіальних громад для порівняння; визначення подібності в структурних характеристиках, а також відносних сильних і слабких сторін; визначення ключових причин, що призводять до кращої ефективності ТГ; визначення ключових груп зацікавлених сторін і політиків для координації та оцінки діяльності.

Реалізація механізму формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади не може забезпечити в повній мірі вирішення таких складних питань, як прискорення соціально-економічного розвитку, але може надати поштовх для розвитку ініціативи у науково-технічній та інноваційній сфері через стимулювання раціонального використання наявних ресурсів та ефективного застосування світового досвіду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, результативність та ефективність процесів забезпечення сталого розвитку, підвищення рівня інноваційної та інвестиційної активності може бути забезпечена на більш високому рівні, якщо стратегія розвитку територіальної громади буде побудована на засадах смарт-спеціалізації, що суттєво сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності території. Смарт-спеціалізація є надійним та ефективним інструментом стратегічного управління на національному/регіональному рівні або на рівні ТГ, метою якої є забезпечення переходу до інноваційної, знаннєвої економіки, що базується на використанні результатів досліджень та інновацій, цифровізації, розвитку МСП, заохоченні розвитку нових навичок. Ключовим принципом визначення смарт-спеціалізації є вибір пріоритетних галузей ТГ з урахуванням рівня її економічного та інноваційного потенціалу. Оскільки регіональна політика в Україні перебуває в стадії реформаційних процесів, заснованих на принципах впровадження смарт-спеціалізації, то необхідність відбору пріоритетної галузі в кожній ТГ за допомогою належних кількісних та якісних заходів є ключовим питанням у формуванні стратегії розвитку ТГ.

Запропонований механізм формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади є ключовим інструментом, який сприятиме раціональному вибору пріоритетів політики ТГ, створюючи потужні зв'язки в межах інноваційних екосистем і стимулюючи залучення більшої кількості соціальних інновацій до ТГ. Реалізація механізму сприятиме

підвищенню рівня конкурентоспроможності та стійкості економіки територіальної громади до глобалізації, а також забезпеченню генерування ресурсів, необхідних для забезпечення переваг інноваційного розвитку. Подальше застосування концепції смарт-спеціалізації у стратегічному управлінні на рівні ТГ потребує ґрунтовних системних наукових досліджень у сфері публічного управління задля розробки комплексу теоретико-методологічного та нормативного забезпечення окреслених процесів.

Список використаних джерел

1. Амоша О., Лях О., Солдак М., Череватський Д. Інституційні детермінанти впровадження концепції смарт-спеціалізації: приклад старопромислових регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17. № 3 (66). С. 310–344.
2. Бжуска Я., Пика Я. Розумна спеціалізація регіону. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 749. С. 362–366.
3. David P., Foray D., Bronwyn H. Smart Specialisation. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties in its implementation. *MTEI Working Paper*. 2011-001. URL: http://infoscience.epfl.ch/record/170252/files/MTEI-WP-2011-001-Foray_David_Hall.pdf.
4. Foray D. et al. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3) / Joint Research Center. 2012. URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553.
5. Федяєва М. С. «Розумна» спеціалізація як інструмент трансформації національної економіки (теоретичний аспект). *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26-1. С. 87–92.
6. Hall B., Foray D., David P. Smart Specialisation: The concept. Knowledge for Growth. *Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnk's Expert Group*. November 2009. P. 20–24.
7. Яцюк О. С. Смарт-спеціалізація розвитку регіону як важливий напрям підвищення його конкурентоспроможності та інноваційної активності. *Науковий вісник ІФНТУНГ*. 2018. № 2 (18). С. 54–60.
8. Шаульська Л., Несвіт К., Бойченко В. Стратегічні засади розвитку промисловоорієнтованих територій на основі модернізації соціального середовища. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol.6. Iss. 1. P. 59–70.
9. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.
10. Безпалько О. М. Роль територіальних громад у забезпеченні місцевого економічного розвитку: теоретичні засади дослідження. *Економіка і організація управління*. 2019. №1 (33). С. 116–123.
11. Шаульська Л.В., Томчук О.В., Несвіт К.В. Ключові детермінанти та умови збалансованого розвитку людського потенціалу територій в економіці нового типу. *Менеджмент у XXI столітті: проблеми і шляхи вирішення в умовах України*: монографія, 2020. С. 185–212.
12. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation / EC. 2012. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf.
13. The Smart Specialisation Platform for Industrial Modernisation. URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/industrial-modernisation>.

14. Implementing smart specialisation – thematic platform on industrial modernization S3. *Policy Brief Series*. 2017. №22. URL: https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/221350/jrc108028_hegyi_rakhmatullin_.pdf/f5b2f333-ce42-4a50-b871-8b1f41a84124.

References

1. Amosha, O., Liakh, O., Soldak, M. and Cherevatsky, D. (2018). Instytutsiini determinanty vprovadzhennia kontseptsii smart-spetsializatsii: pryklad staropromyslovykh rehioniv Ukrainy [Institutional determinants of smart specialization concept implementation: an example of the old industrial regions of Ukraine]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 3 (66), 310–344 [in Ukrainian].
2. Bzhuska, Ya. and Pyka, Ya. (2012). Rozumna spetsializatsiia rehionu [Reasonable specialization of the region]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» - Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*, 749, 362–366 [in Ukrainian].
3. David, P., Foray, D. and Bronwyn, H. Smart Specialisation. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties in its implementation. *MTEI Working Paper*: 2011-001. Retrieved from http://infoscience.epfl.ch/record/170252/files/MTEI-WP-2011-001-Foray_David_Hall.pdf [in English].
4. Foray, D., et al. (2012). Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3) / Joint Research Center. Retrieved from http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553 [in English].
5. Fediaieva, M. S. (2018). «Rozumna» spetsializatsiia yak instrument transformatsii natsionalnoi ekonomiky (teoretychnyi aspekt) [«Intelligent» specialization as a tool for transformation of the national economy (theoretical aspect)]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 26-1, 87–92 [in Ukrainian].
6. Hall, B., Foray, D. and David, P. (2009). Smart Specialistaion: The concept. *Knowledge for Growth. Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnk's Expert Group*. (pp. 20-24) [in English].
7. Yatsiuk, O. S. (2018). Smart-spetsializatsiia rozvytku rehionu yak vazhlyvyi napriam pidvyshchennia yoho konkurentospromozhnosti ta innovatsiinoi aktyvnosti [Smart specialization of the development of the region as an important direction of increasing its competitiveness and innovative activity]. *Naukovyi visnyk IFNTUNH – Scientific Bulletin of IFNTUNG*, 2 (18), 54-60 [in Ukrainian].
8. Shaulska, L., Nesvit, K. and Boichenko, V. (2020). Stratehichni zasady rozvytku promyslovooriiientovanykh terytorii na osnovi modernizatsii sotsialnoho seredovyshcha [Strategic principles of development of industrial-oriented territories on the basis of modernization of the social environment]. *European Journal of Economics and Management*, 6 (1), 59-70 [in Ukrainian].
9. Heiets, V. M. (Ed.). (2015). *Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: a national report]*. NAS of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
10. Bezpalko, O. M. (2019). Rol terytorialnykh hromad u zabezpechenni mistsevoho ekonomichnoho rozvytku: teoretychni zasady doslidzhennia [The role of territorial communities in ensuring local economic development: theoretical foundations of the study]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 1 (33), 116–123 [in Ukrainian].
11. Shaulska, L.V., Tomchuk, O.V. and Nesvit, K.V. (2020). Kliuchovi determinanty ta umovy zbalansovanoho rozvytku liudskoho potentsialu terytorii v ekonomitsi novoho typu [Key determinants and conditions of balanced development of human potential of territories in

- the new type of economy]. *Menedzhment u XXI stolitti: problemy i shliakhy vyrishennia v umovakh Ukrainy [Management in the XXI century: problems and solutions in Ukraine]*. (pp. 185–212) [in Ukrainian].
12. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation / EC. 2012. Retrieved from http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf [in English].
  13. The Smart Specialisation Platform for Industrial Modernisation. Retrieved from <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/industrial-modernisation> [in English].
  14. Implementing smart specialisation – thematic platform on industrial modernization S3. *Policy Brief Series*. 2017. №22. Retrieved from https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/221350/jrc108028_hegyi_rakhatullin_.pdf/f5b2f333-ce42-4a50-b871-8b1f41a84124 [in English].

THE MECHANISM FOR DEVELOPING SMART SPECIALIZATION STRATEGY OF A TERRITORIAL COMMUNITY

Larysa Shaulska¹, Olga Bezpalko²

¹*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Str., Kyiv, 01033
e-mail: shaulska@knu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7919-6733>*

²*Vasyl' Stus Donetsk National University,
21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021
e-mail: o.bezpalko@donnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8589-4469>*

Abstract. The article examines the fact that in modern conditions implementation of the smart specialization concept in the strategies of territorial communities constitutes a key factor in achieving their dynamic development. It is established that modern development of territorial communities focuses on globalization and localization that are key global trends and the main prerequisites for ensuring their competitiveness. It has been identified that strategy development is a common tool for ensuring development of territorial communities. But now there is an urgent need for changing the approach to strategic management of territorial community development in our country. That is why the use of the concept of smart specialization in strategic planning of territorial community development, based on a vertically oriented approach to selection of industries for support and technologies to provide such support with at the state level, is becoming more wide-spread. On the basis of analysis, a mechanism of smart specialization strategy development for territorial communities has been developed. The algorithm for developing territorial community smart specialization strategy consists of six stages: analysis of national/regional potential and innovation potential of the territorial community, development of a management structure responsible for implementation of the smart specialization strategy of the territorial community, strategic planning of long-term development of the territorial community, selection of key priorities and determination of directions of territorial community development, elaboration of a transparent action plan for smart specialization strategy implementation, development of a mechanism for monitoring and evaluating the smart specialization strategy of the territorial community. Implementation of the proposed mechanism will help create jobs to stimulate overall development of territorial communities, plan the goals that correspond to the goals of business, support them, activate innovation-oriented business, ensure sustainable growth and development of territorial communities, improve the overall economic situation, and attract new knowledge and investment.

Keywords: decentralization, local self-government, territorial community, smart specialization, mechanism, strategy, strategic planning, regional development, monitoring.

*Стаття надійшла до редакції 29.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

УДК: 325.561:337.015.3
JEL A10 B59 D60 O15 P30

ГУМАНІЗАЦІЯ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОНОМІКИ

Богданна Косович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: bogdanna_k@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4760-3098>*

Анотація. *Стаття присвячена питанням визначення гуманізації як ядра епохи антропоцена. Мета праці – розкрити зміст економічної гуманізації в сучасному суспільстві. Методологічною базою дослідження є комплекс загальнонаукових методів, зокрема, історичний, методи аналізу, синтезу, судження та узагальнення. Історичним методом ми оперуємо, досліджуючи джерельні витоки та окремі віхи еволюції ідеології гуманізму. Метод аналізу використано для визначення ключових ознак гуманізму, що зумовлюють його унікальне розуміння у різні епохи та представниками різних суспільно-філософських течій. Метод синтезу слугує підґрунтям для виділення її наскрізного елемента – людиноцентризму. Досліджено джерельне походження ідеології гуманізму та зазначено окремі віхи еволюції доктрини гуманізму. Наведено визначення понять «гуманізм», «гуманізація», «людиноцентризму». Звернуто увагу на те, що у кожній сфері суспільного життя гуманізація має свої особливості. Виокремлено базові складові економічної гуманізації. Аргументовано необхідність утвердження гуманістичних цінностей у вітчизняній економіці насамперед через гуманізацію підприємницької діяльності. Запропоновано визначення термінів «гуманізація економіки» та «гуманізація підприємництва». Визначено важливість утвердження гуманізаційних стандартів в економіці, що зумовлює необхідність всебічного дослідження проблематики економічної гуманізації.*

Ключові слова: *гуманізм, людиноцентризм, гуманізація, гуманізація економіки, гуманізація підприємництва, гуманізаційний розвиток.*

Постановка проблеми. Нетрафаретні виклики сучасності, такі як зміна клімату, пандемія SARS-CoV-2, економічна нестабільність у зв'язку з коронавірусним хартшіпом, нерівність між людьми за статками й можливостями для особистого розвитку зумовлюють те, що відбувається дефіцит гуманізації. Такий розвиток подій веде до хаосу. Економіці щораз складніше функціонувати в цих умовах. Тому необхідно змінювати вектор у бік людиноспрямованості, що базується на моральних цінностях, якості та добробуті життя кожного суспільного індивіда.

Зараз, коли весь світ переживає складний і відповідальний етап розвитку, проблематика гуманізації стає предметом всебічної уваги. Свідченням цього зокрема є те, що на рівні організації ООН сучасний період визнано епохою антропоцена.

Дослідження поняття гуманізації, її інтерпретації в призмі сучасного розвитку економіки набуває особливої актуальності та практичної цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та іноземні науковці присвятили вивченню різних аспектів гуманізації, зокрема й економічної, сотні своїх праць. Насамперед можна згадати таких вчених: М. Девідсона, Р. Кемпа, В. Кременя, О. Лесько, Е. Лібанової, О. Науменка, Р. Оуена, Ф. Петрарки, О. Стативки, М-Т. Цицерона, Ю. Шемчушенка, Д. Шука та багатьох інших. Водночас широта напрацьованого матеріалу потребує певної конкретизації поняття «гуманізація» в призмі економіки.

Мета запропонованого дослідження – вивчення витоків генезису гуманізації, пізнання природи понять «гуманізм» і «гуманізація», з'ясування значення гуманізації загалом та гуманізації економіки зокрема, в період сучасних викликів, виділення першочергових напрямів гуманізації української економіки, визначення термінів «гуманізація економіки» та «гуманізація підприємництва».

Основні результати дослідження. Терміни «гуманізм» і «гуманізація» отримали багатогранне трактування у різних науках. Ці поняття мають своє історичне джерельне підґрунтя. Самі ідеї гуманізму впродовж розвитку цивілізації вироблялись народом стихійно в боротьбі з утисками, узурпацією, тиранією, експлуатацією та негативними моральними впливами.

Витоками світогляду гуманізму є праці й промови Марка Туллія Цицерона[1]. Ще в 56-58 роках до н. е. у своїх ораторських промовах давньоримський політичний діяч і соціальний мислитель Марк Туллій Цицерон закликав до гуманістичних цінностей, які потрібно пізнавати та прищеплювати. У ті часи розглядалася проблема становлення людини як суб'єкта й об'єкта соціальної політики, поняття «гуманізм» містило уявлення про цінність і значущість людини, можливість реалізувати гуманістичний ідеал соціальними засобами, насамперед вихованням й формуванням культури.

Гуманізм у перекладі з латинського слова *humanitas* означає людяність, а *humanus* – людяний, тобто вчення про визнання цінності людини як особистості, її право на свободу, щастя, прояв і розвиток власного потенціалу.

У західній філософсько-культурній традиції поняття «гуманізм» асоціювалося з гуманізмом епохи Відродження. Тоді людство накопило досить вагомий надбання в культурі, мистецтві, природничих і суспільних науках. Це була епоха заперечення норм життя середньовіччя з його неприязню (антипатією) людей один до одного, до природи, міждержавними війнами, переходу до нових стосунків. Існує думка, що одним із перших носіїв та поширювачів гуманізму часів європейського Відродження був італійський поет і літописець Франческо Петрарка, якого в наукових джерелах називають «батьком гуманізму» [2, с. 392]. Він присвячував свої трактати моральним та етичним питанням, які формували гуманістичні переконання.

«Гуманізм як течія у загальноєвропейській культурі епохи Відродження почав вживатися у двох основних значеннях: 1) як визначення літературно-художнього напрямку, що утверджує образ людини як освіченої й високоморальної особистості; 2) як філософське вчення, що об'єднує теорії, які виходять з положення про людину як вищу цінність суспільства» [3, с. 126].

Багато ідей, які відстоює гуманізм, втілювались у релігійних ученнях різних народів світу. Про це, наприклад, свідчать славнозвісні заповіді Біблії («Люби ближнього свого як самого себе», «Не вбий», «Не вкради» і т. д.), які в абсолютному значенні направлені на людяність, справедливість, чесність, повагу, добропорядність у відносинах людей та їх господарчої діяльності.

Фундамент правових гуманістичних норм було закладено Декларацією незалежності США [4] (1776), у преамбулі якої проголошено¹ природні права людини, які визначали економічну свободу в торговельних, зовнішніх відносинах того часу. Відтоді – що цивілізованішою й демократичнішою ставала держава, то частіше в її правових актах з'являлася вказівка на забезпечення блага особистості за допомогою неухильного дотримання її прав. Людина є розумною, тому вона не тільки має природні права, а й усвідомлює їх, готова за них боротися й домагатися їх реалізації.

Отже, в історії суспільства з'явилась нова ідеологія, яка почала відстоювати найкращі сторони в стосунках між людьми, заперечувала нерівність людей у фінансових, майнових та інших відносинах.

Представники різних наук, визначаючи терміни «гуманізм» і «гуманізація», роблять акценти, враховуючи свої спеціалізовані особливості. З погляду психології гуманізм – це сучасна форма життєорієнтації людини, яка містить раціональність, критичність, скептицизм, емпатію, терпимість, стриманість, оптимізм, життєрадісність, свободу, мужність і продуктивну уяву. Як стиль мислення гуманізм має афірмативний і позитивний характер, йому властива впевненість у необмежених можливостях людини самовдосконалюватись, в невичерпності її емоційних, пізнавальних, адаптивних, творчих здібностей [5, с. 180].

Гуманізація є світоглядним процесом, який визначає цінність людини як особистості, її право на щастя, розвиток і виявлення своїх здібностей, на вільну участь у суспільному житті. Наприклад, гуманізація навчального процесу означає, що центром навчально-виховного процесу мають бути людина та її гідність. Кожна дисципліна, яка викладається в навчальному процесі, повинна мати гуманістичне спрямування, стверджувати ідеали добра та справедливості [6].

Гуманізація соціально-трудова відносин – процес надання всім її елементам спрямованості на створення сприятливих умов для всебічного розвитку і реалізації трудового потенціалу людини, їх удосконалення, самоствердження і самореалізації [5, с. 182]. Ідея гуманізації управління виробництвом через турботу про працівника, а також визнання необхідності навчання, поліпшення умов праці та побуту кожного робітника на підприємстві була запропонована ще на початку XIX ст. Робертом Оуеном.

Джон Шук визначає гуманізм як етичну філософію, яка розглядає сутнісну основу людини, її мораль, культуру, внесок у добробут суспільства й характеризується такими ознаками: забезпечує однаково гідне моральне ставлення та захист кожної людини; визначає людину високо соціальною, що потребує спільного заохочення та

¹ «Вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними, що Творець обдарував їх певними невідчужуваними правами, до яких належить життя, свобода і прагнення щастя, що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права».

підтримки; надає перевагу індивідуальній гідності та автономії над необхідними, але підпорядкованими цілями культурних чи політичних груп; заохочує етичні ідеали, що сприяють розвитку людського інтелекту та добробуту, які всі культури можуть обґрунтовано підтримати [7, с. 404, 419].

З наведеного можна зробити два короткі висновки. Перший. Об'єднувальне начало для всіх підходів стосовно гуманізму та гуманізації – людина як найвища соціальна цінність. Другий. Якщо спробувати окреслити змістовне співвідношення гуманізму та гуманізації, то їх можна позначити як суспільний ідеал і процес (рух до) його досягнення.

Ідеологема гуманізації полягає в тому, що вона спрямована на майбутнє людини, утверджуючи тезу, що все залежить від її власних зусиль, власної активності, що опираються на силу розуму.

В основі інтерпретації терміна «гуманізація» є ідея людиноцентризму. Насамперед з'ясуємо сутність людиноцентризму або людинонаправленості у призмі загальноновизнаних соціальних цінностей і прав людини, які права людині треба мати на увазі, коли йдеться про економіку, де визначено перелік таких прав.

Людиноцентризм – це гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини – активної, енергійної, розум і душа якої перебувають у злагоді [8].

Як зазначає С. Ю. Цигульова [9], у межах філософії людиноцентризму ми повинні розуміти не те, що людина, її «життя тут і зараз» є головною метою її буття і вся її діяльність, розумова та практична, здійснюється лише для забезпечення саме «життя тут і зараз», – досягаючи цього за будь-яку ціну, а треба розуміти те, що людина з усією її величністю, розумом, потенціалом ставиться у центрі світу і має завдяки цьому зберігати його, оберігати будь-яке життя, зберігати себе у майбутньому [9]. Тому сьогодні гуманізація має стати новою стратегією розвитку суспільства, в основі якої є не нагромадження матеріальних благ і цінностей, а першочергова орієнтація на цінності духовні, на культуру, науку, знання, без яких життя втрачає сенс і подальшу перспективу.

Дефіцит гуманності породжує бездуховність освіти зокрема та усього суспільства загалом. Під тиском індустріального, технічного і ринкового розвитку суспільства освіта втрачає гуманістичний зміст (тобто орієнтацію на розвиток особистості) і перетворюється на вивчення вузького спектра професійних знань і вмінь. Але освіта в її гуманістичному розумінні – це не просто навчання. Завдання освіти простіше порівняно з проблемою виховання людини у всій повноті її життєдіяльності. Утім розвиток знань через освіту накопичує досвід і відточує власну чуттєвість моральних чеснот й прокладає шлях до гуманізаційного середовища.

О. Гринькевич визначає розуміння ціннісної ролі знань у самовдосконаленні, їх засвоєнні та генерації нових знань для реалізації цілей індивідуального і суспільного розвитку [10, с. 337]. Отож знання є основою для комплексного втілення економічної гуманізації.

Варто зазначити, що у багатьох наукових рукописах описують гуманізацію як людиноцентричний напрям спрямований до соціальних відносин і особистості. Розвиток й втілення в економіку гуманізаційних засад є однією з головних умов формування і становлення сучасної системи соціальної допомоги та соціально орієнтованої держави.

Система принципів розвитку соціальної держави передбачає, що головною цінністю в її концепції є людина, її розвиток, самореалізація.

Зосередження уваги на людському вимірі всіх аспектів суспільно-політичного життя, коли людина стає метою і смыслом прогресивного розвитку українського соціуму, стало передумовою формування концептуальних засад гуманізації економічних процесів як системи прав на вільний розвиток і реалізацію всіх здібностей кожної особистості, визначає ступінь розкриття можливостей людини як критерію оцінки ефективності діяльності органів держави та суспільних інститутів. Така нова філософсько-світоглядна позиція акцентує увагу на вивченні людини в усіх її сутнісних формах, виявленні внутрішніх, глибинних основ її буття, на особистісних цінностях, способах і можливостях їх реалізації.

На перший погляд все зрозуміло. Насправді все складніше. Людина частина соціуму або спільності людей. У різних суспільно-економічних формаціях інтереси людини та об'єднань людей (нації, держави, громадянського суспільства тощо) співвідносились та й сьогодні оцінюються дещо по-різному. У державах, де панувала чи продовжує жити комуністична ідеологія, – пріоритет загальносуспільного над індивідуальним (наприклад, Китай), у державах соціальної демократії на першому місці (принаймні на рівні декларацій) – людина (наприклад, США). Фактором споріднення утилітаристського та гуманістичного підходів є базова ідея соціально-ціннісної системи державного управління – прагнення до суспільного блага. Однак утилітаризм розглядає дефініцію «блага» як «благо всього суспільства», а гуманізм – як «благо кожної людини». Відповідно, ціннісна система тоталітарної демократії прагне до високого рівня усереднених соціальних показників (які виражають рівень добробуту суспільства в цілому, але не зобов'язують державу забезпечити високий рівень блага для кожного індивіда), ціннісна система ліберальної демократії прагне до максимальних показників (досягнення яких для кожного члена суспільства є в принципі неможливим) [11]. Отож і людиноцентризм на практиці навіть у сучасному глобалізованому світі може реалізовуватись як ідея по-різному. Формальний плюралізм стосовно основного «об'єкта» гуманізації доповнюється змістовними проблемами, які у сучасних суспільствах виявляються насамперед у економічній сфері.

Сутність економічної гуманізації виявляється через її ціннісний характер – здатність задовольняти матеріальні потреби та економічні інтереси суспільства та кожного індивіда. Суспільно-економічна діяльність зумовлена людськими потребами та відповідними економічними інтересами, спрямована на пошук ефективних способів задоволення цих потреб [12, с.186]. Метою чи не усіх ідей, що скеровували свідому та продуктивну діяльність людства, було отримання вигоди – матеріальної, моральної, політичної, статусної тощо. Але це стосувалось окремої елітарної групи, або навіть окремої сакральної особистості [13, с. 5]. В останні десятиліття людство почало усвідомлювати неможливість забезпечення сталого розвитку без подолання соціальної несправедливості, крайніх форм суспільної нерівності та створення рівних умов для реалізації потенціалу усіх членів суспільства [13, с. 2]. Тому процес людинонаправленої еволюції економіки має означати приведення її у відповідність до загальносуспільних цінностей – рівність,

свобода, доброчесність, демократизм (саме в економічному аспекті) та основоположних економічних прав людини.

Виникає логічне питання: де і на якому рівні визначені основоположні економічні права людини, що відповідають загальносуспільному ідеалу. Звичайно можна згадати перші документи та навіть фундаментальні доктринального рівня наукові дослідження, в яких йшлося про права людини загалом. На вітчизняних теренах – це знаменита Конституція Пилипа Орлика, праці Г. Сковороди, І. Франка та ще багатьох гуманістів. Однак питання розмежування основоположних прав людини та виокремлення соціально-економічних прав як окремої групи реально почало підніматися лише у другій половині ХХ століття. Варто згадати Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Конвенція Генеральної Асамблеї ООН про права дитини (1995), Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року». На рівні європейської спільноти було прийнято спеціальний правовий акт – Європейська Соціальна хартія. На міжнародному рівні визначили блок соціально-економічних прав людини у державі соціальної демократії, зокрема: право на працю, право на соціальне забезпечення, право на відпочинок, право на справедливі, безпечні та здорові умови праці та інше. Нарешті, найбільш модерними правовими документами, які покликані окреслити найважливіші соціально-економічні права сучасної людини та, по-суті, визначають базові напрями гуманізаційного розвитку економіки третього тисячоліття є Стратегія сталого розвитку та Національна економічна стратегія – 2030.

Гуманізація як одна з визначальних тенденцій розвитку сучасної економіки, на що ми звертали увагу у наших попередніх дослідженнях, не є абсолютно однозначним явищем, тому потребує критеріальної й межової формалізації в умовах глобального світу. Людинонаправленість економіки однієї держави, що виявляється у розвитку виробничої діяльності, створенні робочих місць і забезпеченні матеріальних потреб людини може наносити шкоду соціальним стандартам іншої держави та світового співтовариства загалом. Масштабне викорчовування лісів Амазонки з метою використання землі для сільськогосподарського виробництва чи інтенсивне тваринництво для задоволення зростаючих продуктивних потреб людей, як зазначають окремі науковці, є однією з причин катастрофічних кліматичних змін.

Одна з особливостей світової економіки в останні десятиліття – її територіальна рухливість. Бажання отримати максимальний прибуток, що вочевидь цілком обґрунтовано в умовах ринкової економіки, призводить до постійного руху капіталу на міжнародній арені. Інвестор вкладає фінансові ресурси у ті країни, де є сировина та дешева робоча сила, пільгове податкове законодавство та гарантії держави. Свідченням цього є величезні протягом двох останніх десятиліть капіталовкладення в економіку Китаю. Сьогодні простежується зміна вектора фінансових вливань на користь Індії. Це напевно гуманно щодо народів цих країн. Однак чи гуманно це стосовно національних економік країн інвесторів? Навіть у США ми можемо побачити «закинуті», пов'язані з окремими виробництвами міста, а у Європі практично зникла комп'ютерна промисловість.

Світова економічна спеціалізація розширює економічну співпрацю та є бажаною для населення держав, що розвиваються. Це переконливо видно на прикладі України – відкриття у проблемних із працевлаштуванням містечках заводів з виробництва електроапаратури для автомобілів стало для них своєрідною економічною «дотацією».

Політичні, економічні, кліматичні та інші кризи (той самий COVID-19) обумовлюють послаблення економічних зв'язків і спричиняють економічні втрати. Сьогодні зростання втрат спостерігається практично за усіма видами економічної діяльності, що спричинило згорання інвестицій і звуження фінансових ресурсів в економіці, зокрема у 2020 році рівень валового нагромадження основного капіталу становив 13 % ВВП, що на 4,6 в. п. менше, ніж у попередньому році; обсяги капітальних інвестицій на початку 2021 року скоротилися на 38,2 % порівняно з початком 2020 року.

Зростання кількості населення нашої планети та виснаження природних ресурсів, зумовлені кліматичними ризиками обмеження у різних сферах економіки, призводять до створення штучних продуктів харчування, постійне вживання яких напевно у підсумку не сприятиме здоров'ю людини попри те, що все це робиться задля самої людини.

Наведені приклади суперечливої значущості гуманізації для конкретного індивіда, групи людей, суспільства, держави спонукають до пошуку визначальних характеристик її змісту. За таких обставин економічна гуманізація має стосуватися насамперед тієї сфери економічних відносин, які мінімізує глобальні економічні протиріччя та має універсальний характер. На нашу думку – це підприємництво у широкому розумінні (безпосередньо та у поєднанні з іншим видами економічної діяльності).

На рівні науки напрацьовано надширокий спектр складових економічної гуманізації – від забезпечення можливості людини працювати до удосконалення виробничих процесів, що зумовлює необхідність їх певної конкретизації та виокремлення щодо важливості у сучасних умовах.

Конкретизації потребує і предмет гуманізації у світлі особливостей вітчизняної економіки. Спектр економічних відносин дуже широкий. За таких умов треба виходити з проривної значущості та перспективності. На нашу думку, роль флагмана у гуманізації української економіки на себе може взяти підприємництво, зокрема соціальне підприємництво. Цьому сприяє його масовість, мобільність, революційність, «народність».

Соціальне підприємництво може бути комерційно успішним, екологічно чутливим, створювати соціальну цінність, розвивати та реалізовувати Цілі розвитку третього тисячоліття [14, с. 474]. Саме через утвердження в Україні такого інклюзивного способу діяльності як соціальне підприємництво можна вирішувати низку гуманізаційно спрямованих завдань, що стоять перед вітчизняною економікою.

Економіка є багатоманітним суспільним явищем. Тому її гуманізаційні чинники мають стосуватися її основної складової – економічних відносин, в основу яких покладено загальноцивілізаційні цінності. Оскільки світова економіка переживає період всеохоплюючої глобалізації, то доцільно говорити про відносини на внутрідержавному та міждержавному рівнях. Треба також мати на увазі, що переважна більшість держав задекларувала свою «відданість» загальноцивілізаційним підходам стосовно забезпечення

соціально-економічних прав людини. Отож гуманізацію економіки у широкому розумінні можна визначити як процес імплементації загально визнаних цінностей і міжнародних стандартів щодо соціально-економічних прав людини у систему державних та міждержавних економічних відносин¹. Таке визначення може бути конкретизовано відповідно до певної категорії економічної діяльності. Враховуючи проривний потенціал для людинонаправленого розвитку у порівнянні з іншими формами господарювання, гуманізацію підприємництва можна розглядати як процес приведення господарської діяльності з метою отримання прибутку у відповідність до загально суспільних потреб, інтересів і міжнародних стандартів стосовно соціально-економічних прав людини.

Проектуючи «явище гуманізації» на вітчизняну економіку, можемо констатувати, що вона розвивається лише у напрямі утвердження гуманізаційних стандартів. Це дає підстави характеризувати її як гуманістично орієнтовану або таку, яка переживає період гуманізації. Україна ратифікувала низку міжнародних правових актів, що закріплюють трудові права працівника. Сьогодні, модифікуючи національне законодавство про працю, наприклад, під час проектування Кодексу законів про працю, наші посадовці намагаються на нормативному рівні закріпити гуманізаційні принципи у відносинах між працедавцем і працівником, які засновані на почуттях гідності, розвитку здібностей, реалізації особистого потенціалу та формуванні ціннісних характеристик. Також відповідно до приписів міжнародної стандартизації забезпечення якості продукції (робіт, послуг) закріплюватимуться гуманізаційні норми між підприємцем-виробником і споживачем, які мали б забезпечувати не лише підмурівок відносин, а й якісні параметри продукції на відповідність екологічним, органічним, безпечним для здоров'я характеристикам.

Висновки. В умовах сучасного світу і призмі тенденцій його подальшого розвитку стало очевидним, що найбільшою соціальною цінністю є саме людина. Міжнародне співтовариство полонило ідеї гуманізму. Людиноцентризм із наукової концепції перейшов на рівень суспільної практики.

Проведене дослідження дає підстави зробити певні акценти в ідеології: розуміння понять «гуманізм» та «гуманізація економіки»; визначення їх змістовної основи; вибору пріоритетів шляхів гуманізації у вітчизняній економіці. В основі гуманізму перебувають ідеї та ідеали розуму й людяності. Тому гуманізм – це система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя, фізичного й духовного розвитку.

Визначено, що квінтесенцією гуманізації економіки є процес застосування загально визнаних цінностей і міжнародних стандартів щодо соціально-економічних прав людини у систему державних й міждержавних економічних відносин. Гуманізацію підприємництва можна розглядати як процес приведення господарської діяльності для отримання прибутку відповідно до загально суспільних потреб, інтересів і міжнародних стандартів стосовно соціально-економічних прав людини.

Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що досліджувана нами концепція

¹ Для порівняння можна навести визначення, які дають іноземні вчені: «Гуманізація економіки – це парасольковий напрям діяльності, що працює на основі цінностей взаємності, відповідальності громадськості, чесності, взаємозв'язку та довіри» [15].

гуманізації економіки нова й розвивається у напрямі утвердження гуманізаційних стандартів.

Список використаних джерел

1. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. / переклав з латини В. Литвинов. Львів: Априорі, 2019. 392 с.
2. Петрарка Франческо. Енциклопедичний словник класичних мов / Л. Л. Звонська, Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 392. 552 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ : Генеза, 2004. С. 126.
4. Декларація незалежності США. Ухвалена Конгресом 4 липня 1776 року. Центр громадянської освіти (перекладена), Calabasas, USA, 1999. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?id946555693>. (дата звернення: 20.09.2021).
5. Стативка О. М. Гуманізація соціально-трудоових відносин на підприємстві. Бізнесінформ. 2012. №10. С. 180–185.
6. Лесько О. Й., Козловський В. О. Гуманізація як складова у викладанні навчальної дисципліни «Основи підприємництва». URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed.txt>. (дата звернення: 14.08.2021).
7. Shook, John R (2015). «Humanism, Moral Relativism, and Ethical Objectivity». In A. C. Grayling (ed.). *The Wiley Blackwell Handbook of Humanism*. Andrew Copson. John Wiley & Sons. P. 403–425.
8. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. Київ : Знання, 2011. 520 с.
9. Цигульов С. Ю. Філософія людиноцентризму – парадигмальний шлях розвитку суспільства. URL: <http://nauka.zinet.info/tsygyulyov.php>. (дата звернення: 24.08.2021).
10. Гринькевич О. С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в Україні: інституційний аналіз і моніторинг : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 462 с.
11. Науменко О. М. Етизація державної служби як фактор гуманізації суспільства. URL: <http://www.filosof.com.ua/Jornel/Naumenko.htm> (дата звернення: 24.08.2021).
12. Крюкова І. О. Проблема цінності в економіці. Економіка і регіон. 2008. № 4 (19). С. 186.
13. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 412 с.
14. Kosovych V., Kosovych B., Rym O. Investment of social entrepreneurship in Ukraine: current issues of legal regulation. *Financial and credit activity: problems of theory and practice. Collection of scientific works*. Vol. 2. no. 37. 2021. P. 467–475. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcapter.v2i37.230648>.
15. Kemp R., Strasser T., Davidson M. The humanization of the economy through social innovation. URL: <https://kemp.unu-merit.nl/docs/Thehumanizationof%20the%20economy%20KempetalforSPRUconference.pdf>. (дата звернення: 20.09.2021).

References

1. *Lytvynov, V.* (2019), «*Tsytyseron M. T. Pro derzhavu. Pro zakony. Pro pryrodu bohiv*» [Cicero M.T. About the state. About laws. About the nature of the gods]. Lviv: Apriori. 392 s. [in Ukrainian].
2. *Zvonska, L. L.* (2017), «*Petrarka Franchesko. Entsyklopedychnyi slovnyk klasychnykh mov*» [Petrarka Franchesko. Encyclopedic dictionary of classical languages]. Kyiv : VPTs «Kyivskiyi universytet», 552 s. [in Ukrainian].
3. *Shemshuchenko, Yu. S.* (2004), «*Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk*» [Political science encyclopedic dictionary]. Kyiv : Heneza, 2004. S. 126. [in Ukrainian].
4. «*Deklaratsiia nezalezhnosti SshA*» [Declaration of Independence of the United States]. Ukhvalena Konhresom 4 lypnia 1776 roku. Tsentr hromadianskoi osvity (perekladena 1999), Calabasas, USA. Retrieved from: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=946555693>. (Last accessed: 20 September 2021).
5. *Statyuka, O. M.* (2012), «Humanizatsiia sotsialno-trudovykh vidnosyn na pidpriemstvi» [Humanization of social and labor relations at the enterprise]. *Biznesinform*, no.10. S. 180–185. [in Ukrainian].
6. *Lesko, O. Y. and Kozlovskiy, V. O.* «Humanizatsiia yak skladova u vykladanni navchalnoi dystsypliny “Osnovy pidpriemnytstva”» [Humanization as a component in the teaching of the discipline «Fundamentals of Entrepreneurship»]. Retrieved from: <http://conf.vntu.edu.ua/humed.txt>. (Last accessed: 14 August 2021).
7. *Shook, John R.* (2015). «Humanism, Moral Relativism, and Ethical Objectivity». In A. C. Grayling (ed.). *The Wiley Blackwell Handbook of Humanism*. Andrew Copson. John Wiley & Sons. pp. 403–425. [in English].
8. *Kremen, V. H.* (2011), «*Filosofia liudynotsentryzmu v osvithomu prostori*» [Philosophy of anthropocentrism in the educational space]. 2-e vyd. Kyiv : Znannia, 520 s. [in Ukrainian].
9. *Tsyhulov, S. Yu.* «*Filosofia liudynotsentryzmu – paradyhmalnyi shliakh rozvytku suspilstva*» [The philosophy of anthropocentrism is a paradigmatic way of society development]. Retrieved from: <http://nauka.zinet.info/tsygyulyov.php>. (Last accessed: 24 August 2021).
10. *Hrynkevych, O. S.* (2018), «*Upravlinnia konkurentospromozhnistiu vyshchoi osvity v Ukraini: instytutsiyni analiz i monitorynh*» [Management of higher education competitiveness in Ukraine: institutional analysis and monitoring] : monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 462 s. [in Ukrainian].
11. *Naumenko, O. M.* «Etyzatsiia derzhavnoi sluzhby yak faktor humanizatsii suspilstva» [Ethization of the civil service as a factor in the humanization of society]. Retrieved from: <http://www.filosof.com.ua/Jornel/Naumenko.htm> (Last accessed: 24 August 2021).
12. *Kriukova, I. O.* (2008), «*Problema tsinnosti v ekonomitsi*» [The problem of value in the economy]. *Ekonomika i rehion*, no. 4(19). S. 186. [in Ukrainian].
13. *Libanova, E. M.* (2012), «*Stalyi liudskiy rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti: Natsionalna dopovid*» [Sustainable Human Development: Ensuring Justice: A National Report]. Instytut demohrafiy ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy. Uman : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Vizavi», 412 s. [in Ukrainian].
14. *Kosovych, V., Kosovych, B. and Rym, O.* (2021), «Investment of social entrepreneurship in Ukraine: current issues of legal regulation». *Financial and credit activity: problems of theory and practice. Collection of scientific works*. vol. 2. no. 37. p.p. 467–475. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v2i37.230648>. [in English]
15. *Kemp, R., Strasse, T. and Davidson, M.* «The humanization of the economy through social innovation». Retrieved from: <https://kemp.unu-merit.nl/docs/Thehumanizationof%20>

the%20economy%20KempetalforSPRUconference.pdf. (Last accessed: 20 September 2021). [in English].

HUMANIZATION: INTERPRETATION THROUGH THE PRISM OF ECONOMICS

Bohdanna Kosovych

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine*

e-mail: bogdanna_k@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4760-3098>

Abstract. The article is dedicated to the issues of defining humanization as the core of the Anthropocene Epoch. The aim of the scientific article is to reveal the content of economic humanization in modern society. The methodological basis of the study lies in a set of general scientific methods, in particular, historical, methods of analysis, synthesis, judgment and generalization. The historical method is used to study the source origins and individual milestones in the evolution of the ideology of humanism. The method of analysis is applied to determine the key features of humanism, that cause its unified understanding in different eras and by representatives of different socio-philosophical currents. The method of synthesis serves as a basis for the selection of such pervasive element of it as anthropocentrism.

The source origin of the ideology of humanism is studied and some milestones in the evolution of the doctrine of humanism are pointed out. The terms ‘humanism’, ‘humanization’, ‘human-centrism’ are defined. Attention is drawn to the fact that humanization has specific characteristics in each sphere of public life. The ideas and ideals of reason and humanity constitute the heart of humanism. Therefore, humanism is a system of ideas and views on a person as the greatest social value, creating conditions for his/her full-fledged life, physical and spiritual development.

The basic components of economic humanization are singled out. The need for affirming humanistic values in the domestic economy is argued, first of all, through the prism of entrepreneurial activity humanization. The definition of the terms ‘humanization of economy’ and ‘humanization of entrepreneurship’ is proposed. It is determined that the quintessence of humanization of the economy is the process of application of universally recognized values and international standards to socio-economic human rights within the system of state and interstate economic relations. Humanization of entrepreneurship can be seen as the process of bringing economic activity that aims at making a profit in conformity with public needs, interests and international standards set for socio-economic human rights. The importance of humanization standards establishment in the economy is determined, which causes the need for a comprehensive study of the issues of economic humanization.

Keywords: humanism, anthropocentrism, humanization, humanization of economy, humanization of entrepreneurship, humanization development.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 336.221
JEL H20; H30

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ (ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЄС)

Галина Юрчик

*Національний університет водного господарства та природокористування,
33000, м. Рівне, вул. Соборна, 11
e-mail: g.m.urchik@nuwm.edu.ua; ORCID: 0000-0003-1013-6940*

Анотація. *Мета дослідження – теоретичне та аналітичне обґрунтування особливостей реалізації податкової політики в Україні і ЄС. Дослідження виконували з застосуванням таких методів: узагальнення, аналітичного, методу порівняння, а також абстрактно-логічного. Розглянуто основні аспекти формування податкової політики в Україні на підставі ключових податків за весь період незалежності України: ПДВ, податок на прибуток, ПДФО. Проведено порівняння основних ставок податків і податкового навантаження за такими об'єктами оподаткування: капітал, праця і споживання, а також основних видів податків в Україні та ЄС. Виконано порівняння фіскального тиску за прямими та непрямими податками в Україні та ЄС. Проаналізовано рейтингові позиції держав ЄС та України за показниками податкової політики Paying Taxes. Обґрунтовано вплив податкового навантаження на основні показники макроекономічного розвитку та соціальні індикатори рівня життя населення у державах ЄС та Україні.*

Ключові слова: *податки, податкова політика, податкове навантаження, фіскальний тиск, прямі податки, непрямі податки, об'єкт оподаткування.*

Постановка проблеми. У системі економічних відносин особливу роль відіграє податкова політика, яка є необхідним елементом економічної політики будь-якої держави в цілях акумулювання бюджетних коштів для виконання відповідних функцій. Зокрема, податкова політика має важливе значення для соціальних процесів і стану економічної та соціальної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення спектра питань реалізації податкової політики в Україні належить до проблематики, яка постійно актуальна та затребувана у дослідницькому середовищі. Зокрема, теоретичні та прикладні аспекти формування податкової політики в Україні було закладено у наукових працях таких авторів: Т. Єфименко, Т. Кошук, В. Мельник, К. Швабія, А. Крисоватий, Ю. Іванов, І. Луніна, І. Лютий, Л. Максимова, Г. Павленко, С. Слухай, А. Соколовська та ін. Зростання уваги до податкової політики відбувається в умовах посилення глобалізаційних процесів, загострення соціально-економічних викликів, а також імплементації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Попри наявність значного наукового доробку

з відповідної проблематики, все ж питання дослідження трансформаційних змін у податковій політиці потребує подальших розвідок.

Постановка завдання. Мета статті – теоретичне та аналітичне дослідження, а також порівняння особливостей реалізації податкової політики в Україні і ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування податкової політики в Україні розпочався, на думку О. Бойко [1], з прийняття у 1991 році Закону України «Про систему оподаткування», а з 2010 – Податкового кодексу. За цей час податкова система України зазнала суттєвих змін. Якщо розглянути трансформацію податкової політики України за зміною ставок основних податків, то, очевидно, що вони постійно переглядалися (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка ставок ключових загальнодержавних податків в Україні

Період затвердження	Ставка податку, %	Особливості
1	2	3
Податок на додану вартість		
1991 рік	28	-
1992 рік	20	-
1993 рік – II квартал 1995 року	28	-
III квартал 1995 року – I квартал 2014 року	20; 0	З 2014 року планувалося зниження до 17 %
II квартал 2014 року – до сьогодні	20; 7; 0	7 % – постачання лікарських засобів і виробів медичного призначення; 0 % – експортні операції
Податок на прибуток підприємств		
1991 рік	35	Об'єкт оподаткування – прибуток
1992 рік	18	Об'єкт оподаткування – валовий дохід
I квартал 1993 року	30	Об'єкт оподаткування – прибуток
II квартал 1993 року – 1994 рік	18	Об'єкт оподаткування – валовий дохід
1995–2003 роки	30	Об'єкт оподаткування – валовий прибуток
2004–2010 роки	25	
2011 рік	23	
2012 рік	21	
2013 рік	19	
З 2014 року до сьогодні	18	
Податок на доходи фізичних осіб		
1991–1992 роки	12–30	Прогресивна шкала оподаткування
1993–2003 роки	10–40	Кількість ставок – 5
2004–2006 роки	13	-
2007–2010 роки	15	-
2011–2013 роки	15 (17)	17 % - на дохід більше 10 МЗП
III квартал 2014 року – 2015 рік	15 (17) + 1,5 (військовий збір)	-

Закінчення табл. 1

1	2	3
2015 рік	15 (20) + 1,5	На пасивні доходи крім 15 %, встановлено 20 % та 25 %
з 2016 року до сьогодні	18 + 1,5	На пасивні доходи встановлено на рівні 9 %; 5 % і 0%.

Джерело: уклад автор на підставі [6, 7].

Зокрема, податок на додану вартість (ПДВ) в Україні протягом 1991–2021 років зазнав найменших змін (ставка змінювалась від 28% до 20%). Крім того, з 2014 року на окремі товари та операції була встановлена знижена ставка ПДВ (7%). Порівняння ставок ПДВ в Україні та державах ЄС (рис. 1) свідчить про те, що в національній економіці ставка ПДВ є досить помірною та навіть дещо нижчою, ніж середня ставка в ЄС.

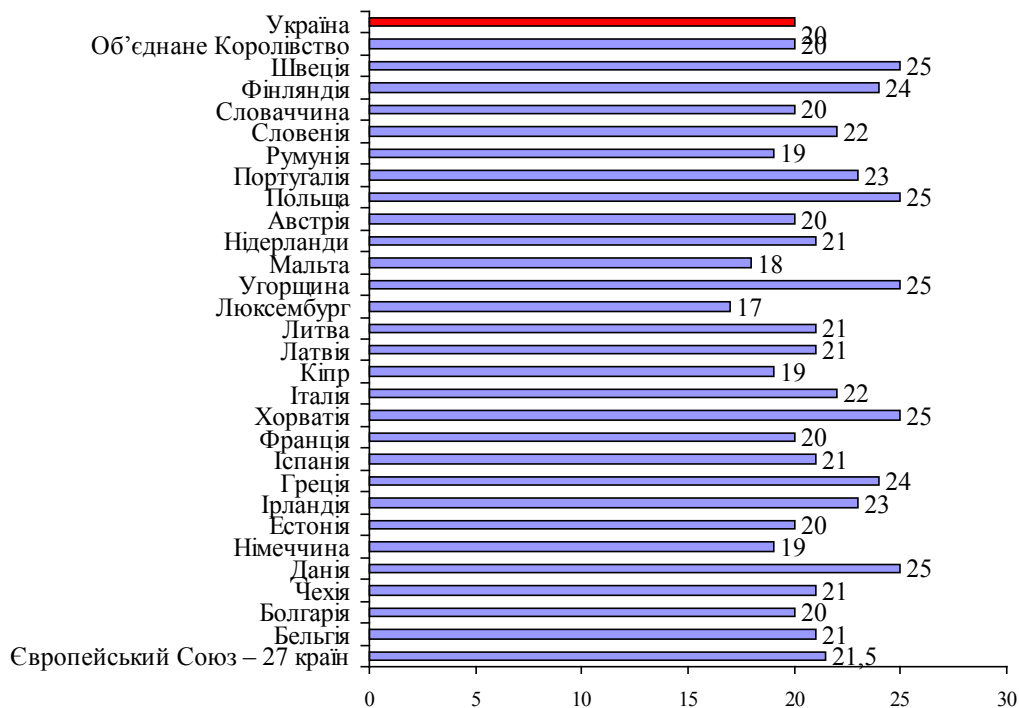

Рис. 1. Ставка податку на додану вартість у державах ЄС та Україні, 2021 рік, %

Джерело: уклад автор на підставі [3, 1].

Найнижча ставка ПДВ серед держав ЄС спостерігається в Люксембурзі та Мальті, найвища – Швеції, Польщі, Данії, Хорватії та Угорщині (25%). Як і в Україні, переважна більшість держав ЄС встановлюють знижені ставки ПДВ для окремих груп товарів.

Аналіз ставки податку на прибуток в Україні протягом 1991–2021 років засвідчив, що фіскальне навантаження на бізнес суттєво знизилось. Якщо у 1991 році ставка податку на прибуток становила 35%, протягом 1995–2003 років – 30%, у 2011 – 23%, то з 2014 року ставка такого податку становить 18%, а базою оподаткування визначено валовий прибуток. Дослідження ставки податку на прибуток в ЄС (табл. 2) дає право стверджувати, що в державах ЄС немає єдиного вектора політики щодо оподаткування бізнесу.

Таблиця 2

Ставки податку на прибуток корпорацій у державах ЄС, 2015–2019 роки

	2015	2016	2017	2018	2019
Держави, що мають високу ставку податку на прибуток корпорацій					
Франція	30,5	32,5	36,8	34,7	33,2
Греція	22,2	26,3	19,3	23,4	24
Португалія	22,9	21,6	22,5	24,4	23,5
Чехія	19,9	20,8	21,2	23,4	23,3
Хорватія	18	20,1	20,5	21	21,9
Словенія	19,1	19,4	18,6	19,9	20,7
Німеччина	16,1	17,5	17,7	19,5	20,4
Словаччина	17,6	19,2	20,6	20,3	20,1
Швеція	18,2	19	19,4	20,7	19,9
Держави, що мають середню ставку податку на прибуток корпорацій					
Бельгія	18,6	18,2	25,6	24,2	19
Австрія	16,2	16,4	17,2	17,7	19
Італія	23,2	19,1	18,5	16,7	18,2
Данія	15,2	15,8	19,3	16,5	18
Об'єднане Королівство	18,7	21,1	20,3	19,4	15,8
Держави, що мають низьку ставку податку на прибуток корпорацій					
Фінляндія	13,6	15,4	15,6	14,6	14,9
Польща	10,7	11,5	12,6	14,1	14,1
Іспанія	15,7	14,6	14,1	15,5	13,2
Норвегія	11,9	13,1	12,1	13,2	-
Болгарія	11,2	11,8	11,1	-	-
Румунія	12,2	12,1	10,9	11,4	10,4
Нідерланди	7	8,4	8,4	8,7	9,9
Естонія	10,4	7,8	7,2	9,7	9,6
Ірландія	7,4	8,3	8,7	9,9	9,4
Люксембург	3,3	4	5,1	8,7	-
Кіпр	2,9	11,3	6,4	4,8	8,1
Угорщина	10,3	13,3	11,7	8,2	7,2
Литва	5,7	6,4	5,7	5,8	6,4
Латвія	10,6	12	10,7	7,3	1,2

Джерело: уклад автор на підставі [3, 1].

Багато держав ЄС (Франція, Греція, Португалія, Хорватія та інші) мають досить високі ставки податку на прибуток (від 20 до 35%). Проте більшість держав, які мають високі ставки податку на прибуток, протягом 2015–2019 років дещо підвищили відповідні ставки. Такі держави як Бельгія, Австрія, Італія, Данія та Великобританія мають середні ставки податку на прибуток (від 15 до 19%). Одночасно більшість держав ЄС (Фінляндія, Польща, Іспанія, Норвегія, Болгарія та інші) мають досить низькі ставки податку на прибуток, що не перевищують 15%. Кіпр, Нідерланди та Люксембург є податковими гаванями в ЄС (офшорні зони), де ставки податку на прибуток дуже низькі. Україна має ставку податку на прибуток 18%, відтак її можна зачислити до держав, які мають середній рівень фіскального навантаження на бізнес.

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) протягом всієї історії становлення незалежності України суттєво змінювався. У 90-х роках в Україні було впроваджено прогресивну шкалу оподаткування ПДФО. У 2004–2010 роках діяла єдина ставка ПДФО спочатку на рівні 13, а потім 15%. З 2011 року ставка ПДФО дещо змінилася і з доходу, що перевищував 10 мінімальних зарплат, становила 17%. З 2014 року до згаданої ставки додався ще військовий збір (1,5%). З 2016 року в Україні діє єдина ставка ПДФО на рівні 18%, обкладення якою паралельно передбачає і сплату військового збору.

Дослідження ставок податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) в ЄС свідчить, що переважна більшість європейських держав мають досить високу ставку ПДФО, а середня ставка в ЄС-27 у 2020 році становила 31,3% (рис. 2).

Водночас такі держави як Кіпр і Франція мають найнижчі ставки ПДФО. Показово, що ставка ПДФО в Україні досить низька порівняно з більшістю держав ЄС.

Важливим напрямом дослідження податкової системи є аналіз податкового навантаження за основними об'єктами оподаткування – праця, капітал або споживання. Як свідчать результати аналізу (табл. 3), структура податкового навантаження за об'єктами оподаткування в Україні та ЄС суттєво відрізняється.

Таблиця 3

Податкове навантаження за об'єктами оподаткування в Україні та ЄС, 2016–2019 роки

	2016		2017		2018		2019	
	Україна	ЄС	Україна	ЄС	Україна	ЄС	Україна	ЄС
% до всього податкових надходжень								
Капітал	30,1	20,5	27,5	20,6	27,7	20,5	28,8	20,5
Праця	18,1	51,5	19,9	51,5	20,8	51,7	23,1	51,7
Споживання	51,8	28,0	52,6	27,9	51,4	27,8	48,2	27,8
% до ВВП								
Капітал	8,2	8,2	7,7	8,2	7,7	8,2	7,7	8,2
Праця	4,9	20,5	5,5	20,6	5,8	20,7	6,2	20,7
Споживання	14,1	11,1	14,6	11,1	14,2	11,2	13,0	11,1

Джерело: уклад автор за даними [3] та за даними Міністерства фінансів України.

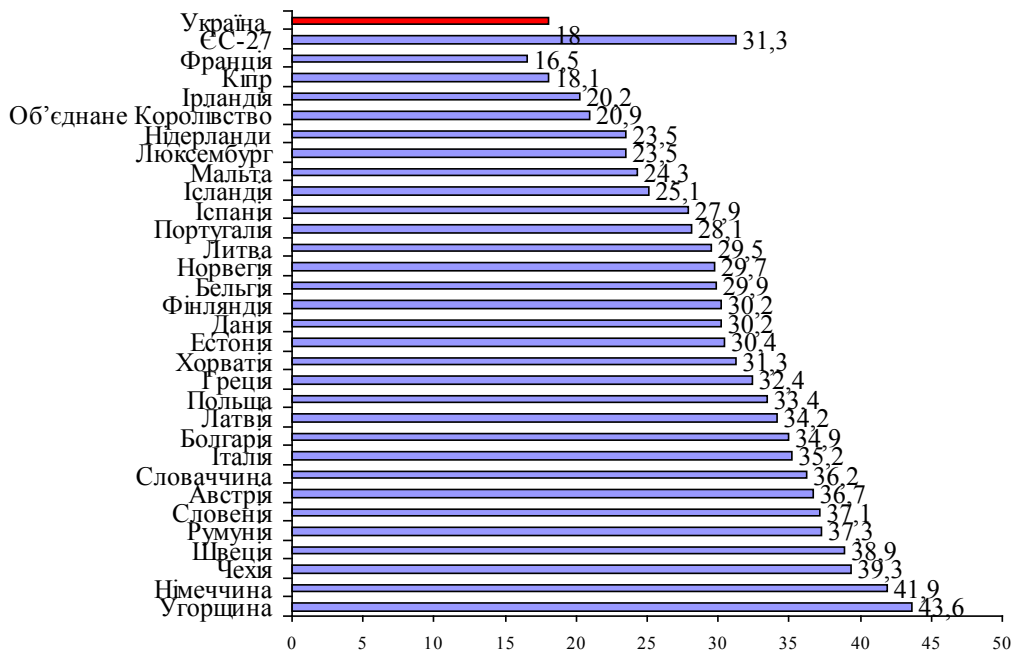

Рис. 2. Найвищі законодавчо встановлені ставки податку на доходи фізичних осіб у державах ЄС та Україні, 2020 рік

Джерело: уклад автор на підставі [3, 1].

Протягом 2016–2019 років в ЄС найвище податкове навантаження було на працю, тоді як в Україні – на споживання. У цьому випадку в Україні податкове навантаження на працю дещо зростає, а на капітал зменшується. Безумовно, однозначно оцінити таке співвідношення у фіскальному навантаженні за об'єктами оподаткування в Україні та ЄС досить складно. Проте більшість аналітиків та експертів у сфері оподаткування вважають, що оподатковувати споживання простіше, ніж оподатковувати фактори виробництва – працю та капітал, бо це потребує формування сприятливого середовища для залучення їх у економічну діяльність. Важливим вектором аналізу у дослідженні податкової політики держави є аналіз її податкового навантаження – це відношення сплачених податків до ВВП (у %). Як свідчать результати досліджень (табл. 4), держави ЄС досить суттєво відрізняються за рівнем фіскального навантаження.

Таблиця 4

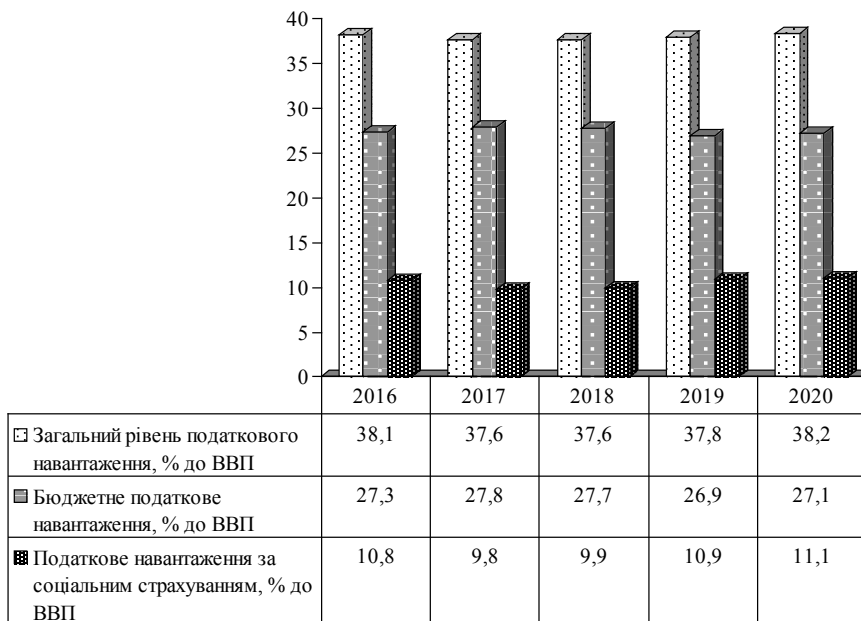
**Податкове навантаження в державах ЄС
(враховуючи внески за соціальним страхуванням), % до ВВП**

	Фактичні дані		
	2017	2018	2019
Держави ЄС, які мають найвищий рівень податкового навантаження, % до ВВП			
Бельгія	44,7	44,8	43,6
Данія	45,7	44,3	46,1
Франція	46,4	46,3	45,5
Швеція	44	43,8	43,1
Австрія	41,9	42,3	42,6
Італія	41,8	41,6	42,3
Фінляндія	42,9	42,3	42,2
Держави ЄС, які мають середній рівень податкового навантаження, % до ВВП			
Німеччина	39,4	40	40,4
Греція	39,3	40	39,5
Нідерланди	38,7	38,8	39,3
Люксембург	37,5	39,5	39
Хорватія	37,6	38,1	38,5
Словенія	37,3	37,5	37,4
Угорщина	38	36,9	36,5
Чехія	35,4	35,9	36,1
Кіпр	33,2	33,5	35,5
Польща	34,1	35,1	35,1
Іспанія	34	34,7	34,8
Португалія	34,1	34,7	34,5
Словаччина	33,9	34	34,4
Держави ЄС, які мають низький рівень податкового навантаження, % до ВВП			
Естонія	32,5	32,9	33,1
Латвія	31,1	31	30,9
Мальта	30,8	31,2	30,8
Болгарія	29,4	29,9	30,4
Литва	29,4	30	30,2
Румунія	24,9	26	26,1
Ірландія	22,6	22,5	22,1
EU-27	39,9	40,1	40,1

Джерело: уклад автор за даними [3, 1].

Найвищий рівень податкового навантаження мають такі держави ЄС: Бельгія, Данія, Франція, Швеція, Австрія, Італія (42–46%). Водночас такі держави – Естонія, Латвія, Мальта, Литва, Болгарія, Румунія – мають суттєво нижчий рівень податкового навантаження (22–33%). Інші ж держави ЄС можна зачислити до групи країн, які мають середній рівень податкового навантаження.

Щодо України, то за рівнем податкового навантаження її можна зарахувати до групи держав, які мають середній рівень фіскального тиску (рис. 3). Протягом 2016–2020 років податкове навантаження в Україні варіювало від 37,6 до 38,4% від ВВП.

Рис. 3. Динаміка податкового навантаження в Україні, 2016–2020 роки

Джерело: уклад автор за даними Пенсійного фонду та Міністерства фінансів України.

Проте можна констатувати, що протягом 2016–2020 років відбувалося незначне зниження податкового навантаження за бюджетом і незначне зростання – за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням.

Рівень податкового навантаження за окремими видами податків в Україні суттєво відрізняється. Найвищий рівень податкового навантаження спостерігається за ПДВ (9,5–10,5% ВВП протягом 2016–2020 років) та податком і збором на доходи фізичних осіб, який протягом 2016–2020 років зріс з 5,8 до 7,0%. Досить низький рівень податкового навантаження спостерігався в Україні за податком на прибуток і ПДВ (наближається до 3% від ВВП). Досить значним є податкове навантаження за акцизним податком, яке протягом 2016–2020 років дещо зменшилось і варіювало в межах від 3,4 до 4,3% від ВВП. Податкове навантаження за місцевими податками досить незначне – 1,7–1,8% від ВВП (табл. 5).

Таблиця 5

Податкове навантаження за видами податків в Україні, % до ВВП

	2016	2017	2018	2019	2020
Податкове навантаження, % до ВВП	27,3	27,8	27,7	26,9	27,1
в тім числі за видами податків					
Податок та збір на доходи фізичних осіб	5,8	6,2	6,5	6,9	7,0
Податок на прибуток підприємств	2,5	2,5	3,0	2,9	2,8
Податки на власність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	2,0	1,7	1,4	1,3	1,4
Акцизний податок	4,3	4,1	3,7	3,4	3,7
ПДВ	9,9	10,5	10,5	9,5	9,5
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (мити)	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7
Місцеві податки	1,8	1,8	1,7	1,8	1,8
Інші податки та збори	0,1	0,2	0,1	0,3	0,2

Джерело: уклад автор за даними Міністерства фінансів України.

Аналіз податкового навантаження за прямими та непрямими податками в Україні (рис. 4) свідчить, що загалом фіскальне навантаження за непрямими податками є вищим. Проте протягом 2016–2020 років простежувалась тенденція до його зниження з одночасним зростанням податкового навантаження за прямими податками. Це позитивна тенденція, оскільки зростання значущості прямих податків є свідченням позитивних зрушень в економіці (зростання бази оподаткування у вигляді заробітної плати, прибутку). Щодо держав ЄС, то податкове навантаження в них практично однакове (з незначним переважанням на користь непрямих податків). Якщо в ЄС податкове навантаження за непрямими податками протягом 2016–2019 років залишалось практично незмінним (13,6–13,7%), то за прямими податками зросло з 13,0 до 13,3% від ВВП.

Досить показовими є результати рейтингування держав ЄС за показниками податкової політики Paying Taxes 2020 (табл. 6). Серед держав ЄС найбільш сприятливу систему оподаткування має Данія та Фінляндія.

Таблиця 6

**Рейтинг держав ЄС за показниками податкової політики у 2020 році
(за версією Paying Taxes 2020)**

	Загальний рейтинг	Індекс простоти сплати податків	Загальна ставка податків і внесків, %	Час на виконання податкових вимог, годин	Кількість платежів	Індекс оцінки процесів після подачі звітності та сплати податків
1	2	3	4	5	6	7
Данія	8	91,1	23,8	132	10	89,1
Фінляндія	10	90,9	36,6	90	8	93,1
Естонія	12	89,9	47,8	50	8	99,4

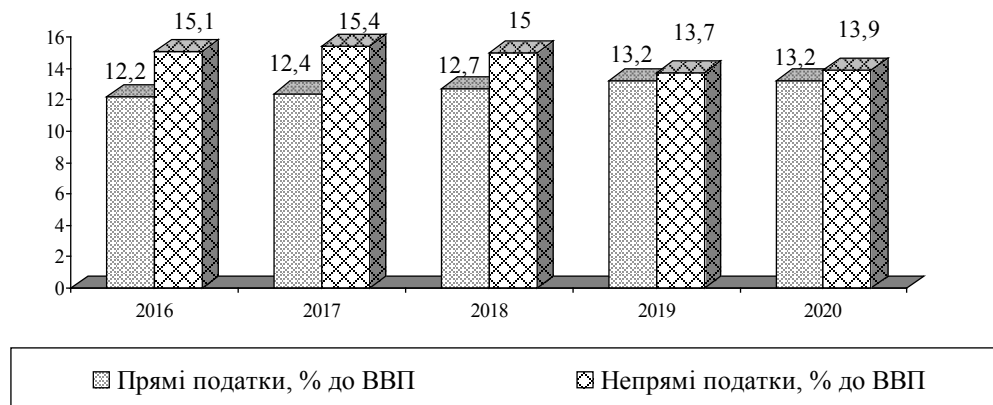
Закінчення табл. 6

1	2	3	4	5	6	7
Латвія	16	89	38,1	168,5	7	98,1
Литва	18	88,8	42,6	95	10	97,5
Швейцарія	20	87,7	28,8	63	19	83,2
Нідерланди	22	87,4	41,2	119	9	92
Люксембург	23	87,4	20,4	55	23	83,8
Об'єднане Королівство	27	86,2	30,6	114	9	71
Австралія	28	85,7	47,4	105	11	95,3
Кіпр	29	85,5	22,4	119,5	16	74,5
Швеція	31	85,3	49,1	122	6	90,7
Румунія	32	85,2	20	163	14	76,8
Норвегія	34	85,1	36,2	79	5	62,6
Іспанія	35	84,7	47	143	9	93,6
Ісландія	42	83,8	31,9	140	21	87,2
Португалія	43	83,7	39,8	243	8	92,7
Австрія	44	83,5	51,4	131	12	98,5
Австрія	44	83,5	51,4	131	12	98,5
Словенія	45	83,3	31	233	10	80
Німеччина	46	82,2	48,8	218	9	97,7
Хорватія	49	81,8	20,5	206	12	66,7
Чеська Республіка	53	81,4	46,1	230	8	90,5
Словацька Республіка	55	80,6	49,7	192	8	87,2
Угорщина	56	80,6	37,9	277	11	87,5
Франція	61	79,2	60,7	139	9	92,4
Бельгія	63	78,4	55,4	136	11	83,5
Греція	72	77,1	51,9	193	8	76,7
Польща	77	76,4	40,8	334	7	77,4
Мальта	78	76,2	44	139	8	52,5
Болгарія	97	72,3	28,3	441	14	71,2
Італія	128	64	59,1	238	14	52,4

Заразом досить високе рейтингове місце за показниками податкової політики посідають Естонія, Латвія, Литва, Швейцарія, Нідерланди. Водночас найнижчі рейтингові позиції за показниками податкової політики серед держав ЄС мають Італія, Болгарія, причиною цього є значна кількість часу, що потрібна для виконання податкових вимог (Болгарія), досить висока ставка податків (Італія), низький індекс оцінки процесів після подачі звітності та сплати податків тощо.

Щодо України, то її рейтингова позиція за легкістю сплати податків протягом 2010–2019 років суттєво змінювалась (табл. 7).

Рис. 4. Податкове навантаження на підставі прямих і непрямих податків в Україні, % до ВВП

Джерело: уклад автор за даними Міністерства фінансів України та [12].

Таблиця 7

Позиція України за легкістю сплати податків, 2010–2019 роки

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Місце в рейтингу за легкістю сплати податків	181	181	181	164	108	85	84	43	54	65
Загальна сума податків та платежів (% від прибутку)	57,2	55,5	54,9	54,9	52,9	52,2	51,9	37,8	41,7	45,2
Кількість податків та платежів	147	135	28	28	5	5	5	5	5	5
Час (годин на рік) на сплату податків	736	657	490	300	350	346	356	327,5	328	328
Індекс оцінки процесів після подачі звітності та сплати податків (0-100)							79,3	85,95	86,0	86,0

Джерело: уклад автор на підставі [2].

Як бачимо, до 2017 року Україна невпинно поліпшувала власну позицію за легкістю сплати податків (зростання відбулося з 181 до 43 рейтингової позиції). Водночас з 2018 року рейтингове місце України за простотою сплати дещо погіршилось, що пов'язано передусім зі зростанням загальної суми податків і платежів. Це викликає занепокоєння та свідчить про доцільність перегляду податкової політики держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Протягом періоду становлення незалежності України податкова система зазнала суттєвих змін. Зокрема, суттєво знизилась ставка ПДВ і податку на прибуток, а також Україна вже досить тривалий час здійснює оподаткування доходів фізичних осіб за єдиною ставкою. Порівняння основних ставок податків в Україні та ЄС свідчить про їхні певні відмінності. За ставкою ПДВ Україну можна зачислити до держав ЄС, які мають середній рівень.

За ставкою податку на прибуток держави ЄС кардинально відрізняються (варіація становить від близько 1% до 33%), тоді як в Україні – 18%. Тобто, Україна порівняно з державами ЄС належить до групи європейських держав, які мають досить низький рівень фіскального навантаження за зазначеним податком. В ЄС найвище податкове навантаження за таким об'єктом оподаткування – праця, в той час як в Україні – за споживанням. Це свідчить про певні переваги податкової політики ЄС порівняно з Україною, адже оподатковувати споживання простіше, ніж оподатковувати фактори виробництва (це потребує формування сприятливого середовища для залучення їх у економіку). Середній рівень фіскального навантаження в ЄС протягом 2017–2019 років становив близько 40%, тоді як в Україні – близько 38%. Тобто, Україна належить до групи держав ЄС, що мають середній рівень податкового навантаження. Показово, що в ЄС вищий рівень податкового навантаження за прямими та непрямими податками практично однаковий, а в Україні – за непрямими (хоча варто відмітити позитивну тенденцію щодо її зменшення в останні роки). Переважання частки прямих податків у структурі сплачених податків в ЄС є позитивним індикатором порівняно з національною податковою політикою. Більшість держав ЄС за версією Paying Taxes 2020 мають ліпшу та більш виважену податкову політику порівняно з Україною. Попри це, все ж можна констатувати, що за індексом Paying Taxes Україна протягом 2010–2017 років суттєво в рази поліпшила рейтингову позицію. Це є свідченням позитивних зрушень в її податковій політиці. Однак занепокоює факт незначного погіршення рейтингової позиції України за Paying Taxes у 2018–2019 роках, що має стати «лакмусовим папірцем» для владних структур щодо недопущення відновлення негативних тенденцій у національній податковій політиці. З огляду на це до перспектив подальших наукових досліджень належить продовження моніторингу основних трендів і змін у національній податковій політиці в контексті їхнього впливу на соціальний та економічний розвиток держави з урахуванням європейських устремлень України.

Список використаних джерел

1. Eurostat. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/home>
2. Paying Taxes 2020. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020>.
3. Taxation Trends in the European Union, 2021 edition, Directorate-General for Taxation and Customs Union, European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021.
4. Бойко О.Я. Еволюція податкової системи України. Ефективність державного управління. 2017. Випуск 2 (51). Ч. 2. С. 241–247.
5. Державна служба статистики України: офіційний сайт URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Крисоватий А.І. Податкові трансформації в ЄС та податкова політика України в контексті євроінтеграції: моногр. / А. І. Крисоватий, В. М. Мельник, Т. В. Кошук ; за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 236 с.
7. Мартиненко В.В. Модернізація фіскальної політики України в умовах фінансової децентралізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08. Ун-т держ. фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. 37 с.

8. Маршалок Т.Я. Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіл. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2020. 40 с.

References

1. Boiko O. (2017) Evoliutsiia podatkovoi systemy Ukrainy [Evolution of the tax system of Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. 2 (51). 241-247 [in Ukrainian].
2. Eurostat. European Commission. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/home>
3. Krysovatyi A.I (2014) Podatkovi transformatsii v YeS ta podatкова polityka Ukrainy v konteksti yevrointehratsii [Tax transformations in the EU and tax policy of Ukraine in the context of European integration]. Ternopil. TNEU. 236 p. [in Ukrainian].
4. Marshalok T. (2020) Fiskalna paradyhma antytsyklichnoho rehuliuвання ekonomiky [Fiscal paradigm of countercyclical regulation of the economy]. PhD thesis abstract. Ternopil. TNEU [in Ukrainian].
5. Martynenko V. (2020) Modernizatsiia fiskalnoi polityky Ukrainy v umovakh finansovoi detsentralizatsii [Modernization of Ukraine's fiscal policy in the context of financial decentralization]. PhD thesis abstract. Irpin. [in Ukrainian].
6. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (n.d.). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Paying Taxes (2020). Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020>
8. Taxation Trends in the European Union (2020), 2021. Directorate-General for Taxation and Customs Union, European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

FEATURES OF TAX POLICY IMPLEMENTATION (THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EU)

Halyna Yurchyk

National University of Water Management and Environmental Engineering,

PhD (Economics), Associate Professor,

11 Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine

e-mail: g.m.urchik@nuwm.edu.ua; ORCID: 0000-0003-1013-6940

Abstract. The main purpose of this article is theoretical and analytical study of the peculiarities of tax policy in Ukraine and the EU. The research was performed using such methods as generalization, analytical, comparison method, as well as abstract-logical method. The article considers the main aspects of the tax policy development in Ukraine in terms of key taxes for the entire period of Ukraine's independence, such as VAT, income tax, personal income tax. Comparison of the main tax rates in Ukraine and the EU manifests some differences. As far as the VAT rate is concerned, Ukraine can be classified as an EU state with an average level. As to the income tax rate, the EU countries differ dramatically (variation ranges from about 1% to 33%), while in Ukraine it is 18%. That means that as compared to the EU countries Ukraine belongs to the group of European countries that have a fairly low level of fiscal burden in payment of this tax. Comparison of the main tax rates and the tax burden on such objects of taxation as capital, labor and consumption, as well as the main types of taxes in Ukraine and the EU. In the EU, the highest tax burden is

on the object of taxation, such as labor, while in Ukraine – on consumption. This points to certain advantages of the EU tax policy as compared to Ukraine, as it is easier to tax consumption than to tax the factors of production. Comparison of fiscal pressures on direct and indirect taxes in Ukraine and the EU has been made. The average level of fiscal burden in the EU during 2017–2019 was about 40%, while in Ukraine it was about 38%. That means that Ukraine belongs to the group of the EU countries with an average level of tax burden. It is noteworthy that in the EU the higher level of tax burden is almost the same for direct and indirect taxes, while in Ukraine – for indirect taxes (although it is worth noting the positive trend of its reduction over the recent years). The predominance of the share of direct taxes in the structure of taxes paid in the EU constitutes a positive indicator as compared to the national tax policy. The rating positions of the EU and Ukraine by the tax policy indicator Paying Taxes are analyzed. According to Paying Taxes 2020, most EU countries have a better and more balanced tax policy as compared to Ukraine. Nevertheless, it can be stated that according to the Paying Taxes index, Ukraine significantly improved its rating position during 2010–2017. This testified to positive developments in its tax policy. However, the fact of slight deterioration of Ukraine's rating position in Paying Taxes in 2018–2019 is a worrying trend. The influence of the tax burden on the main indicators of macroeconomic development and social indicators of the living standards in the EU and Ukraine is substantiated.

Keywords: taxes, tax policy, tax burden, fiscal pressure, direct taxes, indirect taxes, object of taxation.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 658

JEL H83, M42

ПРО ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ І ЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Каріна Назарова, Костянтин Безверхий, Володимир Гордополов

*Київський національний торговельно-економічний університет,
02156, м. Київ, вул. Кіото, 19
e-mail: k.nazarova@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0002-5019-9244
e-mail: k.bezverkhyy@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0001-8785-1147
e-mail: v.hordopolov@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0002-3151-8035*

Анотація. Господарська діяльність будь-якого підприємства для визначення результатів його функціонування потребує проведення детального аналізу. Проте сьогодні існує багато видів аналізу господарської діяльності – економічний, фінансовий, статистичний, стратегічний, управлінський (внутрішньогосподарський), фінансовий, функціонально-вартісний аналіз тощо. Наведений перелік різних видів аналізу не дає змоги вибрати саме той вид аналізу, який повністю відповідав би потребам управління, а саме прийняття управлінських рішень за результатами його проведення. Вважаємо, що доцільно звернути увагу на фінансовий аналіз. Саме тому для прийняття правильного управлінського рішення важливого значення набуває розуміння економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» з урахуванням всіх тенденцій його розвитку. Мета статті – обґрунтування, узагальнення та поглиблення підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» для удосконалення термінологічного апарату, а також дослідити значення фінансового аналізу, що допоможе розвинути теорію фінансового менеджменту. Це дослідження ґрунтується на довідковій літературі за 1998-2021 роки, монографіях, наукових статтях (у тім числі, що входять до наукометричної бази Scopus) і матеріалах наукових конференцій, в яких розглядається питання визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз». Під час проведення дослідження було використано такі наукові методи: аналізу та синтезу (сформовано матрицю визначень поняття «фінансовий аналіз» у проаналізованій вибірці літературних джерел, опублікованих протягом 1998-2021 років); бібліометричний аналіз (для побудови візуалізації найбільш вживаних понять, що стосуються фінансового аналізу за допомогою програмного забезпечення VOSviewer); графічного (унаочнення розподілу авторів, що пропонують визначення категорії «фінансовий аналіз»); групування (формування підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз»); кластерний аналіз (для кластеризації досліджень у сфері фінансового аналізу); спостереження (виділення авторів, що наводять тлумачення економічної категорії «фінансовий аналіз»); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків). На підставі проведеного дослідження визначено практичну цінність наукового дослідження, яке полягає в тому, що отримані авторами результати сприятимуть формуванню світогляду щодо розуміння

економічної сутності поняття «фінансовий аналіз». Враховуючи запропоноване визначення категорії «фінансовий аналіз», виділено основні інформаційні джерела його здійснення, що дасть змогу суб'єктам господарювання ефективно провадити свою діяльність і досягати поставлених цілей. За результатами проведеного дослідження проаналізовано різні підходи авторів до тлумачення такої економічної категорії як «фінансовий аналіз». Більшість дослідників (28,00 %) трактують його як процес дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства. Розглянувши й узагальнивши підходи різних авторів щодо визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз», пропонуємо авторське бачення його як інструмент аналізу, який, як джерело фінансової інформації, використовує фінансову звітність підприємства, на підставі якої оцінюється фінансовий стан і результати його господарської діяльності, що забезпечує прийняття відповідних управлінських рішень керівництвом підприємства.

Ключові слова: аналіз, фінансовий аналіз, методологія, підходи, сутність, поняття.

Постановка проблеми. Господарська діяльність будь-якого підприємства для визначення результатів його функціонування потребує проведення детального аналізу. Сьогодні існує багато видів аналізу господарської діяльності – економічний, фінансової звітності, статистичний, стратегічний, управлінський (внутрішньогосподарський), фінансовий, функціонально-вартісний аналіз тощо.

За даними Державної служби статистики України станом на 01.10.2021 результат діяльності підприємств України характеризувався прибутковим у 63,1 % підприємств, а збитковим у 39,6 % підприємств за всіма секторами економіки, що, крім об'єктивних обставин розвитку економіки, свідчить про неефективність прийняття управлінських рішень, а саме відсутність належного приділення уваги аналізу їхньої діяльності.

Наведений перелік різних видів аналізу не дає змоги вибрати саме той вид аналізу, який повною мірою відповідав би потребам управління, а саме прийняття управлінських рішень за результатами його проведення. Вважаємо, що доцільно звернути увагу на фінансовий вид аналізу. Саме тому для прийняття правильного управлінського рішення важливого значення набуває обґрунтування підходів до сутності та значення фінансового аналізу у системі фінансового менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» в різний час розглядали дослідники в таких ракурсах:

а) як процес дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства (Білик М.Д., Павловська О.В. та Притуляк Н.М. [3, с. 11], Грабовецький Б.С. [24, с. 7], Коваль Н.І. та Ковальчук Ю.І. [11], Новашіна Т.С., Карпунін В.І. та Волнін В.А. [16, с. 43], Сокольська Р.Б., Зелікман В.Д. та Акімова Т.В. [18, с. 4], Старинець О.Г. [19, с. 91], Тарасенко Н.В. [20, с. 7]);

б) як методи, способи й оцінки прогнозування фінансового стану підприємства (Замула І.В., Травін В.В., Радінович Н.О. [8], Крейніна М.Н. [12, с. 7], Лучко М. Р., Жукевич С.М. та Фаріон А.І. [14, с. 6], Мних Є.В. [15, с. 25], Поддєрьогін А.М. [21, с. 395]);

в) як складова фінансового менеджменту (Базілінська О.Я. [1, с. 4], Бланк І.А. [4, с. 27], Волощук Л.О., Філіппова С.В. [5, с. 171], Івахненко В.М., Горбаток М.І. та Львовчкін В.С. [9, с. 23]);

г) як система наукових знань (Слейко Я.І., Кандибка О.М., Лапішко М.Л., Смовженко Т.С. [7, с. 7], Лахтіонова Л.А. [13, с. 15], Школьник І.О. [23, с. 11]);

г) як аналіз, який ґрунтується на використанні грошей (Безбородова Т.В. [2], Євтух О.Т., Євтух О.О. [6, с. 116]);

д) як сукупність аналітичних процедур (Дробот Н.М. [10, с. 47], Штимер Л.Т. [25, с. 337]);

е) як метод превентивного контролю у системі антикризового управління (Мельник С.В. [22, с. 131], Саліта С.В. [17, с. 169]). Не зменшуючи внесок авторів у розвиток фінансового аналізу в системі фінансового менеджменту, варто зауважити, що підходи до визначення сутності і значення фінансового аналізу недостатньо досліджені, а отже, потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування, узагальнення та поглиблення підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» для удосконалення термінологічного апарату, а також дослідити значення фінансового аналізу, що допоможе розвинути теорію фінансового менеджменту.

Для досягнення поставленої мети передбачено такі завдання: виділити авторів, які наводять тлумачення економічної категорії «фінансовий аналіз»; сформувати підходи до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз»; побудувати матрицю визначень поняття «фінансовий аналіз» у проаналізованій вибірці літературних джерел, опублікованих протягом 1998–2021 років; запропонувати авторське визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз».

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час дослідження ми провели бібліометричний аналіз на підставі статей, включених до наукометричної бази даних Scopus і за допомогою програмного забезпечення VOSviewer. Для побудови бібліографічної карти використовуємо такі критерії:

- 1) пошук відбувався за терміном «фінансовий аналіз»;
- 2) період вибірки статей за останні 10 років (2010–2020).

Увесь обсяг знайдених статей (1496 статей) завантажено в програмне забезпечення VOSviewer. Пошуки в програмному забезпеченні були розроблені, щоб визначити, як часто автори використовують термін «фінансовий аналіз» у заголовках статей. Крім того, ми встановили обмеження, що термін «фінансовий аналіз» має траплятися не менше 5 разів. Бібліометричні карти надають інформацію про частоту використання словосполучення «фінансовий аналіз» за розміром кола, а також допомагають відстежувати варіації категорій всередині та між кластерами. Наочно результати нашого дослідження зображено на рис. 1.

Таблиця 1

Кластеризація досліджень у сфері фінансового аналізу

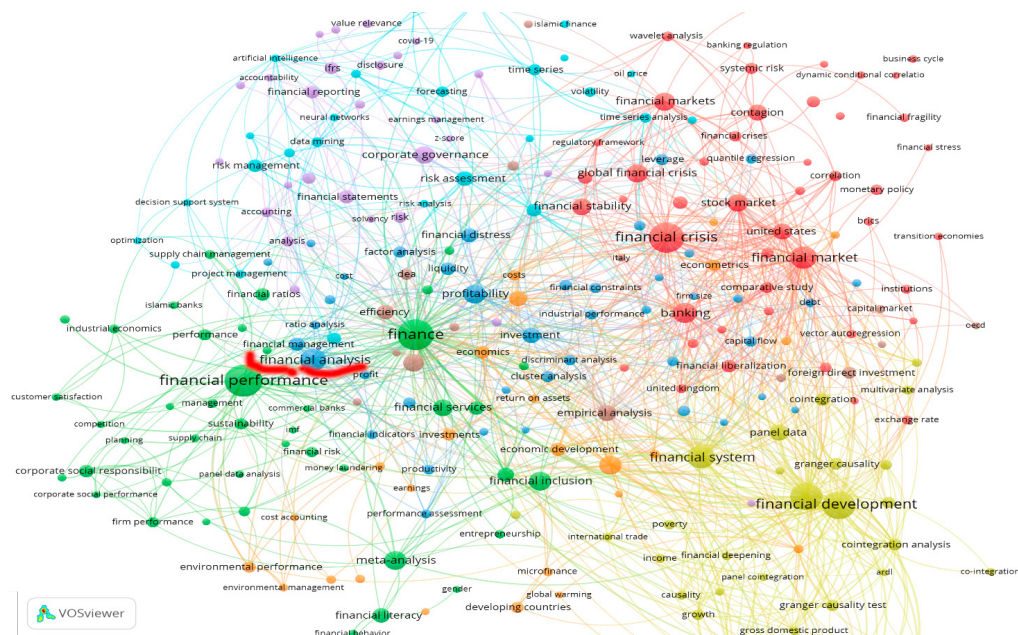
Номер з/п	Колір кластера	Найбільш вживаний термін	Кількість ключових слів	Супутні основні ключові слова (до 5-ти слів)
1	2	3	4	5
1	Червоний	Фінансова криза (Financial crisis)	49	Банківська справа (banking), глобальна фінансова криза (global financial crisis), фінансовий ринок (financial market), фінансова стійкість (financial stability), фондова біржа (stock market)
2	Зелений	Фінансові показники (Financial performance)	43	Мета-аналіз (meta-analysis), фінансова грамотність (financial literacy), фінансова доступність (financial inclusion), фінансові послуги (financial services), фінанси (finance)
3	Синій	Фінансовий аналіз (financial analysis)	41	Інвестиції (investment), ліквідність (liquidity), рентабельність (profitability), фінансове лихо (financial distress), фінансовий менеджмент (financial management)
4	Жовтий	Фінансовий розвиток (Financial development)	30	Інфляція (inflation), коінтеграційний аналіз (cointegration analysis), споживання енергії (energy consumption), фінансова система (financial system), тест причинно-наслідкових зв'язків Грейнджера (granger causality test)
5	Фіолетовий	Корпоративне управління (corporate governance)	27	Аналіз (analysis), аналіз фінансової звітності (financial statement analysis), МСФЗ (IFRS), ризик (risk), фінансова звітність (financial statements)
6	Блакитний	Оцінка ризику (risk assessment)	26	Аналіз часових рядів (time series analysis), комерція (commerce), математична модель (mathematics model), прийняття рішень (decision making), управління ризиками (risk management)
7	Помаранчевий	Економічний аналіз (economic analysis)	25	Економіка (economics), економічний розвиток (economic development), розвиток країн (development countries), інвестиції (investment), регресійний аналіз (regression analysis)

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
8	Коричневий	Аналіз охоплення даних (data envelopment analysis)	15	Емпіричний аналіз (empirical analysis), ефективність (efficiency), машинне навчання (machine learning), надання кредиту (credit provision), технічна ефективність (technical efficiency)

Джерело: побудовано авторами на підставі інформації, яку отримали за допомогою програми VOSviewer.

Рис. 1. Уявлення найбільш вживаних термінів у статтях, які присвячені поняттю «фінансовий аналіз»

Джерело: сформовано авторами за допомогою програмного забезпечення VOSviewer на підставі бази статей Scopus.

У процесі групування статей за тематикою «фінансовий аналіз» ми виявили, що за частотою використання поняття було визначено 278 ключових слів (частота вживання > 5), а також їх було уточнено до 256 ключових слів, які не мають значення для цього аналізу, наприклад, назви країн, континенти тощо.

Кластеризацію досліджень у сфері фінансового аналізу наведено в табл. 1.

У процесі проведеного дослідження з'ясовано кластеризацію понятійного ландшафту фінансовий аналіз, який охоплює 8 напрямів (кластерів), що проаналізовано з такої тематики. Найбільшим кластером є «Червоний», який відображає дослідження в

таких сферах: банківська справа, глобальна фінансова криза, фінансові ринки, фінансова стійкість, фондові біржі тощо.

«Зелений» кластер поєднує терміни, що пов'язані з мета-аналізом, фінансовою грамотністю, доступністю, фінансовими послугами та фінансами. Він тісно переплітається з «блакитним» кластером, показуючи, що ці поняття нерозривно пов'язані з темою дослідження.

У «Синьому» кластері відображається інформація про інвестиції, ліквідність, рентабельність, фінансове лихо, фінансовий менеджмент. «Синій» кластер є домінуючим кластером у контексті теми дослідження, адже частота мережевих зв'язків свідчить про його неперіоритетність порівняно з іншими кластерами.

«Жовтий» кластер розташований далі від усіх інших кластерів і є більш узагальненим, враховуючи такі поняття: інфляція, коінтеграційний аналіз, споживання енергії, фінансові системи, тести причинно-наслідкових зв'язків Грейнджера тощо.

«Фіолетовий» кластер переплітається з «блакитним», «зеленим» і «синім» кластером і містить дослідження про аналіз, аналіз фінансової звітності, МСФЗ, ризик, фінансова звітність, що в деякій мірі стосується джерел фінансового аналізу, а саме фінансової звітності.

У «блакитному» кластері об'єднані такі терміни: аналіз часових рядів, комерція, математична модель, прийняття рішень, управління ризиками, що дотично стосується тематики проведеного дослідження.

«Помаранчевий» кластер невеличкий за розміром, який тісно переплітається з «синім», «коричневим», «жовтим», «червоним» і «зеленим», ключовими словами якого є економіка, економічний розвиток, розвиток країн, інвестиції, регресійний аналіз.

Найменший «коричневий» кластер зосереджений на таких термінах: емпіричний аналіз, ефективність, машинне навчання, надання кредиту, технічна ефективність.

У процесі проведеного наукового дослідження проаналізовано довідкову літературу за 1998-2019 роки, монографії, наукові статті та матеріали наукових конференцій, в яких розглядається питання визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз». Сукупна кількість проаналізованих джерел становила 25 одиниць.

Визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» у літературних джерелах наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» у працях авторів

Номер з/п	Автор	Визначення
1	2	3
1	Базілінська О.Я. [1, с. 4]	Фінансовий аналіз – це складова фінансового менеджменту, яка ґрунтується на даних фінансової звітності і спрямована на накопичення, оброблення та використання інформації фінансового характеру, та є основою прийняття управлінських рішень на мікрорівні, тобто на рівні суб'єктів господарювання

Продовження табл. 2

1	2	3
2	Безбородова Т.В. [2]	Фінансовий аналіз передбачає дослідження важливих аспектів грошового обороту та прийняття заходів із закріплення фінансово-економічного стану господарюючого суб'єкта
3	Білик М.Д., Павловська О.В., Причулак Н.М. [3, с. 11]	Фінансовий аналіз – це процес дослідження фінансового стану і основних результатів фінансово-господарської діяльності підприємства з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості та забезпечення ефективного розвитку, це засіб накопичення, трансформації й використання інформації фінансового характеру
4	Бланк І.А. [4, с. 27]	Фінансовий аналіз є прикладним науковим напрямом, що історично сформувався в рамках бухгалтерського обліку і пізніше ввійшов як складова частина в систему фінансового менеджменту
5	Волощук Л.О., Філіппова С.В. [5, с. 171]	Фінансовий аналіз – це вид економічного аналізу, об'єктом якого є фінансово-господарська діяльність підприємства, здійснюваний в системі фінансового менеджменту на підставі даних бухгалтерського обліку та звітності та фінансових (грошових) показників
6	Грабовецький Б.Є. [24, с. 7]	Фінансовий аналіз – це процес дослідження фінансового стану й основних результатів фінансової діяльності підприємства з метою виявлення резервів подальшого підвищення його ринкової вартості й забезпечення ефективного розвитку
7	Дробот Н.М. [10, с. 47]	Фінансовий аналіз розуміють у широкому аспекті як аналіз фінансової діяльності підприємства, який охоплює всі розділи аналітичної роботи і пов'язані з управлінням фінансами господарюючого суб'єкта у зовнішньому середовищі, враховуючи і ринок капіталу
8	Євтух О.Т., Євтух О.О. [6, с. 116]	Фінансовий аналіз – це аналіз, який ґрунтується на використанні грошей, знань про гроші та на відносинах, що виникають в процесі їх обігу
9	Слейко Я.І., Кандибка О.М., Лапішко М.Л., Смовженко Т.С. [7, с. 7]	Фінансовий аналіз – це складова загальноекономічного аналізу господарської діяльності, що охоплює два взаємопов'язані блоки: зовнішній і внутрішній фінансовий аналіз. Такий розподіл досить умовний і відповідає поділу бухгалтерського обліку на фінансовий та управлінський, що є об'єктивною потребою у процесі діяльності підприємства
10	Замула І.В., Травін В.В., Радінович Н.О. [8]	Фінансовий аналіз – це метод оцінювання і прогнозування фінансового стану підприємства. Він є основою обґрунтування рішень у сфері управління ресурсами підприємства та прийняття участі в його діяльності
11	Івахненко В.М., Горбатов М.І., Львович В.С. [9, с. 23]	Фінансовий аналіз – це засіб накопичення трансформації й використання інформації фінансового характеру. Він є одним із головних елементів фінансового менеджменту, аудиту та фінансової політики підприємства

Продовження табл. 2

1	2	3
12	Коваль Н.І., Ковальчук Ю.І. [11]	Фінансовий аналіз – це процес дослідження фінансового стану й основних результатів фінансової діяльності підприємства з метою виявлення резервів подальшого підвищення його ринкової вартості й забезпечення ефективного розвитку
13	Крейніна М.Н. [12, с. 7]	Фінансовий аналіз – оцінка фінансових результатів діяльності ФП, їх фінансового стану на підставі системи ключових показників, визначення межі фінансової стійкості та оцінка перспектив зміни фінансового стану
14	Лахтіонова Л.А. [13, с. 15]	Фінансовий аналіз – це система способів накопичення, опрацювання, трансформації та використання інформації фінансового характеру з метою забезпечення життєдіяльності господарюючого суб'єкта в умовах дії ринку та панування конкуренції
15	Лучко М.Р., Жукевич С.М., Фаріон А.І. [14, с. 6]	Фінансовий аналіз – це метод оцінки і прогнозування фінансового стану підприємства на підставі його бухгалтерської звітності
16	Мельник С.В. [22, с. 131]	Фінансовий аналіз як одну з функцій процесу управління не-обхідно розглядати як метод превентивного контролю у системі антикризового управління, що охоплює комплекс процедур з розрахунку фінансових показників, які відображають стан і поведінку підприємства як цілісності та забезпечують достатній рівень вірогідності розрахунків, на підставі яких приймаються рішення
17	Мних Є.В., Барабаш Н.С. [15, с. 25]	Фінансовий аналіз – спосіб нагромадження, трансформації і використання інформації фінансового характеру, що має за мету: оцінити поточний і перспективний фінансовий стан підприємства, визначити можливі доцільні темпи розвитку підприємства з позицій фінансового їхнього забезпечення, виявити доступні джерела засобів і оцінити можливість і доцільність їхньої мобілізації, спрогнозувати положення підприємства на ринку капіталів
18	Новашіна Т.С., Карпунін В.І., Воллін В.А. [16, с. 43]	Фінансовий аналіз – це метод наукового дослідження, який застосовується для обробки інформації про фінансову діяльність господарюючого суб'єкта (організації)
19	Поддєрьогін А.М. [21, с. 395]	Фінансовий аналіз – це спосіб оцінювання і прогнозування фінансового стану підприємства на підставі його бухгалтерської та фінансової звітності й оперативних даних
20	Саліта С.В. [17, с. 169]	Фінансовий аналіз дає змогу виявити сигнали кризи, оцінити рівень кризової ситуації та виявити причини її виникнення
21	Сокольська Р.Б., Зелікман В.Д., Акімова Т.В. [18, с. 4]	Фінансовий аналіз є процесом дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості і забезпечення ефективного розвитку

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
10	Замула І.В., Травін В.В., Радінович Н.О. [8]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
11	Івахненко В.М., Горбаток М.І., Львовчкін В.С. [9, с. 23]	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Коваль Н.І., Ковальчук Ю.І. [11]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
13	Крейніна М.Н. [12, с. 7]	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Лахтіонова Л.А. [13, с. 15]	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Лучко М.Р., Жукевич С.М., Фаріон А.І. [14, с. 6]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
16	Мних Є.В., Барабаш Н.С. [15, с. 25]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
17	Мельник С.В. [22, с. 131]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
18	Новашіна Т.С., Карпунін В.І., Волнін В.А. [16, с. 43]	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Поддєрьогін А.М. [21, с. 395]	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Саліта С.В. [17, с. 169]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
21	Сокольська Р.Б., Зелікман В.Д., Акімова Т.В. [18, с. 4]	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Старинець О.Г. [19, с. 91]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
23	Тарасенко Н.В. [20, с. 7]	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
24	Школьник І.О. [23, с. 11]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
25	Штимер Л.Т. [25, с. 337]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Σ	Всього:	1	1	2	1	2	1	1	2	2	1	4	1	3	1	1	1

Джерело: складено автором.

Як видно з табл. 3, визначення терміна «фінансовий аналіз» одне у 1998 році, а вже з 2000 до 2016 року спостерігалось збільшення кількості визначень поняття «фінансовий аналіз», що пропонують дослідники. Найбільше авторів, які надають визначення поняття «фінансовий аналіз», було у 2014 році (рис. 2).

Як видно з рис. 2, у 2014 році публікаційна активність сягнула максимуму – 4 визначення, що свідчить про підвищення актуальності цього питання. У 2002, 2003, 2004, 2008, 2010 та 2012 роках публікаційної активності авторів з дослідженої нами вибірки взагалі не було.

Треба зауважити, що наведені дослідниками трактування поняття «фінансовий аналіз» не повною мірою розкриває його. Тому доцільно проаналізувати підходи до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз». Їх узагальнення наведено в табл. 4.

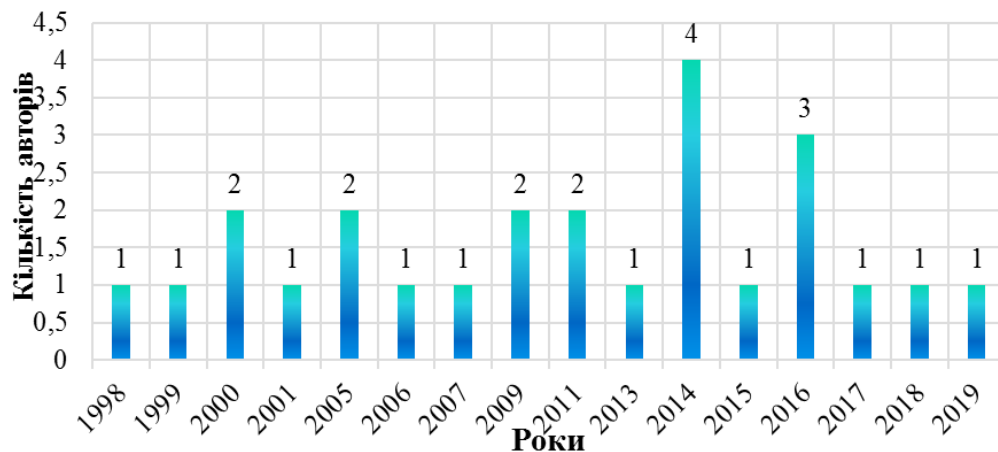

Рис. 2. Кількість авторів, що пропонують визначення поняття «фінансовий аналіз» з 1998 до 2019 року (складено на підставі табл. 2)

Джерело: складено автором.

Таблиця 4

Узагальнення методологічних підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» у проаналізованій вибірці літературних джерел

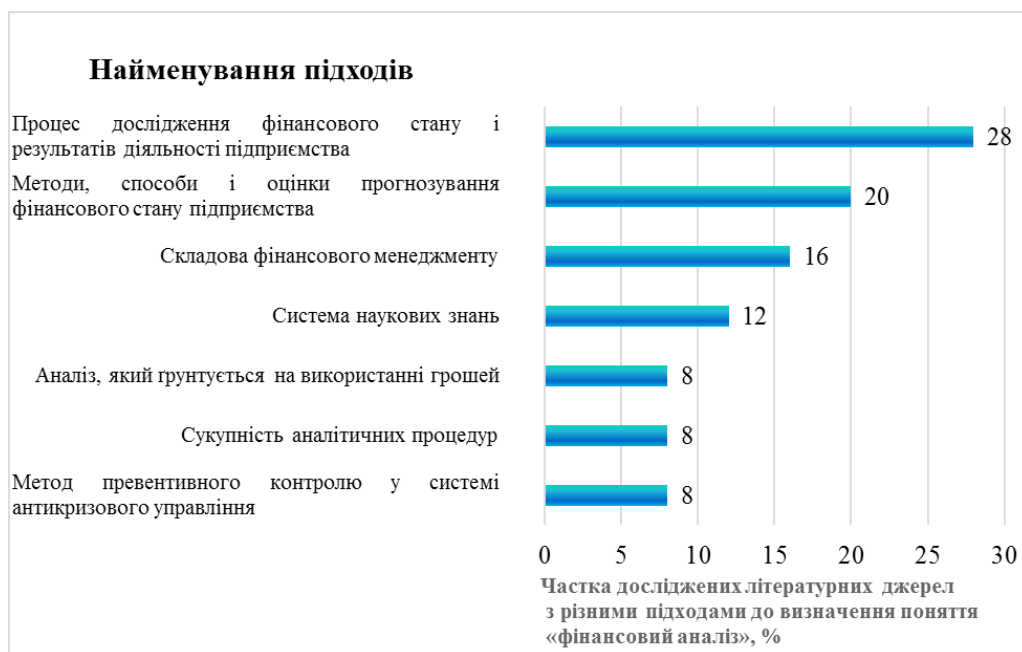
Номер з/п	Підходи до визначення поняття «фінансовий аналіз»	Автори	Кількість джерел, од.	Частка джерел, %
1	2	3	4	5
1	Процес дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства	Білик М.Д., Павловська О.В. та Пritуляк Н.М. [3, с. 11], Грабовецький Б.Є. [24, с. 7], Коваль Н.І. та Ковальчук Ю.І. [11], Новашіна Т.С., Карпунін В.І. та Волнін В.А. [16, с. 43], Сокольська Р.Б., Зелікман В.Д. та Акімова Т.В. [18, с. 4], Старинець О.Г. [19, с. 91], Тарасенко Н.В. [20, с. 7]	7	28,00
2	Методи, способи й оцінки прогнозування фінансового стану підприємства	Замула І.В., Травін В.В., Радінович Н.О. [8], Крейніна М.Н. [12, с. 7], Лучко М. Р., Жукевич С.М. та Фаріон А.І. [14, с. 6], Мних Є.В. [15, с. 25], Поддєрьогін А.М. [21, с. 395]	5	20,00
3	Складова фінансового менеджменту	Базилінська О.Я. [1, с. 4], Бланк І.А. [4, с. 27], Волощук Л.О., Філіппова С.В. [5, с. 171], Івахненко В.М., Горбаток М.І. та Львовчкін В.С. [9, с. 23]	4	16,00
4	Система наукових знань	Єлейко Я.І., Кандибка О.М., Лапішко М.Л., Смовженко Т.С. [7, с. 7], Лахтіонова Л.А. [13, с. 15], Школьник І.О. [23, с. 11]	3	12,00

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5
5	Аналіз, який ґрунтується на використанні грошей	Безбородова Т.В. [2], Євтух О.Т., Євтух О.О. [6, с. 116]	2	8,00
6	Сукупність аналітичних процедур	Дробот Н.М. [10, с. 47], Штимер Л.Т. [25, с. 337]	2	8,00
7	Метод превентивного контролю у системі антикризового управління	Мельник С.В. [22, с. 131], Саліта С.В. [17, с. 169]	2	8,00
Σ	Всього:		25	100

Джерело: складено автором.

Розподіл досліджених літературних джерел відповідно до підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» зображено на рис. 3.

Рис. 3. Частка, у % дослідників, що пропонують підходи до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз»

Джерело: складено автором.

Із рис. 3 видно, що найбільша частка авторів, які пропонують підходи до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз», припадає на процес дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства, і становить 28,00 %.

Відповідно до узагальнених даних, що наведені в табл. 4, найбільший відсоток дослідників – 28,00 % (М.Д. Білик, О.В. Павловська та Н.М. Притулак [3, с. 11], Б.Є. Грабовецький [24, с. 7], Н.І. Коваль та Ю.І. Ковальчук [11], Т.С. Новашіна, В.І. Карпунін та В.А. Волнін [16, с. 43], Р.Б. Сокольська, В.Д. Зелікман та Т.В. Акімова [18, с. 4], О.Г. Старинець [19, с. 91], Н.В. Тарасенко [20, с. 7]) дотримуються думки, що фінансовий аналіз – це процес дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства. До дослідження фінансового стану підприємства належать: а) загальне оцінювання фінансового стану; б) аналіз фінансової стійкості; в) аналіз ліквідності та платоспроможності; г) аналіз ділової активності. До дослідження результатів діяльності підприємства зачисляють: а) загальне оцінювання фінансових результатів діяльності підприємства; б) аналіз прибутків/збитків діяльності підприємства; в) аналіз взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку підприємства.

За визначенням І.В. Замули, В.В. Травіна, Н.О. Радінович [8], М.Н. Крейніної [12, с. 7], М.Р. Лучка, С.М. Жукевич та А.І. Фаріон [14, с. 6], Є.В. Мниха [15, с. 25], А.М. Поддєрьогіна [21, с. 395] (20,00 % дослідників) фінансовий аналіз – це методи, способи й оцінки прогнозування фінансового стану підприємства. Варто не погодитись з цим підходом, адже з нього випливає, що фінансовий аналіз є виключно інструментом передбачення майбутнього щодо стану діяльності суб'єкта господарювання.

Зокрема, О.Я. Базилінська [1, с. 4], І.А. Бланк [4, с. 27], Л.О. Волошук, С.В. Філіппова [5, с. 171], В.М. Івахненко, М.І. Горбаток та В.С. Львовчкін [9, с. 23] (16,00 % авторів) досліджують фінансовий аналіз як складову фінансового менеджменту. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує визначення запропоноване О.Я. Базилінською [1, с. 4]: фінансовий аналіз – це складова фінансового менеджменту, яка ґрунтується на даних фінансової звітності і спрямована на накопичення, оброблення та використання інформації фінансового характеру, та є основою прийняття управлінських рішень на мікрорівні, тобто на рівні суб'єктів господарювання. В ньому наголошується про використання інформації фінансового характеру, а також про основу прийняття управлінських рішень на мікрорівні, що є досить суттєвим доповненням.

Не можна не погодитись з підходом до визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз» вітчизняних дослідників Я.І. Єлейко, О.М. Кандибка, М.Л. Лапішко, Т.С. Смовженко [7, с. 7], Л.А. Лахтіонова [13, с. 15], І.О. Школьник [23, с. 11] (12,00 % дослідників), які розглядають фінансовий аналіз як систему наукових знань. Фінансовий аналіз забезпечує систему управління підприємством відповідним аналітичним інструментарієм і виконує функцію управління як аналіз.

Незначною є група авторів – 8,00 % (Т.В. Безбородова [2], О.Т. Євтух, О.О. Євтух [6, с. 116]), які визначають фінансовий аналіз як аналіз, який ґрунтується на використанні грошей. Позаяк інформація фінансового характеру є базою для фінансового аналізу, що формується у фінансовій звітності підприємства, то вона відображається в єдиному грошовому вимірнику (грн., євро, дол. США тощо), тому доцільність такого підходу не викликає сумнівів.

Аналізуючи підходи до визначення сутності фінансовий аналіз у довідковій літературі (табл. 3), доцільно зазначити, що такі автори як Н.М. Дробот [10, с. 47], Л.Т. Штимер [25, с. 337] (8,00 %) розглядають фінансовий аналіз як сукупність аналітичних процедур. Варто не погодитись з цим підходом, адже з нього випливає, що тільки аналітичні процедури формують зміст фінансового аналізу, а це не так.

На думку С.В. Мельник [22, с. 131], С.В. Саліта [17, с. 169] (8,00 % досліджуваних літературних джерелах), фінансовий аналіз – це метод превентивного контролю у системі антикризового управління. Фінансовий аналіз є інструментом антикризового управління, але як метод превентивного контролю фінансовий аналіз розглядається у вузькому значенні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження проаналізовано різні підходи авторів до тлумачення такої економічної категорії – «фінансовий аналіз». Більшість дослідників (28,00 %) трактують його як процес дослідження фінансового стану і результатів діяльності підприємства.

Отже, розглянувши й узагальнивши підходи різних авторів щодо визначення економічної сутності поняття «фінансовий аналіз», пропонуємо авторське бачення його як інструмент аналізу, який, як джерело фінансової інформації, використовує фінансову звітність підприємства, на підставі якої оцінюється фінансовий стан і результати його господарської діяльності, що забезпечує прийняття відповідних управлінських рішень менеджментом підприємства.

У подальших наукових дослідженнях треба звернути увагу на доцільність об'єднання термінів «аналіз господарської діяльності», «аналіз фінансової звітності» та «фінансовий аналіз», адже вони базуються на фінансовій інформації, що акумулюється у фінансовій звітності підприємства і є головним джерелом для визначення фінансового стану і результатів діяльності підприємства, а отже, за своєю сутністю та значенням є тотожними.

Список використаних джерел

1. Базілінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
2. Безбородова Т.В. Сутність та необхідність аналізу фінансового стану. Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_9.
3. Білик М.Д., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю. Фінансовий аналіз: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2005. 592 с.
4. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. Т.2. Київ: Ніка. Центр, 2007. 487 с.
5. Волощук Л.О., Філіппова С.В. Фінансовий аналіз як складова системи антикризового управління фінансами підприємства. Управління у сферах фінансів, страхування та кредиту: тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 18–21 листопада 2009 року, присвяченої 165–річчю Національного університету «Львівська політехніка» та 15–річчю Кафедри фінансів / Національний університет «Львівська політехніка». Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 171–174.

6. Євтух О.Т., Євтух О.О. Фінансовий аналіз підприємства крізь призму маркетингу. Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. 2014. Вип. 694–695. С. 116–119.
7. Єлейко Я.І., Кандибка О.М., Лапішко М.Л., Смовженко Т.С. Основи фінансового аналізу. К., 2000. 138 с.
8. Замула І.В., Травін В.В., Радінович Н.О. Аналіз фінансового стану підприємств хлібопекарської галузі як основа формування механізмів її сталого розвитку. Ефективна економіка. 2017. № 12 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5960> (дата звернення: 10.02.2021).
9. Івахненко В.М., Горбатов М.І., Львовчкін В.С. Економічний аналіз: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 1999. 176 с.
10. Камінська Т.Г. Шатковська Л.С., Шиш А.М., Дробот Н.М. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах: [монографія]. Київ: ЦП «Компринт», 2013. 338 с.
11. Коваль Н.І., Ковальчук Ю.І. Значення та сутність фінансового аналізу на підприємствах в умовах сьогодення. 2015. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/9626.pdf> (дата звернення: 10.02.2021).
12. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент: учеб. пособие. Москва: Дело и сервис, 1998. 304 с.
13. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: [монографія]. Київ: КНЕУ, 2001. 387 с.
14. Лучко М.Р., Жукевич С.М., Фаріон А.І. Фінансовий аналіз: навч. посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 304 с.
15. Мних Є.В., Барабаш Н.С. Фінансовий аналіз: підручник. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 536 с.
16. Новашина Т.С., Карпунин В.И., Волнин В.А. Финансовый менеджмент: учеб. пособие. Московская финансово-промышленная академия. Москва: МФПА, 2005. 255 с.
17. Саліта С.В. Пріоритети фінансового аналізу діяльності підприємств в умовах фінансової кризи. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2014. № 8. С. 164–171.
18. Сокольська Р.Б., Зелікман В.Д., Акімова Т.В. Фінансовий аналіз: конспект лекцій. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2006. 37 с.
19. Старинець О.Г. Методи фінансового аналізу діяльності підприємств у системі антикризового управління. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 17(2). С. 87–91.
20. Тарасенко Н.В., Вагнер І.М. Фінансовий аналіз: навч. посібник. Львів: Новий світ-2000, 2011. 444 с.
21. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: підручник. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: КНЕУ, 2000. 460 с.
22. Фінансова система та її роль у забезпеченні розвитку економіки України: монографія / [колектив авторів]; за заг. ред. В. В. Карцевої. Полтава: ПУЕТ, 2019. 254 с.
23. Фінансовий аналіз [текст] навчальний посібник. / За заг. ред. Школьник І.О. [І.О. Школьник, І.М. Боярко, О.В. Дейнека та ін.]. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 368 с.
24. Фінансовий аналіз та звітність: навч. посібник / Б.Є. Грабовецький, І.В. Шварц. Вінниця: ВНТУ, 2011. 281 с.
25. Штимер Л.Т. До питання фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки. Економічний форум. 2016. № 2. С. 329–338.

REFERENCES

1. Bazilinska, O.Ia. (2009), *Finansovyi analiz: teoriia ta praktyka*: [Financial analysis: theory and practice] navch. posib. Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
2. Bezborodova, T.V. (2014), The essence and necessity of the analysis of the financial condition. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriia : Ekonomichni nauky*. [Online], no. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_9. [in Ukraine].
3. Bilyk, M.D., Pavlovskaya, O.V., Prytulyak, N.M., Nevmerzhytska, N. Yu. (2005), *Finansovyi analiz: [Financial Analysis]: Textbook*, KNEU, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
4. Blank, I.A. (2007), *Osnovy finansovoho menedzhmentu: [Fundamentals of financial management]*. vol. 2, Nika. Tsentr, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
5. Voloshchuk, L.O., Filyppova, S.V. (2009), Financial analysis as a component of the crisis management system of enterprise finance. *Upravlinnia u sferakh finansiv, strakhuvannia ta kredytu [Management in the areas of finance, insurance and credit]*, II Vseukrainska nauko-po-praktychna konferentsiia [II All-Ukrainian scientific-practical conference]. Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, November 18-21, pp. 171–174. [in Ukraine].
6. Yevtukh, O.T., Yevtukh, O.O. (2014), Financial analysis of the enterprise through the prism of marketing. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu. Ekonomika*, vol. 694-695, pp. 116-119. [in Ukraine].
7. Yeleiko, Ya.I., Kandybka, O.M., Lapishko, M.L., Smovzhenko, T.S. (2000), *Osnovy finansovoho analizu [Fundamentals of financial analysis]*, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
8. Zamula, I.V., Travin, V.V., Radinovich, N.O. (2017), *Analiz finansovoho stanu pidpriemstv khlibopekarskoi haluzi yak osnova formuvannia mekhanizmiv yii staloho rozvytku. Efektyvna ekonomika*. [Online], no. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5960>. [in Ukraine].
9. Ivakhnenko, V.M., Horbatok, M.I., Lovochkin, V.S. (1999), *Ekonomichniy analiz: [Economic analysis]*, KNEU, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
10. Kaminska, T.H. Shatkovska, L.S., Shysh, A.M., Drobot, N.M. (2013), *Oblikovo-analitychne zabezpechennia finansovoho menedzhmentu na silskohospodarskykh pidpriemstvakh: [Accounting and analytical support of financial management in agricultural enterprises]*, CP «Comprint», Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
11. Koval, N.I., Kovalchuk, Y.I. (2015), The value and essence of financial analysis in enterprises in today's conditions, available at: <http://repository.vsau.org/getfile.php/9626.pdf>. [in Ukraine].
12. Kreinyna, M.N. (1998), *Fynansoviy menedzhment: [Financial management]*, Case and service, Moscow, Russia. [in Russian].
13. Lakhtionova L.A. *Finansovyi analiz subiektiv hospodariuvannia: [Financial analysis of business entities]*, KNEU, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
14. Luchko, M.R., Zhukevych, S.M., Farion, A.I. (2016), *Finansovyi analiz: [Financial analysis]*, TNEU, Ternopil, Ukraine. [in Ukraine].
15. Mnykh, Ye.V., Barabash, N.S. (2014), *Finansovyi analiz: [Financial analysis]*, KNUTE, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
16. Novashina, T.S., Karpunin, V.I., Volnin, V.A. (2005), *Finansoviy menedzhment [Financial management]*, Moscow Financial and Industrial Academy, Moscow, Russia. [in Russian].
17. Salita, S.V. (2014), Priorities of financial analysis of enterprises in the financial crisis. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, no. 8, pp. 164–171. [in Ukraine].

18. Sokolska, R.B., Zelikman, V.D., Akimova, T.V. (2006), Finansovyi analiz; [Financial analysis], NMAU, Dnipropetrovsk, Ukraine. [in Ukraine].
19. Starinets, O.G. (2018), Methods of financial analysis of enterprises in the crisis management system. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. vol. 17(2), pp. 87–91. [in Ukraine].
20. Tarasenko, N.V., Vahner, I.M. (2011), Finansovyi analiz; [Financial analysis], Novyi svit-2000, Lviv, Ukraine. [in Ukraine].
21. Poddierohin, A.M. (2000), Finansy pidpriemstv: [Enterprise finance], KNEU, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
22. Kartseva, V.V. (2019), Finansova systema ta yii rol u zabezpechenni rozvytku ekonomiky Ukrainy: [The financial system and its role in ensuring the development of Ukraine's economy], PUET, Poltava, Ukraine. [in Ukraine].
23. Shkolnyk, I.O., Boiarko, I.M., Deineka, O.V. (2016), Finansovyi analiz; [Financial analysis], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine. [in Ukraine].
24. Hrabovetskyi, B.I., Shvarts, I.V. (2011), Finansovyi analiz ta zvitnist: [Financial analysis and reporting], VNTU, Vinnytsia, Ukraine. [in Ukraine].
25. Stimer, L.T. (2016), On the issue of financial analysis of the activities of public sector institutions, Ekonomichni forum, no. 2, pp. 329–338. [in Ukraine].

ON APPROACHES TO THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF FINANCIAL ANALYSIS IN THE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM

Karina Nazarova, Kostiantyn Bezverkhyi, Volodymyr Hordoplov

*Kyiv National University of Trade and Economics,
19 Kyoto Str., Kyiv, 02156*

e-mail: k.bezverkhyi@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0001-8785-1147

e-mail: k.bezverkhyi@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0001-8785-1147

e-mail: v.hordoplov@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0002-3151-8035

Abstract. *Economic activity of any enterprise requires a detailed analysis for the results of its operation to be determined. However, today there are many types of analysis, such as economic activity, economic, financial reporting, statistical, strategic, managerial (internal), financial, functional and cost analysis, and so on. The given list of different types of analysis does not allow to choose the type of analysis that would fully meet the needs of management, namely adoption of management decisions based on its results. We believe that it is advisable to pay attention to such type of analysis as financial. That is why it is important to understand the economic essence of the concept 'financial analysis' in order to make the right management decision, taking into account all the trends of its development. The aim of the article is to substantiate, generalize and deepen approaches to defining the economic essence of the concept of 'financial analysis' in order to improve the terminology, as well as to explore the importance of financial analysis which will develop the theory of financial management. This study is based on the reference literature for 1998-2021, monographs, scientific articles (including those included in the scientometric database Scopus) and materials of scientific conferences which consider the definition of the economic essence of the concept of 'financial analysis'. The following scientific methods were used during the research: analysis and*

synthesis (the matrix of definitions of the concept of 'financial analysis' was formed in the analyzed sample of literature sources published over 1998-2021); bibliometric analysis (to build a visualization of the most commonly used concepts related to financial analysis using VOSviewer software); graphic (illustrating the distribution of authors proposing the definition of the category 'financial analysis'); grouping (formation of approaches to defining the economic essence of the concept 'financial analysis'); cluster analysis (for clustering research in the field of financial analysis); observations (selection of authors who interpret the economic category of 'financial analysis'); logical generalization of the results (formulation of conclusions). As a result of the study, the practical value of scientific research is determined, which is that the results obtained by the authors will contribute to the formation of the worldview on understanding the economic essence of the concept 'financial analysis'. Based on the proposed definition of the category 'financial analysis' the main sources of information for its implementation have been identified, and this will allow businesses to effectively carry out their activity and achieve their goals. According to the results of the study, various approaches of the authors' to the interpretation of such economic category as 'financial analysis' have been analyzed. The vast majority of researchers (28.00%) interpret it as the process of studying the financial condition and performance of the enterprise. Having considered and summarized the approaches of various authors to defining the economic essence of the concept 'financial analysis', we offer the author's vision as a tool of analysis, which, as the source of financial information, uses financial statements of the enterprise for the management of the company to pass appropriate management decisions.

Keywords: *analysis, financial analysis, methodology, approaches, essence, concepts.*

Стаття надійшла до редакції 19.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

DYNAMICS OF UNOFFICIAL DOLLARIZATION IN UKRAINE, 1997–2021

Bohdan Lapchuk

Ivan Franko National University of Lviv,

19 Sichovykh Striltsiv Str., Lviv, 79008

e-mail: bohdan.lapchuk@lnu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-0210-2804

Abstract. *The article examines unofficial dollarization trends of the Ukrainian economy over the past 25 years. With the help of various estimation methods, in particular, the dollarization of deposits and loans was analyzed, using the official statistic data of the National Bank of Ukraine. Using the methods of the International Monetary Fund it was determined when the Ukrainian economy was highly dollarized. The main reasons of high unofficial dollarization in Ukraine are the financial and political crises in 1998-1999, 2008-2009, 2014-2016. The operations of the population with foreign currencies and the structure of deposits of the population of Ukraine were also analyzed in the article. Among the reasons of decrease of the unofficial dollarization level in Ukraine there are a comparative stability of prices and the exchange rate of hryvnia, lower interest rates for deposits in foreign currencies. Conclusions are made about the dependence of dollarization of the economy on economic and political crises in Ukraine, and about its gradual decline in recent times. It is emphasized in the article that further research of the dollarization hysteresis effect and the natural level of dollarization in Ukraine is very important.*

Keywords: *dollarization, unofficial dollarization, deposit dollarization, credit dollarization, dollarization of broad money, natural (benchmark) level of dollarization.*

Formulation of the problem. Dollarization is one of the most problematic phenomena of the economies in a crisis and means a widespread use of one or more foreign currencies in circulation along with the national one. In the age of globalization, individuals and legal entities in a country with an open economy may hold some savings in foreign currencies, but in countries with permanent economic crises, this phenomenon can become widespread and make it difficult to conduct effective monetary and exchange rate policies.

High unofficial dollarization is also typical for Ukraine's economy, so the study of its trends is always actual.

Analysis of recent studies and publications. The problem of dollarization of the economy has always attracted a considerable attention of economists. In particular, recent works include a study of financial dollarization in Latin America by Eduardo Levy Yeyati [1], an analysis of the impact of remittances on the natural level of dollarization in Caucasus and Central Asia by Rocio Gondo, Altynai Aidarova, and Manmohan Singh [2], a monograph by

Viktor Koziuk [3], a study of dollarization of the financial market in Ukraine by Ihor Krupka [4], an analysis of the natural level of dollarization of the Ukrainian economy by Kostiantyn Khvedchuk, Valentina Sinichenko and Barry Topf [5], a study of dedollarization in Ukraine by Mark Shkreb and Kostiantyn Khvedchuk [6] and many other works.

Problem statement. A comprehensive analysis of current trends of the unofficial dollarization in Ukraine is always an urgent task, as it allows to study the effectiveness of the monetary and the exchange rate policies in particular, and the economic policy in general. The purpose of the article is to analyze a dynamic of the unofficial dollarization of Ukraine's economy from 1997 to the present. To do this, it is necessary to estimate dollarization indicators using various methods and statistics of the National Bank of Ukraine, as well as to analyze main trends of the household operations with foreign currencies.

Presentation of the main research material. In the economic theory the phenomenon of dollarization has two main types – 1. unofficial dollarization, when foreign currency is used de facto in circulation, without official status, and 2. official (or full) dollarization, when foreign currency receives an official status and is used not only de facto, but also de jure in circulation, and the national currency may have a secondary status or even be cancelled.

The official dollarization is a type of the exchange rate regime and is used mainly in some small countries or dependent territories. High unofficial dollarization is common for countries with economic problems, indicates a public distrust in the national currency and is a way for the households and business to protect themselves against a devaluation.

According to many authors, there is a certain level of unofficial dollarization (so-called natural (or benchmark) level of dollarization) in the open economy, because individuals and business always keep some savings in foreign currencies, although the purpose may be different [5]. For example, foreign economic activity entities are interested in certain amounts of foreign currencies deposits for future contracts or as an insurance from negative changes of the exchange rates. Individuals can keep some of their savings in foreign currencies for prudence or future travels/consumption abroad.

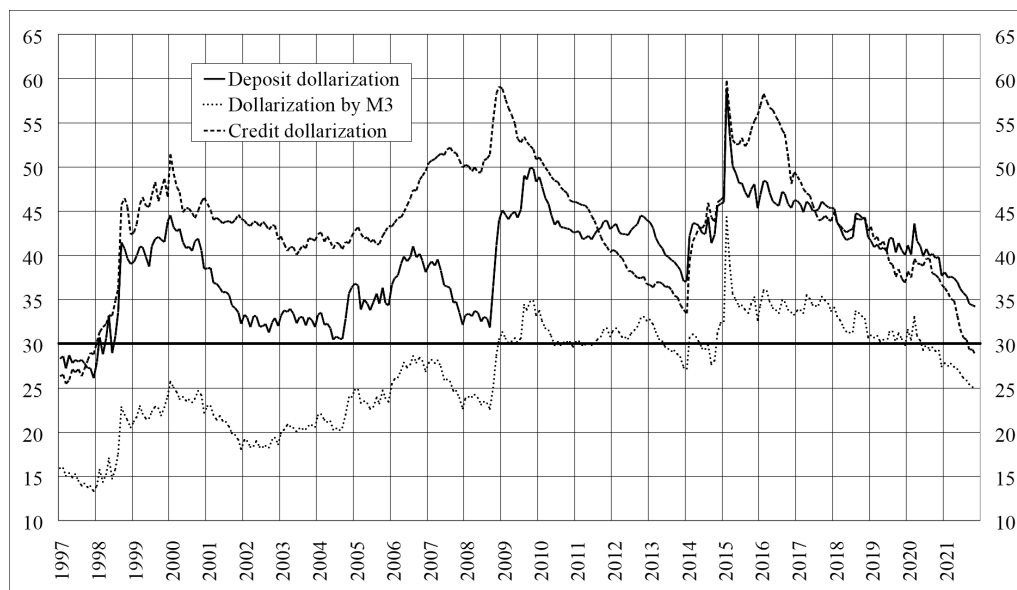
On the other hand, a higher than natural level of unofficial dollarization is a sign of economic problems in the country and this complicates its monetary policy significantly.

There are various methods of estimating the level of unofficial dollarization, most of them are calculating a ratio of foreign currency deposits/loans to other indicators, including total deposits/loans and a monetary aggregate M3 («broad money»).

The most common method of estimating the level of unofficial dollarization is to calculate a ratio of foreign currency deposits to the total amount of deposits (dollarization of deposits or deposit dollarization) and a ratio of foreign currency loans to the total amount of loans (dollarization of loans or credit dollarization). The International Monetary Fund recommends to estimate the level of unofficial dollarization as a ratio of foreign currency deposits to «broad money»; if this ratio exceeds 30%, then such an economy can be considered to be highly dollarized.

The calculation of these indicators (Fig. 1) showed a generally high level of unofficial dollarization in Ukraine during the selected observation period.

Fig. 1. Deposit dollarization, credit dollarization and dollarization by M3 in Ukraine during 1997-2021 (%)

Source: calculated by the author according to statistical data of the NBU [7]

Peak values of these indicators were observed during monetary, financial and political crises, in particular, for the deposit dollarization – 44.59% in January 2000 (due to the currency and financial crisis of 1998–1999), 41.06% in August 2006 (due to the political crisis with the parliamentary coalition), 49.95% in October 2009 (due to the currency and financial crisis of 2008–2009) and 58.83% (maximum value of the selected observation period) in February 2015. The peak values of the credit dollarization were 51.45% in January 2000, 59.10% in December 2008, 59.81% (maximum) in February 2015 and 58.29% in February 2016. Recently, there has been a gradual decline of the deposit and credit dollarization (as of November 2021 – 34.20% and 29.73%).

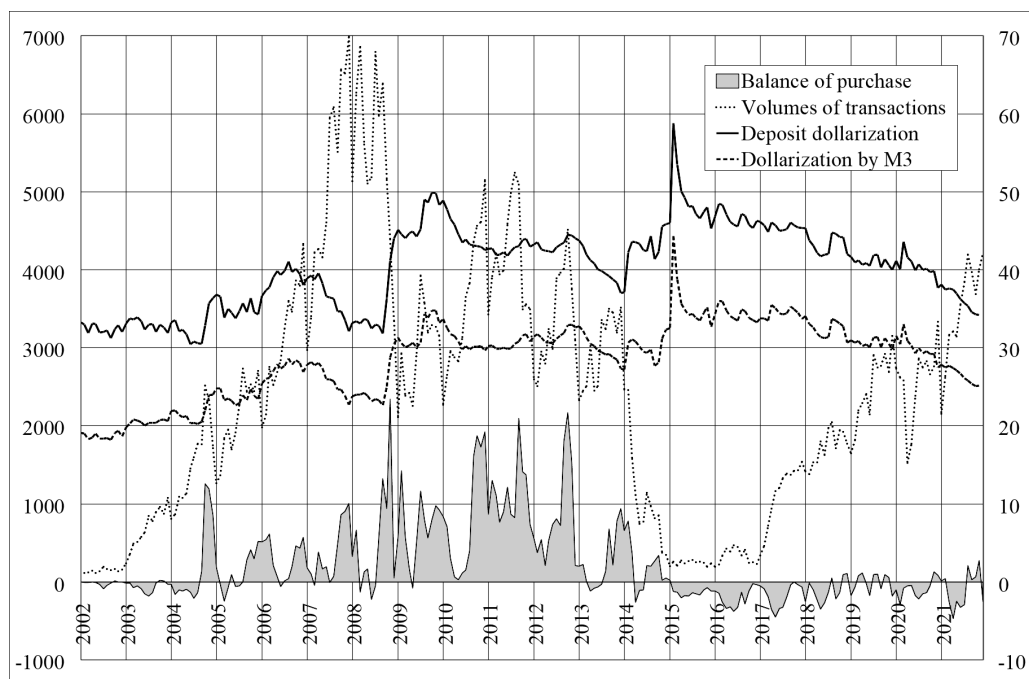
According to the IMF's methodology, Ukraine's economy was highly dollarized from December 2008 until May 2020 (except for some months in 2013–2014). The maximum value of this indicator was 44.31% in February 2015, and since June 2020 it has been gradually decreasing (to 25.16% in November 2021), which is below the threshold value. Thus, we can conclude that recently the Ukrainian economy is not highly dollarized any more according to the IMF's methodology.

However, the calculation of the level of unofficial dollarization using only the bank deposits does not take into account a significant volume of foreign currencies in cash outside banks. The above indicators are underestimated and give only an idea of the dollarization trends in the country.

For a comprehensive estimation of non-bank dollarization, it is advisable to analyze the trends of household operations with foreign currencies (Fig. 2).

The analysis of the volumes of transactions with foreign currencies of the population showed a generally high level and a sharp decline of them during the monetary, financial and political crises (in particular, in 2009 and 2014-2016), which can be explained by negative expectations. The maximum value of this indicator was 6.9 billion US dollars in December 2007, the minimum – 193.7 million US dollars in January 2016. Since 2017, the volume of transactions with foreign currencies of the households has been gradually growing and reached more than 4.2 billion US dollars as of December 2021.

However, the balance of foreign currencies purchases by the population from banks has decreased significantly over the past 7 years compared to previous periods, and the population of Ukraine now sells foreign currencies to banks more often than buys.

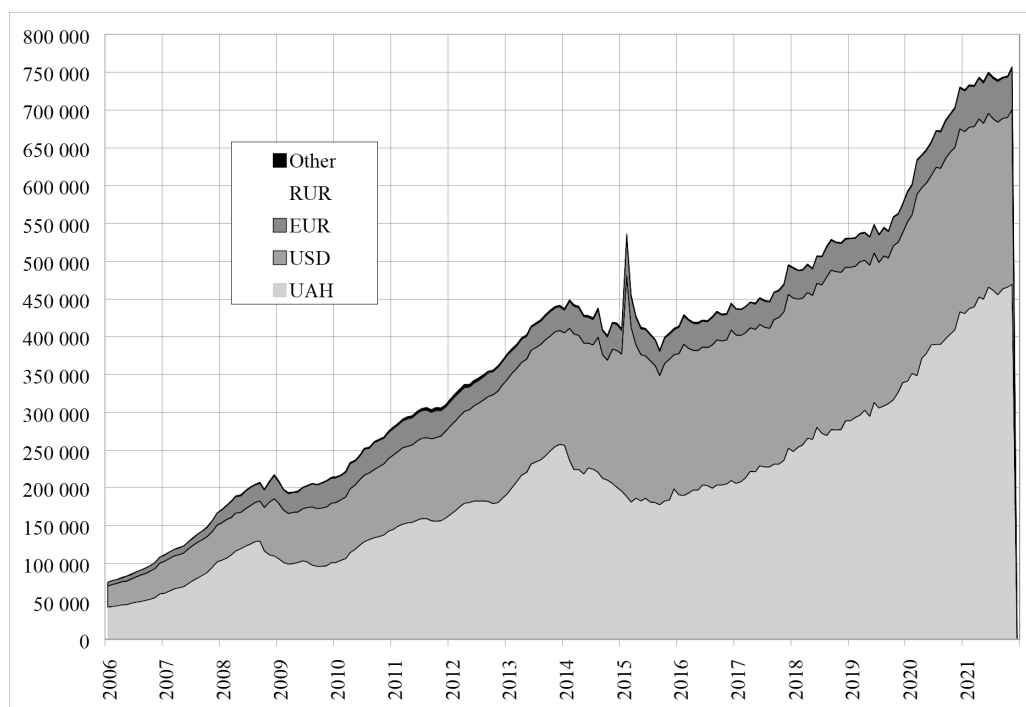

Fig. 2. Volumes of transactions and balance of purchase of foreign currencies by households (million USD; left scale), dollarization of deposits (%; right scale) in Ukraine during 2002-2021

Source: calculated by the author according to statistical data of the NBU [7]

Recent trends in the structure of bank deposits of the households are also positive (Fig. 3). There can be seen a clear reduction of the share of deposits in the national currency during the monetary, financial and political crises in Ukraine – from October 2008 to October 2009, as well as from January 2014 to September 2015. Since October 2015, the volumes and share of hryvnia deposits have been growing steadily comparing to relatively stable volumes of deposits in foreign currencies. Thus, in February 2015 the share of hryvnia deposits was

only 35% of the total amount of the deposits, in November 2021 it increased to 62%. In February 2015, the share of deposits in US dollars was 55%, in euros – 9%, in November 2021 – 30% and 7%. This situation contributes to a gradual decline of the level of unofficial dollarization in Ukraine, estimated according to banking statistics.

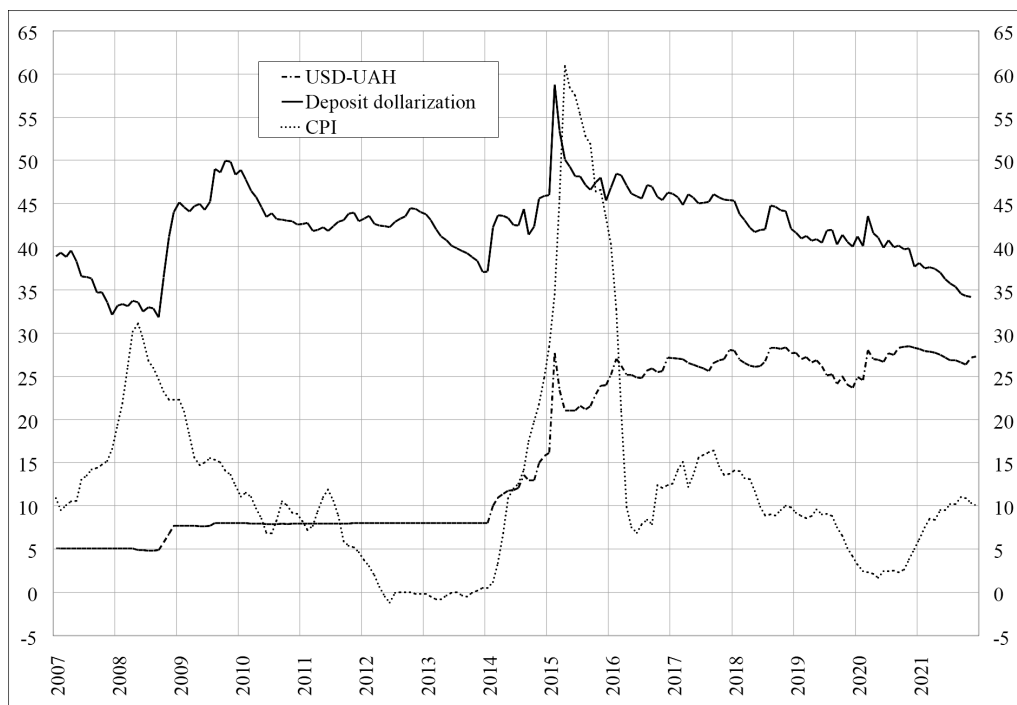
Fig. 3. Deposits of the households in Ukraine during 2006-2021 (at the end of the period, UAH million)

Source: calculated by the author according to statistical data of the NBU [7]

The main reasons for a gradual reduction of dollarization in Ukraine (but excluding the shadow sector of the economy) are lower inflation and more optimistic inflation expectations, stabilization of the hryvnia (Fig. 4), absence of sharp economic and political shocks in the country. If such political and economic trends remain, the unofficial dollarization will decline to its natural level. According to a study by Kostiantyn Khvedchuk, Valentyna Sinichenko and Barry Topf, the natural level of dollarization of Ukraine's economy is about 20% [3].

In addition, one of the reasons for the decline of the share of foreign currency deposits in recent years is a significant reduction of interest rates on these deposits (Fig. 5). Thus, the interest rate on such deposits decreased to the minimum value of the entire observation period (0.6% in September 2021). For comparison – the maximum interest rate on foreign currency deposits was observed in March 2009 (11.6%) during the monetary and financial crisis in Ukraine and the world. Due to lower interest rates, some individuals and entities refuse to

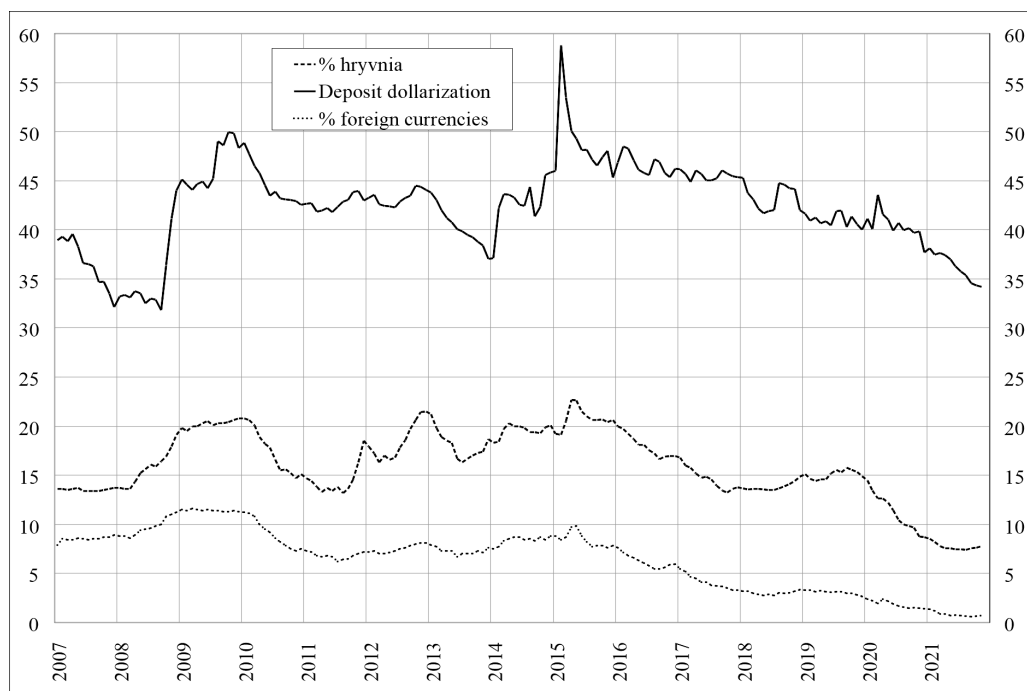
keep their savings in foreign currencies in the banking system (because of the traditional distrust in banks). As can be seen from Fig. 3 and taking into account the minimum interest rates, we can conclude about the stabilization of dollar deposits over the past two years, which may be consistent with the theory of the natural level of dollarization.

Fig. 4. Deposit dollarization and consumer price index (%; left scale), exchange rate USD-UAH (UAH; right scale) in Ukraine during 2007-2021

Source: calculated by the author according to statistical data of the NBU [7]

However, as we can see from the graphs, unofficial dollarization is decreasing much more slowly than increasing, due to the so-called dollarization hysteresis effect, which is typical for many countries [8]. This effect means a long-term maintenance of a high level of dollarization, even after the disappearance of the reasons that led to its growth, as well as the overall macroeconomic stability in the country. Obviously, this effect is also present in Ukraine, but it requires a more in-depth study of the factors influencing the level of dollarization of the economy.

Fig. 5. Interest rates on time deposits of the households (weighted average interest rates, %) and deposit dollarization (%) in Ukraine during 2007-2021

Source: calculated by the author according to statistical data of the NBU [7]

Conclusions and prospects for further research. Thus, the estimation of the level of unofficial dollarization in Ukraine using various methods has shown its high level for a long time. The Ukrainian economy was highly dollarized from December 2008 to May 2020, and from June 2020 the level of dollarization is gradually decreasing.

Based on the traditionally high level of dollarization in Ukraine during the whole observation period and taking into account the natural level of dollarization, we can agree with the conclusions of other authors [5], that the target level of dollarization in Ukraine is 20-30% (short term target indicator) and 10–20% (long-term target indicator).

Among the reasons of improving the situation are the stabilization of the exchange rate of hryvnia, lower interest rates, recent political and economic stability. However, experience shows that the situation can change dramatically in case of crises and growing negative expectations of the population and business.

In general, to reduce the level of unofficial dollarization, the state needs to provide:

- macroeconomic stability (low inflation, stability of the exchange rates, etc.);
- confidence in the government's economic policy;
- formation of optimistic expectations of the population and business;
- political stability (fair elections, lack of confrontation between branches of state power, coordinated work of the state apparatus);

- successful implementation of structural reforms;
- effective measures against corruption and the shadow economy.

In order to further investigate the dollarization of the Ukrainian economy, it is necessary to analyze more deeply the factors influencing the dollarization, the natural level of dollarization and the effect of its hysteresis in Ukraine, which will help to predict future trends of this phenomenon more precisely.

Список використаних джерел

1. Eduardo Levy Yeyati, 2021. Financial dollarization and de-dollarization in the new millennium. Department of Economics Working Papers wp_gob_2021_02, Universidad Torcuato Di Tella. URL: https://ideas.repec.org/p/udt/wpecon/wp_gob_2021_02.html.
2. Rocio Gondo, Altynai Aidarova, Manmohan Singh. Impact of Remittances on Natural Rate of Dollarization – Trends in Caucasus and Central Asia. Working Paper No. 20/185. September 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/09/11/Impact-of-Remittances-on-Natural-Rate-of-Dollarization-Trends-in-Caucasus-and-Central-Asia-49731>.
3. Козюк В. В. Доларизація економіки: виклики монетарній політиці та фінансовій стабільності: монографія. Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль: Астон, 2012. 275 с.
4. Крупка І. М. Доларизація фінансового ринку України: причини, еволюція, наслідки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 56–66.
5. Khvedchuk, K., Sinichenko, V., Topf, B. (2019). Estimating a Natural Level of Financial Dollarization in Ukraine. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 247, 38-44. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2019.247.03>.
6. Skreb, M., Khvedchuk, K. (2016). Cashless Society and de-Dollarization in Ukraine. What is Missing from Present Discussions?. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 238, 6–12. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2016.238.006>.
7. Статистичні дані Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>.
8. Tellería F. Dollarization Hysteresis Network Externalities and the «Past legacy» Effect: The Case of Bolivia. *Banco Central de Bolivia. Revista de Análisis*. 2006. Vol. 7. № 1. P. 7–64.

References

1. Eduardo Levy Yeyati, 2021. Financial dollarization and de-dollarization in the new millennium. Department of Economics Working Papers wp_gob_2021_02, Universidad Torcuato Di Tella. URL: https://ideas.repec.org/p/udt/wpecon/wp_gob_2021_02.html.
2. Rocio Gondo, Altynai Aidarova, Manmohan Singh. Impact of Remittances on Natural Rate of Dollarization – Trends in Caucasus and Central Asia. Working Paper No. 20/185. September 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/09/11/Impact-of-Remittances-on-Natural-Rate-of-Dollarization-Trends-in-Caucasus-and-Central-Asia-49731>.
3. Koziuk V. V. Dolaryzatsiya ekonomiky: vyklyky monetarnii politytsi ta finansovii stabilnosti: monografiya. Ternop. nat. econ. univ. Ternopil: Aston, 2012. 275 s. [in Ukrainian].

4. Krupka I. M. Dolaryzatsiya finansovoho rynku Ukrayiny: prychny, evoliutsiya, naslidky. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Seriya «Ekonomika»: naukovyi zhurnal. Ostroh : Vyd-vo NaUOA, cherven 2021. № 21(49). S. 56–66. [in Ukrainian].
5. Khvedchuk, K., Sinichenko, V., Topf, B. (2019). Estimating a Natural Level of Financial Dollarization in Ukraine. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 247, 38-44. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2019.247.03>.
6. Skreb, M., Khvedchuk, K. (2016). Cashless Society and de-Dollarization in Ukraine. What is Missing from Present Discussions?. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 238, 6–12. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2016.238.006>.
7. Statistic Data of the National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>.
8. Telleria F. Dollarization Hysteresis Network Externalities and the «Past legacy» Effect: The Case of Bolivia. *Banco Central de Bolivia. Revista de Análisis*. 2006. Vol. 7. № 1. P. 7–64.

ДИНАМІКА НЕОФІЦІЙНОЇ ДОЛАРИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У 1997–2021 РОКАХ

Богдан Лапчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 19
e-mail: bohdan.lapchuk@lnu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-0210-2804*

Анотація. Досліджено тенденції неофіційної доларизації української економіки за останні 25 років. За допомогою різних методик обчислення, зокрема, проаналізовано доларизацію депозитів і кредитів, а також за методикою Міжнародного валютного фонду визначено, що економіка України була високодоларизованою з грудня 2008 року аж до травня 2020 року (за винятком окремих місяців у 2013–2014 роках). Максимальне значення цього показника становило 44,31% у лютому 2015 року, а з червня 2020 року спостерігалось його поступове зниження (до 25,16% у листопаді 2021 року), що є нижчим від порогового значення. Аналіз обсягів операцій населення з іноземними валютами загалом виявив традиційно високий їхній рівень та різке зниження під час валютно-фінансових та політичних криз (зокрема, у 2009 та 2014–2016 роках), що можна пояснити негативними очікуваннями населення. Останні тенденції структури банківських депозитів домогосподарств щодо валют також позитивні – чітко простежується скорочення частки депозитів у національній валюті під час валютно-фінансових та політичних криз в Україні. Основні причинами поступового скорочення доларизації в Україні – зниження інфляції та інфляційних очікувань, стабілізація курсу гривні, відсутність різких економічних та політичних потрясінь у країні. Якщо такі політико-економічні тенденції зберігатимуться, то неофіційна доларизація знижуватиметься до її природного рівня. Крім того, однією з причин скорочення частки депозитів у іноземних валютах протягом останнього часу є значне зниження процентних ставок за депозитами в іноземних валютах. Аналіз структури депозитів домогосподарств дає підстави зробити висновки про стабілізацію обсягів доларових депозитів протягом останніх двох років, що може відповідати теорії природного рівня доларизації. Щоб ґрунтовніше дослідити доларизованість української економіки, доцільний подальший аналіз природного рівня доларизації та ефекту її гістерезису в Україні, що дасть змогу краще прогнозувати майбутні тенденції цього явища.

Ключові слова: доларизація, неофіційна доларизація, доларизація за депозитами, доларизація за кредитами, доларизація за МЗ, природний рівень доларизації.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 336.77:332.2](477)
JEL G 18,G 19

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Богдан Гнатківський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: bohdan.hnatkivskiy@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5146-9077*

Анотація. *Мета статті – висвітлити теоретичні аспекти функціонування національного валютного ринку, розкрити сутності валютних ризиків і надання деяких рекомендацій щодо методів управління ними, визначити роль Національного банку України на валютному ринку. У проведеному дослідженні застосовано методи аналізу, синтезу, групування, класифікації та графічне подання результатів. Розглянуто теоретичні основи функціонування національного валютного ринку, розкрито сутність валютних ризиків і методів управління ними. Досліджено роль Національного банку України як регулятора на валютному ринку. На підставі проведеного дослідження процесу управління валютними ризиками сформульовано деякі пропозиції щодо удосконалення підходів до управління цими ризиками, а саме: розвиток таких напрямів валютної діяльності банків, що супроводжується диверсифікованістю валютного портфеля; здатність банків швидко реагувати на появу нових, нетрадиційних операцій в іноземній валюті; розширення кількісних і якісних параметрів оцінки розміру валютного ризику.*

Ключові слова: *валютний ринок, об'єкти валютного ринку, суб'єкти валютного ринку, валютні ризики, валютні інтервенції.*

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності України гостро постало питання формування власної національної валютної політики та становлення національного валютного ринку. Формування валютної системи є невід'ємною складовою економіки будь-якої держави. Жодна держава не в змозі ефективно функціонувати тільки на підставі власних фінансових ресурсів. Функціонування на міжнародних фінансових ринках потребує залучення фінансових ресурсів на основі прямих іноземних інвестицій та інших надходжень. В умовах розвитку світових глобалізаційних процесів для економіки кожної країни важливе значення має розвинений та ефективно функціонуючий національний валютний ринок. Необхідність існування валютного ринку пов'язана з потребою обслуговування міжнародного платіжного обороту, реалізацією валютних відносин між економічними контрагентами для виконання своїх зовнішніх зобов'язань. Виконуючи операції з іноземною валютою, виникає валютний ризик, розмір якого залежить від розмірів валютної позиції, яку займає учасник у

кожний конкретний момент часу, та від зміни валютних курсів на світовому фінансовому ринку.

На сучасному етапі розвиток валютного ринку України відбувається в складних соціально-політичних умовах. Економіку України характеризують негативні явища: падіння промислового виробництва, загострення економіко-політичних умов, відтік іноземного капіталу, зростання недовіри населення до органів влади, проведення незаконних валютних операцій. Посилення процесів глобалізації у світовій економіці та їхній вплив на економіку України, нестабільна ситуація всередині країни, військові дії на Сході, пандемія коронавірусу у світі зумовлюють необхідність вдосконалення організації та функціонування національного валютного ринку, зокрема управління валютними ризиками, що і визначає пріоритетність та актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та аналізу теоретичних аспектів формування валютного ринку, особливостей розбудови та функціонування національного валютного ринку присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: Береславської О. І., Ботвіної Н. О., Дзюблюка О. В., Ларіонової К. Л., Сіміонова Ю. Ф., Ткача С. В., Юценка В. А. та інших вчених-економістів.

Зважаючи на важливу роль валютного ринку в розбудові збалансованої та самодостатньої фінансової системи країни, виникає потреба подальшого дослідження функціонування валютного ринку й удосконалення методів управління валютними ризиками.

Мета дослідження – висвітлити теоретичні аспекти функціонування національного валютного ринку, розкрити сутності валютних ризиків і надання деяких рекомендацій щодо методів управління ними, визначити роль Національного банку України на валютному ринку.

Виклад основного матеріалу. В економічній політиці кожної держави валютний ринок та його регулювання займає визначне місце.

Сутність валютного ринку Дзюблюк О. та Пруський О. пропонують розглядати в широкому та вузькому розумінні.

«Валютний ринок в широкому розумінні (за своїм економічним змістом) можна розглядати як сукупність економічних відносин, що виникають при здійсненні операцій з відчуження іноземної валюти, а також операцій, пов'язаних з переміщенням валютних капіталів» [4, с. 21].

«У вузькому розумінні (з організаційної точки зору) валютні ринки розглядаємо як сукупність певних інститутів та механізмів, які у своїй взаємодії забезпечують можливість здійснювати валютні операції із врахуванням поточної ринкової ситуації» [4, с. 22].

Подібно до звичайного ринку валютний ринок має об'єкти і суб'єкти.

Об'єктом валютного ринку є валютні цінності.

Суб'єктів валютного ринку поділяють на чотири групи: державні установи (центральні банки, казначейства); юридичні та фізичні особи, що провадять зовнішньоекономічну діяльність; комерційні банківські установи; валютні біржі. Виконуючи валютні операції, суб'єкти ринку звичайно наражаються на ризики.

«Валютний ризик, – як стверджують Дзюблюк О. та Пруський О., – потрібно, в першу чергу, розглядати як можливість грошових втрат суб'єктів валютного ринку через коливання валютних курсів» [4, с. 137].

В економічній літературі виділяють три типи валютних ризиків:

- *ризик валютних операцій* – виникає внаслідок змін у валютному курсі, які відбуваються в період між моментом оцінки величини доходу за результатами комерційної угоди і моментом фактичного здійснення платежу за нею;
- *балансово-валютний ризик* – призводить до переоцінки розрахунково-балансових позицій, виражених в іноземній валюті;
- *економічний конкурентно-валютний ризик*) – полягає в тому, що під впливом змін валютного курсу коригуються конкурентні позиції фірми.

Основними чинниками виникнення валютного ризику на внутрішньому валютному ринку України вважаємо такі: коливання курсів на світових валютних ринках; політична та загальноекономічна нестабільність; непередбачуваність валютно-курсової політики НБУ; інфляційні процеси; спекулятивні операції. Згадані чинники збільшують ризикованість банківських операцій з іноземною валютою, зростає можливість отримання збитків від їх здійснення. А це зменшує ліквідність і прибутковість банку, знижує його конкурентоспроможність на фінансовому ринку.

Мета управління валютними ризиками – забезпечення реалізації стратегічних і тактичних цілей через збереження активів, адаптацію діяльності до змін внутрішнього та зовнішнього середовища, попередження, уникнення чи мінімізацію валютних ризиків у дотриманні балансу інтересів усіх зацікавлених сторін.

Управління валютними ризиками, як і будь-якими іншими ризиками, передбачає такі етапи: ідентифікація ризиків; вимірювання ризиків; реагування на ризик; контроль (моніторинг) ризику.

Для ідентифікації ризиків треба аналізувати події можливих збитків за різними категоріями, у тім числі за видами валют, строками існування ризиків, місцем виникнення ризику, валютними операціями, класифікованими за певними ознаками: економічним змістом (розрахункові, кредитні, депозитні, обмінні операції тощо); видами валютних цінностей (операції з іноземною вільно конвертованою, неконвертованою валютою, цінними паперами в іноземній валюті, банківськими металами); формами грошей (готівкові, безготівкові операції); контрагентами, з якими проводяться операції (клієнтські, міжбанківські операції; з резидентами, нерезидентами, фізичними, юридичними особами); метою проведення (операції з виконання доручень клієнтів, операції з виконання власних зобов'язань банку, спекулятивні, хеджувальні); джерелами коштів (операції за власні кошти банку, за кошти клієнтів); строками проведення (термінові, короткострокові, середньострокові, довгострокові операції); впливом на валютну позицію банку (операції, за яких валютна позиція залишається закритою; операції, що приводять до відкритої валютної позиції) [2, с. 133].

Етап вимірювання ризиків має на меті проведення оцінки величини ризику. Методів кількісного оцінювання рівня валютних ризиків, якими банк може користуватись, існує

багато, наприклад, імітаційне моделювання, стрес-тестування, VAR-аналіз, сценарний аналіз [6, с. 44]. Під час вимірювання постає проблема адекватності оцінки ризику за тим чи іншим методом.

Оцінки валютного ризику зазвичай містять такі параметри:

- визначення тривалості ризикового періоду;
- визначення балансових сум активів і пасивів, що перебувають під ризиком;
- розрахунок структури та характеру можливих втрат.

Правильне та своєчасне вимірювання ризиків має важливе значення для ефективного управління ними, а тому банківським установам треба перевіряти надійність інструментів вимірювання, які вони використовують.

Реагування на ризик потребує застосування методів управління валютним ризиком.

Ботвіна Н. класифікує методи управління валютним ризиком на дві основні групи:

- «управління валютною структурою балансу (лімітування валютних операцій, структурне балансування за обсягами та строками, валютно-обмінні операції, зміна строків валютних платежів);
- хеджування валютного ризику (форвардні валютні угоди, валютні ф'ючерси, валютні опціони, валютні своп-контракти)» [2, с. 134].

За класичним підходом розподіляють методи управління валютним ризиком Сопко В., Ружанська Т.:

- «уникнення валютного ризику, який полягає у відмові від здійснення валютних операцій із підвищеним рівнем ризику (до початку здійснення операції, у процесі діяльності, після завершення);
- зниження ймовірності настання ризику (диверсифікація, випередження і відставання, трансфертне ціноутворення);
- зниження масштабу впливу ризику» [11, с. 104].

Ющенко В. та Міщенко В. пропонують таку класифікацію методів управління валютним ризиком:

- уникнення валютного ризику;
- контроль ризику та мінімізація сум ймовірних збитків;
- страхування» [14, с. 31].

Контролінг у системі управління ризиками має виконувати функції не тільки контролю за рівнем ризику після застосування методів управління ним, а й діагностики всіх процесів, що виникають під час управління ризиками.

Об'єктом контролю є наслідки реалізації валютного ризику у разі виконання валютних операцій, зміна очікуваного результату від діяльності банку на валютному ринку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників.

Зазначимо, що основними напрямками вдосконалення існуючих підходів до управління валютними ризиками можна визначити такі:

- здатність банків швидко реагувати на появу нових, нетрадиційних операцій в іноземній валюті;
- розвиток таких напрямів валютної діяльності банків, що супроводжується диверсифікованістю валютного портфеля;
- розширення кількісних і якісних параметрів оцінки розміру валютного ризику;
- використання різних стратегій управління валютними ризиками.

Як відомо, у визначенні валютно-курсової політики важлива роль належить Національному банку. Держава в особі центрального банку, визначаючи валютно-курсову політику, регулюючи різні види валютних операцій, має на меті створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності й підтримання стабільності валютного ринку в країні.

Характеризуючи тенденції розвитку національного валютного ринку, варто наголосити, що він розвивається в надзвичайно складних соціально-економічних умовах. Починаючи з 2014 року відбувається дестабілізація валютного ринку України, зумовлена низкою політичних чинників, спекулятивними діями комерційних банків на валютному ринку, відтоком іноземного капіталу, панікою та недовірою населення до національної грошової одиниці.

В цих умовах НБУ всіма можливими способами намагається стабілізувати національну грошову одиницю. Серед чинників, які спричинили різкі коливання курсу гривні та її знецінення, можна визначити такі: негативне сальдо платіжного балансу; відсутність іноземних інвестицій; попит населення; слабкість національного виробництва; політична нестабільність. Новий Закон України «Про валюту і валютні операції» [8] надає НБУ досить широкі повноваження в сфері валютного регулювання.

Першочерговим завданням НБУ є збалансування попиту та пропозиції на іноземну валюту. У постанові «Про основні засади грошово-кредитної політики України на 2016–2020 роки» зазначено, що «обмінний курс буде визначатися ринковими умовами без попереднього встановлення бажаного значення. Але у разі потреби НБУ буде здійснювати інтервенції на валютному ринку з метою поповнення міжнародних резервів або задля запобігання надмірним коливанням обмінного курсу» [9].

З метою стабілізації валютного ринку Національний банк України розробив «Стратегію валютних інтервенцій Національного банку України на 2016–2020 роки» [12], в якій зазначено, що «основними завданнями здійснення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку України є:

- нагромадження міжнародних резервів;
- згладжування функціонування валютного ринку;
- підтримання трансмісії ключової процентної ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики» [12].

Результати валютних інтервенцій Національного банку України в 2019–2020 роках наведено в табл.

Як бачимо, у 2019 році Національний банк викупив іноземну валюту в сумі 8462,6 млн дол. США, тоді як продано ним на міжбанківському ринку 529,23 млн дол. США. Отже, позитивне сальдо становило 7933,37 млн дол. США. У 2020 році Національний банк викупив 4929 млн дол. США, а продав на міжбанківському ринку – 3891 млн дол. США. Сальдо становить 1038 млн дол. США.

З початку березня 2020 року на валютному ринку склалася несприятлива ситуація, зумовлена низкою чинників: обвал цін на нафту на світових ринках, пандемія коронавірусу, торгівельні суперечності між США, ЄС і Китаєм.

Проведені валютні інтервенції сприяли підтримці національної валюти, згладжуванню курсових коливань та, відповідно, рівня інфляції.

Безперечно, що важливим завданням залишається і подальше нагромадження резервів, урахувуючи високі обсяги зовнішніх платежів за державним боргом. Тому в сучасних складних соціально-економічних умовах розвитку валютна політика НБУ, як головного регулятора, має бути спрямована на розробку заходів щодо повернення довіри до національної валюти, стабілізації курсу гривні, збільшення валютних резервів, зменшення кредитної заборгованості.

Для ефективного функціонування валютного ринку на сучасному етапі необхідно: встановлення оптимального режиму валютного курсу; зменшення рівня доларизації української економіки; забезпечення стабільності нормативної бази НБУ; збалансування попиту та пропозиції на іноземну валюту; стимулювання експорту та забезпечення рівноваги платіжного балансу.

**Сальдо валютних інтервенцій Національного банку України
в 2019–2020 роках, млн дол. США**

	Обсяг купівлі валюти	Обсяг продажу валюти	Сальдо валютних інтервенцій НБУ
2019			
Січень	207,90	54,33	153,57
Лютий	327,00	3,00	324,00
Березень	256,70	109,50	147,20
Квітень	321,50	21,60	299,90
Травень	203,60	43,00	160,60
Червень	322,30	0	322,30
Липень	1271,10	16,80	1254,30
Серпень	316,20	0	316,20
Вересень	930,30	0	930,30
Жовтень	454,90	231,00	223,90
Листопад	867,80	0	867,80
Грудень	2983,30	50,00	2933,30
Всього	8462,60	529,23	7933,37
2020			
Січень	348,00	250,00	98,00
Лютий	734,00	45,00	689,00
Березень	448,00	2453,60	-2005,60
Квітень	539,30	44,50	494,80
Травень	660,60	0	660,60
Червень	1155,00	150,90	1004,10
Липень	130,00	347,80	-217,80
Серпень	472,00	0	472,00
Вересень	22,50	282,60	-260,10
Жовтень	0	157,20	-157,20
Листопад	41,00	70,00	-29,00
Грудень	378,60	89,40	289,20
Всього	4929,00	3891,00	1038,00

Джерело: Розраховано за даними [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі валютний ринок займає провідне місце серед усіх інших ринків та є складовою економічних процесів, що відбуваються в державі. Сутність валютного ринку знаходить безпосереднє відображення у його функціях. Функції валютного ринку реалізуються через надання суб'єктами ринку широкого кола послуг шляхом виконання валютних операцій. При проведенні валютних операцій важлива роль відводиться валютним ризикам. Процес управління ризиками складається з послідовності таких етапів: ідентифікація ризиків, вимірювання ризиків, реагування на ризик, контроль (моніторинг) ризику.

Удосконалення підходів до управління валютними ризиками передбачає таке: здатність банків швидко реагувати на появу нових, нетрадиційних операцій в іноземній валюті; розвиток таких напрямів валютної діяльності банків, що супроводжується диверсифікованістю валютного портфеля; розширення кількісних і якісних параметрів оцінки розміру валютного ризику; використання різних стратегій управління валютними ризиками.

Зважаючи на вагомий вплив міжнародного капіталу на світову економіку, в сучасних умовах функціонування національної економіки будь-якої країни потребує розбудови ефективного валютного ринку. У зв'язку з цим для вдосконалення валютного ринку України першочерговими є такі напрями: встановлення оптимального режиму валютного курсу; зменшення рівня доларизації української економіки; забезпечення стабільності нормативної бази НБУ; збалансування попиту та пропозиції на іноземну валюту; стимулювання експорту та забезпечення рівноваги платіжного балансу.

Список літератури

1. Береславська О. І. Лібералізація механізму валютного регулювання в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2016. № 2 (30). С. 43–50.
2. Ботвіна Н. О. Управління валютними ризиками, вплив процентної ставки та валютного курсу на прибуток банків. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19 (1). С. 130–135.
3. Валютний ринок України в 2019 році виріс на 50%. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/valyutnyy-rynok-ukrainy-2019-godu-vyros-50-1578146430.html>.
4. Дзюблюк О. В., Пруський О. С. Організаційно-економічний механізм функціонування комерційних банків на валютному ринку: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 296 с.
5. Король М. М., Сташишина О. Р. Валютний ринок України: стан, проблеми й перспективи. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький, 2016. № 3 (28). С. 65–70.
6. Ларіонова К. Л., Романовська В. М. Механізм управління валютним ризиком банку. *Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 40–46.
7. Олейніков Ю., Серова Л. Детермінанти збалансованості валютного ринку України. *Фінанси та банківська справа*. Вісник КНТЕУ. 2018. № 2. С. 67–79.
8. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>. (дата звернення: 14.09.2021).
9. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016–2020 роки: Постанова Правління Національного банку України від 18.08.2015 р. № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0541500-15#Text> (дата звернення: 10.09.2021).
10. Результати валютних інтервенцій НБУ. Статистичні дані Міністерства фінансів

- України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/intervention/2020/> (дата звернення: 18.08.2021).
11. Сопко В., Ружанська Т. Механізм контролю валютного ризику банку. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 1. С. 103–110.
  12. Стратегія валютних інтервенцій Національного банку України на 2016–2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr261500-16#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
  13. Ткач С. В. Концептуальні основи організації валютної системи держави. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. Чернівці, 2015. Вип. II (58). С. 6–13.
  14. Ющенко В. А., Міщенко В. І. Управління валютними ризиками : навч. посіб. Київ : «Знання», 1998. 444 с.
  15. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>.

References

1. Bereslavs'ka, O. I. (2016). Liberalizatsiia mekhanizmu valiutnoho rehuliuвання v Ukraini [Liberalization of the currency regulation mechanism in Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Seriia «Ekonomika» – Scientific notes of the Ostroh Academy National University. Economy Series*, 2 (30), 43–50 [in Ukrainian].
2. Botvina, N. O. (2015). Upravlinnia valiutnyimi ryzykamy, vplyv protsentnoi stavky ta valiutnoho kursu na prybutok bankiv [Currency risk management, the impact of interest rates and exchange rates on banks' profits]. *Ekonomichnyj analiz – Economic analysis*, 19 (1), 130–135 [in Ukrainian].
3. Valiutnyj rynek Ukrainy v 2019 rotsi vyris na 50% [The foreign exchange market of Ukraine grew by 50% in 2019]. *www.rbc.ua*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/valyutnyy-rynok-ukrainy-2019-godu-vyros-50-1578146430.html> [in Ukrainian].
4. Dziubliuk, O. V. & Prus'kyj, O. S. (2008). *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm funktsionuvannia komertsijnykh bankiv na valiutnomu rynku [Organizational and economic mechanism of functioning of commercial banks in the foreign exchange market]*. Ternopil' : TNEU [in Ukrainian].
5. Korol', M. M. & Stasyshyna, O. R. (2016). Valiutnyj rynek Ukrainy: stan, problemy j perspektyvy [Currency market of Ukraine: the state, problems and prospects]. *Stalyj rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, 3 (28), 65–70 [in Ukrainian].
6. Larionova, K. L. & Romanovs'ka, V. M. (2015). Mekhanizm upravlinnia valiutnym ryzykom banku [Bank's currency risk management mechanism]. *Finansovyyj prostir – Financial space*, 2, 40–46 [in Ukrainian].
7. Olejnikov, Yu. & Sierova, L. (2018). Determinanty zbalansovanosti valiutnoho rynku Ukrainy [Determinants of Balance of the Foreign Exchange Market of Ukraine]. *Finansy ta bankivs'ka sprava, Visnyk KNTEU – Finance and Banking, KNUTE Bulletin*, 2, 67–79 [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy Pro valiutu i valiutni operatsii vid 21.06.2018 r. № 2473-VIII [Law of Ukraine On Currency and Currency Transactions No. 2173-VIII of 21.06.2018]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> [in Ukrainian].
9. Pro Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2016–2020 roky. Postanova Pravlinnia Natsional'noho banku Ukrainy vid 18.08.2015 r. № 541 [About the Fundamental Principles of Monetary Policy for 2016–2020. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 18.08.2015 No. 541]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0541500-15> [in Ukrainian].

10. Rezul'taty valiutnykh intervensij NBU. Statystychni dani Ministerstva finansiv Ukrainy [Results of NBU currency interventions. Statistics of the Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *index.minfin.com.ua*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/intervention/2020/> [in Ukrainian].
11. Sopko, V. & Ruzhans'ka, T. (2015). Mekhanizm kontroliu valiutnoho ryzyku banku [Bank's currency risk control mechanism]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*. – *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 1, 103–110 [in Ukrainian].
12. Stratehiia valiutnykh intervensij Natsional'noho banku Ukrainy na 2016–2020 roky [National Bank of Ukraine Currency Intervention Strategy for 2016–2020]. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr261500-16#Text> [in Ukrainian].
13. Tkach, S. V. (2015). Kontseptual'ni osnovy orhanizatsii valiutnoi systemy derzhavy [Conceptual bases of organization of the currency system of the state]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*. – *Bulletin of Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, II (58), 6–13 [in Ukrainian].
14. Yuschenko, V. A. & Mischenko, V. I. (1998). *Upravlinnia valiutnymy ryzykamy [Currency risk management]*. K. : «Znannia» [in Ukrainian].
15. Ofitsijnyj sajt Natsional'noho banku Ukrainy [The official site of the National Bank of Ukraine]. *www.bank.gov.ua*. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/> [in Ukrainian].

FEATURES OF THE FOREIGN EXCHANGE MARKET IN THE UKRAINIAN ECONOMY

Bohdan Hnatkivskiy

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: bohdan.hnatkivskiy@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5146-9077

Abstract. The purpose of the article is to highlight the theoretical aspects of the national currency market functioning, to disclose the nature of currency risks and to provide some recommendations on how to manage them, to determine the role of the National Bank of Ukraine in the foreign exchange market. The research uses the methods of analysis, synthesis, grouping, classification and graphical representation of results. The theoretical basis of the national currency market functioning, disclosure of currency risks and methods of their management are considered.

The foreign exchange market is a system of economic relations associated with the purchase and sale of foreign currencies with the intention of using them in international settlements. Like a typical market, the foreign exchange market has objects and subjects. Market participants are exposed to risks when conducting foreign exchange transactions. The types of currency risks and the methods of their management are described. The study of the process of currency risk management allows us to formulate some proposals for improving approaches to managing these risks, viz.: development of such areas of foreign exchange activities of banks along with diversification of foreign exchange portfolio; ability of banks to respond quickly to the appearance of new, unconventional operations in foreign currency; expansion of quantitative and qualitative parameters of currency risk assessment.

The role of the National Bank in the foreign exchange market has been studied. The main task of the National Bank of Ukraine is to balance supply of and demand for foreign currency. In order to stabilize the foreign exchange market, the National Bank of Ukraine carries out foreign exchange interventions. The main tasks of interventions in the interbank foreign exchange market of Ukraine are as follows: accumulation of

international reserves; smoothing foreign exchange market functioning; maintaining transmission of the key interest rate as the main instrument of monetary policy.

It is emphasized that the currency policy of the National Bank of Ukraine as the main regulator should aim at developing measures to restore confidence in the national currency, stabilize hryvnia exchange rate, increase foreign currency reserves, reduce credit debt.

The foreign exchange market occupies a leading position among all other markets. It is a component of the economic processes taking place in the state.

Keywords: foreign exchange market, objects of foreign exchange market, participants of foreign exchange market, currency risks, currency interventions.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 69.003:338
JEL L 70

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Мар'яна Гвоздь¹, Вікторія Логин², Дарина Кухар³

^{1,2} Національний університет «Львівська політехніка»,
79000, м. Львів, вул. С. Бандери, 12
e-mail: mariana.y.hvozd@lpnu.ua; ORCID: 0000-0001-7842-694X2
e-mail: viktoriiia.lohyn.me.2017@lpnu.ua; ORCID: 0000-0003-2271-3696

³ Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: darynka.kukhar@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4129-9216

Анотація. Мета статті – економічна діагностика будівельної галузі України, виокремлення основних галузевих проблем і розроблення стратегічних альтернатив її розвитку в сучасних умовах.

Використано методи порівняльного та статистичного аналізу – для діагностики особливостей функціонування та розвитку будівельної галузі України, методи стратегічного аналізу (PEST, SWOT) для оцінювання зовнішніх впливів на стан галузі; обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку.

Проаналізовано сучасний стан будівельної галузі, яка є індикатором економічного розвитку та однією з пріоритетних галузей України. Досліджено динаміку основних показників галузі в часовому та регіональному аспектах. З метою виявлення значущих чинників впливу на функціонування галузі проведено їх оцінку за допомогою PEST-аналізу. Виявлено сильні та слабкі сторони ринку, можливості та загрози з використанням SWOT-аналізу. На підставі проведеної діагностики виокремлено стабілізуючі та дестабілізуючі чинники, які найбільше впливають на розвиток будівельної галузі. Розроблено рекомендації щодо напрямів розвитку будівельної галузі України.

Ключові слова: будівельна галузь, діагностика галузі, PEST-аналіз, SWOT-аналіз, вітчизняне будівництво.

Постановка проблеми. Будівельна галузь – пріоритетна галузь національної економіки. Цей пріоритет обґрунтовується тим, що підприємства цієї галузі не лише виробляють будівельну продукцію, а й споживають продукцію інших галузей промисловості, формують попит, впливають на економічний розвиток суміжних галузей та економіку країни в цілому.

Важливо зазначити, що будівельна галузь є не лише рушієм розвитку економіки, а й індикатором розвитку соціальної сфери. Згідно з Паспортом будівельної галузі

(промисловість будівельних матеріалів станом на 10.01.2021) [8], саме ця галузь реалізує низку державних житлових програм. Проте на стан і розвиток будівельної галузі впливає низка чинників, які мають дестабілізуючий характер, а це безпосередньо відображається на негативних тенденціях у показниках її діяльності. Зокрема, за даними Державної служби статистики України, за січень-вересень 2020 року за рахунок усіх джерел фінансування освоєно капітальних інвестицій на суму 268 млрд грн., що на 35,4% менше порівняно з відповідним періодом 2019 року. Значно зменшилися обсяги виробництва та реалізації окремих видів будівельної продукції (цементу, каменю, блоків, цегли, черепиці тощо). У будівництві заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 грудня 2020 року становила 49,1 млн грн., що більше на 13,5 % порівняно з січнем 2020 року [7]. Такі передумови формують гостру необхідність проведення діагностики будівельної галузі, щоб виявити чинники, які позитивно та негативно впливають на її розвиток, виокремити стратегічні альтернативи і перспективи розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи теоретичні та прикладні аспекти функціонування будівельної галузі України, доцільно зауважити, що в контексті цієї проблематики є багато напрацювань вітчизняних і зарубіжних науковців, що свідчить про актуальність цього дослідження сьогодні. Аналізуючи та систематизуючи наукові здобутки в контексті цієї проблематики, зазначимо, що кожен із науковців сконцентрував свою увагу на розкритті її різних аспектів. Зокрема, Адамська І. [1], Дмитренко В. [2], Калініченко Л. [3], Татар М. [10], Фісуненко Н. [11] та інші у своїх наукових працях зосереджують увагу на аналізуванні стану будівельної галузі, тенденціях, перспективах її розвитку та основних проблемах в умовах активізації факторів зовнішнього середовища. Ліпич Л. [4] та інші описують планування потенціалу розвитку будівельних підприємств та управління їх розвитком шляхом реформування стратегічних можливостей та враховуючи умови економічної кризи. Наукова спільнота [4, 5, 9, 12] розкриває питання інвестиційного забезпечення розвитку будівельної галузі в Україні, що є вкрай актуальним, оскільки в останній період показники вливання інвестицій у цю галузь характеризуються негативними змінами. Ґрунтовий аналіз фахової літератури продемонстрував різнобічність дослідження та розкриття цієї тематики, проте не виявлено наукових праць з детальною діагностикою будівельної галузі, яка б ґрунтувалася на наукових методах і давала змогу виокремити основні чинники, які є найбільш вагомими стимуляторами та дестимуляторами для розвитку галузі, а результати були достовірним підґрунтям для розроблення стратегічних заходів щодо поліпшення стану будівельної галузі України.

Мета статті – діагностувати стан будівельної галузі України, щоб виявити тенденції, виокремити закономірності й основні проблеми, а також розробити перспективні заходи та стратегічні альтернативи щодо забезпечення розвитку.

Виклад основного матеріалу. Будівельна індустрія є однією з пріоритетних галузей української економіки. Це зумовлено тим, що ця галузь тісно пов'язана практично з усіма видами економічної діяльності, бо для одних видів є виробником і постачальником основних засобів, а для інших – споживачем їхньої продукції. Відповідно, розвиток будівельної індустрії сприяє розвитку інших вітчизняних галузей, що забезпечує

вирішення завдань економічного та соціального значення, формує економічний стан країни.

Актуальність досконального вивчення та проведення діагностики будівельної галузі обґрунтовується значеннями показників її діяльності. Зокрема, доцільно наголосити, що станом на листопад 2019 року у будівельній галузі налічувалося 29,6 тис. підприємств, в яких працювало 268 тис. найманих працівників, та 22,9 тис. фізичних осіб-підприємців, в яких кількість найманих працівників – 17,1 тис. осіб. Загалом у галузі зайнято 312,3 тис. осіб (3,6% від загальної кількості зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за усіма видами економічної діяльності). Для порівняння в країнах ЄС цей показник коливається від 4,5% до 6,5%. У листопаді 2019 року в середньому одному штатному працівнику у будівництві нараховано 9 554 грн. За цим показником будівництво посіло 8 місце серед 16 видів економічної діяльності. Заразом за даними Державної служби статистики України, станом на 01.12.2019 заборгованість із виплати заробітної плати працівникам будівельної галузі становила 63,7 млн грн. (із загальної заборгованості по Україні у 3,4 млрд грн.). Загальна заборгованість, порівняно з 01.01.2019, зменшилась на 8 млн 436 тис. грн. (11,7%). За даними Державної служби статистики України, у 2018 році внесок будівельної галузі у ВВП становив лише 2,3%. Для порівняння цей показник у Словаччині становить 7,9 %, Польщі – 7,7%, Швеції – 6,8%, Румунії – 6,1%. Тож будівельна галузь має значний потенціал для росту та потребує додаткових інвестиційних ресурсів [7].

З метою дослідження тенденцій розвитку будівельної галузі на вітчизняному ринку проаналізовано в динаміці індекси будівництва (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка індексів будівництва в Україні за 2011–2020 роки, у % до попереднього року

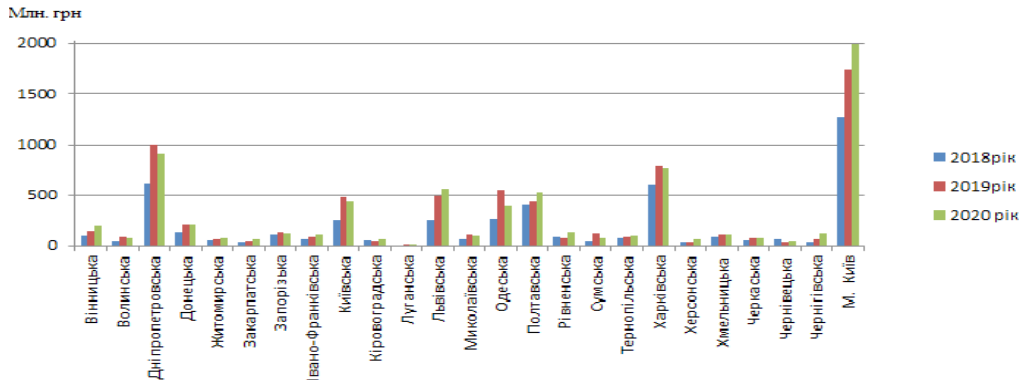
Роки/показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Будівництво	120,0	92,7	89,0	79,6	87,5	117,5	126,4	108,6	123,6	108,6
Будівлі	114,9	93,9	96,6	79,6	91,7	120,8	121,5	103,5	119,1	111,9
- житлові	101,7	93,5	111,3	103,5	98,9	117,8	116,3	100,9	104,8	109,0
- нежитлові	122,1	94,1	90,0	66,3	85,8	123,7	126,1	105,7	103,3	113,4
Інженерні споруди	124,4	91,7	82,8	79,7	83,7	114,0	131,7	113,6	127,7	106,8

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Аналізуючи динаміку показників індексів будівництва в Україні за 2011–2020 роки, які наведено в табл. 1, доцільно зазначити, що за останнє десятиріччя значення цього індексу було найвищим у 2017 році, в якому виконання будівельних робіт становило 73 510,1 млн грн. Зауважимо, що спостерігається тенденція зменшення обсягів будівництва за період 2011–2015 років. Це пояснюється тим, що в ці роки були певні обмеження для фінансування будівельних проектів і банки відмовлялися кредитувати ринок будівництва. Позитивним і сприятливим для розвитку галузі був період 2014–2017 років, за який індекс будівництва зріс на 46,8%. Проте період 2011–2014 років був кризовим для будівельної галузі України, адже індекс будівництва на кінець аналізованого періоду знизився аж на 40,4%. В цей період значні обсяги будівництва

були заморожені, частка безробітного населення збільшилася, відбулося скорочення кадрів у будівельній галузі, багато будівельних підприємств стали банкрутами, частина так і не відновила своєї діяльності.

Дослідження будівельного ринку виявили, що кожен регіон України має різні обсяги будівельних послуг і продуктів. Це зумовлено низкою таких чинників: кількістю населення, географічним положенням, фінансуванням з боку держави та місцевих бюджетів, рівнем забезпечення населення та ін. (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка обсягів будівельних послуг і продуктів по областях України за 2018–2020 роки

Розроблено авторами на підставі [7].

Аналізуючи дані рис. 1, зазначимо, що обсяги будівельних послуг і продуктів мають тенденцію до поступового розширення ринку, особливо за останні 3 роки. Станом на 2020 рік найбільше будівельний ринок розвивався у м. Києві (21,22%), Дніпропетровській (9,64%) та Харківській (8,09%) областях. Луганська область мала найнижчий результат у будівельній галузі, будівельний ринок там становить лише 0,27%. Останні позиції на будівельному ринку займають: Волинська (1%), Житомирська (1,03%), Закарпатська (0,85%), Кіровоградська (0,94%), Сумська (1,09%), Херсонська (0,89%), Черкаська (1,05%), Чернівецька області (0,55%). Обсяг реалізованих будівельних послуг і продуктів у Київській області на 16,46% (21,1 млн грн.) менший ніж у м. Київ. За аналітичними даними найбільша кількість коливань обсягів послуг і продуктів за період 2010-2020 на ринку відбулися в Донецькій області в середньому на 2,58%, Одеській – на 2,85%, Сумській – 0,54%, Запорізькій – на 0,4%, Рівненській – на 0,52%.

На рис. 2 і 3 графічно зображено ведення будівництва у містах-лідерах на ринку будівництва за 2018 та 2019 роки, відповідно.

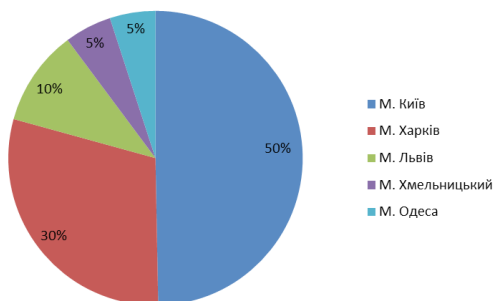

Рис. 2. Ведення будівництва у містах-лідерах на ринку будівництва за 2018 рік

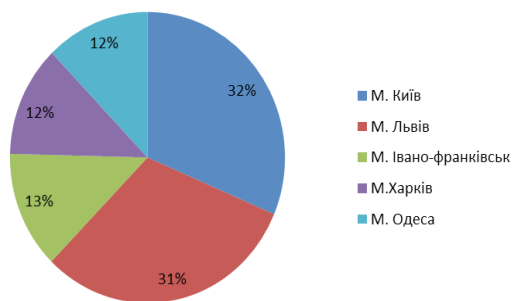

Рис. 3. Ведення будівництва у містах-лідерах на ринку будівництва за 2019 рік

Отже, за період 2018-2019 лідером на ринку є м. Київ, у якому у 2018 році введено в експлуатацію житло становило 3583 тис. м кв., а у 2019 – 1114 тис. м кв. У м. Львів у 2019 році введено в експлуатацію житла обсягом 1099 тис. м кв., а у 2018 році цей показник становив 760 тис. м кв. За аналізований період перше місце на ринку будівництва посіло м. Київ. Найменший показник ведення будівництва у м. Одеса, що становить 360 тис. м кв. (5%) у 2018 , а у 2019 – 435 тис. м кв. (на 7% більше ніж у 2018 році).

З метою дослідження розвитку підприємництва у будівельній галузі наведено динаміку суб'єктів великого, середнього та малого підприємств за 2011–2019 роки (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка суб'єктів великого, середнього та малого підприємств у будівельній галузі України, одиниць

Рік	Суб'єкти великого підприємництва	Суб'єкти середнього підприємництва	Суб'єкти малого підприємництва
2011	10	1500	73711
2012	10	1457	57730
2013	12	1390	49428
2014	13	1215	51755
2015	4	931	51254
2016	5	792	54331
2017	2	769	49437
2018	4	792	49465
2019	6	869	51656

Розроблено авторами на підставі [7].

З табл. 2 видно, що найбільша кількість суб'єктів підприємства на будівельному ринку зафіксована у 2011 році, з яких 97,99% становлять малі підприємства, 1,99% – середні, 0,2% – великі. Доцільно наголосити, що в тенденції загальна кількість суб'єктів зменшується, адже у 2019 році було 52531 одиниць, а у 2010 – 75221 підприємство.

З результатів дослідження випливає, що на ринку будівництва переважають суб'єкти малого підприємництва. Попри свою пріоритетність на ринку, показники відхилення мають від'ємні значення через те, що значна кількість малих підприємств стала банкрутами. Найбільше підприємств припинило свою діяльність у 2012 році – 15981 од. (3,2%), у 2013 – 8302 од. (1,69%), а у 2017 – 4894 од. (1%). Загалом за період 2011–2019 працювало 488767 малих підприємств. Динаміка засвідчила, що у 2014 році на ринок вийшло 2327 од. нових суб'єктів (0,47%), у 2016 році зареєстровано найбільше – 3077 од. (0,62%), у 2019 – 2191 од. (0,44%). Абсолютне відхилення протрималося зростаючим за період 2017–2019, позаяк розпочало свою діяльність 2219 од. підприємств (0,45%). За період 2011–2019 років на ринку припинило свою діяльність 29678 малих підприємств (6,07%).

Ситуація з коливаннями кількості суб'єктів господарювання у будівельній галузі відобразилася на зайнятості працівників, адже кількість найманих працівників, які задіяні саме у цій галузі, становить 3,6% від загальної кількості зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за усіма видами економічної діяльності. Динаміка кількості зайнятих працівників у будівництві за 2011–2019 роки наведена в табл. 3.

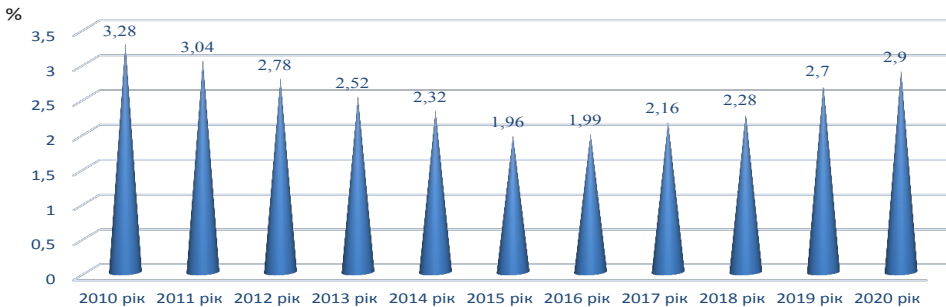
Таблиця 3

Динаміка кількості зайнятих працівників у будівництві за 2011–2019 роки, осіб

Роки	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість зайнятих працівників	523979	467487	439838	399581	318477	282458	283976	293639	312251

Аналізуючи дані табл. 3, зауважимо, що відхилення мали позитивну тенденцію у період 2017–2019, адже за цей період було прийнято 0,9 % (29793) нових працівників, а загальна кількість зайнятості за 2011–2019 роки становила 3321686 осіб. Втратив ринок праці – 7,27% (241521) працюючих, що на 211728 (6,37%) працівників більше, ніж було прийнято на роботу. Найнесприятливішою ситуація була у 2015 році, бо відбувся відтік кадрів на 81104 осіб (2,44%). Починаючи з 2016 року, спостерігалась тенденція до збільшення персоналу, що працює у галузі будівництва.

Для характеристики розвитку будівельної галузі доречно проаналізувати частку валової доданої вартості будівництва у ВВП країни (рис. 5).

Рис. 5. Частка валової доданої вартості будівництва у ВВП країни [7]

Частка валової доданої вартості у 2010 році була найвищою – на 0,38% більша ніж у 2020 році. З 2019 року частка підвищилася на 0,2% станом на 2020 рік. Найбільше частка доданої вартості зросла на 0,42% у 2019, а найбільше знизилася на 0,36% у 2015 році.

Стан будівельного ринку нестабільний через вплив різних чинників. Потрібно проаналізувати значущість чинників, щоб у перспективі їхній вплив не завдав шкоди для галузі будівництва. Набір цих чинників визначено за допомогою PEST-аналізу, який дає змогу оцінити, як чинники впливають на галузь (табл. 4). Вагомість показників сумарно має становити 1. Бали проставляються від 1 до 5. (1–найменший рівень впливу). Оцінка розраховується як добуток вагомості і балів.

Таблиця 4

PEST- аналіз будівельної галузі України

Політика	Вагомість	Бали	Оцінка	Економіка	Вагомість	Бали	Оцінка
Вплив держави	0,2	4	0,8	Конкуренція	0,1	2	0,2
Суперечливість законодавства	0,14	2	0,28	Вплив інвестицій	0,42	5	2,1
Ситуація в державі	0,41	5	2,05	Ринок пропозиції та попиту	0,11	1	0,11
Коригування бази законодавства	0,1	1	0,1	Непостійний валютний курс	0,23	4	0,92
Незрозумілий поділ замовлень держави будівельних послуг і продуктів	0,15	3	0,45	Підвищення вартості ресурсів	0,14	3	0,42
Соціум	Вагомість	Бал	Оцінка	Технологія	Вагомість	Бал	Оцінка
Рівень життя	0,22	5	1,1	Технологічні нововведення	0,23	2	0,46
Зменшення робочого потенціалу	0,16	3	0,48	Новизна та інноваційність виробництва та надання послуг	0,15	4	0,6
Нестача спеціалістів	0,12	2	0,24	НТП	0,3	5	1,5
Демографічна ситуація	0,15	1	0,15	Використання різних технічних та наукових робіт	0,16	1	0,16
Неготовність до змін у житті людей	0,35	4	1,4	Відкритість технологій	0,16	3	0,48
Разом	1		3,37	Разом	1		3,2

Обчислені оцінки дадуть змогу виявити найбільш і найменш значущі чинники, які впливають на ринок будівництва.

Провівши PEST-аналіз будівельної галузі, зазначимо, що на ринок будівництва найбільший вплив мають економічні чинники: вплив інвестованих коштів у галузь, значні коливання валютного курсу, підвищення вартості на сировинну базу, наявність великої кількості конкурентів. Найменший рівень впливу з боку технологій. Як виявили дослідження, галузь не надто чутлива до розвитку науково-технічного прогресу.

Отже, використання цього аналізу засвідчило, що на будівельну галузь впливає значна кількість чинників. Для забезпечення конкурентоспроможності галузі важливо залучати більше інвесторів, швидко адаптуватися до змін у державі, бути гнучкими до потреб споживачів.

Нестабільність функціонування галузі спричинено різними чинниками внутрішнього та зовнішнього середовища. Щоб виокремити перспективи розвитку та стримувальні фактори, потрібно розглянути його сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози, які можуть формувати подальший стан розвитку будівельної галузі України. Для цього проведено SWOT-аналіз вітчизняної будівельної галузі (табл. 5).

Таблиця 5

SWOT-аналіз будівельної галузі України

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - Зростання попиту на будівництво - Великий за обсягом ринок праці - Політика держави направлена на розвиток галузі - Урбанізація - НТП - Наявність виробничих потужностей - Ефективне ціноутворення 	<ul style="list-style-type: none"> - Корупція - Насичений ринок - Нестабільність будівельного ринку - Низький відсоток фінансування з боку держави - Дорогі сировинні матеріали - Не значний вклад інвестиційних коштів - Недостатньо розвинута інфраструктура
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - Надходження інвестицій в іноземній валюті - Лідерство на світовому ринку - Розробки програм для якіснішого виробництва - Прискорення розвитку будівельної галузі - Зменшення частки незавершеного виробництва 	<ul style="list-style-type: none"> - Міграція кваліфікованих спеціалістів - Зростання темпів інфляції - Високий рівень конкуренції - Зменшення потреб споживчого ринку - Фінансова криза - Економічна та політична нестабільність в Україні

Проведений SWOT-аналіз дав змогу виокремити слабкі сторони, загрози для розвитку галузі, сильні сторони та можливості. Дослідження виявило, що галузь будівництва має великий потенціал для розвитку. Треба слабкі сторони перетворити у сильні, а загрози – у можливості. Зокрема, зменшити корупцію у галузі, розвивати інфраструктуру, зробити сировину доступнішою, залучати до співпраці кваліфікованих працівників, врівноважити валютний курс, стабілізувати відносини зі споживачами так, щоб ринок будівництва став ринком споживачів.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, автори визначили ключові аспекти для подальшого розвитку будівельної галузі України, зокрема потрібно:

- сприяти залученню інвестицій та збільшенню фінансування з допомогою регіональних і державних бюджетів;
- врегулювати податкову систему щодо діяльності підприємств будівельної галузі України;
- сформувати програми доступного отримання кредитів для будівельних підприємств і для населення;
- викупити фінансові нереалізовані об'єкти у забудовників, реалізувати їх за програмою «Доступне житло»;
- заморозити монопольні тарифи.

Розвиток будівельної галузі України має значний вплив на розвиток економіки держави в цілому, тому питанням розвитку галузі важливо приділяти особливу увагу і впроваджувати заходи щодо розвитку будівельної галузі України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективність будівельної галузі безпосередньо позначається на показниках діяльності інших галузей промисловості, зокрема машинобудівній, металургії і металообробці, нафтохімії, виробництві скла, деревообробній і фарфоро-фаянсовій, транспорті, енергетиці тощо, оскільки виступає виробником сировини для цих видів промислової діяльності або є споживачем їхньої продукції у власному виробництві. Як засвідчили результати проведеної діагностики, понад 90% суб'єктів малого підприємництва працює у будівництві, а це означає, що галузь сприяє розвитку підприємств малого і середнього бізнесу.

Проведена діагностика будівельної галузі, яка базувалася на аналізуванні основних економічних показників та проводилася методами SWOT- та PEST-аналізів, дала змогу виокремити слабкі сторони та загрози, які гальмують розвиток вітчизняної будівельної галузі. Отже, основними слабкими сторонами є: незначна частка підприємств, які перебувають у державній формі власності; велика кількість некваліфікованих працівників і невелика кількість фахових галузевих спеціалістів, що безпосередньо відображається на якості будівельних робіт; низька платоспроможність населення; низький рівень інноваційної активності будівельних підприємств; використання неякісних матеріалів і дешевої робочої сили, що призводить до низької якості готової продукції. Найнебезпечніші загрози для галузі такі: нестабільна політична ситуація в країні та недосконале законодавство; недостатність державних заходів для розвитку будівельної галузі; нестабільність валютних курсів; посилення податкового тиску на виробників будівельних матеріалів; інфляція; зростання світової фінансової кризи тощо. Виявлені загрози можуть слугувати підґрунтям для розроблення заходів щодо розвитку вітчизняної будівельної галузі. Зокрема, найперше потрібно звернути увагу на розроблення програми поліпшення якості будівництва; стабілізацію соціально-політичної ситуації; налагодження партнерства з банківською сферою для реалізації будівельних і фінансових проектів, вдосконалення механізму іпотечного кредитування; створення сприятливого бізнес-середовища для залучення закордонних інвесторів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення моделі вибору інноваційно-інвестиційної стратегії для підприємств будівельної галузі України.

Список використаних джерел

1. Адамська І. Сучасний стан й тенденції розвитку будівельної галузі України. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 5. С. 7–15.
2. Дмитренко В. І. Проблеми та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. (2 (58), С. 120–127. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-120-127>
3. Калініченко Л.Л., Сидорова Ю.Р. Аналіз тенденцій розвитку будівельної галузі та будівельної продукції України. *Молодий вчений*. 2017. Вип. №4.4 (44.4). С. 64–69 URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.4/15.pdf>.
4. Ліпич Л. Г., Чорнуха І. В., Цимбалюк І. О. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції: монографія. *Луцьк: Вежа – Друк*, 2015. 212 с.
5. Лучко Г. Й., Когут І. В. Актуальні проекти стратегічного розвитку будівельної галузі України. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8108> (дата звернення: 08.04.2021).
6. Микуланинець С.І. Застосування результатів PEST-, SNW- та SWOT- аналізів під час розроблення стратегії розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпатської області. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Економіка і управління. 2018. Т. 29(68), № 5. С. 118–123.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Будівельна галузь. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Паспорт будівельної галузі, промисловості будівельних матеріалів станом на 10.01.2021. Електронний ресурс // Режим доступу // <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/rozvitok-budivelnoyi-diyalnosti/pasport-budivelnoyi-galuzi-promyslovosti-budivelnyh-materialiv-stanom-na-10-01-2021/>
9. Садовяк М. Регулювання розвитку інвестиційно-будівельної діяльності в Україні: організаційно-правовий аспект. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29(1). С. 92–100.
10. Татар М. С. Дослідження проблем розвитку ресурсного потенціалу будівельних підприємств України в умовах активізації факторів зовнішнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 81–86.
11. Фісуненко П. А., Лаже М. В. Аналіз факторів зовнішнього середовища будівельних підприємств, що впливають на економічну безпеку. *Бізнес Інформ*. 2016. № 10. С. 189–195.
12. Komelina O. V., Vasiuta V. V., Miniailenko I. V. Spatial development of construction: modeling and its financial and investment support. *International Journal of Engineering & Technology*, 2018. №7, № 3.2. С. 183–190.

References

1. Adams'ka I. (2019.) Suchasnyy stan y tendentsiyi rozvytku budivel'noyi haluzi Ukrayiny [Current state and trends in the construction industry of Ukraine]. *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk*. № 5. 7–15 [in Ukrainian].

2. Dmytrenko V. I. (2020). Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemstv budivel'noyi haluzi [Problems and prospects of development of construction enterprises]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, (2 (58), 120–127. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-120-127> [in Ukrainian].
3. Kalinichenko L.L., Sydorova Yu.R. (2017). Analiz tendentsiy rozvytku budivel'noyi haluzi ta budivel'noyi produktsiyi Ukrainy [Analysis of trends in the construction industry and construction products of Ukraine]. *Molodyy vcheny. Vyp. №4.4 (44.4)*. 64–69 URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.4/15.pdf>. [in Ukrainian].
4. Lypych L.H., Chornukha I.V., Tsybalyuk I.O. Formuvannya stratehiyi rozvytku budivel'noho pidpryyemstva v umovakh investytsiynoyi konkurentsii [Formation of strategy of development of the construction enterprise in the conditions of investment competition]: monohrafiya. *Luts'k: Vezha - Druk*, 2015. 212 [in Ukrainian].
5. Luchko H.Y., Kohut I.V. (2020). Aktual'ni proekty stratehichnoho rozvytku budivel'noyi haluzi Ukrainy [Current projects of strategic development of the construction industry of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. 8. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8108> (data zvernennya: 08.04.2021). [in Ukrainian].
6. Mykulanynets' S. I. Zastosuvannya rezul'tativ PEST-, SNW- ta SWOT- analiziv pid chas rozroblennya stratehiyi rozvytku turystychno-rekreatsiynoho kompleksu Zakarpat-s'koyi oblasti. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya : Ekonomika i upravlinnya*. 2018. T. 29(68), № 5. S. 118–123.
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Budivel'na haluz'v Ukraini (2021) [State Statistics Service of Ukraine. Construction industry in Ukraine] Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Pasport budivel'noyi haluzi, promyslovosti budivel'nykh materialiv stanom na 10.01.2021. [Passport of the construction industry, building materials industry as of 10.01.2021]. *Elektronnyy resurs // Rezhym dostupu // https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/rozvitok-budivelnoyi-diyalnosti/pasport-budivelnoyi-galuzi-promyslovosti-budivelnyh-materialiv-stanom-na-10-01-2021* [in Ukrainian].
9. Sadovyak M. Rehulyuvannya rozvytku investytsiyno-budivel'noyi diyal'nosti v Ukraini: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt [Regulation of investment and construction activities in Ukraine: organizational and legal aspect]. *Ekonomichnyy analiz*. 2019. 29(1). 92–100 [in Ukrainian].
10. Tatar M.S. (2016). Doslidzhennya problem rozvytku resursnoho potentsialu budivel'nykh pidpryyemstv Ukrainy v umovakh aktyvizatsiyi faktoriv zovnishn'oho seredovyshcha [Research of problems of development of resource potential of construction enterprises of Ukraine in the conditions of activation of factors of external environment]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. 6 (3). 81–86 [in Ukrainian].
11. Fisunenka P.A. (2016). Analiz faktoriv zovnishn'oho seredovyshcha budivel'nykh pidpryyemstv, shcho vplyvayut' na ekonomichnu bezpeku [Analysis of environmental factors of construction companies that affect economic security]. *Biznes Inform*. 10. 189–195 [in Ukrainian].
12. Komelina O.V., Vasyuta V.V., Minyaylenko I.V. (2018). Spatial development of construction: modeling and its financial and investment support. *International Journal of Engineering & Technology*, №7, № 3.2. 183–190 [in English].

ECONOMIC DIAGNOSTICS OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Maryana Hvozd¹, Viktoria Lohyn², Daryna Kukhar³

^{1,2}*Lviv Polytechnic National University,
12 Bandery Str., Lviv, 79013*

*e-mail: mariana.y.hvozd@lpnu.ua; ORCID: 0000-0001-7842-694X2
e-mail: viktoriia.lohyn.me.2017@lpnu.ua; ORCID: 0000-0003-2271-3696*

³*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: darynka.kukhar@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4129-9216

Abstract. The article aims to provide the results of thorough analysis of the construction industry of Ukraine made using scientific methods to identify the main problems and develop strategic alternatives for the development of this industry in modern conditions.

Design/methodology/approach. In the article the authors use a set of scientific methods that allowed to diagnose the status of the industry conceptually, systematically, and holistically, in particular: methods of situational analysis – PEST, SWOT – to analyze external influences on the business market and to analyze the internal status of the industry; methods of dialectical logic, induction, deduction – to justify strategic priorities; comparative and statistical analysis – to study the peculiarities of the functioning and development of Ukraine's construction industry.

Findings. In the article the authors point out the construction industry as one of the priority industries of Ukraine. In this context they have analyzed the dynamics of construction indices. Analysis showed that over the last decade the value of this index was the highest in 2017, in which construction works amounted to 73,510.1 million UAH. The development of entrepreneurship in the construction market, the dynamics of large, medium, and small enterprises over 2011 – 2019 was studied. Analysis showed that in Ukraine almost 97% are small businesses, which fact, to some extent, points at lack of stability. The authors analyzed the situation in the employment market within the construction industry, and, as of November 2019, the industry employed 312.3 thousand people, which is 3.6% of the total number of employees of business entities in all types of economic activities. The author's team conducted PEST and SWOT analyses which allowed to assess the significance of the impact of factors on the industry status and to identify threats, weaknesses, as well as opportunities and strengths to develop strategic alternatives for future development.

Originality/value. The authors of the scientific article hypothetically assume that an accurate diagnosis for the construction industry is the basis for identifying negative trends, highlighting patterns, and developing promising measures to ensure development of the domestic construction industry that plays a priority role in Ukraine's economy. On the basis of the analysis of statistical indicators of the construction industry in Ukraine, in particular, the total number of businesses operating in the industry, the number of employees working in this industry, the amount of investment, the industry's contribution to GDP, etc. the authors substantiate the priority role of the construction industry and the need for its development. The authors pay special attention to PEST and SWOT analyses which allow assessing how external factors affect the industry and highlight both weaknesses and threats, as well as strengths and opportunities for the development of the Ukrainian construction industry. The study showed that the construction industry has a great development potential. However, the main measures are to be as follows: to attract more investment and to increase funding through regional and state budgets, to promote low-interest loans for construction companies, to develop infrastructure, to make raw materials more accessible, to attract skilled workers, to modernize

approaches to project implementation, to stabilize relations with consumers so that the construction market should become a consumer market.

Practical implications. The study results can be used by public authorities and local self-government bodies, as well as business entities working in this field.

Keywords: construction industry, industry diagnostics, PEST analysis, SWOT analysis, domestic construction.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В ЕКОНОМІЦІ. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6109>

UDC УДК 338.12:330.1;
JEL O 47

METHODS OF STRUCTURAL CHANGES ANALYSIS IN THE NATIONAL ECONOMY

Oksana Pelekh¹, Bohdan Yuskiv²

¹Rivne State Humanitarian University (Ukraine)
e-mail: peleho@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5657-6717

²Rivne State Humanitarian University (Ukraine)
AGH University of Science and Technology in Kraków (Poland)
e-mail: yuskivb@ukr.net; ORCID: 0000-0001-7621-5954

Abstract. *One of the basic requirements for the economic growth and development are constant structural changes of the economic system, enabling the latter to adequately respond to its environment changes. The main task of the macroeconomic analysis is to define and analyze structural changes. The article deals with method of economy's structural changes analysis. The method envisions two-dimensional analysis – the structural changes process analysis and the structural changes analysis. The first dimension deals with characteristics of the changes process itself, whereas the second one allows to answer the question of how exactly the studied structure changes. The structural changes process analysis is based upon defining and further analysis of the three markers: changes intensity; changes speed; changes sustainability. The second analysis dimension envisions decomposition of structural changes to the level of structural elements, as well as the corresponding analysis of the change measures (element(s) size changes) and the structure shape changes (proportion changes between the elements and the aggregate).*

Keywords: *national economy, economy structure, structural changes, structural changes analysis, methods of structural changes analysis.*

Problem Statement. Sustainable economic growth and stable development of the country's economy depend on the state and efficiency of its structure. The structure of the economy evolves and changes in the process of its development, adapting to objective factors, it constantly adapts to external conditions and is subject to regulatory influence of the state. Therefore, identification and assessment of structural changes and development that

create conditions for sustainable economic growth become the main tasks of macroeconomic structural analysis.

Analysis of Recent Studies and Publications. The problem of measuring and analyzing of structural changes has not arisen in recent years. Economists have already had some experience with assessment of the effectiveness of structural changes in the economy. In particular, a significant contribution to the development of the indicators and indices system for the analysis of structural changes was made by foreign researchers - M. Valesiak, E. Vasylevska, K. Hatiev, L. Kazynets, O. Krasylnykov, K. Kukula, M. Markovska, A. Mrozinska, V. Riabtsev, A. Salai, O. Sukhariev, M. Tsyrek. Existing indicators are informative and easy to calculate, but there are some difficulties in interpreting them.

There are several interesting works in the domestic achievements, which offer the indicator system for the analysis of structural changes and development in application to a particular problem at the macro level, including works of T. Trubnik, T. Romanova, N. Skirka, V. Druzhynina, O. Kolomytseva.

Previous researches have covered only some aspects of change. The current study aims to present a methodology for analyzing the structural changes in the national economy, which covers a wider area: analysis of the state and dynamics of changes in the structure of the national economy. The methodology covers the minimum required set of indicators that ensures the achievement of these analysis tasks; appropriate level of comprehensiveness, completeness of analysis; simplicity and rapidity of obtaining results.

Presentation of the Basic Material. Today, there are a number of indicators used to assess structural changes and development. In particular, the United Nations Economic Commission for Europe has proposed an index of the intensity of structural change, which is the weighted mean of annual changes in the share of growing industries in production, employment and fixed capital. The index can be calculated for each factor of production separately, as well as it is possible to calculate the integrated indicator for the whole set of factors. However, it does not quite correctly describe minor structural changes. For taking into account the possible cumulative effect of such changes, it is necessary to recalculate it, taking into account the ratio of the share of fast-growing industries at the beginning and at the end of each period [1, p.98].

Forty years ago L. Kazynets [2] expressed the meaning of all calculations in one sentence: absolute and relative increases in the share of various elements of the economic system, linear and quadratic coefficients of absolute and relative structural changes are used in statistics and planning to quantify structural development.

O Krasylnykov [3] divides the indicators into the following groups by the content: the mass of structural changes; rapidity of structural changes; intensity; inertia; potential of structural changes; index of structural changes.

T. Kovaliova [4] provides a more detailed system of statistical indicators for qualitative analysis of changes: indicators of dynamics and variations of structural changes, indicators of uneven distribution and indicators of concentration, analysis of structural differences, analysis of the intensity of structural changes.

This system is often supplemented by a number of specific indicators that determine the nature of the problem under the study. O. Sukhariev writes about this: "If there is a conscious

transformation of the economic system, which becomes a target for society and government, then structural changes are not so much genetic as teleological, and a special economic policy is needed to manage such structural changes. In this regard, it is very important to assess the effectiveness of structural changes, as well as the relationship of changes with macroeconomic processes in the economy. It should be noted at once that the quality and efficiency of the economic structure or the structure of any economic organization is not the same as the quality or efficiency of structural changes. In addition, emphasis should be placed on the effectiveness of structural change management and the feasibility of applying certain economic policy measures. Then the effectiveness of structural changes can be defined as a change in the proportions of the economic system (with such rapidity) that allows to systematically increase the efficiency of the economy as a whole". [5]. The scientist complements the above indicators with a system of 7 groups of indicators: use of capital; use of labor resources; indicators that characterize the efficiency of production; indicators that characterize the technical support of the economy; number of staff by sectors and activities; financial results; investments.

Analyzing the structural dynamics, at the best case, most authors are limited to calculating the share of structural elements and analysis of their dynamics.

Developing our own methodology for structural changes analyzing, we have taken as a basis an approach that is embodied in the works of modern researchers and considers economic development as multidimensional and multilevel. The main thesis of this approach is formulated by J. Khomenko: "the category of" economic development "should be considered in three aspects: quantitative, structural and qualitative... Quantitative aspect means extensive development of productive forces, and structural and qualitative - intensive. At the same time, economic growth is only a component of development, in which quantitative and qualitative changes are synthesized" [6, p. 23–24].

There are two approaches to understanding the concept of structure in statistical analysis of structural changes [7, p. 26]. In the first approach, the structure is considered as a configuration of points in a multidimensional space formed by the characteristics of points. The configuration of points is their placement/grouping or ordering, i.e. a certain hierarchy formed by points. The methods of clustering, linear ordering of multidimensional objects, and so on are commonly used to determine configuration. The second approach assumes that a structure is a collection of one-dimensional objects that form some integrity. Each object represents a separate structural characteristic of the system, while taken together they describe the structure as a whole. Within the structure, these characteristics are interrelated: the change of some causes the change of the others, and this effect is different for different sets of characteristics.

Our proposed method of structural change analysis is based on the second approach, and it can be called by the content – *two-level quantitative analysis of the local structural matrix*. The method was based on the following provisions:

- the need to take into account the tasks and features of the structural-temporal approach to the analysis of structural changes in the process of economic development;
- decomposition of economic development should be based on the selection and study of local structures. To study each local structure, it is necessary to form an

appropriate structural matrix, which should take into account the structural and dynamic features of local structures;

- analysis should characterize structural changes in two perspectives: on the one hand, to study how changes occur and whether they occur; on the other hand, to investigate changes in the structure itself. To complete this, the minimum required set of indicators should be determined, which provide: achievement of the specified tasks of the analysis; achievement of the appropriate level of comprehensiveness and completeness of the analysis; simplicity of calculations and rapidity of obtaining results.

The economic system, being multidimensional and multilevel, is a set of aggregate subsystems, each of which describes a separate logical entity and has its own structure. Therefore, the study of the system in general can be based on the study of these local aggregate structures, and the study of the dynamics of structural changes in the system - on the analysis of structural changes in local structures.

A structural matrix is constructed to study each such local structure. The *structural matrix* acts as a kind of integration skeleton, which identifies structural changes within the system unit and integrates them. The matrix allows identifying those elements that were formed for the need of joint interaction, focuses on the integrity of the structure, emphasizes the fundamental impossibility of changing one element without changing the other elements of the system.

At the same time, the structural matrix lays down a general primary model of analysis. This is a kind of analysis scheme, built in some coordinate system. The structural matrix can be multidimensional, but we consider the simplest version – a two-dimensional table. The first axis (the first dimension – the rows of the table) is formed by elements of the structure. The analysis will study the properties of these elements, as well as the correlation/relationship between them. The second axis (the second dimension – the columns of the table) is for fixing structural dynamics. It can be temporal dynamics, spatial dynamics, or of any other nature. Regarding temporal dynamics, the values of the structural elements of the object under the study, taken in different time periods, are fixed on the axis. Spatial dynamics are used when we want to study different territorial objects – the values of the corresponding structural elements of different objects (territories, regions) are laid down along this axis. In the case when the purpose of the analysis is to study the set of objects that differ in features, and we want to find out the structural differences of the whole set of objects, the values of corresponding structural elements of the studied objects are laid down. The structural matrix constructed in this way is easily formalized.

Indicators of analysis of structural changes. We assume that the study deals with n objects or time periods ($j = 1, \dots, n$). Each object has the same structure, which is formed by m components ($i = 1, \dots, m$). Then the formalized record of object j can be written as a vector

$$U_j = \begin{bmatrix} u_{1j} \\ u_{2j} \\ \vdots \\ u_{mj} \end{bmatrix},$$

where u_{ij} is the value of the i -th element of the structure of the object j . Without diminishing the generality, we believe that the value of the element of the structure is numerical, cost or quantitative, which is characteristic of economic systems. This allows us to calculate different indicators based on the elements, compare them with each other, calculate the values of generalized indicators that characterize the set of objects on a particular side.

For the formalized record of the structural matrix, we use the dimensional matrix $m \times n$

$$U = \begin{bmatrix} u_{11} & u_{12} & \dots & u_{1n} \\ u_{21} & u_{22} & \dots & u_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ u_{m1} & u_{m2} & \dots & u_{mn} \end{bmatrix}.$$

The row describes the dynamics of the i component of the structure within the whole set of objects (first axis), and the matrix column corresponds to a single object (second axis).

In addition to the vector U_k and the matrix U , which are composed of absolute values of the *elements*, their derivatives are used

Vector

$$W_k = \begin{bmatrix} W_{1k} \\ W_{2k} \\ \vdots \\ W_{mk} \end{bmatrix},$$

and *matrix*

$$W = \begin{bmatrix} W_{11} & W_{12} & \dots & W_{1n} \\ W_{21} & W_{22} & \dots & W_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ W_{m1} & W_{m2} & \dots & W_{mn} \end{bmatrix},$$

where w_{ik} – is the part (share) of the i -th element in the structure as a whole for the k -th object. The value of w_{ik} is calculated as

$$w_{ik} = \frac{u_{ik}}{\sum_{i=1}^m u_{ik}}.$$

It follows that $0 \leq w_{ik} \leq 1$, and $\sum_{i=1}^m w_{ik} = 1$.

To compare two objects within a structural matrix, the indicators that characterize the degree of their similarity or difference are used. Investigating the structural changes, first of all, we focus on the differences between the vectors. The more the structure of one object differs from the structure of another, the greater the value of the indicator, which is calculated on the basis of the structural elements of the corresponding vectors, should be. And vice versa, if the objects differ little from each other (they are similar or close), the calculated values of the indicators differ little. This principle is the basis of indicators that measure the distance (difference) between objects (vectors) [8].

Mostly, methods of analyzing structural changes are reduced to three basic principles: 1) it is necessary to compare two structures – the previous and next to measure structural changes; 2) if the structures of objects (or the same object, but in different periods) differ, it is concluded that changes have taken place; 3) the greater the difference in indicators, the more intense the changes were.

Developing a *method of analysis* of structural changes, we focused on two levels of analysis: 1) analysis of the process of structural changes; 2) analysis of changes in structure. The first concerns the characteristics of the process of changes, the second allows us to answer the question of how the structure under the study changes.

At the first level – analysis of the process of structural changes – three types of assessments are calculated and analyzed: intensity (depth) of change, rate of change, stability (monotony) of change.

1) The intensity indicator describes how strong (deep) the changes were.

The two vectors k and l , which describe the state of objects at different points in time in m -dimensional space (the structure consists of m elements), form an angle θ . The vectors can be determined by the values of the coordinates $\sin(\theta)$ or $\cos(\theta)$. Regarding the ease of interpretation, $\cos(\theta)$ is usually used. This indicator has all the necessary properties to be an adequate measure for assessment of the intensity of structural changes. It gives a clear interpretation of the calculated values: a large difference between the vectors ($\cos(\theta)$ approaches 0) indicates significant changes, while a small angle of θ (function of $\cos(\theta)$ close to 1) is a sign of minor changes. In special cases, when the compared structures are identical, the angle θ between the vectors is 0° , and $\cos(\theta) = 1$. The maximum angle θ that vectors can form (the most cardinal structural changes) is 90° , then $\cos(\theta) = 0$.

The cosine between the two vectors W_k and W_l is calculated by the formula

$$\cos(\theta) = \frac{\sum_{i=1}^m w_{ik} w_{il}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (w_{ik})^2} \sqrt{\sum_{i=1}^m (w_{il})^2}}$$

This method of estimating the intensity of changes is called the method of angle θ or the method of $\cos(\theta)$. In the literature, the indicator $\cos(\theta)$ is also called the indicator Q Moore, by author name [9].

However, as noted in [10, p. 80], as a rule, the changes are insignificant (up to 10°) in studies of structural changes. Therefore, for a clearer interpretation, it is better to operate with the concept of angle, rather than its cosine.

E. Vasilevska [11, p.71] determines three conditional intervals of the angle change of θ : $[0; 30^\circ]$, $[30^\circ; 60^\circ]$, $[60^\circ; 90^\circ]$, which correspond to small, moderate and significant differences between the vectors. Similarly, we can talk about small, medium and significant intensity of structural changes.

2) The intensity indicator of change is supplemented with the rate indicator of change. As a rule, this indicator is applied to temporal structural changes. The rate indicator was proposed by K. Kukula [12]. The rate of structural changes is determined by the dynamics of the transition from one step to the next (by the estimation of the degree of difference in structures over time t and $t-1$)

$$\frac{\sum_{i=1}^m |w_{it} - w_{i(t-1)}|}{2}$$

Note that this indicator can be used for the assessment of differences in structures between two arbitrary objects, if you use the corresponding indexes of objects in the formula instead of indexes t and $t-1$.

We use the average change rate to assess the average rate throughout the analyzed period

$$\gamma = \frac{\sum_{t=2}^n \sum_{i=1}^m |w_{it} - w_{i(t-1)}|}{2(n-1)},$$

where w_{it} and $w_{i(t-1)}$ – i - are the elements of two structures that follow each other (respectively, in the period of time t and $t-1$).

T. Romanova notes that the rate of structural change characterizes the dynamics of changes in the economic system. “The study of the rate of structural changes allows obtaining the analytical data to compare the dynamics of changes in various structural elements in order to identify patterns and contradictions of processes occurring in the economy... Low level of rate should indicate slow economic development, transformational decline or rising of trends of repressiveness of the economic system. The greatest rate is inherent in regressive structural developments in the conditions of strengthening of the crisis phenomena.” [13, p.205].

The greater rate of transformation corresponds to the greater value of γ . This indicator actually shows the pace of the transformation process, while the intensity indicator shows the size (depth) of the transformation. Both of these indicators are closely correlated, so some researchers use only one of them in the analysis, for example, K. Kukula [12], [14] uses the indicator of rate of changes.

3) A separate methodological problem of structural dynamics is the measurement of the stability of the direction (monotony) of changes. The problem is to answer the question whether the evolution of the studied structure shows a trend of sustainable development in a constant direction, or whether it is the result of random multidirectional changes that do not lead to a given end result.

The idea of assessing the monotony of structural changes is that, ideally, the direction of change at each step should be exactly the same as the direction of the desired final changes (movement from initial to final structure) throughout the study period. Subject to monotony, the desired end result is easier and faster to achieve. Note that in practice, it is difficult to find consistent structural dynamics in the longer term.

As a rule, the initial structure captures the actual values of structural variables (components) at the beginning of the study period. The final structure can be defined in different ways. For example, these may be the values of structural variables at the end of the study period, then the assessment of monotony answers the question: how consistently we have moved from the starting point to the end. If we take as the final structure a set of desired or planned values of structural variables, then we get an answer to the question of how adequate the progress has been to the tasks throughout the period.

Adequate to the said degree of monotony is the construction proposed by K. Kukula, which consists of $n-1$ indicator

$$\eta_p = \frac{\sum_{i=1}^m |w_{ip} - w_{i1}|}{\sum_{t=2}^p \sum_{i=1}^m |w_{it} - w_{i(t-1)}|} \quad (p = 2, 3, \dots, n).$$

Each individual indicator η_p measures the monotony of changes for the period from the initial stage to time p . If it is necessary to measure the monotony for the entire study period, then we look for the indicator η_n (here n is the last stage).

The sequence of values $\{\eta_2, \eta_3, \dots, \eta_n\}$ provides information about the degree of preservation of a constant direction of changes throughout the whole period of change of structure.

The indicator η_p calculated in this way varies in the range $[0, 1]$. By construction (definition) η_2 is always 1. As for the other indicators ($p = 3, 4, \dots, n$), the closer the value of η_p is to 1, the more structures evolve sequentially and are stable to avoid deviations from a given direction of change. These deviations are usually caused by the chaotic transformation of the components. If η_p is 0, it means that the structure at step p (the final structure of the stage) is identical to the initial structure. The proximity of η_p to zero indicates either a practical absence of change, or a chaotic change that does not lead to significant changes.

In conclusion, it should be noted that each of the three indicators considered adds its own details to the review, thus enriching the overall analysis of structural changes.

Turning to the second level of analysis – **the analysis of changes in the structure**, let's focus on some of its features.

Let's start with the basic concepts – change of the size and shape of the structure. The structure of each object is defined by a set of absolute and relative values of structural variables. According to M. Valesiak [15, p. 26], structures are similar in size if the absolute values of the corresponding structural variables are close. Structures are similar in shape if they have close relative values of structure variables. Therefore, the values of the elements of the structure determine the size of the structure, and the result of the share of elements in the total sum of the elements of the structure outlines its shape. From this point of view we say that changes in the size of the element/elements determine changes in the size of the structure, and changes in the proportions between the elements and the whole - changes in shape.

The next feature, which concerns possible variants of structure changes, is described in [16, p. 76]. In general, there may be three such possibilities: stabilization, growth and decline of the share of the element (set of elements) relative to the whole.

The described features prove the need to use two indicators to assess changes in structure – changes in size and changes in shape. In addition, they show that the role of any element in changing the structure can be either active (the value increases/decreases faster than others) or passive (the value of the element remains unchanged, but the share in the structure changes due to the changes in other elements).

M. Markovska and A. Sokolovskyi [17] propose a decomposition *indicator* that assesses *changes in the size of the structure*. To assess the change in the size of the i -th element, the formula is used in the structure

$$UR_i = \frac{u_{ik} - u_{il}}{\sum_{i=1}^m |u_{ik} - u_{il}|}$$

where k and l – are time periods (or dynamics objects) being compared.

The sum of the modules UR_i of all components is equal to one, and the sign indicates whether the value of the structure element has increased (positive value) or decreased (negative value). The module UR_i shows the share of changes in the i -th indicator in the structure changes.

Similar to UR_i , the decomposition indicator is calculated, which assesses the changes in the shape of the structure. For the i -th element, the estimation is calculated as

$$UK_i = \frac{w_{ik} - w_{il}}{\sum_{i=1}^m |w_{ik} - w_{il}|}$$

Here, the values of the matrix are taken for calculations.

The sum of the modules of the values of UK_i , as in the case of UR_i , is equal to one, but the sum of the values of UK_i is zero. This can be interpreted as follows: the ‘magnitude’ of the structure (the sum of the shares of all components of the whole) is always equal to 1, but the relative increase in the share of some components of the structure is always offset by a decrease in the share of other components. For example: 1) the structure consists of two elements, then if $UK_1 = -0,5$, then $UK_2 = 0,5$ (decrease in the share of the first element in the structure occurred due to the same increase in the share of the second); 2) the structure consists of three elements, then if $UK_1 = 0,5$, then UK_2 and UK_3 will be both negative and in the sum equal to -0.5 (increase in the share of the first element in the structure occurred due to the reduction of the shares of the second and third).

The method is presented in detail in [18].

Conclusion. The development of the national economy is based on effective structural changes. The studies of these transformations of the structure of the economy in the framework of macroeconomic analysis, namely their identification and analysis, are of particular importance. In the framework of the structural-temporal approach, a method of quantitative analysis of structural changes is proposed, which provides for two stages of analysis: analysis of the process of structural changes and analysis of structure changes. The first concerns the study of the dynamic characteristics of the process of changes, while the second answers the question of how the studied structure changes. Analysis of the process of structural changes is based on the definition and analysis of three estimates: intensity (depth) of change; rate of changes; constancy (monotony) of changes. The second aspect of the analysis – changes in the structure – involves the decomposition of structural changes at the level of structural elements and analysis of changes in the size and shape of the structure on this basis.

References

1. Menshykov, S. M., Klymenko, L. A. (1989). *Long waves in the economy*. Moskva: Mezhdunarodny'e otnosheniya.
2. Kazinecz, L. S. (1981). *Growth rates and structural shifts in the economy (planning and statistics indicators)*. Moskva: E'konomika.

3. Krasil'nikov, O.Yu. (1999). *Structural shifts in the economy: theory and methodology*. Saratov: Nauchnaya kniga.
4. Kovaleva, T. (2015). Statistical indicators in the analysis of the structure of the socio-economic system. *Innovazionnaya nauka*, vol.4, pp. 63–71.
5. Sukharev, O. S. *Assessment of structural shifts in the Russian economy*, available at: http://inecon.org/docs/Sukharev_seminar_20131024.pdf.
6. Khomenko, Ya.V. (2009). *Methodological principles of formation of the policy of sustainable economic growth in the region*. Ph.D. Thesis, Economy and management of the national economy, Research Institute of the Ministry of Economy of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
7. Gatev, K. (1979). *Statistical assessment of differences between structures*. Theoretical and methodological problems of statistics. Moskva: Statistika.
8. Kukula, K. (1996). *Statistical methods of analysis of economic structures*. Krakow: Wydawnictwo Edukacyjne, Polska
9. Moore, J. (1987) A measure of structural change in output. *Review of Income and Wealth*, vol.24, no. 1, pp. 105–118.
10. Mrozinska, A. (2017). Variability of the structure of investment outlays on environmental protection in voivodships in the years 2003–2015. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wroclawiu*, vol.470, pp. 75–84.
11. Wasilewska, E. (2007). The Use of Synthetic Measures of Structure Dynamism in the Analysis of Economic Activity Changes of Rural Population. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, vol.62, pp. 67–80.
12. Kukula, K. (1986). Dynamics and directions of changes in the structure of production services in agriculture. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny, Rok XLVIII*, vol.3, pp. 169–181.
13. Romanova, T. V. (2017). *Methodology of shaping the structural policy of economic development in the minds of light integration processes*. Ph.D. Thesis, Economy and management of the national economy, Research Institute of the Ministry of Economy of Ukraine, Poltava, Ukraine.
14. Kukula, K. (1987). Structural aspects of allocation of production services in Polish agriculture. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny. Rok XLIX*, vol.4, pp. 215–235.
15. Walesiak, M. (1983). Similarity of size (scale) and shape (form) in complex structural studies. *Wiadomości Statystyczne*, vol.3, pp. 26–28.
16. Markowska, M. (2016). Identifying the Importance of Countries in the EU Economy Using a Measure for Structural Changes Decomposition. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*, vol.9 (957), pp. 71–87.
17. Markowska, M. and Sokolowski, A. (2016). Decomposition Method for Changes in the Structure. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, vol.30, pp. 25–32.
18. Pelekh, O. B. (2019), *Structural changes and shifts in the national economy of Ukraine: analysis and evaluation: monograph*. Rivne: O. Zen', Ukraine.

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ СТРУКТУРНИХ ЗМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Оксана Пелех¹, Богдан Юськів²

¹*Рівненський державний гуманітарний університет (Україна),
e-mail: peleho@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5657-6717*

²*Рівненський державний гуманітарний університет (Україна),
Університет науки і технологій «Гірничо-металургійна академія» (Польща),
e-mail: yuskivb@ukr.net; ORCID: 0000-0001-7621-5954*

Анотація. Наведено методику аналізу структурних змін в національній економіці. Підхід, використаний при розробці методики, передбачає розгляд економічного розвитку в трьох аспектах: кількісному (екстенсивний розвиток), структурному та якісному (інтенсивний розвиток). Ми розкрили поняття структури. Структура – це сукупність одновимірних об’єктів, які утворюють певну цілісність. Кожен об’єкт представляє окрему структурну характеристику системи, а всі разом вони описують структуру загалом. У рамках структури ці характеристики взаємопов’язані: зміна одних зумовлює зміну інших, і цей вплив є різним для різних пар характеристик. Запропонована методика аналізу структурних змін називається – дворівневий кількісний аналіз локальної структурної матриці. Для дослідження кожної такої локальної структури будується структурна матриця, яка виконує роль інтеграційного скелета, що виокремлює структурні зміни в межах системного агрегату та інтегрує їх. Матриця дає змогу виділити саме ті елементи, які сформувалися задля необхідності спільної взаємодії, фокусує увагу на цілісності структури, акцентує на принциповій неможливості зміни одного елемента без змін решти структурних елементів системи.

Ця методика передбачає проведення аналізу на двох рівнях: аналіз процесу структурних змін і аналіз змін структури. Перший рівень стосується характеристик самого процесу змін, тоді як другий дає змогу відповісти на запитання, як змінюється досліджувана структура. Аналіз процесу структурних змін базується на визначенні й аналізі трьох оцінок: інтенсивність (глибина) змін; швидкість змін; сталість (монотонність) змін. Аналіз зміни структури передбачає декомпозицію структурних змін на рівень елементів структури й аналіз на цій підставі змін розміру (зміни величини елемента / елементів) та змін форми структури (зміни пропорцій між елементами і цілим).

Ключові слова: національна економіка, структура економіки, структурні зміни, аналіз структурних змін, методи аналізу структурних змін.

*Стаття надійшла до редакції 30.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

УДК [330.341.1-021.387:31](477)
JEL A13; O13

СТАТИСТИКА ІННОВАЦІЙ В ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ольга Гринькевич¹, Петро Островерх², Світлана Квак³,
Василь Гринькевич⁴

^{1,2,3}Львівський національний університету імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-8646-8119
e-mail: petro.ostroverh@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-1909-8338
e-mail: svitlha.kvak@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5104-0617

⁴Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ МАУП»,
79059, м. Львів, вул. Мазени, 29
e-mail: wgrynkevych@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6247-2850

Анотація. Мета статті – обґрунтування напрямів удосконалення статистики інновацій в Україні для інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку циркулярної економіки. Охарактеризовано взаємозв'язок Цілей сталого розвитку (ЦСР) і принципів циркулярної економіки за допомогою індикаторів моніторингу ЦСР в Україні. Висвітлено статистичний інструментарій аналізу інноваційної активності з погляду взаємозв'язку з принципами економіки замкнутого циклу. Охарактеризовано європейський досвід вимірювання інновацій і моніторингу розвитку циркулярної економіки. Використано методи системного та порівняльного аналізу для обґрунтування набору індикаторів, моніторинг яких важливо виконувати для вимірювання реалізації принципів циркулярної економіки в Україні та впровадження екологічних інновацій. Практичне значення результатів дослідження полягає у визначенні системи індикаторів, що можуть слугувати основою інформаційно-аналітичного забезпечення в управлінні розвитком циркулярної економіки в Україні.

Ключові слова: Цілі сталого розвитку, принципи циркулярної економіки, статистика інновацій, екологічні інновації, Індекс інновацій, Індекс еко-інновацій, моніторинг, Україна, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Розвиток циркулярної економіки (або економіки замкнутого циклу) є одним із пріоритетних напрямів, спрямованих на досягнення Глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР) і Паризької кліматичної угоди. У 2020 році Європейська комісія прийняла новий план дій з економіки замкнутого циклу (*Circular economy action plan*, CEAP). Цей документ називають одним із головних «будівельних» блоків для нової європейської

програми сталого зростання – Європейської зеленої угоди (Green Deal). Мета переходу до циркулярної економіки – зменшення навантаження на природні ресурси, забезпечення сталого зростання і робочих місць. Це також необхідна умова для досягнення цілей ЄС щодо кліматичної нейтральності до 2050 року і припинення втрати біорізноманіття [1].

У рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема щодо гармонізації відповідного законодавства в Україні, прийнято Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, Національну стратегію поводження з відходами (2017), Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (2017), Закон «Про обмеження обігу пластикових пакетів на території України» (2021), розроблено Стратегію низьковуглецевого розвитку України. Ці та низка інших документів визначають комплекс пріоритетів і завдань щодо дотримання принципів циркулярної економіки, а відтак інноваційної активності у забезпеченні їхньої реалізації.

Політика сприяння розвитку циркулярної економіки на національному, регіональному та локальному рівнях потребує визначення конкретних цілей та індикаторів їх досягнення. У зв'язку з цим актуальними є дослідження, присвячені проблемам вимірювання інноваційної активності у реалізації принципів циркулярної економіки та відповідним статистичним інструментам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя сучасної економіки на засадах сталого розвитку висвітлено у працях: Білоус О, Гальчинський А., Грабинський І, Гринів Л. [2], Згуровський М. [3], Туниця Ю. [4], Трегобчук В. та ін.

Альвуд Дж (Julian M. Allwood) [5] розглядає циркулярну економіку як складову четвертої промислової революції, розвиток якої має забезпечити вищий рівень раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки і сталого зростання.

Гринів Л., застосовуючи в макроекономічному аналізі закони В. Вернадського, пропонує фізико-економічну модель сталого розвитку, в основі якої – функції екологічної пропозиції Землі [2]. За допомогою такої моделі авторка пропонує нові фізико-економічні індикатори сталого розвитку складних еколого-соціогосподарських систем.

Автори форсайту для економіки України, підготовленому під керівництвом Згуровського М., у SWOT-експертизі екологічної складової сталого розвитку [3] обґрунтовують сильні та слабкі фактори/індикатори, а також чинники, що визначають можливості такого розвитку. Найвагомими факторами, які визначають відповідні можливості на часовому періоді 2020–2030 років, експерти називають збільшення інвестицій у «зелену» економіку, системну правову підтримку, використання ресурсозберігаючих технологій, відновлюваних джерел енергії у виробництві. До найсуттєвіших факторів загроз зачислено «негативний вплив на довкілля чинників техногенного походження, недостатні заходи з поліпшення екологічного стану Азовського і Чорного морів, погіршення стану екосистем у результаті антропогенної діяльності, біотичну інвазію» [3, с. 47].

Гришова І. та Нестерова К. досліджують взаємозв'язок понять «циркулярність системи» та «сталість» і формулюють мету циркулярної економіки, яка полягає «у забезпеченні сталого розвитку шляхом оптимізації використання ресурсного потенціалу та інноваційних бізнес-моделей за умови системної державної підтримки» [6].

Моделі розвитку циркулярної економіки як драйвера сталого розвитку у світовій практиці, а також перспективи їх реалізації в Україні висвітлюють у публікаціях Гончар В., Горохова В., Маматова Л. [7]. Автори зазначають, що у розвитку циркулярної економіки зацікавлені не лише компанії, а й споживачі та громади, оскільки це забезпечує оптимізацію матеріальних потоків, збереження негативного впливу на довкілля. Проте, як підсумовують згадані вище автори, нова економіка потребує перебудови правової бази, впровадження інноваційних технологій, готовності суспільства змінювати свої звички і правила, створення нових платформ і схем взаємодії виробників і споживачів.

Гурочкіна В., Будзинська Г. [8] оцінюють стан поводження з відходами в Україні, а також визначають найпривабливіші види економічної діяльності та продукти для впровадження бізнес-моделей циркулярної економіки. Проте з результатів дослідження, проведеного авторами, не очевидним є вплив інноваційної активності вітчизняних фірм у впровадженні бізнес-моделей економіки замкнутого циклу.

Набока Р. [9] досліджує розвиток циркулярної економіки як об'єкта державного регулювання, визначаючи особливості державної політики у цій сфері, а також зарубіжний досвід. Автор доводить, що розвиток економіки замкнутого циклу залежить не лише від інноваційних технологій у бізнесі, а й від законодавчих ініціатив і відповідного інституційного середовища.

Проводячи критичний аналіз і систематизацію наукових праць з питань циркулярної економіки з використанням пошукової платформи «*Web of Science*», Сергієнко Л. [10] констатує, що найбільша частка відповідних публікацій припадає на такі напрями досліджень: «Інженерія», «Екологія, охорона навколишнього середовища», «Бізнес, економіка». Таку статистику щодо інженерії автори пояснюють тим фактом, що принципи циркулярної економіки «передбачають кардинальну зміну процесу виробництва продукції, яка, при закінченні свого життєвого циклу, може бути використана у вигляді ресурсу для виробництва іншого товару» [10]. Зауважимо також, що застосування інноваційних технологій може поліпшити дизайн продуктів для легшого повторного використання.

Ульянова Л. та Ю. Чайка в [12], досліджуючи вплив інноваційної активності на складові сталого розвитку, в екологічній складовій акцентують увагу на збереженні природних ресурсів і зменшенні викидів у навколишнє середовище завдяки інноваціям в екологічній складовій сталого розвитку.

Засновник Інституту корпоративних інновацій і громадського підприємництва (CICE Institute) П. Рижій [13] звертає увагу на те, що компанії зазвичай впроваджують інновації задля підвищення конкурентних переваг, зменшення непродуктивних витрат, зростання показників рентабельності. Звертаючи увагу на «зворотний» бік впровадження інноваційних технологій, він наводить приклад оцінок Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (*International Renewable Energy Agency, IRENA*), згідно з якими до 2050 року у світі актуальною стане проблема щорічної утилізації тон використаних сонячних панелей, які традиційно вважають символом «зеленої» інноваційної енергетики.

Реакцією на зазначену та інші подібні проблеми є сучасний тренд в ухваленні бізнес-рішень про нові проекти, пов'язані, зокрема, з впровадженням інновацій, на

підставі попередньої оцінки їх взаємозв'язку з ЦСР. Тобто, якщо нова бізнес-модель не має позитивного впливу на досягнення ЦСР, незважаючи на показники економічної привабливості, її підтримка інвесторами буде обмежена. Прикладом стимулювання інноваційної активності, яка орієнтована не лише на економічну ефективність, а й досягнення ЦСР, є спеціальна програма *Young SDG Innovators* для приватних компаній і державного сектору, яку реалізують у межах Глобального Договору ООН в Україні.

Незважаючи на численні публікації з питань інновацій та їхньої ролі у забезпеченні ЦСР, залишається відкритим питання прикладного характеру щодо системи статистичних індикаторів розвитку циркулярної економіки та організації їх моніторингу в Україні. Актуальним також є вивчення європейського досвіду та можливостей його імплементації в Україні з урахуванням чинної системи державних статистичних спостережень з питань інновацій та індикаторів моніторингу прогресу у досягненні цілей ЦСР.

Постановка завдання (*формулювання цілей статті*). Мета статті – обґрунтування напрямів удосконалення статистики інновацій в Україні в інформаційно-аналітичному забезпеченні розвитку циркулярної економіки. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) висвітлити взаємозв'язок ЦСР і принципів циркулярної економіки з використанням індикаторів моніторингу ЦСР; 2) визначити статистичний інструментарій аналізу інноваційної активності в Україні з урахуванням принципів економіки замкнутого циклу; 3) вивчити європейський досвід статистики інновацій і моніторингу розвитку циркулярної економіки; 4) обґрунтувати комплекс індикаторів, вимірювання яких важливо виконувати для аналізу реалізації принципів циркулярної економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу. У 2019 році Указом Президента України визначено Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року з урахуванням відповідних глобальних пріоритетів і національних особливостей їх адаптації. Зазначеним документом ухвалено рішення про запровадження системи моніторингу досягнення ЦСР України, а також «інвентаризацію» прогнозних і програмних документів та їх удосконалення з урахуванням відповідних національних пріоритетів.

З 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив перелік 183 індикаторів для моніторингу реалізації ЦСР. Згідно з Розпорядженням Кабміну Державна служба статистики України забезпечує координацію робіт зі збору необхідних даних у співпраці з іншими центральними органами виконавчої влади, розробку метаданих і щорічне оприлюднення індикаторів на своєму офіційному сайті. Така інформаційна система дає змогу порівнювати прогрес України у досягненні ЦСР на міжнародному рівні, а також ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення щодо удосконалення відповідної політики.

На підставі вивчення 86 завдань і 183 індикаторів реалізації ЦСР в Україні, а також враховуючи зміст принципів циркулярної економіки (головні 3R принципи: Reduce: зменшення витрат ресурсів; Reuse: максимально ефективно використання ресурсів; Recycle: повторне використання побічних продуктів) ми визначили перелік тих завдань та індикаторів, які прямо або опосередковано пов'язані з вимірюванням прогресу у реалізації зазначених принципів, у тім числі через впровадження інноваційних технологій (рис. 1).

<p>2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства <i>Завдання:</i> 2.2.; 2.3 <i>Індикатори:</i> 2.2.1; 2.3.3</p>	<p>6. Чиста вода та належні санітарні умови <i>Завдання:</i> 6.3.; 6.4 <i>Індикатори:</i> 6.3.1; 6.3.2; 6.4.1; 6.4.2</p>	<p>7. Доступна та чиста енергія <i>Завдання:</i> 7.1 -7.4 <i>Індикатори:</i> 7.1.2; 7.1.3; 7.2.1; 7.3.1; 7.4.1</p>	
<p>8. Гідна праця та економічне зростання <i>Завдання:</i> 8.1; 8.2; 8.5 <i>Індикатори:</i> 8.1.4; 8.2.1; 8.2.2; 8.5.3</p>	<p>9. Промисловість, інновації та інфраструктура <i>Завдання:</i> 9.2 <i>Індикатори:</i> 9.2.1.</p>	<p>11. Сталий розвиток міст і громад <i>Завдання:</i> 11.5 <i>Індикатори:</i> 11.5.1; 11.5.2</p>	
<p>12. Відповідальне споживання і виробництво <i>Завдання:</i> 12.1; 12.2; 12.4 <i>Індикатори:</i> 12.1.1; 12.2.1; 12.2.2.; 12.4.1; 12.4.2</p>	<p>13. Пом'якшення наслідків зміни клімату <i>Завдання:</i> 13.1 <i>Індикатори:</i> 13.1.1</p>	<p>14. Збереження морських ресурсів <i>Завдання:</i> 14.1 <i>Індикатори:</i> 14.1.1</p>	<p>15. Захист та відновлення екосистем суші <i>Завдання:</i> 15.2;15.3 <i>Індикатори:</i> 15.2.1; 15.3.1; 15.3.4</p>

Рис. 1. Цілі та індикатори сталого розвитку в Україні, пов'язані з принципами циркулярної економіки

Джерело: уклали автори за [14].

Як засвідчують результати аналізу, зображені на рис. 1, основний масив індикаторів досягнення ЦСР в Україні, які пов'язані з принципами циркулярної економіки, зосереджений навколо цілей «Відповідальне виробництво і споживання», «Доступна і чиста енергія», «Гідна праця і економічне зростання». Систематизація вибраних індикаторів за рівнем узагальнення та релевантності принципам циркулярної економіки дає підстави виокремити п'ять тематичних груп (табл. 1).

Серед індикаторів моніторингу ЦСР, пов'язаних з циркулярною економікою, своєрідною «білою плямою» є відсутність показників, які вимірюють прогрес у реалізації принципу повторного використання ресурсів, зокрема вторинної сировини. Крім того, практично немає індикаторів, які вказують на роль інноваційного чинника у реалізації цього та інших принципів економіки замкнутого циклу.

У 2021 році Державна служба статистики затвердила нові форми державних статистичних обстежень з питань інновацій (№ 1-інновація «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства» та ф. № ІНН «Обстеження інноваційної діяльності підприємства за період 2018–2020 років» (один раз на два роки) [15]. Новими формами охоплено промислові та інші види економічної діяльності і передбачено значно менший (порівняно з попередніми роками) перелік індикаторів інноваційної активності, що, очевидно, зменшує звітне навантаження на респондентів. Проте у

новому переліку показників зазначених вище форм звітності немає індикатора, який чи не найбільше характеризує роль інноваційних технологій у реалізації принципів циркулярної економіки, зокрема в частині повторного використання ресурсів. Йдеться про кількість маловідходних ресурсозберігаючих технологічних процесів, які впроваджували промислові підприємства. Натомість у формах залишилась значна кількість показників витрат на інновації, які без індикаторів їхніх результатів, зокрема в частині забезпечення прогресу у досягненні ЦСР, є мало інформативними за критеріями ефективності.

Таблиця 1

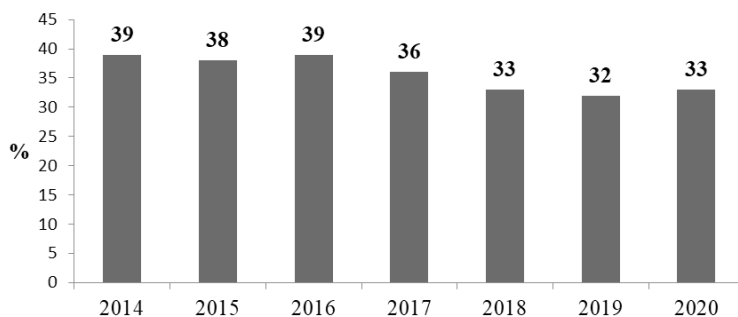
Класифікація індикаторів моніторингу ЦСР в Україні, які пов'язані з принципами циркулярної економіки

Тематичні групи	Індикатори
1	2
1. Макропоказники розвитку циркулярної економіки (релевантність принципам Reduce і Reuse):	4.1-6.4.2. Водоемність ВВП 7.4.1. Енергосмність ВВП 12.1.1. Ресурсоемність ВВП 12.4.1. Обсяг відходів на одиницю ВВП
2. Індикатори непродуктивних витрат ресурсів в економіці (релевантність принципу Reduce)	7.1.2. Технологічні витрати електроенергії в розподільчих електромережах 7.1.3. Втрати тепла в тепломережах 12.2.1. Питома вага післязбиральних втрат зерна 12.2.2. Питома вага післязбиральних втрат овочів і баштанних культур
3. Індикатори утворення і поводження з відходами (релевантність принципу Reduce)	6.3.1; 6.3.2. Обсяг і частка скидів забруднених (без очищення) стічних вод 11.5.1. Обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами викидів 11.5.2. Кількість міст, у яких концентрація забруднюючих речовин в повітрі перевищує гранично допустимі значення 12.4.2. Частка спалених та утилізованих відходів у загальному обсязі утворених відходів 13.1.1. Обсяг викидів парникових газів 14.1.1. Частка скидів забруднених стічних вод у загальному обсязі скидів до морського середовища
4. Індикатори раціонального використання природних та інших ресурсів (релевантність принципам Reduce і Reuse)	7.3.1. Частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії 14.3.1. Обсяги добування водних біоресурсів у виключній (морській) економічній зоні України 15.2.2. Запаси деревини в лісах 15.3.1. Встановлення та реалізація завдання щодо досягнення нейтрального рівня деградації земель 15.3.4. Площа земель, зайнятих під органічним виробництвом 2.3.3. Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі сільськогосподарських угідь

1	2
5. Інші індикатори: оцінюють ресурсну ефективність та мезорівні, самозабезпеченість ресурсами, безпеку праці та інші характеристики циркулярної економіки	2.2.1. Продуктивність праці в сільському господарстві 7.2.1. Максимальна частка імпорту енергоресурсів (крім ядерного палива) з однієї країни (компанії) 8.2.1. Коефіцієнт віддачі основних засобів 8.2.2. Індекс зміни продуктивності праці 8.5.3. Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці 8.1.4. Місце України у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом 9.2.1. Частка електротранспорту у внутрішньому сполученні

Джерело: уклали автори за [14].

У країнах Євросоюзу для аналізу інноваційної сфери використовують Європейське інноваційне табло (*European Innovation Scoreboard, EIS*) [16]. Узагальнюючий Індекс інновацій в ЄІТ для кожної країни ЄС та деяких інших держав обчислюють на підставі 32 часткових показників, які розподілені на 12 груп. На рис. 2 зображено динаміку індексу інноваційного розвитку для України порівняно з країнами ЄС.

Рис. 2. Динаміка співвідношення Індексу інновацій в Україні порівняно з країнами ЄС, %

Джерело: [16].

З 2020 року ЄІТ розширено за рахунок індексу «Екологічна стійкість». Цей узагальнюючий показник обчислюють на підставі таких часткових індикаторів: «ресурсна ефективність», «промислові викиди в атмосферу дрібних мікрочастинок (PM2.5)», «розвиток екоорієнтованих технологій». Останній показник вимірюють на підставі патентних даних про кількість винаходів, пов'язаних з навколишнім середовищем у їх загальній кількості [16].

На офіційному сайті Єврокомісії розміщені профілі інноваційного розвитку для країн – членів ЄС, а також окремих країн, які не є членами Євросоюзу, у тім числі України. Проте у профілі України зазначено, що проблемою залишається обмежена доступність 12 із 32 часткових індикаторів Індексу інновацій, у зв'язку з чим порівняння профілів з іншими країнами є не коректними.

У табл. 2 наведено значення індексу екологічної стійкості та його часткових показників для України в Європейському інноваційному табло порівняно з країнами ЄС.

Таблиця 2

Індикатори екологічної стійкості України у Європейському інноваційному табло (щодо країн ЄС)

Україна	Щодо ЄС 2021 у 2021 р.	Щодо ЄС2014	
		у 2014 році	у 2021 році
Екологічна стійкість	44,4	124,6	46,3
<i>у тім числі</i>			
Ресурсна продуктивність	...	...	...
Викиди в атмосферу дрібних твердих частинок	...		
Екоорієнтовані технології	59,0	119,3	44,3

Джерело: [16].

Крім узагальнюючого і часткових показників Індексу, інновацій профіль кожної країни в ЄІТ містить так звані структурні індикатори, які відображають особливості соціально-економічного розвитку, підприємницької та інноваційної активності фірм, у тім числі на підставі таких індикаторів: «Рівень використання циркулярних матеріалів», «Викиди парникових газів» (група «Індикатори зміни клімату») (табл. 3).

Таблиця 3

Індикатори зміни клімату в Європейському інноваційному табло, 2021 рік

Індикатори зміни клімату	Україна	Євросоюз
Рівень використання циркулярних матеріалів	...	11,7
Викиди парникових газів	...	86,6

Джерело: [16].

У 2021 році Єврокомісія підготувала спеціальний дослідницький звіт «Як виміряти екологічні інновації» («*How to measure environmental innovation*»). Автори звіту [17] пропонують визначення екологічних інновацій та огляд узагальнюючих індексів, які використовують в ЄС та інших країнах світу для комплексного оцінювання. Серед таких узагальнюючих індикаторів – Індекс екоінновацій (*Eco-Innovation index*), який визначають для кожної країни ЄС у межах спеціального Екоінноваційного табло (*The Eco-Innovation Scoreboard*) (Eco-IS) на підставі 16 індикаторів, об'єднаних у шість тематичних груп.

Індекс екологічних інновацій виявляє наскільки успішною є кожна країна ЄС в інноваційній діяльності з екологічним ефектом, у тім числі враховує частку фірм, які впроваджували інновації, що забезпечували екологічні вигоди для підприємства і кінцевих користувачів, доходи і зайнятість в екоіндустрії та циркулярній економіці. Серед інших індикаторів у європейській статистиці циркулярної економіки та ЄІТ – циркулярні матеріали у виробничому процесі, у відсотках до загального обсягу використаних матеріалів.

Для системної інформаційно-аналітичної підтримки розвитку циркулярної економіки та реалізації відповідного плану дій (*Circular economy action plan*) Європейська комісія додатково запровадила щорічний моніторинг (*Circular economy monitoring progress*), який забезпечує Євростат. Цей статистичний інструмент передбачає щорічне вимірювання десяти індикаторів, які розподілені на чотири тематичні блоки і характеризують виробництво, споживання, переробку відходів, інвестиції та інновації у цій сфері (табл. 4).

Таблиця 4

Індикатори моніторингу циркулярної економіки в країнах Євросоюзу

Тематичні групи	Індикатори
1. Виробництво та споживання	1. Самозабезпечення сировиною для виробництва в ЄС 2. Зелені державні закупівлі (як індикатор для аспектів фінансування) 3. Утворення відходів (як індикатор для аспектів споживання) 4. Харчові відходи
2. Поводження з відходами	1. Коефіцієнти переробки (частка відходів, яку переробляють) 2. Потоки відходів за видами (упаковки, біовідходи, електронні відходи тощо)
3. Вторинна сировина	1. Внесок перероблених матеріалів у попит на сировину 2. Торгівля вторинною сировиною між країнами-членами ЄС та рештою світу
4. Конкуреноспроможність та інноваційність	1. Приватні інвестиції, робочі місця та валова додана вартість 2. Патенти, що стосуються переробки та вторинної сировини

Джерело: уклали автори за [18].

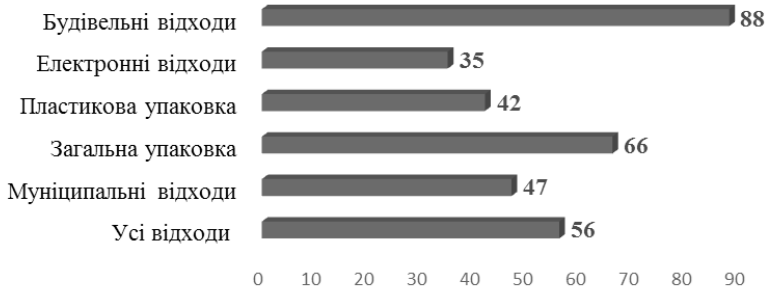
Індикатори приватних інвестицій, робочих місць і валової доданої вартості у моніторингу циркулярної економіки вимірюють для трьох секторів циркулярної економіки: 1) переробки; 2) ремонту та повторного використання; 3) оренди та лізингу, які визначені з використанням Європейської класифікації видів економічної діяльності (NACE Rev. 2).

Технологічні процеси економіки замкнутого циклу передбачають, що матеріали і продукти можуть бути знову використані в господарській діяльності як ресурси. Перероблені матеріали замінюють нещодавно видобуті природні ресурси, зменшують екологічний слід виробництва та споживання, підвищують безпеку майбутнього постачання сировини.

Збільшення переробки відходів є частиною переходу до циркулярної економіки. Моніторинг цієї сфери в ЄС вимірює частку відходів, які переробляють і фактично повертаються в економічний цикл, щоб продовжувати створювати вартість. На рис. 3 зображено показники переробки різних потоків відходів у Євросоюзі.

У 2019 році в ЄС було перероблено 41% відходів пластикової упаковки. Дев'ять країн-членів ЄС переробляли більше половини відходів пластикової упаковки [12]: Литва (70%), Чехія (61%), Болгарія (59%, дані 2018 року), Нідерланди (57%), Швеція та Словаччина (по 53%), Іспанія (52%), Кіпр (51%) та Словенія (50%). Натомість

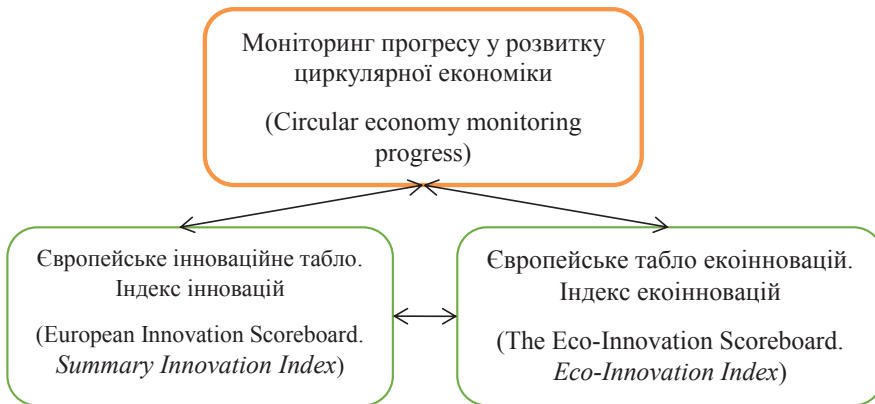
менше третини відходів пластикової упаковки було перероблено на Мальті (11%, дані 2018 року), Франції (27%), Ірландії (28%), Австрії (31%), Польщі (32%) та Угорщині (33%), Україні (9%).

Рис. 3. Частка перероблених відходів за видами у країнах ЄС, 2020 рік, %

Джерело: побудовано авторами за [18].

Отже, для вимірювання прогресу у розвитку циркулярної економіки та інноваційної активності у цій сфері європейська статистика використовує три основні інструменти (рис. 4).

Рис. 4. Статистичні інструменти для вимірювання прогресу у розвитку циркулярної економіки та екоінновацій у Євросоюзі

Джерело: побудовано авторами за [16–18].

Зважаючи на євроінтеграційні наміри України, сучасний стан вимірювання ЦСР і циркулярної економіки як економічної моделі їх досягнення, пропонуємо виокремити такі напрями удосконалення вітчизняної статистичної практики у цій галузі:

- запровадження у практику статистичного обліку та аналізу в Україні поняття екологічних інновацій, а також індикаторів, які характеризують не лише

- їхні обсяги та види, а й екологічний вплив на діяльність фірми і поведінку споживачів;
- започаткувати на основі індикаторів досягнення ЦСР в Україні моніторинг розвитку циркулярної економіки, виокремивши у ньому такі групи індикаторів: 1) макропоказники розвитку циркулярної економіки; 2) індикатори раціонального використання природних та інших ресурсів; 3) індикатори непродуктивних витрат ресурсів; 4) індикатори утворення і поводження з відходами; 5) інші показники;
  - для інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічних пріоритетів розвитку економіки замкнутого циклу в Україні розширити програми державних статистичних обстежень за рахунок таких показників європейської статистики – рівень використання циркулярних матеріалів, частка перероблення різних видів відходів (упаковка, біовідходи, електронні відходи тощо) у їх загальному обсязі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Глобальна і національна безпека кожної країни в сучасному світі однаковою мірою залежить від усіх складових сталого розвитку – соціальної, економічної, екологічної та інших. Реалізація принципів циркулярної економіки дає змогу забезпечити синергетичний ефект у досягненні Цілей сталого розвитку, а статистика інновацій у цій сфері – якість даних у вимірюванні прогресу щодо їх реалізації з використанням інноваційних технологій.

В Україні на національному рівні проводять моніторинг реалізації ЦСР, у тім числі тих індикаторів, які пов'язані з цілями і принципами розвитку циркулярної економіки. Серед 86 завдань і 183 індикаторів досягнення ЦСР в Україні на національному рівні 20 і 28, відповідно, прямо або опосередковано пов'язані з принципами циркулярної економіки. Проте більшість цих індикаторів не дають змогу оцінити як такі принципи реалізують завдяки інноваційним технологіям. З іншого боку, на основі вітчизняної статистики інновацій також складно формулювати науково обґрунтовані висновки про те, наскільки інноваційна активність компаній забезпечує реалізацію ЦСР, у тім числі тих завдань, які орієнтовані на розвиток циркулярної економіки.

З метою удосконалення вітчизняної статистики інновацій, з урахуванням цілей і завдань ЦСР в Україні, а також адаптації досвіду ЄС у моніторингу циркулярної економіки важливо, на нашу думку, передбачити у програмах державних статистичних обстежень поняття екологічних інновацій та індикаторів, які вимірюють їх види і вплив (вигоди) для економіки та споживачів.

Зважаючи на європейський досвід, важливою групою індикаторів моніторингу розвитку циркулярної економіки є рівень використання циркулярних матеріалів у виробництві, а також обсяги переробки відходів з урахуванням їхніх видів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є використання запропонованої у статті системи індикаторів для оцінки стану циркулярної економіки в Україні з обґрунтуванням перспективних напрямів її розвитку.

Список використаних джерел

1. First circular economy action plan. European Commission. 2021. URL: https://ec.europa.eu/environment/topics/circular-economy/first-circular-economy-action-plan_en.
2. Гринів Л. С. Концептуальні засади фізичної макроекономіки для сталого розвитку: проблеми та перспективи. *Проблеми економіки*. 2020. № 3. С. 139–147. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-3-139-147>.
3. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський. Київ : НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.
4. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади. Ч. 2 / за ред. Ю. Туниці. Львів : РВВНЛТУ України, 2011. 112 с.
5. Allwood Julian M. Squaring the Circular Economy: The Role of Recycling within a Hierarchy of Material Management Strategies. In *Handbook of Recycling*. Editor(s): Ernst Worrell, Markus A. Reuter. Elsevier: 2014. Pages 445-477. doi.org/10.1016/B978-0-12-396459-5.00030-1.
6. Гришова І. Ю., Нестерова К. С. Концепт циркулярної економіки в контексті забезпечення сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 88–94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104088>
7. Gonchar, V., Gorokhova, T., & Mamatova, L. Circular economy as a driver of sustainable development of Ukraine. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2020. 2 (6). 239-248. <https://doi.org/10.32750/2020-0222>.
8. Гурочкіна В. В., Будзинська М. С. Циркулярна економіка: українські реалії та можливості для промислових підприємств. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 5. С. 52–64. URL : <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs1/article/view/394/556>.
9. Набока Р.Ю. Концептуальні засади державного регулювання розвитку циркулярної економіки в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 136–139. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.136.
10. Сергієнко Л. В. Стан наукових досліджень з проблем циркулярної економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 12. URL: <http://www.dyu.nauka.com.ua/?op=1&z=1020>.
11. Нагара М. Б. Циркулярна економіка: генезис, структура, особливості. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 68–73. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.68.
12. Ульянова Л., Чайка Ю. (2021). Інноваційні аспекти сталого розвитку економіки України. 2021. *Економічний аналіз*, 31(1). С. 218–226. [doi:http://dx.doi.org/10.35774/econ2021.01.218](http://dx.doi.org/10.35774/econ2021.01.218).
13. Рижій П. Екологія змін: як об'єднати інновації і сталий розвиток. URL: <https://mind.ua/openmind/20226521-ekologiya-zmin-yak-obednati-innovaciyi-ta-stalij-rozvitok>.
14. Інформаційне забезпечення моніторингу ЦСР. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. European Innovation Scoreboard. European Commission. 2021. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_it
17. Cvijanović V., Hollanders H., Reid A. Exploratory Report «How to measure environmental innovation». European Commission. 2020. 70 p.
18. Circular economy monitoring progress. Eurostat. 2021. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/circular-economy/publications>

References

1. First circular economy action plan (2021). European Commission. URL: https://ec.europa.eu/environment/topics/circular-economy/first-circular-economy-action-plan_en.
2. Hryniv, L. (2020). Kontseptual'ni zasady fizychnoyi makroekonomiky dlya staloho rozvytku: problemy ta perspektyvy [Conceptual Principles of Physical Macroeconomics for Sustainable Development: Problems and Prospects]. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 3, 139–147. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-3-139-147>. [in Ukrainian].
3. Zgurovsky, M., et al. Forsajt ekonomicy Ukrainy: serednyostrocovyy (2015–2020 roky) i dovhostrocovyy (2020–2030 roky) chasovi horyzonty [Foresight of Ukraine's economy: medium-term (2015–2020) and long-term (2020-2030) time horizons] Kyiv: NTUU «KPI». [In Ukrainian].
4. Tunytsya, Y. (2011). Ecolohichna Konstytucia Zemli. Metodolohichni zasady. Ch. 2 [Environmental constitution of the Earth. Methodological principles. Part 2] Lviv: RVVNLТУ of Ukraine [in Ukrainian].
5. Allwood, J. (2014). Squaring the Circular Economy: The Role of Recycling within a Hierarchy of Material Management Strategies. In *Handbook of Recycling*. Editor(s): Ernst Worrell, Markus A. Reuter. (pp. 445-477). Elsevier. doi.org/10.1016/B978-0-12-396459-5.00030-1.
6. Gryshova, I., & Nesterova, K. (2021). Kontsept tsyrkuliarnoi ekonomiky v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku [The concept of a circular economy in the context of sustainable development]. *Ekonomika APK – Economics of Agro-Industrial Complex*, 4, 88–94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104088>. [in Ukrainian].
7. Gonchar, V., Gorokhova, T., & Mamatova, L. (2020). Circular economy as a driver of sustainable development of Ukraine. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2 (6). 239-248. <https://doi.org/10.32750/2020-0222>.
8. Gurochkina, V., & Budzinskaya, M. (2020). Tsyrukulyarna ekonomika: ukrayins'ki realiyi ta mozhlyvosti dlya promyslovykh pidpryyemstv [Circular economy: Ukrainian realities and opportunities for industrial enterprises]. *Economichnyy visnyk. Seriya: finansy, oblic, opodatcuвання – Economic Bulletin. Series: Finance, Accounting, Taxation*, 5, 52–64. <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs1/article/view/394/556> [In Ukrainian].
9. Naboka, R. (2021). Kontseptual'ni zasady derzhavnoho rehulyuvannya rozvytku tsyrkulyarnoyi ekonomiky v Ukraini. [Conceptual framework of state regulation of the development of the circular economy in Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 15, 136–139. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.136. [in Ukrainian].
10. Serhienko, L. (2016). Stan naukovykh doslidzen' z problem tsyrkulyarnoyi ekonomiky. [The state of research on the problems of the circular economy]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1020>. [in Ukrainian].
11. Nahara, M. (2021) Cyrcularna economica: henezys, structura, osoblyvosti. [Circular economy: genesis, structure, features]. *Ekonomika i derzhava – Economy and State*, 10, 68–73. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.68 [in Ukrainian].
12. Ulyanova, L., & Chaika, Y. (2021). Innovatsiyni aspekty staloho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Innovative aspects of sustainable development of Ukraine's economy]. 2021. *Economichnyy analiz – Economic analysis*, 31(1), 218-226. [doi:http://dx.doi.org/10.35774/econa2021.01.218](http://dx.doi.org/10.35774/econa2021.01.218). [in Ukrainian].

13. Ryzhiy, P. (2021). Ecology of change: how to combine innovation and sustainable development. URL: <https://mind.ua/openmind/20226521-ekologiya-zmin-yak-obednati-innovaciyi-ta-stalij-rozvitok>. [in Ukrainian].
14. Information support for monitoring the Sustainable Development Goals. State Statistics Service of Ukraine. 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. State Statistics Service of Ukraine (2021). Official site. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. European Innovation Scoreboard. European Commission. 2021. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_it
17. Cvijanović, V., Hollanders, H., Reid, A. (2020). How to measure environmental innovation. European Innovation Scoreboard. Exploratory Report European Commission. 70 p.
18. Eurostat. (2021). Circular economy monitoring progress. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/circular-economy/publications>.

STATISTICS OF INNOVATION IN INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF CIRCULAR ECONOMY DEVELOPMENT

Olha Hrynkevych¹, Petro Ostroverkh², Svitlana Kvak³,
Vasyl Hrynkevych⁴

^{1, 2, 3}*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-8646-8119

e-mail: petro.ostroverh@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-1909-8338

e-mail: svitlha.kvak@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5104-0617

⁴*Lviv Institute of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»,
29 Mazepa Str., Lviv, 79059*

e-mail: wgrynkevych@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6247-2850

Abstract. The article aims to substantiate the areas for improvement in the innovation statistics in Ukraine for information and analytical support of circular economy development. The lack of a measurement framework for the study of this model of economic development in Ukraine, as well as the understanding of the circular economy as a basis for the SDG implementation determine the relevance of the subject study.

The authors focus on the following research questions: 1. To what extent are the indicators of SDG implementation in Ukraine related to the principles of the circular economy? 2. To what extent do Ukrainian innovation statistics assess the contribution of innovation activity to the development of a circular economy? 3. What statistical tools does the European Union use to measure the circular economy development and the impact of innovation on development progress? 4. What should be the system of indicators for the circular economy development in Ukraine and the contribution of innovation to this process?

This study used systemic and comparative analysis to substantiate a set of indicators used to monitor the implementation of principles of a circular economy and the introduction of environmental innovations in Ukraine.

According to our study of 183 indicators of implementing SDG in Ukraine, 28 of them are related to the principles of the circular economy, and most focus on such goals as «Responsible Production and Consumption», Affordable and Clean Energy, Decent Work and Economic growth. The selected indicators can be used as a database for monitoring the circular economy in Ukraine. However, the “blind spot” is

the lack of indicators that measure progress of implementing the principle of reuse of resources, including secondary raw materials. In addition, there are no indicators in Ukrainian innovation statistics that measure the impact of innovation on the implementation of the principles of the closed-loop economy.

A study of the EU's experience shows that European statistics use three main tools to measure the circular economy development and innovation activity in this area: 1) Circular economy monitoring progress 2) European Innovation Scoreboard and *Innovation Index* 3) The Eco-Innovation Scoreboard and *Eco-Innovation Index*.

Taking into account the European intent to integrate with Ukraine and the current state of Ukrainian statistical practice, the authors identify the following areas for its improvement: 1) the introduction of monitoring of the circular economy based on the selected indicators of the SDG and 2) expand the list of selected monitoring indicators by including indicators such as the use of circular materials and the level of recycling of various types of waste.

The practical significance of the study lies in the development of a measurement framework that can be used as information and analytical support in governing the circular economy development in Ukraine.

Keywords: Sustainable Development Goals, circular economy principles, innovation statistics, environmental innovation, Innovation Index, Eco-Innovation Index, monitoring, Ukraine, European Union.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 311.2
JEL C8

ПРО ПІДГОТОВКУ ДАНИХ ДО АНАЛІЗУ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Оксана Марець, Ольга Сисан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: oksana.marets@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-4044-7443
e-mail: olha.sysan@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-8097-3149*

Анотація. Соціально-економічні дослідження охоплюють питання рівня та якості життя, економічної активності, доступності та якості соціальних послуг, освіти тощо. Крім населення, об'єктом соціально-економічних досліджень є діяльність підприємств, регіональний і муніципальний розвиток, суспільна діяльність державних та громадських організацій тощо.

Для проведення будь-якого дослідження потрібні певні джерела інформації – дані. Від правильно сформованої бази даних залежить не тільки легкість подальшої роботи, а й зміст кінцевих результатів. Під час аналізу даних відбуваються такі процеси: отримання даних, опрацювання, аналіз та інтерпретація результатів. Саме на опрацювання вхідних даних аналітик витрачає найбільше часу, адже це один із найважливіших і найбільш трудомістких процесів.

Отже, було поставлене питання, чи впливає попереднє опрацювання даних на поліпшення змісту та надійності статистичних звітів на підставі цих даних. Таке дослідження провели, щоб визначити етапи перетворення мікроданих вибіркового обстеження домогосподарств та узагальнити статистичні методи підготовки «сирих» даних у технічно коректні дані, які придатні до аналізу. Для цього застосовано різні способи очищення та опрацювання даних, зокрема методи виявлення та усунення нетипових значень, коректного імпорту даних, сортування рядків, модифікації типів даних та їхніх якісних складових. У статті описано технічні та предметні аспекти очищення даних. Для безпосереднього опрацювання даних використано мову програмування R, що є одним з найкращих інструментів для статистичних обчислень, аналізу та зображення даних у графічному вигляді. Технічні аспекти охоплюють зчитування даних, перетворення типів даних, зіставлення рядків і різні маніпуляції. Аспекти, які пов'язані з предметом, охоплюють такі теми: перевірка даних, локалізація помилок та імпуція значень.

За результатами дослідження сформульовано висновки, що такі дії, як видалення непотрібних значень, їх фільтрування, групування чи заміна некоректних даних, суттєво впливають на результати статистичного аналізу, адже опрацювання даних безпосередньо спрямоване на поліпшення змісту та надійності статистичних звітів на підставі цих даних.

Ключові слова: перетворення даних, очищення даних, статистичний аналіз, опрацювання даних, методи підготовки даних.

Постановка проблеми. В Україні, як і в будь-якій іншій країні світу, оцінюють ефективність й результативність соціальної та економічної політики, програм соціально-економічного розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях. За допомогою аналізу даних фахівці оцінюють вплив реалізованих і запланованих заходів політики на якість життя населення.

Проте з кожним роком ми накопичуємо все більше і більше інформації, тому зростає потреба у вмінні її правильно використовувати й інтерпретувати. Йдеться не лише про коректний аналіз даних, а й про їх якісну попередню підготовку перед дослідженням. Це стало визначальним у формулюванні мети цього дослідження. Мета дослідження – визначити етапи перетворення мікроданих вибіркового обстеження домогосподарств, узагальнення статистичних методів підготовки «сирих» даних у технічно коректні дані, які придатні до аналізу, задля поліпшення змісту та надійності статистичних звітів на підставі цих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цієї теми важко переоцінити, бо дані – це так звана сировина для бізнесу та будь-якої сфери. Без аналізу даних компанії не знатимуть чи в тому напрямі вони рухаються, що потрібно поліпшити чи змінити, як впливають ті чи інші чинники на розвиток бізнесу тощо. Тому не дивно, що на інтернет ресурсі Scopus – база даних, що містить понад 50 млн реферативних записів – за ключовими словами «data manipulation» знайдено 4 147 статей, а за результатами пошуку по «data cleaning» – понад 3 852.

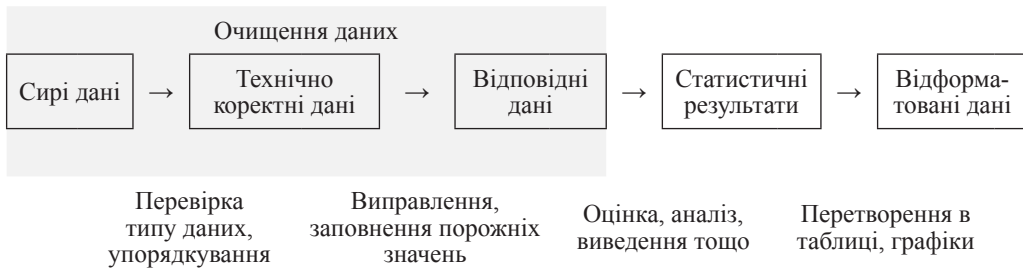
Дані, зібрані з різних ресурсів, дослідники називають «безладними» (messy) [7]. Їх використання за принципом «сміття на вході – сміття на виході» дає спотворені результати. Обсяг даних, які збирають організації, збільшується з кожним роком, тому треба постійно вдосконалювати методи опрацювання даних [6]. Науковці не тільки пояснюють важливість правильного опрацювання даних за допомогою R, а й наводять приклади реального застосування очищення та аналізу великих баз даних з метою генерування нової інформації, зокрема для різних сфер: медичної, аграрної, хімічної, економічної, соціальної тощо [5]. Також автори наголошують на важливості виправлення нетипових значень (так званих викидів), які відіграють вирішальну роль в аналізі та моделюванні часових рядів. Вони порівнюють ефективність різних методів виявлення викидів та створювали свої метрики їхньої оцінки [3]. Проте варто зазначити, що методи та етапи опрацювання даних можуть бути різними, оскільки вони залежать від досліджуваного об'єкта. Тому перед попереднім опрацюванням даних доцільно вивчати їхній зміст, значення, одиниці виміру, взаємозв'язки тощо [7].

Постановка завдання. Відповідно до досліджень попередників і власних спостережень можна дійти висновку, що процес перетворення вхідних (так званих сирих) даних у технічно коректні дані, які можна проаналізувати, є необхідним під час аналізу соціально-економічних даних. Часто початкові дані, з якими працює людина, мають неправильний формат, відсутні значення, потрібні для аналізу, неправильно написані заголовки або містять помилки. Тому аналітик даних витрачає більшу частину свого часу на підготовку даних перед виконанням будь-якої статистичної операції. Мета статті – описати вищезазначені етапи підготовки даних до аналізу, показати, як

їх виконати у середовищі R та застосувати на реальних даних вибіркового обстеження домогосподарств [1].

Опрацювання даних спрямоване на поліпшення змісту та надійності статистичних звітів на підставі цих даних. Такі дії, як видалення непотрібних значень, їх фільтрування, групування чи заміна некоректних даних, суттєво впливають на результати статистичного аналізу. Кожного року можливості R значно розширюються додатковими бібліотеками, тому таке середовище чудово підходить для різних маніпуляцій з базами даних. Наприклад, пакети `dplyr` [8] та `tidyr` [11] за авторством відомого науковця-програміста Хедлі Вікхема сьогодні є одними з найпопулярніших пакетів мови R. Обидва пакети призначені для оперування даними: фільтрація, вибірка, сортування, перебудова таблиць. Вони мають доволі простий і зрозумілий синтаксис та характеризуються значною швидкістю.

На рис. 1 показано огляд типових аналітичних даних. Кожен прямокутник подає дані в певному стані, а кожна стрілка представляє діяльність, яку треба виконати, щоб перейти до наступного етапу.

Рис. 1. Етапи роботи з даними для статистичного аналізу

Джерело: побудовано автором за [4].

Перший етап – сирі дані (raw data) – це дані у початковому вигляді, в якому надходять. Сирі дані можуть не мати заголовків, містити неправильні типи даних (наприклад, числа, які класифікуються як текст), невідомі чи незрозумілі кодування символів тощо. Тобто, читати такі файли у R безпосередньо або важко, або неможливо без попереднього опрацювання. Перетворення сирих даних у технічно коректні дані складається з [7]:

- 1) правильного завантаження («зчитування») текстових даних у R `data.frame`;
- 2) перетворення типів даних;
- 3) перетворення, пов'язані з якісними даними.

Після попереднього опрацювання дані можна вважати технічно правильними або коректними. Тобто, в такому стані дані можна без зайвих проблем прочитати в R-`data.frame` (таблицю з даними) з правильними назвами, форматом і заголовками. Однак це ще не означає, що дані вже можна аналізувати. Наприклад, значення вікової змінної може бути від'ємним або дані можуть бути просто відсутні. Такі невідповідності, очевидно,

залежать від предмета, до якого належать дані. Потрібно усунути ці недоліки для того, щоб майбутній статистичний висновок був коректним.

Відповідні дані – це етап, коли дані готові до аналізу і створення статистичних висновків. Саме їх використовують як вихідну точку в статистичних дослідженнях чи аналітичних роботах. Процес отримання відповідних даних передбачає такі три кроки.

1. Виявлення невідповідностей. Тут аналітик визначає, які обмеження порушені. Наприклад, географічні координати об'єктів у певному географічному регіоні помилково вказують на об'єкти з інших регіонів.
2. Вибір поля або полів, що спричиняють невідповідність. Цей процес може бути більш громіздким, особливо коли передбачається виявлення взаємозв'язків між змінними. Наприклад, сімейний стан дитини не може бути «одружений». У разі порушення не одразу зрозуміло, де саме помилка: у змінній вік, сімейний статус чи обидвох.
3. виправлення полів, які визнані помилковими.

За допомогою спеціальних пакетів R можна легко і швидко виконати всі вищезгадані кроки. Статистичне середовище R містить хороший інструментарій для роботи з даними, бо всі дії з очищення можуть бути не тільки написані і збережені в кодї, а й відтворені або редаговані з іншим масивом даних.

Після всіх маніпуляцій отримані дані можна зберігати для повторного використання і, нарешті, результати можна відформатувати (перетворені у таблиці, графіки) для статистичних звітів, публікацій, аналітичних досліджень тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Робота з перетворенням даних розпочинається з їх завантаження та дослідження. Для того, щоб розпочати працювати у середовищі R, треба завантажити відповідні пакети. Працюватимемо з бібліотекою `dplyr` [8] та `readr` [9].

Потрібно дізнатись скільки рядків, стовпців містить наш набір даних, формат даних, а якщо дані кількісні (наприклад, річний заробіток домогосподарства) – глянути мінімальне, максимальне, NA значення, медіану, середнє значення, перший і третій квартилі.

Отож за допомогою функції `read_delim` завантажуюємо дані [1] і присвоюємо їм назву:

```
microdata20<- read_delim(«Households_microdani_anonimni_2020.txt»)
```

Далі, щоб мати уявлення про вигляд наших даних, їх треба дослідити. Зробимо це за допомогою функцій `summary()` і `str()`. Результат функції `summary()` зображений на рис. 2. У консолі отримуємо таку інформацію:

```
Rows: 7849 Columns: 123
```

Це означає, що кожне з 7849 домогосподарств описали за 123 характеристиками (рік обстеження, тип населеного пункту, загальний дохід, сукупні витрати, наявність гарячого водопостачання тощо).

```
> summary(microdata20)
 rik_fa_1      kvart_kd      code_fam      w_q      tp_ns_p      cod_obl      hsize
Min. :2020   Min. :4     Min. :100001   Min. : 100   Min. :0.000   Min. : 0.00   Min. :0.000
1st Qu.:2020 1st Qu.:4     1st Qu.:102241 1st Qu.: 497 1st Qu.:1.000 1st Qu.:23.00 1st Qu.:1.000
Median :2020 Median :4     Median :104444 Median : 1109 Median :2.000 Median :48.00 Median :2.000
Mean :2020   Mean :4     Mean :104442   Mean : 1884   Mean :2.092   Mean :44.57   Mean :2.013
3rd Qu.:2020 3rd Qu.:4     3rd Qu.:106656 3rd Qu.: 2251 3rd Qu.:3.000 3rd Qu.:63.00 3rd Qu.:3.000
Max. :2020   Max. :4     Max. :108976   Max. :12030   Max. :3.000   Max. :80.00   Max. :5.000

 type_dom      gnd      cashinc      totalinc      totalres      cashexp
Min. :1.000   Min. :1.000   Length:7849   Length:7849   Length:7849   Length:7849
1st Qu.:1.000 1st Qu.:2.000   Class :character   Class :character   Class :character   Class :character
Median :2.000 Median :3.000   Mode :character   Mode :character   Mode :character   Mode :character
Mean :1.747   Mean :3.611
3rd Qu.:2.000 3rd Qu.:5.000
Max. :2.000   Max. :6.000

 totalexp      d_tin      d_tex      h0111      h0112      h0113
Length:7849   Min. :0.0000   Min. :0.0000   Length:7849   Length:7849   Length:7849
Class :character 1st Qu.:0.0000 1st Qu.:0.0000   Class :character   Class :character   Class :character
Mode :character  Median :0.0000 Median :0.0000   Mode :character   Mode :character   Mode :character
Mean :0.2775   Mean :0.2221
3rd Qu.:1.0000 3rd Qu.:0.0000
Max. :1.0000   Max. :1.0000
```

Рис. 2. Стовпці набору даних «Households_microdani_anonimni_2020» та їхні характеристики
Джерело: власні розрахунки.

Перегляд результатів дає змогу зробити такі висновки щодо даних.

Всі дані мають або якісний, або числовий тип. Хоча у нас є стовпці (наприклад, Q_mswav – наявність у домогосподарстві мікрохвильовки), які містять тільки 1 або 0, тобто так або ні. Для подальшої зручності треба змінити тип таких стовпців на «фактор». Це означає, що ці дані будуть записані у таблиці з варіантами та їх частотою. Також стовпці, що містять дані про доходи, мають якісний тип даних. В подальшому ми не зможемо проаналізувати середній дохід домогосподарств, найбільший, найменший прибуток тощо. Тому тип цих змінних потрібно змінити на числовий.

Спробуємо знову імпортувати дані, але цього разу самі призначимо відповідні типи даних для стовпців.

Це можна зробити за допомогою коду:

```
microdata20<- read_delim(«Households_microdani_anonimni_2020.txt»,
 col_types = cols(rik_fa_1 = col_character(), kvart_kd = col_factor(),
 code_fam = col_character(), w_q = col_factor(), tp_ns_p = col_factor(),
 cod_obl = col_character(), hsize = col_factor(), type_dom = col_factor(),
 gnd = col_factor(), cashinc = col_number(), totalinc = col_number(),
 totalres = col_number(), cashexp = col_number(), totalexp = col_number(),
 d_tin = col_factor(), d_tex = col_factor(), h0111 = col_character(), h0112
 = col_character(), h0113 = col_character(), h0114 = col_character()))
```

Структура даних показана на рис. 3.

```
> summary(microdata20)
 rik_fa_1      kvart_kd      code_fam      w_q      tp_ns_p      cod_obl      hsize      type_dom      gnd
Length:7849   4:7849   Length:7849   100      : 296   1:2458   Length:7849   1:2861   2:5864   3:2522
Class :character      Class :character      12000      : 71   2:2155   Class :character      2:2612   1:1985   6:1223
Mode :character      Mode :character      488      : 52   3:3218   Mode :character      4: 686      2:1932
                  439      : 30   0: 18      0: 268      1: 272
                  3944     : 30      3:1071     5:1701
                  776      : 29      5: 351      4: 199
                  (Other):7341
 cashinc      totalinc      totalres      cashexp      totalexp      d_tin      d_tex      h0111
Min. : 1.0   Min. : 1.0   Min. : 1.0   Min. : 3.00   Min. : 3.0   0:5671   0:6106   Length:7849
1st Qu.: 56.0 1st Qu.: 61.0 1st Qu.: 61.0 1st Qu.: 48.00 1st Qu.: 54.0 1:2178   1:1743   Class :character
Median : 91.0 Median : 99.0 Median :100.0 Median : 74.00 Median : 82.0 Mode :character
Mean :109.9 Mean :117.4 Mean :119.1 Mean : 87.94 Mean : 95.9
3rd Qu.:144.0 3rd Qu.:153.0 3rd Qu.:154.0 3rd Qu.:112.00 3rd Qu.:122.0
Max. : 845.0 Max. : 845.0 Max. : 809.0 Max. : 803.00 Max. : 885.0
```

Рис. 3. Стовпці набору даних «Households_microdani_anonimni_2020» та їхні характеристики після зміни типу даних
Джерело: власні розрахунки.

Отже, тепер тип даних коректний. Проте на цьому етапі ще потребують виправлення заголовки стовпців. На рис. 4 можна побачити, що не всі назви стовпців записані з малої літери. Тому для зручності варто перетворити їх у однаковий регістр. За допомогою коду ми змінюємо регістр «to lower» – тобто на нижній:

```
names(microdata20) <- tolower(names(microdata20))
```

gasbal	elektrpl	bath	hteleph	landplot	poultry	q_refr	q_froz	q_wash	q_vacum	q_tv_cl	q_compu	q_mcwav
2	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1

gasbal	elektrpl	bath	hteleph	landplot	poultry	q_refr	q_froz	q_wash	q_vacum	q_tv_cl	q_compu	q_mcwav
2	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1

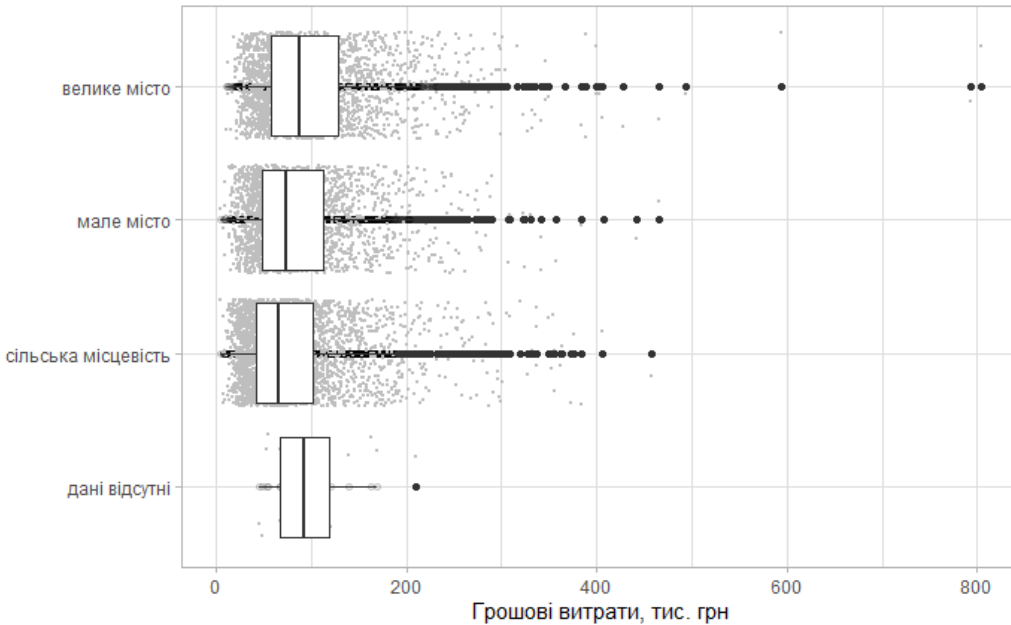
Рис. 4. Стовпці набору даних «Households_microdani_anonimni_2020» до та після зміни регістру заголовків
Джерело: власні розрахунки.

Отже, дані уже придатні до роботи, проте можуть містити нетипові значення, що призведуть до викривлення майбутнього результату. Тому переходимо до наступного етапу: виявлення і видалення нетипових значень. Найшвидший спосіб перевірити дані на наявність нетипових значень – побудувати графік. Завантажуємо ggplot2 [10] – пакет для створення графіків і візуалізації даних. Код матиме такий вигляд:

```
library(ggplot2)
ggplot(data, aes(tp_ns_p, cashexp_th)) +
  geom_point(alpha = 0.1) +
  geom_jitter(color = "gray", size = 0.5) +
  geom_boxplot() +
  coord_flip() +
  xlab(«»)+
```

```
ylab("Грошові витрати, тис. грн") +  
theme_light()
```

Діаграма зображена на рис. 5.

**Рис. 5. Розподіл грошових витрат домогосподарств у 2000 році
залежно від типу населеного пункту**

Джерело: власні розрахунки.

Ми використали останні відредаговані дані і за допомогою `geom_boxplot` створили боксплот на підставі даних зі стовпців `tr_ns_p` та `cashexp` (рис. 5).

Також додали `geom_jitter()` – це зручний спосіб виділити кожну точку. Цей крок полегшує візуалізацію точок, які можуть накладатись одна на одну.

З боксплотів можна зробити висновок, що стовпець `cashexp` з даними грошових витрат домогосподарств містить доволі багато екстремальних значень, особливо за категорією 1 – домогосподарства у великих містах. Дослідимо найбільші значення та з’ясуємо, чи не є вони помилковими.

```
microdata20$cashexp <- sort(microdata20$cashexp, decreasing = T)  
head(microdata20$cashexp, 4)
```

У консолі отримуємо таку інформацію:

```
[1] 803 792 593 494
```

Тобто, найбільші значення грошових витрат 4 домогосподарств за рік коливаються в межах 494-803 тис. грн.

	rik_fa_1	kvart_kd	code_fam	w_q	tp_ns_p	cod_obl	hsize	type_dom	gnd	cashinc	totalinc	totalres	cashexp	t
7845	2020	4	108578	4616	1	80	2	2	1	582	582	590	465	
7846	2020	4	106139	6219	1	61	0	1	2	199	210	420	494	
7847	2020	4	102025	3145	1	23	2	2	2	499	499	690	593	
7848	2020	4	108708	2885	1	80	4	1	5	1	1	1	792	
7849	2020	4	108517	5155	1	80	4	1	5	1	1	1	803	

Рис. 6. Столпці набору даних «Households_microdani_anonimni_2020» після сортування
Джерело: власні розрахунки.

З рис. 6 видно, що у домогосподарства №7849 грошові витрати становлять 803 тис. грн. на рік при доході у 1 тис. грн. Це насторожує на сумніви щодо правильності даних. Проте варто спершу перевірити, чи R добре перетворив тип даних на числовий, оскільки часто пропуск або «.» розпізнаються програмою як «,», тобто як знак, що відділяє десяткові значення.

Завантажимо знову масив даних, але замість `cashinc = col_number()` зазначимо `cashinc = col_character()`.

Справді, під значенням «1» R мав на увазі цілий мільйон (рис. 7). Це трапилось через пропуски в числах: програма зберегла значення як числові, натомість пропуск розпізнала як десятковий знак.

	rik_fa_1	kvart_kd	code_fam	w_q	tp_ns_p	cod_obl	hsize	type_dom	gnd	cashinc	totalinc	totalres	cashexp	t
7845	2020	4	108578	4616	1	80	2	2	1	582 591,10	582	590	465	
7846	2020	4	106139	6219	1	61	0	1	2	199 157,10	210	420	494	
7847	2020	4	102025	3145	1	23	2	2	2	499 838,21	499	690	593	
7848	2020	4	108708	2885	1	80	4	1	5	1 046 982,10	1	1	792	
7849	2020	4	108517	5155	1	80	4	1	5	1 028 527,10	1	1	803	

Рис. 7. Столпці набору даних «Households_microdani_anonimni_2020»
Джерело: власні розрахунки.

Отже, тепер цілком реально уявити ситуацію, що при грошовому доході у розмірі понад 1 млн грн. домогосподарство витрачає 803 тис. грн. на рік. Тому можна зробити висновки, що дані не є помилковими.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, перетворення даних – це необхідний процес перед їх безпосереднім аналізом. Завдяки попередньому опрацюванню аналітик може не тільки виявити певні невідповідності, а й усунути їх. Це значно полегшує майбутню роботу, поліпшує зміст і надійність статистичних звітів на підставі цих даних. Якщо нехтувати такими діями, як перетворення типів даних, усунення невідповідностей, аналіз нетипових значень тощо, то можна отримати неправильні або викривлені висновки щодо того чи іншого соціально-економічного явища. Доцільно також зазначити, що середовище R задовольняє всі вимоги користувача-

статистика: зрозумілий інтерфейс, легкість роботи та широкий спектр можливостей для опрацювання даних завдяки різноманітності пакетів і бібліотек. Оскільки методи та етапи опрацювання даних залежать від досліджуваного об'єкта, то вони можуть бути різними. Тому перед попереднім опрацюванням даних доцільно вивчати їхній зміст, значення, одиниці виміру, взаємозв'язки тощо.

Перспективи подальших досліджень передбачають детальніше вивчення нетипових значень, а саме аномалій даних, їхнього впливу на статистичні висновки, методи виявлення, інтерпретації та усунення.

Список використаних джерел

1. Анонімні мікродані за основними показниками щодо доходів, витрат та умов життя домогосподарств за 2020 рік [Anonymous microdata on key indicators of household income, expenditure and living conditions for 2020]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Гринькевич О., Островерх П., Гринькевич В. Джерела даних в аналітиці бізнес-середовища та їх трансформація у цифровій економіці. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2021. Випуск 60. С. 77–85.
3. Jain N., Suman S., Prusty R., Performance Comparison of Two Statistical Parametric Methods for Outlier Detection and Correction. *IFAC-PapersOnLine*. Volume 54. Issue 16. 2021. Pages 168–174. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2021.10.089>
4. Jonge E. de, Loo M. van der An introduction to data cleaning with R. Statistics Netherlands. 2013. 53 P. URL: https://cran.r-project.org/doc/contrib/de_Jonge+van_der_Loo-Introduction_to_data_cleaning_with_R.pdf (дата звернення 10.04.2021).
5. Lee J.-S., Jun S.-P., Privacy-preserving data mining for open government data from heterogeneous sources. *Government Information Quarterly*. Volume 38, Issue 1, January 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2020.101544>.
6. Ridzuan F., Zainon W., A Review on Data Cleansing Methods for Big Data. *Procedia Computer Science*. Volume 161, 2019, Pages 731–738. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.11.177>.
7. Wickham H, Grolemund G. R for Data Science. URL: <https://r4ds.had.co.nz/>
8. Wickham H., Francois R, Henry L., Muller K. dplyr: A Grammar of Data Manipulation. R package version 1.0.0. URL: <https://CRAN.R-project.org/package=dplyr>.
9. Wickham H., Hester J., Francois R. readr: Read Rectangular Text Data. R package version 1.3.1. URL: <https://CRAN.R-project.org/package=readr>.
10. Wickham H. ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis. Springer-Verlag New York, 2016.
11. Hadley Wickham, Maximilian Girlich (2022). tidyr: Tidy Messy Data. R package version 1.2.0. <https://cran.r-project.org/web/packages/tidyr/index.html>

References

1. Anonimni mikrodani za osnovnymy pokaznykamy shchodo dokhodiv, vytrat ta umov zhyttia domohospodarstv za 2020 rik, URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Hrynkevych O., Ostroverkh, P., Hrynkevych V. (2021) Dzherela danykh v analityci biznes-seredovyshha ta jikh transformaciya u cyfrovij ekonomici [Data sources in business environment analytics and their transformation in the digital economy]. *Visnyk Lvivskogo*

- universytetu. Seriya ekonomichna [Visnyk of the Lviv university. Series economics], Vypusk 60, 77-85. [in Ukrainian].
3. Jain, N., Suman, S., & Prusty, B. R. (2021). Performance Comparison of Two Statistical Parametric Methods for Outlier Detection and Correction. *IFAC-PapersOnLine*, 54(16), 168–174. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2021.10.089>
  4. Jonge E., Loo M. (2013) An introduction to data cleaning with R. Retrieved from https://cran.r-project.org/doc/contrib/de_Jonge+van_der_Loo-Introduction_to_data_cleaning_with_R.pdf
  5. Lee, J.-S., & Jun, S.-P. (2021). Privacy-preserving data mining for open government data from heterogeneous sources. *Government Information Quarterly*, 38(1), 101544. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2020.101544>
  6. Ridzuan, F., & Wan Zainon, W. M. N. (2019). A Review on Data Cleansing Methods for Big Data. *Procedia Computer Science*, 161, 731–738. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.11.177>
  7. Wickham H, Golemund G. (2017) R for Data Science. Retrieved from <https://r4ds.had.co.nz/>
  8. Wickham H., Francois R, Henry L., Muller K. (2020). dplyr: A Grammar of Data Manipulation. R package version 1.0.0. <https://CRAN.R-project.org/package=dplyr>
  9. Hadley Wickham, Jim Hester and Romain Francois (2018). readr: Read Rectangular Text Data. R package version 1.3.1. <https://CRAN.R-project.org/package=readr>
  10. Wickham H. (2016). *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. Springer-Verlag New York.
  11. Hadley Wickham, Maximilian Girlich (2022). tidy: Tidy Messy Data. R package version 1.2.0. <https://cran.r-project.org/web/packages/tidyr/index.html>

ON DATA PREPARATION FOR ANALYSIS IN SOCIO-ECONOMIC RESEARCH

Oksana Marets, Olha Sysan

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: oksana.marets@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-4044-7443

e-mail: olha.sysan@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-8097-3149

Abstract. Socio-economic research covers the issues of the level and quality of life, economic activity, accessibility and quality of social services, education, etc. In addition to population, activities of enterprises, regional and municipal development, social activities of state and public organizations, etc. constitute the object of socio-economic research.

In order to conduct any research scientists need certain sources of information – data. Therefore, both the ease of work and the final results depend on the database adequacy. The following processes take place during data analysis: data acquisition, processing, analysis and interpretation of the results. But it is processing of the input data that the analyst spends most of the time on, since it is one of the most important processes.

Thus, the aim of the article is to determine the stages of transforming microdata of household surveys and generalization of statistical methods of “raw” data transformation into technically correct data suitable for analysis for the sake of improving the content and reliability of statistical reports based on this data. To do this, various methods of data cleansing and processing, elimination of atypical values, filling in of

missing values are used. The article describes both technical and subject matter aspects of data cleansing. Technical aspects include data reading, data type conversion, string matching, and various manipulations. Subject-related aspects include data validation, error localization, and value imputation.

The research concludes that actions such as removing unnecessary values, their filtering, grouping or incorrect data replacing significantly affect the results of statistical analysis, as data processing is aimed at improving the content and reliability of statistical reports based on this data.

Keywords: data manipulation, data cleansing, statistical analysis, data processing, data preparation methods.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 658.628
JEL C61; M31

ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНАЛІЗУ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ТОВАРНОГО АСОРТИМЕНТУ В БІЗНЕСІ

Олег Сорочак, Андрій Кудієнко

*Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12
e-mail: oleh.z.sorochak@lpnu.ua; andrii.kudiienko.me.2016@lpnu.ua*

Анотація. *Посилення конкуренції між виробниками та зміна уподобань споживачів потребують проведення перманентного аналізу товарного портфеля бізнес-структур і його оптимізації. З цією метою економісти напрацювали значну кількість інструментів і методів, проте сьогодні не існує єдиного підходу щодо формування та управління товарним асортиментом, тому кожне підприємство формує асортимент середовища. Пропонуємо алгоритм управління товарним асортиментом бізнес-структур з використанням інструментів його аналізу з подальшою оптимізацією товарної структури виробництва, цільовим параметром якої є маржинальний прибуток. Основні методи дослідження – ABC- та XYZ-аналіз, матриця Бостонської консалтингової групи, а для оптимізації побудовано економіко-математичну модель на базі класичної задачі лінійного програмування. Застосування розглянутих інструментів продемонстровано на даних про діяльність ПрАТ «Шполянський завод протovarів», що сприятиме ширшому застосуванню їх у практичній роботі маркетологів і менеджерів.*

Поєднання цих інструментів підвищить ефективність управлінських рішень у формуванні й оптимізації товарного асортименту фірми.

Ключові слова: *товарний асортимент, оптимізація, портфельний аналіз, ABC-XYZ аналіз, лінійне програмування.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки та посилення конкурентної боротьби між виробниками товарів і послуг, а також постійного скорочення тривалості життєвого циклу продуктів у зв'язку зі змінами уподобань і вимог споживачів, перманентний портфельний аналіз та оптимізація товарного асортименту бізнес-структур все частіше стають вирішальним чинником ефективності ведення їх операційної діяльності. Сьогодні не існує єдиного підходу щодо формування та управління товарним асортиментом, тому кожне підприємство формує асортимент відповідно до специфіки своєї діяльності та особливостей зовнішнього ринкового середовища. У зв'язку з цим актуальним напрямом прикладних досліджень є пошук і застосування дієвих та

інформативних інструментів проведення аналізу товарного асортименту підприємств і подальшої його оптимізації для підвищення рентабельності реалізації їхніх продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку методології та інструментарію аналізу й оптимізації товарного асортименту бізнес-структур присвячені публікації таких авторів: Гарафонова О.І., Бутенко О.П., Горбатенко О.А., Злупко Л.А., Кубишина Н.С., Мороз Л.А., Чухрай Н.І., Tolonen A. та ін. Зокрема, у статті Гарафонові О.І. [2] розглянуто основні підходи до формування товарного асортименту підприємств і розроблено алгоритм його формування та управління ним. Цей алгоритм передбачає проведення внутрішнього та зовнішнього аналізу товарного асортименту і за їхніми результатами внесення змін до асортиментної стратегії. Але автори не розглянули інструментарій реалізації цього алгоритму. Горбатенко О.А. [4] пропонує механізм формування перспективного товарного асортименту підприємства, що базується на відносних показниках, одним з яких є відношення прибутку від реалізації продукції до трудомісткості її виготовлення, другим – частка, яку займає окремих вид продукції в загальній трудомісткості, а третім частка окремого виду продукції у товарній продукції підприємства. Добуток цих трьох показників формує рейтингову оцінку кожного виду продукції. Але такий підхід до формування товарного асортименту зосереджує увагу на внутрішніх чинниках підприємства і не враховує зовнішні ринкові чинники, зокрема такі, як ринкова частка підприємства і темпи зростання ринку певного виду товару. У праці Злупко Л.А. [5] наведені переваги застосування матриці Бостонської консалтингової групи (БКГ) як інструмента аналізу товарного асортименту підприємства, проте не продемонстровано її практичне застосування на прикладі конкретної бізнес-одиниці. У [7] Кубишина Н.С. ґрунтовно розглядає вимоги до товарного асортименту, які висуваються споживачами та економічними інтересами самого підприємства. Крім того, вона подає інструментарій для проведення внутрішнього та зовнішнього аналізів і на його підставі алгоритм процесу розроблення асортиментного набору товарів, але не демонструє практичні аспекти застосування розглянутих методів. Частково практичні аспекти застосування інструментарію для аналізу товарного асортименту розглянуті у [3]. Зокрема, Бутенко О.П. подає опис і приклади практичного застосування АВС-та ХУЗ-аналізів, методики БКГ, а також зроблена спроба суміщення результатів цих методів для розробки пропозицій із формування товарної політики підприємства. Проте вона не розглянула методи оптимізації товарного асортименту бізнес-структур. Тому актуальним залишається завдання розгляду таких оптимізаційних методів і практичних аспектів їх суміщення з методами внутрішнього та зовнішнього аналізів товарного асортименту.

Мета статті – провести дослідження щодо існуючого інструментарію аналізу й оптимізації товарного асортименту у бізнесі, і зокрема практичних аспектів його застосування. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання: 1) розглянути інструменти внутрішнього та зовнішнього аналізу товарного асортименту бізнес-структур; 2) сформулювати оптимізаційну задачу на базі лінійного програмування для потреб управління товарним асортиментом; 3) описати практичні аспекти застосування цих інструментів на прикладі конкретної бізнес-одиниці.

Виклад основного матеріалу. Різнобічний аналіз сукупності товарів, що пропонують підприємству на ринку, є сутністю аналізу товарного асортименту. Цей аналіз дає змогу оцінити позицію бізнес-структури або його продуктової пропозиції на ринку, і є обов'язковим у формуванні стратегічної асортиментної політики підприємства.

В аналізі асортименту товарів підприємства з'ясовують особливості його масштабу (широкий, вузький, глибокий, неглибокий), чи здатний він забезпечити очікуваний прибуток, чи відповідає він місії та цілям підприємства, як він балансує з етапами життєвого циклу товарів тощо. За результатами проведення такого аналізу важливо отримати чіткі відповіді щодо рівня продажу окремих товарів у загальному обсязі продажів бізнес-структури; величини прибутку, що отримується від реалізації окремих товарів; характеру асортименту з огляду на етапи життєвого циклу товарів; внутрішніх і зовнішніх функцій, які забезпечують конкретні товари.

Увесь процес розробки стратегічного товарного асортименту бізнес-структури можна поділити на три основні частини [7]. Перша – це внутрішній аналіз асортименту, який охоплює різні види дослідження наявних товарів чи послуг. Друга – зовнішній ринковий аналіз асортименту, що полягає у визначенні попиту на ці товари та послуги, виявленні ринкових трендів і дослідженні асортименту бізнес-конкурентів чи товарів-аналогів. Третя розпочинається після того, як зіставлено результати попередніх аналізів. Це визначення оптимальних стратегічних рішень з приводу асортименту бізнес-структури в цілому та конкретних товарів чи послуг зокрема.

Для аналізу асортименту можна використовувати різні методи. Залежно від того, що прийнято основним критерієм під час аналізу, можна використовувати методи оцінювання споживчих переваг, методи визначення можливостей роботи з товаром за певним параметром або значенням рейтингу, методи аналізу портфеля товарів, що дають змогу визначити основні напрями розвитку окремих товарних груп, показати пріоритетні позиції асортименту, оцінити шляхи оптимізації його структури. Однак для проведення внутрішнього аналізу найбільш прийнятними з погляду зручності, точності та достовірності результатів є методи: ABC- та XYZ-аналізу [1, 8].

Метод ABC-аналізу універсальний і найбільш розповсюджений метод структурного аналізу товарного асортименту підприємства, що заснований на ранжуванні об'єктів дослідження за низкою обраних показників. Основна ідея цього методу базується на так званому принципі Парето: 20% усіх товарів чи послуг забезпечують 80% обігу. Тобто, треба концентрувати увагу та ресурси на тій незначній частині асортименту, яка дуже важлива, а не на величезній частині другорядних товарів чи послуг. За допомогою цього методу визначають рейтинг всіх товарів з групи, що аналізується, та на його підставі ухвалюють рішення про зміни і розвиток у товарному портфелі. Отже, цей метод допомагає класифікувати ресурси підприємства за ступенем важливості. Результатом ABC-аналізу товарного асортименту є поділ об'єктів на групи за ступенем впливу на загальний дохід діяльності бізнес-структури.

XYZ-аналіз як статистичний метод дає змогу оцінювати стабільність продажів товарних груп або окремих товарів і порівнювати продажі продукції різного типу попиту, різних цінових категорій та обігу. З його допомогою асортимент, що перебуває

на складі, розподіляється залежно від частоти споживання – попиту. Принцип диференціації товарного асортименту в процесі XYZ-аналізу полягає у розподілі його на три групи залежно від ступеня рівномірності попиту й точності прогнозування. Ознакою, на підставі якої конкретну позицію асортименту зачисляють до групи X, Y або Z, є коефіцієнт варіації попиту (V) за цією позицією

$$V = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (D_i - \bar{D})^2}{n}}}{\bar{D}} \times 100\%, \quad (1)$$

де D_i – значення попиту об'єкта, що оцінюється за i -й період; $\bar{D}$ – середнє значення попиту об'єкта аналізу, що оцінюється; n – кількість періодів.

Поділ на групи X, Y і Z може відбуватися на підставі алгоритму:

- 1) група X – інтервал $0 < V \leq 10\%$;
- 2) група Y – інтервал $10\% < V \leq 25\%$;
- 3) група Z – інтервал $25\% < V$.

Цей метод визначає значення категорії товару, модель запасів і частоту замовлень товарів. Товари групи X користуються постійним попитом. На товари групи Y – тенденції попиту заздалегідь визначені (наприклад, сезонність попиту). Товари групи Z мають нерегулярний попит, прогноз споживчих тенденцій практично неможливий.

Поєднання ABC- і XYZ-аналізу дає змогу комплексно охопити продуктивний портфель, підвищуючи ефективність управління запасами та закупівлею товарів, розробити оптимальний варіант запуску кожного виду товару у виробництво, виявити найбільш вигідні з погляду прибутковості продукти і ті, що користуються мінімальним попитом, визначити шляхи розвитку асортименту для нарощування обсягів реалізації продукції та приваблення цільових груп споживачів. Досить часто на практиці поєднання ABC- та XYZ-аналізів використовують для дослідження вагомості окремих продуктів підприємства з погляду результату (обсягу збуту, величини прибутку), тобто оптимізації структури виробничої програми й очищення її від збиткових продуктів.

Практичні аспекти застосування описаних вище методів аналізу розглянемо на прикладі даних ПрАТ «Шполянський завод продтоварів». Скориставшись наведеними даними у табл. 1 та 2, проведемо ABC-XYZ аналіз основних видів продукції цього товариства.

Проведені обчислення свідчать про те, що понад 72% обороту цього товариства становлять всього дві товарні позиції: чіпси і снеки та кондитерські вироби. Ще близько 24% виторгу формується за рахунок кондитерських виробів на фруктозі, ковбасних виробів і неспеціалізованої оптової торгівлі. Решта 4% обороту формуються 40 відсотками фізичного обсягу товарів, які ввійшли до групи С.

Таблиця 1

**Інформація про обсяги виробництва, реалізації та рентабельність основних видів продукції
ПРАТ «Шполянський завод продтоварів» у 2018 році**

Номер з/п	Основні види продукції	Обсяг виробництва			Обсяг реалізованої продукції			Рентабельність продукції, у відсотках
		у натуральній формі, фізична одиниця виміру	у грошовій формі, тис. грн	у відсотках до всієї виробленої продукції	у натуральній формі, фізична одиниця виміру	у грошовій формі, тис. грн	у відсотках до всієї реалізованої продукції	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Ковбасні вироби	67	5150	4,73	67	5173	4,73	0,45
2	Чіпси, снеки	977	51847	47,62	977	59438	47,62	14,64
3	Олія власна	9	87	0,08	9	182	0,08	109,20
4	Олія давальницька	206	458	0,42	206	665	0,42	45,20
5	Макуха власна	34	92	0,08	34	173	0,08	88,04
6	Макуха давальницька	204	102	0,09	204	117	0,09	14,71
6	Борошно власне	58	131	0,12	58	356	0,12	171,76
7	Борошно давальницьке	321	208	0,19	321	336	0,19	61,54
9	Висівки власні	91	101	0,09	91	257	0,09	154,46
10	Висівки давальницькі	104	20	0,02	104	21	0,02	5,00
11	Кондитерські вироби	846	35392	32,51	846	40475	32,51	14,36
12	Майонез	50	1182	1,08	50	1555	1,08	31,56
13	Кондитерські вироби на фруктозі	272	9678	8,89	272	14914	8,89	54,10
14	Неспеціалізована оптова торгівля	-	4417	4,08	-	4858	4,08	9,92
	Разом	×	108865	100,00	×	128520	100,00	×

Джерело: за даними звітності підприємства за 2018 рік.

Таблиця 2

**Інформація про обсяги виробництва, реалізації та рентабельності основних видів продукції
ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» у 2019 році**

Номер з/п	Основні види продукції	Обсяг виробництва			Обсяг реалізованої продукції			Рентабельність продукції, у відсотках
		у натуральній формі, фізична одиниця виміру	у грошовій формі, тис. грн	у відсотках до всієї виробленої продукції	у натуральній формі, фізична одиниця виміру	у грошовій формі, тис. грн	у відсотках до всієї реалізованої продукції	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Ковбасні вироби	68	5646	5,36	68	5671	4,65	0,44
2	Чіпси, сніски	802	48531	46,04	802	53744	44,11	10,74
3	Олія власна	9	96	0,09	9	202	0,17	109,90
4	Олія давальницька	235	535	0,51	235	776	0,64	45,12
5	Макуха власна	58	159	0,16	58	300	0,24	88,36
6	Макуха давальницька	237	119	0,11	237	137	0,11	15,13
6	Борошно власне	99	235	0,22	99	639	0,52	171,79
7	Борошно давальницьке	304	243	0,23	304	393	0,32	61,60
9	Вівки власні	115	118	0,11	115	299	0,25	153,39
10	Вівки давальницькі	106	20	0,02	106	21	0,02	5,00
11	Кондитерські вироби	668	31823	30,18	668	34107	28	7,18
12	Майонез	56	1435	1,36	56	1887	1,55	31,53
13	Кондитерські вироби на фруктозі	339	12584	11,94	339	19393	15,92	54,11
14	Неспеціалізована оптова торгівля	-	3874	3,67	-	4258	3,5	9,91
	Разом	×	105418	100,00	×	121826	100,00	×

Джерело: за даними звітності підприємства за 2019 рік.

Для проведення ABC аналізу скористаємось даними щодо реалізації продукції за 2019 рік (табл. 2).

Таблиця 3

**ABC-аналіз реалізованих ПрАТ «Шполянський завод продтоварів»
видів продукції у 2019 році**

Основні види продукції	Обсяг реалізованої продукції				Товарна група
	у натуральній формі, фізична одиниця виміру	кумулятивний відсоток кількості	у грошовій формі, тис. грн	кумулятивний відсоток вартості	
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Чіпси, снеки	802	25,90	53744	44,12	A
Кондитерські вироби	668	47,47	34107	72,11	A
Кондитерські вироби на фруктозі	339	58,41	19393	88,03	B
Ковбасні вироби	68	60,61	5671	92,69	B
Неспеціалізована оптова торгівля	1	60,64	4258	96,18	B
Майонез	56	62,45	1887	97,73	C
Олія давальницька	235	70,04	776	98,37	C
Борошно власне	99	73,23	639	98,89	C
Борошно давальницьке	304	83,05	393	99,21	C
Макуха власна	58	84,92	300	99,46	C
Висівки власні	115	88,63	299	99,70	C
Олія власна	9	88,92	202	99,87	C
Макуха давальницька	237	96,58	137	99,98	C
Висівки давальницькі	106	100,00	21	100,00	C
Разом	×	×	121826	×	×

Джерело: розраховано авторами.

Для проведення XYZ-аналізу потрібні дані, як мінімум за два періоди, щоб оцінити варіацію попиту.

Таблиця 4

**XYZ-аналіз реалізованих ПрАТ «Шполянський завод продтоварів»
видів продукції у 2018–2019 роках**

Основні види продукції	Обсяг реалізованої продукції у натуральній формі, фізична одиниця виміру			Квадратичний коефіцієнт варіації попиту, %	Товарна група
	за 2018 рік	за 2019 рік	середнє значення		
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Ковбасні вироби	67	68	68	0,74	X
Чіпси, снеки	977	802	890	9,84	X

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6
Олія власна	9	9	9	0,00	X
Олія давальницька	206	235	221	6,58	X
Макуха власна	34	58	46	26,09	Z
Макуха давальницька	204	237	221	7,48	X
Борошно власне	58	99	79	26,11	Z
Борошно давальницьке	321	304	313	2,72	X
Висівки власні	91	115	103	11,65	Y
Висівки давальницькі	104	106	105	0,95	X
Кондитерські вироби	846	668	757	11,76	Y
Майонез	50	56	53	5,66	X
Кондитерські вироби на фруктозі	272	339	306	10,97	Y
Неспеціалізована оптова торгівля	1	1	1	0,00	X
Разом	3240	3097	3169	×	×

Джерело: розраховано авторами.

Як видно з результатів, наведених у табл. 4, більшість основних видів продукції ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» належать до групи X, що свідчить про стабільність попиту на них. Це і не дивно, бо йдеться про продукти харчування. У групу Y потрапили тільки кондитерські вироби, втім числі і на фруктозі, а також власні висівки. Найменш численна група Z – власне борошно і макуха.

Щоб отримати детальнішу картину про складові товарного асортименту ПрАТ «Шполянський завод продтоварів», треба провести суміщення результатів двох, проведених вище, аналізів, тобто сформуємо результуючу матрицю ABC-XYZ аналізу (див. табл. 5).

Таблиця 5

Результуюча матриця ABC-XYZ аналізу товарного асортименту
ПрАТ «Шполянський завод продтоварів»

Групи товарів	A	B	C
X	Чіпси, снеки	Ковбасні вироби Неспеціалізована оптова торгівля	Олія власна Олія давальницька Майонез Борошно давальницьке Висівки давальницькі Макуха давальницька
Y	Кондитерські вироби	Кондитерські вироби на фруктозі	Висівки власні
Z	-	-	Макуха власна Борошно власне

Джерело: укладено авторами.

Як видно з даних, наведених у табл. 5, найчисленніша група товарів ХС, в яку потрапили шість товарів, що мають стабільний попит, але формують незначну частину обігу, по два товари потрапили в групи ХВ (стабільний попит і вагома частка у формуванні обігу), ZC (мінливий попит і несуттєвий обсяг доходу) та по одному у групи ХА (стабільний попит і значна частка обігу), YA (сезонний попит і значна частка обігу), YB (сезонний попит і вагома частка обігу) та YC (помірно мінливий попит і несуттєвий обсяг доходу). Проведений аналіз не виявив товарів, які належали б до груп ZA та ZB.

Для проведення зовнішнього аналізу товарного асортименту ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» виконаємо його портфельний аналіз за методом БКГ. Матриця БКГ є класичним універсальним інструментом для аналізу асортименту продукції бізнес-структури, забезпечує візуальне представлення життєвого циклу продуктів і класифікує їх за двома параметрами: відносна ринкова частка, що представляє позицію компанії на ринку, та темпи зростання обсягів збуту продукції на цьому ринку [9]. Можна використовувати для визначення пріоритетів ліній продуктів організаційної бізнес-єдиниці. У процесі перманентної реалізації портфельного аналізу компанії можуть відстежувати зміни характеристик товарів у динаміці. Це допомагає збалансувати асортимент; проаналізувати потенціал існуючого портфеля продуктів; оцінити поточний стан роботи з асортиментом і у разі потреби розробити план дій щодо зміни тенденцій; розробити стратегію продовження роботи з ними. Найбільший недолік методу БКГ – важко визначити частку ринку конкурентів – ТОВ «Чіпси Люкс» (с. Старі Петрівці), ПрАТ «Крафт Фудз Україна» (м. Київ), ТОВ «Експресторг» (м. Дніпро), через брак об'єктивних даних, не враховуються зовнішні джерела конкурентних переваг, обов'язкова наявність ефекту масштабу.

Вертикальна вісь (y) матриці БКГ відповідає темпам приросту ринку за рік, %. Горизонтальна вісь (x), яка поділяє вісь (y), проведена на рівні середньогалузевих темпів приросту – 7,8%, відповідає параметру відносна частка ринку. Вертикальна лінія, яка її поділяє на 2 частини, проведена на рівні 1 (шкала зазвичай – логарифмічна).

Для позиціонування окремих видів продукції на полях матриці БКГ, розрахуємо для них дві основні координати: y – темп приросту ринку; x – відносна частка ринку конкретного виду продукції товариства щодо базового конкурента – ТОВ «Експресторг» (м. Дніпро).

Відносну частку ринку розрахуємо за кожним видом продукції. Частки ринку для ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» (ЧрШЗП) і підприємства ТОВ «Експресторг» (ЧрЕ) становитимуть

$$\text{ЧрШЗП} = (\text{річний обсяг продажу ПрАТ «ШЗП»} / \text{сумар. річний обсяг продажів по галузі}) \times 100\%, \quad (2)$$

$$\text{ЧрЕ} = (\text{річний обсяг продажу ТОВ «Е»} / \text{сумарний річний обсяг продажів по галузі}) \times 100\%. \quad (3)$$

Тоді відносна частка ринку ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» щодо ТОВ «Експресторг»

$$ВЧрШЗП = ЧрШЗП / ЧрЕ, \quad (4)$$

підставляючи в цю формулу дві попередні, отримаємо

$$ВЧрШЗП = \text{річний обсяг продажу ПрАТ «ШЗП»} / \text{річний обсяг продажу ТОВ «Е»}. \quad (5)$$

$$ВЧрШЗП = 121826 / 148410 = 0,82.$$

Тепер розрахуємо ВЧрШЗП для окремих видів продукції (див. табл. 6).

Таблиця 6

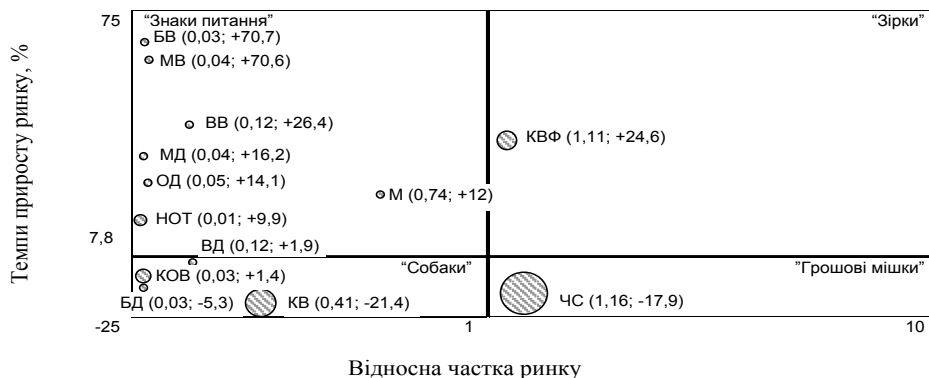
**Розрахунки для побудови портфеля
ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» у матриці БКГ**

Вид продукції	Обсяг продажу, тис. грн	Відносна частка ринку	Середньорічний приріст, %	Структура продажу, %	Діаметри кіл для побудови ТГ в матриці БКГ, мм	Познач. ТГ на рис. 1
Чіпси, снеки	53744	1,16	-17,91	44,12	14,71	ЧС
Кондитерські вироби	34107	0,41	-21,4	28,00	9,33	КВ
Кондитерські вироби на фруктозі	19393	1,11	+24,63	15,92	5,31	КВФ
Ковбасні вироби	5671	0,03	+1,49	4,65	1,55	КОВ
Неспеціалізована оптова торгівля	4258	0,01	+9,91	3,50	1,17	НОТ
Майонез	1887	0,74	+12,00	1,55	0,52	М
Олія давальницька	776	0,05	+14,08	0,64	0,21	ОД
Борошно власне	639	0,03	+70,69	0,52	0,17	БВ
Борошно давальницьке	393	0,03	-5,30	0,32	0,11	БД
Макуха власна	300	0,04	+70,59	0,25	0,08	МВ
Висівки власні	299	0,12	+26,37	0,25	0,08	ВВ
Олія власна	202	0,05	0,00	0,17	0,06	ОВ
Макуха давальницька	137	0,04	+16,18	0,11	0,04	МД
Висівки давальницькі	21	0,12	+1,92	0,02	0,01	ВД
Разом	121826	0,82	-8,67	100,00	×	×

Джерело: розраховано авторами.

На полях матриці види продукції ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» зобразимо не як точки, а як круги, діаметр яких буде пропорційним до обсягу продажу цих продуктів у господарському портфелі. На рис. 1 для поточного господарського портфеля умовно приймемо діаметри кругів, які зазначені в графі 6 табл. 6.

Наступний момент побудови матриці БКГ – розміщення цих координат на полях матриці (позиціонування). На рис. 1 можна побачити чотири поля, на які потрапляють ці види продукції.

**Рис. 1. Поточний господарський портфель
ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» в матриці БКГ**

Джерело: побудовано авторами.

«Знаки питання» – сюди належить або нова торгова марка на ринку збуту, або товари, які не могли з будь-яких причин закріпитись на ринку, або продукція, яка перейшла в цю категорію з іншої. Якщо надати їм інвестиції, то вони здатні перейти у «зірки». Якщо ж вчасно не надати цій групі товарів фінансової підтримки, то вони перейдуть до «собак», або будуть ліквідовані підприємством.

«Зірки» – це види продукції, які займають краще положення в портфелі організації, але потребують фінансової підтримки для утримання зростання.

«Грошові мішки» – товари цієї групи є генераторами прибутку для підприємства. Здатні дати більше коштів, ніж це потрібно для підтримки їх частки ринку, тому вони можуть бути використані для підтримання інших товарів і збереження вже досягнутого статусу.

«Собаки» – найгірше положення товарів, їх або не чіпають (у них не інвестують), коли вони перебувають у стабільному стійкому стані подалі від осі у, або ліквідуєть, коли їх стан погіршується.

З рис. 1 видно, що Чіпси та снеки потрапляють на поля матриці БКГ у категорію «Грошові мішки». При такому положенні з часом якийсь з цих товарів може перейти в категорію «Собаки». Кондитерські вироби на фруктозі потрапляють у категорію «Зірки». Це означає, що вони є найперспективнішими продуктами ПрАТ «Шполянський завод продтоварів», ринок яких зростає високими темпами. До категорії «Собаки» потрапили Висівки давальницькі, Ковбасні вироби, Борошно давальницьке, Кондитерські вироби та Олія власна. Ці товари неперспективні, бо займають дуже малу частку у структурі продажу й обсяги їх реалізації з року в рік скорочуються. Найбільша група товарів

потрапила в категорію «Знаки питання». Найбільш перспективними серед цієї групи товарів, тобто такими, що можуть бути переведені в категорію «Зірки», є Боршно власне і Макуха власна, а також Власні висівки та Майонез.

Отже, портфельні методи, зокрема БКГ, та застосування їх у комплексі з результатами ABC-XYZ аналізу дають змогу максимально точно та різнобічно виконати оцінку наявного асортименту товарів, а також запропонувати заходи щодо подальшої його оптимізації. Одним з основних загальноновизнаних інструментів розв'язання оптимізаційних задач є лінійне програмування. У загальному випадку задачу лінійного програмування щодо оптимізації товарного асортименту формують так: підприємство має у своєму розпорядженні m видів ресурсів у кількостях $b_1, b_2, \dots, b_m$ і технологічно може випускати n видів різних виробів. Норма витрат ресурсу j -го виду ($j = 1, 2, \dots, m$) на одиницю i -го виробу ($i = 1, 2, \dots, n$) відома і позначимо її як a_{ij} . Ефективність випуску одиниці виробу i -го найменування, тобто питомий маржинальний прибуток підприємства [11] після його виготовлення та реалізації, – відома стала величина; вона дорівнює p_i . Потрібно визначити план випуску виробів (оптимальний асортимент), за якого сумарний показник ефективності (маржинальний прибуток) набуває максимального значення. Нехай q_i – кількість одиниць виробу i -го виду. У цій задачі змінні q_i керовані, а всі інші – фіксовані й заздалегідь задані, тобто некеровані.

Цільову функцію, задану у вигляді

$$F(q) = p_1q_1 + p_2q_2 + \dots + p_iq_i + \dots + p_nq_n = \sum_{i=1}^n p_iq_i, \quad (6)$$

потрібно максимізувати, підбираючи значення $q_1, q_2, \dots, q_n$. Вибір треба робити так, щоб не було перевитрат наявних ресурсів, тобто, щоб виконувались обмеження

$$\sum_{i=1}^n a_{ij}q_i \leq b_j, \quad \hat{a} \quad j = 1, 2, \dots, m. \quad (7)$$

Цілком природно, що в цій задачі й так звані прямі обмеження на керовані змінні є додатними, оскільки безглуздо говорити про від'ємні обсяги випуску продукції

$$q_1 \geq 0, \quad q_2 \geq 0, \quad \dots, \quad q_i \geq 0, \quad \dots, \quad q_n \geq 0. \quad (8)$$

Отже, остаточно ця задача набуває такого вигляду:
знайти

$$\max \left(F(q) = \sum_{i=1}^n p_iq_i \right) \quad (9)$$

для обмежень

$$\sum_{i=1}^n a_{ij}q_i \leq b_j, \quad \hat{a} \quad j = 1, 2, \dots, m; \quad (10)$$

$$q_1 \geq 0, \quad q_2 \geq 0, \quad \dots, \quad q_i \geq 0, \quad \dots, \quad q_n \geq 0. \quad (11)$$

У цьому разі цільова функція $F(q) = \sum_{i=1}^n p_i q_i$ й обмеження $\sum_{i=1}^n a_{ij} q_i \leq b_j$ лінійні

щодо керованих змінних $(q_1, q_2, \dots, q_n)$, які входять у зазначені вирази в першому степені зі сталими коефіцієнтами, тому задача (9)-(11) називається задачею лінійного програмування (ЗЛП).

Отже для формування числової моделі оптимізації товарного асортименту ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» нам потрібні дані щодо витрат на виготовлення кожного виду продукції, щоб розрахувати питомі маржинальні прибутки за кожним видом, та відомості щодо виробничої потужності підприємства і можливості закупівлі необхідних обсягів сировини. Всі потрібні для цього дані були зібрані одним із співавторів під час проходження ним переддипломної практики у цьому товаристві.

Числову модель ЗЛП сформовано в середовищі програмного продукту MathCAD. При формуванні обмежень щодо укладених договорів на постачання продукції та виробничих потужностей ми опиралися на дані про обсяги реалізації різних асортиментних груп продукції ПрАТ «Шполянський завод продтоварів» за 2019 рік. Обмеження, які стосуються можливостей закупівлі необхідних обсягів сировини, базуються на даних про ці закупівлі за 2020 рік.

Як видно з результатів моделювання, за умови виробництва оптимізованого варіанта товарного асортименту ПрАТ «Шполянський завод продтоварів», його чистий дохід від реалізації продукції становитиме 139657 тис. грн, що на 17831 тис. грн більше за отриманий підприємством чистий дохід у 2019 році – 121826 тис. грн. Отже, очікуваний ефект від оптимізації товарного асортименту підприємства становить майже 18 млн грн або +14,6%, а якщо реалізація проектних пропозицій відбудеться в поточному 2021 році, то цей ефект буде ще значно більшим, враховуючи суттєве подорожчання продуктів харчування за період протікання пандемії COVID-19.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасний інструментарій управління товарним асортиментом бізнес-структур характеризується наявністю значної кількості методів і моделей, які описані в підручниках і посібниках з маркетингу та стратегічного менеджменту. Проте у більшості з них цей опис теоретичний, без розгляду практичних аспектів їх реалізації в аналітичній роботі підприємств. Наведені нами та висвітлені на прикладі аналізу й оптимізації товарного асортименту конкретного підприємства інструменти сприятимуть ширшому застосуванню їх у практичній роботі маркетологів і менеджерів. Поєднання цих інструментів допоможе систематизувати підхід до формування і оптимізації товарного асортименту, забезпечить високу ефективність управлінських рішень, навіть за умови прийняття їх не найдосвідченішими управліннями.

Задача ЛПР у середовищі MathCAD

Цільова функція

$$F(\text{ЧС}, \text{КВ}, \text{КВФ}, \text{КОВ}, \text{НОТ}, \text{М}, \text{ОД}, \text{БВ}, \text{БД}, \text{МВ}, \text{ВВ}, \text{ОВ}, \text{МД}, \text{ВД}) := 18.16 \cdot \text{ЧС} + 12.6 \cdot \text{КВ} + 27.24 \cdot \text{КВФ} \dots \\
 + 16.36 \cdot \text{КОВ} + 1.1 \cdot \text{НОТ} + 13.02 \cdot \text{М} \dots \\
 + 1.47 \cdot \text{ОД} + 4.54 \cdot \text{БВ} + 0.65 \cdot \text{БД} \dots \\
 + 2.95 \cdot \text{МВ} + 1.77 \cdot \text{ВВ} + 13.78 \cdot \text{ОВ} \dots \\
 + 0.17 \cdot \text{МД} + 0.05 \cdot \text{ВД}$$

Початкові значення змінних

$$\text{ЧС} := 1 \quad \text{КВ} := 1 \quad \text{КВФ} := 1 \quad \text{КОВ} := 1 \quad \text{НОТ} := 1 \quad \text{М} := 1 \quad \text{ОД} := 1 \quad \text{БВ} := 1 \quad \text{БД} := 1 \quad \text{МВ} := 1 \quad \text{ВВ} := 1 \quad \text{ОВ} := 1 \quad \text{МД} := 1 \quad \text{ВД} := 1$$

Given

$$\text{Обмеження за сировиною, фізична одиниця виміру:} \quad \text{М} + \text{ОВ} + \text{МВ} \leq 1016 \quad \text{БВ} + \text{ВВ} \leq 936$$

Обмеження за попередньо укладеними договорами і виробничими потужностями, фізична одиниця виміру:

$$800 \leq \text{ЧС} \leq 802 \quad 650 \leq \text{КВ} \leq 668 \quad 310 \leq \text{КВФ} \leq 339 \quad 60 \leq \text{КОВ} \leq 68 \quad 3800 \leq \text{НОТ} \leq 3874$$

$$50 \leq \text{М} \leq 120 \quad 235 \leq \text{ОД} \leq 235 \quad 99 \leq \text{БВ} \leq 1000 \quad 304 \leq \text{БД} \leq 304 \quad 58 \leq \text{МВ} \leq 700$$

$$115 \leq \text{ВВ} \leq 216 \quad 9 \leq \text{ОВ} \leq 400 \quad 230 \leq \text{МД} \leq 237 \quad 100 \leq \text{ВД} \leq 106$$

$$q := \text{Maximize}(F, \text{ЧС}, \text{КВ}, \text{КВФ}, \text{КОВ}, \text{НОТ}, \text{М}, \text{ОД}, \text{БВ}, \text{БД}, \text{МВ}, \text{ВВ}, \text{ОВ}, \text{МД}, \text{ВД})$$

Результати моделювання

$q^T =$	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	802	668	339	68	3874	120	235	821	304	496	115	400	237	106

Дохід від реалізації оптимізованого товарного асортименту

$$67.01 \cdot q_1 + 51.06 \cdot q_2 + 57.21 \cdot q_3 + 83.4 \cdot q_4 + 1.1 \cdot q_5 + 33.7 \cdot q_6 + 3.3 \cdot q_7 + 6.45 \cdot q_8 \dots = 139657 \\
 + 1.29 \cdot q_9 + 5.16 \cdot q_{10} + 2.6 \cdot q_{11} + 22.39 \cdot q_{12} + 0.58 \cdot q_{13} + 0.2 \cdot q_{14}$$

Джерело: сформовано і розраховано авторами.

Список використаних джерел

1. Берека І. Переваги ABC-XYZ аналізу в прийнятті управлінських рішень. Економічні наукові інтернет-конференції. 12 січня, 2011, Тернопіль, Україна: МЕНПІК «Еconomy». – 2011. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/828/>.
2. Білоус Т.В., Гарафонова О.І., Ульченко О.В. Особливості управління товарним асортиментом на малому підприємстві // Бізнес Інформ. 2016. №11. С. 216–221.
3. Бутенко О.П. Суміщення методів аналізу та формування портфелю продукції підприємства // Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття: колективна монографія (1-е вид.). / під ред. Козятко І.В. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 28–47. DOI: 10.36074/paaaseirdfegcc.ed-1.02.
4. Горбатенко О.А. Обґрунтування механізму формування перспективного товарного асортименту на підприємстві // Економічний вісник університету «Економіка і підприємництво». 2011. Вип. №17/1. С. 47–52.
5. Злупко Л.А. та ін. Формування товарного асортименту – засіб підвищення ефективності товарної політики // Науковий вісник НТЛУ України. 2012. Вип. 22.4. С. 210–214.
6. Кузьо Н., Косар Н., Оприск О. Обґрунтування стратегічних рішень виробників кондитерських виробів на підставі дослідження ринку. SEMI. 2020. Вип. 4, Номер 2: С. 153–164. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.02.153>.
7. Кубишина Н.С. Методика розробки стратегічного набору товарів на промисловому ринку / Н.С. Кубишина // Економічний вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць. 2010. № 7. С. 171–178.
8. Марченко В.М., Башилова В.П. ABC-XYZ-аналіз як засіб управління асортиментом машинобудівного підприємства. Економіка і суспільство, 2017. Вип. 13. С. 597–601. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/100.pdf.
9. Мороз Л.А. Маркетинг: Підручник / Л.А. Мороз, Н.І. Чухрай; за ред. Л.А. Мороз. 5-те вид., онов. Львів: Бухгалтерський центр «Ажур», 2010. 232 с.
10. Чухрай Н.І. Оцінювання ефективності маркетингової стратегії на етапах життєвого циклу вартісно-орієнтованого підприємства / Н.І. Чухрай, З.О. Коваль // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2017. №862. С. 268–273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2017_862_39.
11. Шим Джей К., Сигел Джоел Г. Методы управления стоимостью и анализа затрат/ Перевод с англ. Москва: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. 344 с.
12. Tolonen, Arto & Kropsu-Vehkaperä, Hanna & Naapasalo, Harri. (2014). Product Portfolio Management – Current challenges and preconditions. International Journal of Performance Measurement, (4). P. 69–90.

References

1. Bereka, I. (2011). Perevahy AVS-XYZ analizu v pryiniatti upravlinskykh rishen. Ekonomichni naukovi internet-konferentsii. 12 sichnia, 2011, Ternopil, Ukraina: MENPIK «Economy». URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/828/>. [in Ukrainian].
2. Bilous, T.V., Harafonova, O.I., Ulchenko, O.V. (2016). Osoblyvosti upravlinnia tovarnym asortymentom na malomu pidpriemstvi // Biznes Inform, no 11. 216–221. [in Ukrainian].
3. Butenko, O.P. (2021). Sumishchennia metodiv analizu ta formuvannia portfeliu produktsii pidpriemstva // Derzhavne upravlinnia ta administruvannia, sfera obsluhovuvannia, ekonomika ta mizhnarodni vidnosyny yak rushiini syly ekonomichnoho zrostantia derzhav XXI stolittia: kolektyvna monohrafiia (1-e vyd.). / pid red. Koziatko, I.V. – Vinnytsia: Yevropeiska naukova platforma, 28–47. DOI: 10.36074/paaaseirdfegcc.ed-1.02. [in Ukrainian].
4. Horbatenko, O.A. (2011). Obruntuvannia mekhanizmu formuvannia perspektyvnoho tovarnoho asortymentu na pidpriemstvi // Ekonomichni visnyk universytetu «Ekonomika i pidpriemnytstvo», no 17/1, 47–52. [in Ukrainian].
5. Zlupko, L.A. (2012). Formuvannia tovarnoho asortymentu – zasib pidvyshchennia efektyvnosti tovarnoi polityky // Naukovi visnyk NTLU Ukrainy, no 22.4, 210–214. [in Ukrainian].
6. Kuzo, N., Kosar, N., Oprysk, O. (2020). Obruntuvannia stratehichnykh rishen vyrobnykiv kondyterskykh vyrobiv na pidstavi doslidzhennia rynku. SEMI, Vyp. 4, no 2, 153–164. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.02.153>. [in Ukrainian].
7. Kubyshyna, N.S. (2010). Metodyka rozrobky stratehichnoho naboru tovariv na promyslovomu rynku // Ekonomichni visnyk NTUU «KPI»: zbirnyk naukovykh prats. No7, 171–178. [in Ukrainian].
8. Marchenko, V.M., Bashylova, V.P. (2017). ABC-XYZ-analiz yak zasib upravlinnia asortymentom mashynobudivnoho pidpriemstva. Ekonomika i suspilstvo, Vyp. 13, 597–601. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/100.pdf. [in Ukrainian].
9. Moroz, L.A. (2010). Marketynh: Pidruchnyk / L.A. Moroz, N.I. Chukhrai; za red. L.A. Moroz. – 5-te vyd., onov. – Lviv: Bukhhalterskyi tsentr «Azhur», 232 p. [in Ukrainian].
10. Chukhrai, N.I. (2017). Otsiniuvannia efektyvnosti marketynhovoї stratehii na etapakh zhyttievoho tsyклу vartysno-oriientovanoho pidpriemstva / N.I. Chukhrai, Z.O. Koval // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, no 862, 268–273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2017_862_39. [in Ukrainian].
11. Shim Dzhej K. & Sigel Dzhoel G. (1996). Metody upravleniya stoimost'yu i analiza zatrat / Perevod s angl. – M.: Informacionno-izdatel'skij dom «Filin», 344 p. [in Russian].
12. Tolonen, Arto & Kropsu-Vehkaperä, Hanna & Haapasalo, Harri. (2014). Product Portfolio Management – Current challenges and preconditions. International Journal of Performance Measurement, no 4, 69–90.

TOOLS OF ANALYSIS AND OPTIMIZATION OF PRODUCT RANGE IN BUSINESS: APPLIED ASPECTS

Oleg Sorochak, Andrii Kudiienko

*L'viv Polytechnic National University,
12 Stepana Bandery Str., L'viv, 79013
e-mail: oleh.z.sorochak@lpnu.ua; andrii.kudiienko.me.2016@lpnu.ua*

Abstract. Increasing competition between manufacturers and changing consumer preferences require a permanent analysis of the product portfolio of business structures and its optimization. To this end, economists have developed a significant number of tools and methods, but today there is no single approach to the formation and management of product range, so each company forms a range according to the specifics of its activities and the external market environment.

The paper proposes an algorithm for managing the product range of business structures using the tools of its internal and external analysis with further optimization of the product structure of production, the target parameter of which is the marginal profit of the enterprise. The main methods of internal analysis are ABC and XYZ analysis, external – the matrix of the Boston Consulting Group and for optimization built economic and mathematical model based on the classical problem of integer linear programming. The application of all the considered tools is demonstrated on the numerical material related to the activities of PJSC «Shpola Food Factory», which will contribute to their wider application in the practical work of marketers and managers.

The combination of these tools will systematize the approach to the formation and optimization of the product range and ensure high efficiency of management decisions in this area, even if they are not the most experienced managers.

Keywords: product range, optimization, portfolio analysis, ABC-XYZ analysis, linear programming.

*Стаття надійшла до редакції 30.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

ON THE ISSUES OF RISK ASSESSMENT IN ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Andriy Sliuz

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: andriyslyuz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7612-6051

Abstract. *The purpose of the study is to consider topical issues of risk assessment in entrepreneurial decision-making, to justify them using appropriate tools for managing economic processes in both short-term and long-term prospects. These needs are caused by constant changes in the product market, a large number of factors influencing the dynamics of the resource market, significant uncertainty of economic characteristics of these factors and lack of unambiguous analytical relationships between them. The purpose of the article is to generalize theoretical approaches to justifying adequate management decisions in the conditions of uncertainty and risks inherent in market economy.*

On the basis of analysis of the current state of solving the problems related to management of economic production systems, it is concluded that currently the most important issue is to solve the following problems: to perform the tasks related to efficient use of production resources of the enterprise – both own ones and those involved at each stage of production; to perform the tasks related to analysis of the use of fixed assets, analysis of material costs, productivity, production costs, as well as the tasks aimed at analyzing effectiveness of decision-making related to the choice of alternative investment projects; the tasks related to analysis of the efficiency of capital structure by sources of formation and directions of investment in assets, production and sales, and product quality, working capital turnover, efficiency of own and borrowed funds, business structure in the securities market. And such problems must be solved using analytical methods, economic and mathematical methods in the conditions of uncertainty. Development of standard methods and software for them is impossible without clear classification of analytical tasks that would adequately take into account all aspects of modern production activities of the enterprise and consider decision-making processes in close connection with all other stages of the enterprise.

Keywords: *risk assessment, entrepreneurial activity, entrepreneurship, business activity.*

Problem statement. The functioning of the economic system of Ukraine requires the involvement of complex and adequate tools for managing economic processes, the development of which is associated with overcoming difficulties in the formation of entrepreneurial activity in all spheres of the economy. Increasing the efficiency of entrepreneurial activity makes special demands on the management of entrepreneurial structures. High level of uncertainty of the external environment affecting increasing risks in making financial decisions causes

a crisis in many companies. Without reliable and adequate management of production and economic activities of the enterprise it is impossible to objectively assess the results of production activities, to develop an effective economic policy aimed at the development of the enterprise. In market conditions, economic planning as a managerial function is one of the most important tasks. Entrepreneurs are constantly in need of a reliable management methodology, both in the short and long term. This need is caused by constant changes in the market, a large number of factors influencing the dynamics of the resource market, significant uncertainty in the economic characteristics of these factors, the lack of unambiguous analytical relationships between them. All this is the reason for the significant complexity of the tasks associated with forecasting the development of entrepreneurial activity. And the presence of these problems indicates the need to develop and apply fundamentally new approaches to the development of adequate management decisions in conditions of some uncertainty and risks inherent in a market economy. In order to ensure effective management of production processes, it is important to create an adaptive system of economic planning and forecasting, which should be flexible regarding the conditions of implementation of business plans and methods of its practical use, based on advanced information technologies.

Analysis of recent research and publications. The following domestic and foreign scientists paid considerable attention to the creation of tools for managing economic processes and forecasting the effective development of economic processes at the enterprise using economical and mathematical modeling: Bakaiev A. A., Besiedin V.F., Vasylyk O. D., Vitlinskyi V. V., Vovk V. M., Heiets V. M., Hlushchenko V. V., Korobov M. Y., Kostina N. I., Sytnyk V. F., Siavavko M. S., Armstrong H., Balabanov I.T., Belman R., Zade L., Kini R.L., Kotler F., Raifa X., Saati T. L., and others.

The tools of economical and mathematical modeling, methods of systems analysis and computer technology, especially those based on the theory of fuzzy logic, allow ensuring a higher level of reliability of economic forecasts and thus enhancing the effectiveness of economic analysis. The study and analysis of the published works on this problem lead to the conclusion that such a problem as the optimization of economic forecasts of business development in market conditions need further improvement in both scientific and organizational and practical aspects.

These studies are performed in accordance with the scientific plan of Ivan Franko National University of Lviv.

The object of research is economic forecasts and the effectiveness of economic analysis of the risk of success of business structures in market conditions.

The main part. Entrepreneurial structures operate in the conditions of continuous use of various resources. Improving the efficiency of the production process, which consists of increasing the efficiency of investment, increasing return on assets, improving the use of production resources, reducing the share of living labor in the production process, is possible by increasing the accuracy and flexibility of management of production and economic activity.

The management process in the economy is to obtain and process the initial information that characterizes the state and conditions of the studied enterprise or process and create

on this basis a management decision that would ensure the activities and development of the object in the desired direction. Regarding the resources of the enterprise, it is about collecting and processing information that determines the effectiveness of the use of production resources, development and management decisions and evaluation of their consequences in order to optimize the production and economic activities of the enterprise. This implies the choice of optimal forms of financing production, capital structure and directions of its use in order to ensure stable profitability, balancing the time of revenues and expenditures, maintaining adequate liquidity and timeliness of settlements [1, p. 23].

The organization of any business activity is associated with the need for start-up capital, without which it would be impossible. The latter is very important because it can act as a guarantor of success and development of the business structure.

The economic and production system, which is the company, or otherwise – the business structure – is a set of regulated by legal norms of individual links of production and financial relations that arise in the formation, distribution and use of production and monetary resources of the enterprise. The main purpose of the economic and production system of the enterprise – to create conditions for the transformation of relevant resources into appropriate products that are necessary for current production activities and further production and social development.

Enterprise resources cover a variety of relationships, namely between:

- individual enterprises to fulfill contractual obligations in the process of production and sale of products;
- enterprises, their subdivisions and their labor collectives regarding wages and related payments;
- enterprises and the state on budget payments and budget allocations;
- enterprises and credit institutions to obtain and repay loans.

These relationships can be filed indirectly in cash. And important are the characteristics of production and financial resources at the enterprise level, the structure of which is determined by the sources and timing of their receipt. In addition, it should be borne in mind that the company according to the sources of income resources are divided into own and borrowed. The latter make a significant share of possible actual deviations in terms of expectations, due to which the economic condition of the enterprise in the manufacturing sector is largely determined by the rate at which it moves to the market of its own products. At the same time, the importance of the interests of all other market participants should not be diminished. It is a market economy that provides an opportunity for all economic entities to effectively attract and use production and financial resources.

To ensure production activities, the company must have sufficient adequate resources in a timely manner. This determines the main purpose of the entrepreneur - to find the most profitable sources of resource supply. From the above we can conclude that the whole process of entrepreneurial activity of the manufacturer is accompanied by various decisions, the consequences of which will be manifested in the future. And the future is always informationally to some extent blurred, that is, burdened with risk. And the extent

of the impact of this risk on the consequences of decisions must be reasonably optimized. In the theoretical aspect, the relevance of this is due to the fact that risk is one of the main structural elements in a number of modern economic theories. From the point of view of today's understanding of risk assessment, such approaches are not exhaustive and sufficient. Risk in the entrepreneurial activity of a producer, acting as a complex category, includes a number of important structural components, and, accordingly, requires such approaches to modeling its assessment, which would adequately reflect in mathematical form all the important components of the economic object.

In the applied aspect, the relevance of the modeling of risk assessment in the entrepreneurial activity of the manufacturer is due to the objective need to identify, analyze, measure and manage risk during the operation of the structural elements of the economic object. Modern development of economic markets creates new tasks of taking into account the modeling of risk assessment.

Economical and mathematical modeling of managerial risks in this aspect is the most important tool and basis for justifying effective decisions in the context of these problems.

In the institutional and regulatory aspect, the relevance is due to the tasks of regulating the magnitude of managerial risks in order to maintain the stability of business in general. Today, activity regulation has a clear trend towards risk-oriented supervision systems. This trend has created a number of problems of modeling the conceptual level, which are actively researched and discussed in academia and among practitioners.

Thus, today the modeling of risk assessment is actively developing in theoretical, applied and regulatory aspects, forming current scientific issues.

Determining the dynamics of enterprise development, its interaction with the external environment allows us to identify two main aspects of the impact of the external environment on the enterprise. The first forms the main trends and patterns of enterprise development, the second – the direct impact of this external environment on the enterprise. There are significant difficulties in choosing a rational option for enterprise development, and there are difficulties in assessing the relationship between its units, defining the goals and objectives of the enterprise and its structural elements, as well as identifying ranges of possible changes in the characteristics of alternatives. Choosing the best options is an important but extremely difficult issue.

Various costs for the creation and development of the enterprise are explained by the complexity of the conditions of its operation and the complexity of the impact of the external environment. The creation and development of the enterprise as an economic object is associated with a significant risk of choosing an option that does not fully meet the chosen goal. Thus, the problems of choosing promising areas of enterprise development and risk assessment of their implementation come to the fore.

A large number of different forecasting tasks leads to the need to diversify forecasting tools. Forecasting methods are usually designed for simple tasks. To apply them to the search for predictions in complex problems, we come to the need to simplify their formulation to the level of stable operation of the selected methods. In case of complication of tasks of forecast researches separate methods of forecasting are combined in systems

in which procedures and algorithms, thanks to which we receive the forecasts focused on the set purpose, proceeding from accurately outlined volume of the forecast information [2, p. 45].

The set of acceptable options for enterprise development depends on the system of means of achieving goals, environmental influences and changes in the internal structure of the enterprise. This set of acceptable options for the development and operation of the enterprise may be empty.

The functioning of the enterprise should correspond to the actions of the management system of this enterprise and be based on a single information base, a single method of enterprise management, as well as the projected action of the external environment.

In our opinion, effective methods of making management decisions in modern conditions of economic transformation are methods of simulation using modern computer technology, which allow to carry out a model experiment in different modes of time representation.

For example, when developing promising plans for business development with the help of the methods of the theory of unclear sets, we propose a list of the main possible political risks, which are extremely necessary and the probability of occurrence of which is not zero, especially in the present time:

1. Assessment of the probability of a situation of contract termination due to political motives;
2. Assessment of the probability of a situation of a ban on the state level of trade with individual enterprises;
3. Assessment of the probability of a situation of the difficulties of products realization on separate markets;
4. Assessment of the probability of a situation of loss of established economic relations;
5. Insufficient analysis of publications of consulting firms specializing in risk assessment;
6. Shortcomings in the Political Risk Index (PRI) analysis;
7. Shortcomings in the Operating Risk Index (ORI) analysis;
8. Shortcomings in the Repatriation Index (R factor) analysis;
9. Shortcomings in the Profit Opportunity Index (POI) analysis;
10. Assessment of the probability of occurrence of a risk situation in the use of approaches to the application of the calculated-analytical procedures of expert assessments received from the mass media;
11. Assessment of the probability of occurrence of a situation of risks of military actions and civil unrest;
12. Assessment of the probability of a situation of a sharp deterioration of relations with the other state;
13. Assessment of the probability of a situation of the risks of increasing social tension within Ukraine.

Enterprises need an appropriate development strategy that would be the basis for effective management decisions. Due to the fact that a single enterprise is unique in its existence, the process of developing and implementing a strategy for each of them is individual and depends

not only on the external and internal environment, but also on their interaction. The problems of choosing promising areas and plans for the development of the enterprise and risk analysis of their implementation come to the fore. The system of rational management of production processes in the enterprise sets a number of the following tasks:

- ensuring the legality and security of business transactions and financial relations with all market participants;
- development of plans and forecasts of the enterprise and evaluation of their effectiveness;
- selection and justification of credit investment policy of the enterprise;
- analysis of possible risks and insurance of the enterprise against losses;
- assessment of the company's own rating and the rating of competitors;
- providing the company with resources and monitoring the efficiency of their use;

In the process of economic analysis in market conditions should be a comprehensive assessment of the results of the business entity. Since the results of any business entity are evaluated by profitability and cost-efficiency, the range of analytical tasks that are solved in the analysis process include tasks related to assessing the effectiveness of all resources available to the company. In addition, an important task of economic analysis is to identify factors that determine the outcome of the enterprise, their relationships and causal links between management decisions and the consequences of these decisions. At this stage of the analysis the tasks are solved, the risks of efficiency of functioning of the economic entity are revealed and estimated. The purpose of economic analysis is achieved when a certain set of interrelated analytical problems is solved. Each analytical task specifies the purpose of the analysis of some part of the business structure, taking into account the informational, methodological and technological capabilities of the analysis. To conduct this analysis, it is necessary to scientifically substantiate and classify these problems, correctly formulate and determine the purpose of finding a solution to this problem, as well as identify and compile a complete list of such problems and justify algorithms for solving them using available information.

The first group of analytical tasks includes those related to the efficient use of production resources of the enterprise, both own and involved at a particular stage of production.

These are tasks related to the analysis of the use of fixed assets, analysis of material costs per unit of production, labor productivity, production costs, as well as tasks to analyze the effectiveness of decision-making related to the choice of alternative investment projects.

The second group of analytical tasks are tasks related to the analysis of the efficiency of capital structure by sources of formation and directions of its investment in assets, production and sales and product quality, working capital turnover, efficiency of own and borrowed funds, business structure activity. securities market.

The third group is a number of tasks related to the problem of liquidity and solvency of the enterprise. These include tasks related to the analysis of the structure of monetary

assets of the enterprise, the participation of its own working capital to cover tangible assets, the reasons for the accumulation of illiquid assets and more.

Such problems must be solved by analytical methods using economical and mathematical methods. The development of standard methods and software for them is impossible without a clear classification of analytical tasks, which would adequately take into account all the requirements of modern production activities and consider decision-making processes in close connection with all other stages of the complex management process.

Currently, the most urgent is to solve two interrelated problems. The first of them is the creation of scientifically sound forecasting tools that would fully use the method of mathematical modeling. The second problem is to create a full-fledged information base, which would objectively reflect the dependence of the results of production activities of the firm on economic, scientific, technical, social and other factors.

The choice of the optimal direction of development of the production enterprise belongs to the main problems in management. At the forefront in this regard is the search for options to effectively achieve the goal, which is the main task of the enterprise.

Currently, the existing indicators that characterize the economic condition of the enterprise are quite diverse and ambiguous. All this together gives grounds to claim that the creation and development of the enterprise is associated with a significant risk of choosing an option that does not fully meet the chosen purpose of the enterprise.

Forecasting methods are designed, generally, for simple objects and for their use in the case of complex objects it is necessary to simplify their description to the level of stable operation of these methods. When complicating the tasks of forecasting research, certain forecasting methods are combined into systems. Such forecasting systems should have methods, procedures and algorithms for the following implementation subsystems: a set of tasks for enterprise development; implementation of functions and criteria for ranking development alternatives; selection of rational alternatives and assessment of their adaptability to the projected changes in the external environment and changes in the internal structure of the enterprise; formation of a system of indicators that would ensure the implementation of optimal development of the enterprise [3, p. 14].

But it can also happen that the set of acceptable options for development will be empty. In this case, we have a discrepancy between the goal and the means to achieve it. This makes it impossible to create a promising system without removing the obstacles to achieving the goal. In this case, it is necessary to review the goal or conduct research aimed at finding ways to expand the scope of acceptable options

It should be noted that the formation of a system of tasks for forecasting the development of the firm is a creative process and is entirely related to the informal aspect of the theory of systems analysis.

Conclusions. Analyzing the situation in the economy, it can be argued that the methodological and theoretical justification of the strategy and tactics of enterprise development in Ukraine requires: the application of new approaches and methods to the analysis of forecasts of enterprise development; conducting a set of scientific research

related to the problems of enterprise development; study of world and domestic experience in assessing the risks of the consequences of the formation, adoption and implementation of management decisions.

Management methods require a clear understanding of the purpose of the enterprise, to have reliable information from departments and analyze the range of its reliability, which will help maintain a proper market position in a highly competitive environment.

References

1. Artym-Drohomyrecjka, Z., & Neghrej, M. (2013) *Ekonomichnyj ryzyk [Economic risk]*. Lviv: Maghnolija-2006. [In Ukrainian].
2. Vovk, V. (2007) *Matematychni metody doslidzhennja operacij v ekonomiko-vyrobnychychk systemakh [Mathematical methods of operations research in economic and production systems]*. Lviv: Publishing centre Ivan Franko LNU [In Ukrainian].
3. Vovk, V., Zomchak, L., & Kaminsjka, N. (2010) *Metodologhija naukovoji tvorchosti [Methodology of scientific creativity]*. Lviv: Publishing centre Ivan Franko LNU [In Ukrainian].
4. Babenko, V., Panchyshyn, A., Zomchak, L, Nehrey, M., Artym-Drohomyretska, Z., & Lahotskyi, T. (2021). Classical Machine Learning Methods in Economics Research: Macro and Micro Level Examples. *WSEAS TRANSACTIONS on BUSINESS and ECONOMICS*. Volume 18, P. 209–217. DOI: 10.37394/23207.2021.18.22
5. Chlodnicka, H., & Zimon, G. Bankruptcu Risk Assessment Measures of Polish SMEs. (2020). *WSEAS TRANSACTIONS on BUSINESS and ECONOMICS*. Volume 17. P. 14–20. DOI: 10.37394/23207.2020.17.3

ПРО ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ

Андрій Слюз

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: andriyslyuz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7612-6051*

Анотація. Розглянуто актуальні питання оцінки ризиків прийняття рішень у підприємстві, обґрунтовані інструментарієм управління економічними процесами в короткостроковому та довгостроковому періодах. Розкрито суть потреб, що спричинені постійними змінами на ринку продукції, великою кількістю чинників, які впливають на динаміку ринку ресурсів, значною невизначеністю економічних характеристик цих чинників та відсутністю однозначних аналітичних залежностей між ними. Мета статті – узагальнити та систематизувати підходи до обґрунтування адекватних управлінських рішень в умовах певної невизначеності та ризиків, властивих ринковій економіці.

На підставі аналізу сучасного стану вирішення задач управління економіко–виробничими системами зроблено *висновок*, що на сьогодні найбільш актуальним є вирішення таких задач: задачі, які пов’язані з ефективним використанням виробничих ресурсів підприємства власних і залучених на кожному конкретному етапі виробничої діяльності; задачі, що стосуються аналізу використання основних виробничих фондів, аналізу витрат матеріалів на продукцію,

продуктивності праці, собівартості продукції, а також задачі з аналізу ефективності прийняття рішень, які стосуються вибору альтернативних інвестиційних проектів; задачі, які пов'язані з аналізом ефективності структури капіталу за джерелами формування і за напрямками його вкладення в активи, випуском і реалізацією та якістю продукції, оборотністю оборотних коштів, ефективністю використання власних і залучених коштів, діяльністю підприємницької структури на ринку цінних паперів. І такі задачі треба розв'язувати аналітичними *методами* з застосуванням економіко–атематичних методів в умовах певної невизначеності. Розробка типових методик і програмних засобів для них неможлива без чіткої класифікації аналітичних задач, які б адекватно врахували аспекти сучасної виробничої діяльності підприємства і розглядали процеси прийняття рішень у тісному взаємозв'язку з усіма іншими етапами діяльності підприємства.

Ключові слова: ризик, оцінювання ризику, бізнес, підприємницька активність.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОБЛІКУ, АУДИТУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6114>

УДК 330:[657+658:005.5]

JEL D02, M41, M29

ІНТЕГРАЦІЙНІ РІШЕННЯ В РОЗРОБЦІ КОРПОРАТИВНОЇ ЗВІТНОСТІ

Євген Цікало

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18

e-mail: yevhen.tsikalo@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8051-9299>

Анотація. Розглянуто ініціативи-підходи до розробки корпоративної звітності, які представлені стандартами IFR – інтегрованої звітності, GRI – звітності зі сталого розвитку, SASB – бухгалтерська звітність зі сталого розвитку за галузями діяльності, для виявлення й оцінки точок їхнього поєднання, враховуючи результати співпраці їхніх організацій-розробників, для інформаційно-презентативного звітування суб'єкта господарювання. Проведено якісний аналіз концептуальних підходів до корпоративного звітування за названими вище стандартами. З'ясовано, що фундаментальною основою для забезпечення комплексності корпоративного звітування є застосування інтеграційного підходу, який дає змогу створювати системну інтеграційну платформу, на якій базуватиметься формування інформації про сталий розвиток. Такий підхід є об'єднувальним для інших підходів і як засвідчує актуальний процес «звітотворення», стає базовим для концептуального закріплення метрики вимірювання у міжнародних стандартах сталості та бухгалтерського обліку. Запропоновано стандарти з корпоративного звітування базувати на інтеграційній платформі з врахуванням сполучності зі стандартами систем (підсистем) управління ISO, що дасть змогу досягати системою управління суб'єкта господарювання статусу інтегрованої.

Ключові слова: звітність, інтеграційний підхід, сталий розвиток, стандарти звітності, фінансова і нефінансова інформація.

Постановка проблеми. Управління діяльністю суб'єкта господарювання (підприємства, компанії, організації – СГ) передбачає формування і опрацювання його системою менеджменту (управління) багатоаспектної інформації з вироблення і реалізації економічно виправданих керівних впливів (дій-рішень). Синергетичний управлінський ефект досягатиметься завдяки емерджентній властивості системи, з утворенням інтегрованого, в просторово-часовому вимірі, інформаційного середовища, яке відобразатиме «життєву багатогранність» СГ в контексті поєднання основної

діяльності з ціннісними запитами суспільства. Економічна характеристика СГ стає відображенням стратегічно вивіреного вартісно-ціннісного змісту його діяльності і розвитку загалом.

Такий мотиваційний орієнтир СГ виявляється як набуття його інформаційно-економічним образом (характеристичним «портретом») інтегративної якості. Ефект діяльності відображатиметься в результаті і стані СГ, які оцінюють на підставі параметричної інформації образу в просторово-часовому вимірі. Інтегративна властивість системи управління подаватиметься як інтеграційний процес, який неперервно динамічно супроводжуватиме виконавчі процеси (бізнес-процеси), що активуються управлінськими впливами і стають інтегрованими, так само як і управлінський процес. Тому потрібно підтримувати інтегративну інформаційну актуальність тактичних і стратегічних економічних оцінок цінного вияву вартості, створюваної в бізнес-процесах, приймати інтегровані рішення, що націлено впливають на стан і результат діяльності. Необхідне повноцінне багатоаспектне інтегроване відтворення і узагальнення інформації про економічну, соціальну, екологічну діяльність у звітності, використовуючи її фінансову та нефінансову інформації в інтегрованих рішеннях, які спрямовуватимуться на забезпечення сталого розвитку суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отримання всеохоплюючої (взаємопов'язаної різноаспектної) результативної інформації управління за певний проміжок часу (за рік – для зовнішнього, в межах року – для внутрішнього спостереження і використання) на принципах інформаційної інтеграції (відповідно до інтегрованого процесу управління, з поєднанням фінансової і нефінансової інформації) та інтеграції бізнес-діяльності в межах економічної, соціальної й екологічної відповідальності, у міжнародній практиці пов'язують здебільшого зі складанням стандартизованої інтегрованої звітності (IIFR – International Integrated Framework Reporting; The International <IR> Framework) [1], звітності зі сталого розвитку (за стандартами GRI – Global Reporting Initiative) [2], звітності за американськими стандартами (галузевими) бухгалтерського обліку у сфері сталого розвитку (SASB – Sustainability Accounting Standards Board) [3] та використанням керівництва (настанов) щодо соціальної відповідності (ISO 26000, ISO – International Organization for Standardization) [4, 5]. Не існує єдиного стандарту звітності, а на практиці можуть застосовуватися різні стандарти, у тім числі в їхньому поєднанні. Розробники стандартів об'єднують свої зусилля у напрямі створення комплексної корпоративної звітності. Залишається актуальним узгодження запропонованих стандартизованих продуктів для корпоративного звітування на інтеграційних засадах управління.

Постановка завдання. Мета статті – виявити між ініціативами, які представляють названі вище стандарти, точки поєднання щодо інформаційного наповнення звітності і співпраці розробників стандартів для надання можливостей такого корпоративного звітування, яке було б взаємно прийнятним для суб'єкта господарювання та для зацікавлених сторін, а отже, було достатньо інформаційно презентативним в управлінні їхнім сталим розвитком. Водночас важливо оцінити затребуваність інтеграційного підходу у звітуванні та його роль у досягненні корисності звітної інформації.

Методи дослідження. В аналізі звітування за стандартами IFR, GRI, SASB використано методи якісно-змістовного порівняння концептуальних підходів до складання звітів за цими стандартами, а також якісного оцінювання можливостей інструментального використання стандартів, на інтеграційній основі, для звітування й управління діяльністю СГ, в контексті застосування стандартів систем управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зв'язки між інтегрованою звітністю і звітністю про сталий розвиток ілюструють результати взаємодії GRI з Міжнародною радою з інтегрованої звітності (IIRC – International Integrated Reporting Council). GRI працює над тим, щоб подолати розрив між вагомістю інтегрованого мислення для керівників і реальністю сталого розвитку та практики фінансового звітування суб'єктів господарювання. GRI як відданий прихильник інтегрованої звітності, співзасновник IIRC з моменту створення в 2010 році, співпрацює в заходах підтримки і розвитку інтеграційного підходу до корпоративного звітування, що поєднує суттєву (матеріальну) стійкість та фінансову інформацію. Цей підхід дає змогу за принципами стратегічного фокусування на створенні вартості, з врахуванням взаємодії із зацікавленими сторонами, а також сполучності, суттєвості, лаконічності, достовірності і повноти, постійності і зіставності інформації в процесі створення вартості, отримувати ціннісні характеристики сталого розвитку у взаємопов'язаному фінансовому та нефінансовому вираженні й оцінювати стійкість розвитку.

GRI та IIRC підписали новий Меморандум про взаєморозуміння в березні 2015 року, за яким вони працюють разом як стратегічні партнери; визнають взаємодоповнюваність своїх відповідних ролей, враховуючи те, що звітність про сталий розвиток є центральною для інтегрованої звітності.

GRI виступає за введення надійних показників сталості розвитку до інтегрованої звітності, з баченням стійкої глобальної економіки. Показники сталості є такими, що інформаційно відображають взаємопов'язані екологічну, соціальну, управлінську діяльність і відповідальність (ESG – Environmental, Social, Governance) в інтегрованій формі. «ESG-інтеграція» наповнює процес створення вартості за підходом IFR. Готовність до такої інтеграції продемонстровано (оприлюднено у 2016 році) в серіях стандартів GRI 100, 200, 300, 400, (відповідно універсальні, економічні, екологічні, соціальні стандарти) [6]. З 1 липня 2018 року стандарти GRI замінили раніше використовувані настанови (керівні матеріали) зі звітності про сталий розвиток. Інформаційно-економічний контекст управлінської діяльності (управлінських рішень) інтерпретують стандарт GRI 103 «Підхід до управління» та серія GRI 200 «Економічні стандарти».

Стандарти SASB сфокусовані на *фінансово суттєвій інформації (financially material information), отримуваній за принципами інтегрованої звітності, про сталість розвитку компаній* у контексті ESG за інвестиційно привабливими галузевими напрямками [7]. Сталість розвитку виявляється в управлінні корпоративною діяльністю як підтримка і поліпшення спроможності компаній до довгострокового створення вартості для акціонерів. Облік сталості за SASB забезпечує в контурі управління компанією інформаційно-вимірjuвальну сторону процесу створення вартості й узагальнення результатної інформації у звітності інтегрованого гатунку.

У стандарті ISO 26000 акцентовано на тому, що сталому розвитку сприяє наскрізна інтеграція соціальної відповідності суб'єкта господарювання і зацікавлених сторін через аналітично обґрунтований вплив їхньої взаємодії на суспільство і довкілля з метою вдосконалення. ISO 26000 надає детальні вказівки щодо того, як інтегроване мислення, що забезпечується <IR> – підходом, може бути розроблене, впроваджене та розвиватися в організації [8]. У цьому контексті стандарт є своєрідним активатором інтеграцій наряду задіяння інших стандартів систем управління, що об'єднуються в інтегровану систему.

Зазначені вище ініціативні інструменти IFR, GRI, SASB, ISO 2600 інтегрованого представлення інформації про діяльність СГ застосовані (поряд з іншими ініціативами) Європейською Комісією у розробці настанов (вказівок, керівних принципів) щодо нефінансової звітності [9], відповідно до Директиви 2014/95/ЄС щодо розкриття нефінансової та різноманітної інформації деякими великими підприємствами і групами [10]. Ця директива доповнює Директиву 2013/34/ЄС [11] про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність і пов'язані з ними звіти певних типів компаній, статтею 19 а «Нефінансовий звіт». Директивою 2013/34/ЄС запроваджено «Звіт про управління» [11, Розділ 5], який після названого доповнення містить фінансову та нефінансову інформацію, яка (в узагальненій формі) становить інтегроване інформаційне утворення.

Відповідно до зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами (Глава 13, Додаток XXXV Угоди), відповідно до Директив 2013/34/ЄС і 2014/95/ЄС в Україні запроваджено у практику звітування, з 2019 року «Звіт про управління» для суб'єктів господарювання: підприємств, організацій, юридичних осіб усіх форм власності (крім банків, бюджетних установ, мікропідприємств та малих підприємств) [12, 13].

Особливість «Звіту про управління» полягає у поєднанні фінансового та нефінансового аспектів інформаційно-економічного відображення результатів діяльності, стану, перспектив розвитку, основних ризиків і невизначеностей діяльності суб'єкта, враховуючи соціальну й екологічну сфери. У Методичних рекомендаціях до складання цього звіту [13] пунктуалізовано зміст його структурних частин (які відповідають стандартам інтегрованої звітності і сталого розвитку), надаючи суб'єктам можливість самостійного вибору і застосування методичних інструментаріїв формування фінансової і нефінансової інформації та виконання економічного аналізу. Концептуальні положення зі звітування за стандартами IFR і GRI та метрично-облікові засоби SASB також будуть інструментально прийнятними для складання названого вище національного звіту. Гнучкість у розкритті інформації забезпечуватиме досягнення її необхідної корисності, як зазначається в [9, 10], та сприятиме створенню звітів, які б інформаційно-транспарентно задовольняли зацікавлені сторони та збагачували практичний досвід інтегрованої взаємодії.

Для дієвого застосування названих вище рекомендацій суб'єктові необхідне поєднане використання інтеграційного і самоорганізаційного підходів до управління у формуванні інформації та аналітичному обґрунтуванні рішень.

У вересні 2020 року CDP (Carbon Disclosure Project – проєкт з розкриття інформації про вуглецеві викиди), CDSB (*Climate Disclosure Standards Board* – Рада зі стандартів розкриття інформації про клімат), GRI, IIRC, SASB уклали спільний документ (заяву), в якому розкрили спільне бачення комплексної системи корпоративної звітності та прагнення співпрацювати для створення узгодженої і всеохоплюючої корпоративної звітності [14]. Досягнення такого консенсусу стало результатом конвергенції досвіду зазначених організацій у стандартизації звітності та практиці застосування їхніх розробок.

У цьому документі викладено бачення елементів, які потрібні для комплексної системи корпоративної звітності, враховуючи поєднання фінансового обліку і розкриття інформації про сталість з допомогою інтегрованої звітності [15]. Інтегрована звітність є концептуальною основою розкриття інформації про сталість, яка суттєва для створення вартості компанії, разом з інформацією, що вже відображається у щорічній бухгалтерській фінансовій звітності, складеній за загально визнаними принципами бухгалтерського обліку GAAP (Generally Accepted Accounting Principles).

Спільне бачення («матриця спільності» поглядів, думок) ґрунтується на точках розуміння (координат «матриці спільності»), які приймають всі учасники. Об'єднані зусилля учасників природно надають їхній співпраці інтегративної якості. У цьому контексті корисним «матричним» інструментом спільного бачення є розроблені IIRC, в межах корпоративного діалогу зі звітування CRD (Corporate Reporting Dialogue. The Landscape Map.), таблиці зв'язковості (сполучності, сумісності, спряженості) IIFR з іншими стандартами. В цих таблицях точки пов'язаності («міжстандартної інтеграції»), як прототипи точок розуміння у спільному баченні, стандарту IIFR із стандартами GRI, SASB, ISO 2600, IFRS, FASB, CDP, CDSB, в контексті імплементації положень цих стандартів в інтегрованій звітності, наочно подані через об'єктив (змістовні елементи) «IR» («Content of standards of Framework through the lens of «IR»»). На підставі таблиць зв'язковості можна створювати ланцюжки зв'язків між різними стандартами та з'єднувати їх з IIFR.

Поглиблення співпраці між IIRC і SASB переросло у створення, в червні 2021 року, Фонду звітності про цінності (Value Reporting Foundation – VRF), який консолідуватиметься з новоствореною Радою з міжнародних стандартів сталості (ISSB) (створеною у листопаді 2021 року під егідою Фонду МСФЗ (IFRS), поряд з Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASB)). Стандартизований «IR»- підхід (IIFR) дасть змогу скоординувати взаємодію ISSB і IASB зі створення інтегрованого бухгалтерського інформаційного поля (інтегрованої бази фінансової і нефінансової інформації) як проходження процесу створення вартості та формування звітності за результатами цього процесу. Їхні спільні зусилля спрямовуватимуться на підвищення корисності інформації для зацікавлених сторін на підставі інтеграції тем створення цінності (за концепцією «IR») у поєднанні з тематичною метричною підтримкою (обліково-вимірними даними про сталий розвиток, пропонованими SASB) у конкретних галузях діяльності. Водночас для суб'єктів господарювання розкриватимуться можливості у піднятті рівня інструментального забезпечення складання корпоративної звітності.

Як зазначає Джанін Гійо (*Janine Guillot*), колишній генеральний директор SASB (теперішній генеральний директор VRF): «У світі після COVID від компаній все частіше будуть вимагати розкривати свої результати щодо ряду тем ESG. Пандемія продемонструвала, що так звана «нефінансова» інформація справді може підкреслити суттєві фінансові наслідки. Це робить співпрацю між SASB та GRI такою, що дасть більшою ясності для всіх зацікавлених сторін і тим більш буде своєчасною» [16].

Генеральний директор IIRC у 2020 році (старший радник VRF) Чарльз Тіллі (*Charles Tilley*) також наголошує на актуальності суттєвості інтеграції нефінансової і фінансової сторін бізнесу: «Цього року (2020) ми стали свідками того, як по всьому світу компанії були змушені змінювати свої бізнес-моделі в одну мить, ставлячи на чільне місце здоров'я та безпеку працівників і клієнтів, а не фінансовий успіх бізнесу. Зв'язок між факторами сталості та фінансовою життєздатністю став зрозумілим, як ніколи. Ніколи не було важливішого часу, як тепер, для того, щоб принципи та концепції інтегрованої звітності були вбудовані в структуру корпоративної звітності та глобальну систему рішень, стимулів та розподілу активів для досягнення фінансової стабільності та сталого розвитку» [17].

Система корпоративної звітності (СКЗ), ініціативне бачення якої висунуте «п'ятіркою», стане інформаційним утворенням (складовою) системи управління суб'єкта господарювання. Інтеграційна основа комплексності СКЗ, ідеологічно утверджена підходами та стандартами «п'ятірки», має бути концептуально врахована у побудові системи управління та набутті нею статусу інтегрованої.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Робота над створенням і запровадженням інтегрованої звітності за IIFR, звітності (всеохоплюючої, глобальної) зі сталого розвитку за GRI, галузевої бухгалтерської звітності зі сталого розвитку за SASB є суттєвим вкладом у розробку корпоративної звітності. Такий спільний доробок, що характеризується взаємопов'язаністю і взаємодоповнюваністю названих видів звітності та поєднанням їхніх підходів, можна означити як появу корпоративної звітності, яка відображає інтегроване подання фінансової і нефінансової інформації про взаємовпливи різних видів ESG-діяльності в ході створення і вимірювання «цінністі-вартості» з забезпечення сталого розвитку суб'єкта господарювання і середовища його діяльності. Підходи до звітування за IIFR, GRI, SASB використані в Директивах 2013/34/ЄС і 2014/95/ЄС щодо розкриття нефінансової інформації (у поєднанні з фінансовою) у звіті з управління на основі гнучко застосовуваних методичних інструментів для здобуття корисної інформації. Це дає змогу суб'єктам господарювання, зокрема і українським, які складають звіт з управління, досягати інформаційної інтеграції поточної та звітної (узагальненої) шляхом реалізації інтегрованих управлінських рішень у межах самоорганізаційного управління. Тобто надається можливість досягати транспарентності звітності за необхідного морфізму у відображенні інформації для суб'єкта та зацікавлених сторін.

Співпраця IIFC, GRI, SASB синхронізується в еколого-кліматичному аспекті з CDP і CDSB та переростає у спільну роботу зі створення комплексної (узгодженої і всеохоплюючої) корпоративної звітності, в якій поєднуватиметься, за принципами

інтегрованої звітності, розкриття фінансово-облікової інформації та інформації про сталий розвиток.

У всіх названих вище пропозиціях простежується лінія фундаментального застосування стандарту IIFR у створенні системи корпоративного звітування. Розроблені ПФС таблиці зв'язковості з іншими стандартами підтверджують цю тезу і засвідчують практичну реалізованість інтеграційної платформи комплексної корпоративної звітності. У цьому контексті важливим напрямом інтеграційного спрямування сполучності стандартів є вихід на стандарти систем управління ISO, які інтегруватимуться. Для створення інтеграційної платформи звітності та системи управління суб'єкта господарювання необхідна розробка «рішень-конструкцій» інформаційної інтеграції елементів стандартів звітності та управління (в межах ESG-діяльності), що стане об'єктом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. International Integrated Framework Reporting. URL: <https://www.integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/>.
2. Resource center. URL: <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/>.
3. Sustainability Accounting Standards Board. URL: <https://www.sasb.org/>.
4. ISO 26000:2010(en) ISO 26000:2010. Guidance on social responsibility [Text]. [First edition 2010-11-01]. Published in Switzerland: ISO, 2010. 106 p.
5. ДСТУ ISO 26000:2019 Настанови щодо соціальної відповідності (ISO 26000:2010, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc- page?id_doc= 87921.
6. Resource center. URL: <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/>.
7. Working with SASB and other Frameworks. URL: <https://www.sasb.org/standards-overview/sasb-and-others/>.
8. ISO 2600 and the International Integrated Reporting <IR> Framework briefing summary. URL: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/PUB10040_2.pdf
9. Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information) of 5 July 2017 (2017/C 215/01) / Official Journal of the European Union. OJ L 215/01, 05.07.2017.
10. Directive 2014/95/ EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups / Official Journal of the European Union. OJ L 330, 15.11.2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014_L0095.
11. Directive 2013/34/ EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC / Official Journal of the European Union. OJ L 182, 29.06.2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/content/EN/ALL/?uri=celex%3A32013_L003.
12. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>.

13. Методичні рекомендації зі складання звіту про управління. *Наказ Міністерства фінансів України* від 07.12.2018 № 982.
14. Statement of Intent to Work Together Towards Comprehensive Corporate Reporting. Summary of alignment discussions among leading sustainability and integrated reporting organisations CDP, CDSB, GRI, IIRC and SASB. Facilitated by the Impact Management Project, World Economic Forum and Deloitte.
15. Progress Towards a Comprehensive Corporate Reporting System. Published September 11, 2020 Janine Guillot CEO, The SASB Foundation. URL: <https://www.sasb.org/blog/progress-towards-a-comprehensive-corporate-reporting-system/>.
16. Promoting Clarity and Compatibility in the Sustainability Landscape. Published July 12, 2020 GRI and SASB announce collaboration. URL: <https://www.sasb.org/blog/gri-and-sasb-announce-collaboration-sustainability-reporting/>.
17. A shared vision for a comprehensive, globally accepted corporate reporting system. 11 September 2020 in Blog posts Author: Charles Tilley, CEO, IIRC. URL: <https://integratedreporting.org/news/a-shared-vision-for-a-comprehensive-globally-accepted-corporate-reporting-system/>.

References

1. International Integrated Framework Reporting. URL: <https://www.integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/>.
2. Resource center. URL: <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/>.
3. Sustainability Accounting Standards Board. URL: <https://www.sasb.org/>.
4. ISO 26000:2010(en) ISO 26000:2010. Guidance on social responsibility [Text]. – [First edition 2010-11-01]. – Published in Switzerland: ISO, 2010. 106 p.
5. DSTU ISO 26000:2019 Nاستanovy` shhodo social`noyi vidpovidnosti (ISO 26000:2010, IDT) [Guidance on social responsibility] URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc= 87921. [in Ukrainian]
6. Resource center. URL: <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/> (accessed on 05.12.2021).
7. Working with SASB and other Frameworks. URL: *Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.*
8. ISO 26000 and the International Integrated Reporting <IR> Framework briefing summary. URL: <https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/PUB 10040 2.pdf>.
9. Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information) of 5 July 2017 (2017/C 215/01) / Official Journal of the European Union. OJ L 215/01, 05.07.2017. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017XC0705\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017XC0705(01)).
10. Directive 2014/95/ EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups / Official Journal of the European Union. OJ L 330, 15.11.2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014 L0095>.
11. Directive 2013/34/ EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC / Official

- Journal of the European Union. OJ L 182, 29.06.2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/content/EN/ALL/?uri=celex%3A32013L003>.
12. Uгода pro asociaciju mizh Ukrainoyu ta Yevropejs'ky'm Soyuzom [Association Agreement between Ukraine and the European Union] <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciju> (дата звернення: 05.12.2021). [in Ukrainian]
  13. Metody`chni rekomendaciyi zi skladannya zvituu pro upravlinnya [Methodical recommendations for compiling a management report]. *Order of the Ministry of Finance of Ukraine* dated December 7, 2018 № 982. [in Ukrainian]
  14. Statement of Intent to Work Together Towards Comprehensive Corporate Reporting. Summary of alignment discussions among leading sustainability and integrated reporting organisations CDP, CDSB, GRI, IIRC and SASB. Facilitated by the Impact Management Project, World Economic Forum and Deloitte.
  15. Progress Towards a Comprehensive Corporate Reporting System. Published September 11, 2020 Janine Guillot CEO, The SASB Foundation. URL: <https://www.sasb.org/blog/progress-towards-a-comprehensive-corporate-reporting-system/>.
  16. Promoting Clarity and Compatibility in the Sustainability Landscape. Published July 12, 2020 GRI and SASB announce collaboration. URL: <https://www.sasb.org/blog/gri-and-sasb-announce-collaboration-sustainability-reporting/>.
  17. A shared vision for a comprehensive, globally accepted corporate reporting system. 11 September 2020 in Blog posts Author: Charles Tilley, CEO, IIRC. URL: <https://integratedreporting.org/news/a-shared-vision-for-a-comprehensive-globally-accepted-corporate-reporting-system/>.

INTEGRATION SOLUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF CORPORATE REPORTING

Yevhen Tsikalo

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: yevhen.tsikalo@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8051-9299>

Abstract. The article considers initiatives-approaches to corporate reporting development. They are represented by IIFR standards – integrated reporting, GRI – sustainable development reporting, SASB – sustainable development accounting for industries. The aim is to identify and evaluate the points of combining standardized approaches, taking into account the results of cooperation between their developers. This is necessary for the information and presentation reporting of the business entity. A qualitative analysis of conceptual approaches to corporate reporting according to the above standards has been conducted. These approaches demonstrate the tendency to report, that is to provide interrelated financial and non-financial information about the economic, social, environmental activities of the economic entity. This confirms the relevance of reporting initiatives. Approaches to reporting under IIFR, GRI, SASB were used in Directives 2013/34/EU and 2014/95/EU as regards disclosure of non-financial information (combined with financial) in the management report on the basis of flexible methodological tools applied for obtaining useful information. It is determined that the fundamental basis for ensuring comprehensive corporate reporting lies in the application of integration approach which allows to create a systemic integration platform for developing information on sustainable development. This approach is unifying for other approaches. It becomes the basis for conceptual consolidation of measurement metrics in international sustainability and accounting standards. It is proposed to base corporate reporting standards on the integration platform, taking into account

compatibility with the standards of ISO management systems (subsystems), which will allow the entity's management system to achieve the status of an integrated system.

Keywords: reporting, integration approach, sustainable development, reporting standards, financial and non-financial information.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Ірина Вигівська, Дар'я Селецька

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
10005, м. Житомир, вул. Чуднівська, 103
e-mail: virina1407@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4974-5834
e-mail: koa_sdo@ztu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-2812-1691*

Анотація. *Мета статті – дослідження основних аспектів здійснення та регулювання митного контролю в Україні, зокрема, проведення аналізу організації зовнішнього і внутрішнього контролю. У дослідженні використано методи діалектики під час аналізу нормативно-правового забезпечення зовнішнього та внутрішнього митного контролю, а також методи порівняльного аналізу, групування у ході дослідження методики контролю, його складових, порядку та послідовності застосування. Визначено роль і функції суб'єктів зовнішнього митного контролю, що його здійснюють, проаналізовано нормативно-правову базу в частині контролю нарахування та сплати митних платежів і справляння мита, а також систематизовано методичні прийоми митного контролю відповідно до призначення. Ідентифіковано процедури здійснення внутрішнього контролю, згруповано методи його проведення. Дослідження плану та звіту роботи Державної митної служби за 2020–2021 роки дало змогу виокремити найсуттєвіші положення митного контролю, сформувані етапи здійснення такого контролю на всіх рівнях. За результатами дослідження надано пропозиції щодо удосконалення системи митного контролю та порядку його здійснення.*

Ключові слова: *митна справа, митний контроль, митниця, контроль, методи митного контролю, організація митного контролю, зовнішньоекономічна діяльність.*

Постановка проблеми. Посилений розвиток міжнародної торгівлі актуалізує питання модернізації та поліпшення механізмів, які регулюють реалізацію митної політики України. Оскільки сьогодні в роботі митних органів існує багато проблем – контрабанда, ухилення від сплати податків, недотримання норм праці, невідповідність кількості офіційно зареєстрованих і фактично існуючих осіб, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю тощо, – то найперше треба провести спрощення митних процедур та митних формальностей у частині удосконалення механізмів митного контролю. Такі зміни дадуть змогу досягти високого рівня захисту економічної справедливості в зовнішньоекономічній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчали питання, які пов'язані з дослідженням та удосконаленням митного контролю, – І. Бережнюк, М. Білуха, Л. Батанова, О. Вакульчик, А. Войцещук, Т. Єдинак, М. Каленський, О. Кнішек,

А. Крисоватий, В. Мартинюк, Т. Микитенко, Д. Сагарьова, П. Пашко, С. Терещенка, Н. Щербатюк та багато інших. Проте наявність значних проблем у роботі митних органів зумовлює об'єктивну необхідність у дослідженні організації системи контролю та пошуку шляхів її модернізації.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати організаційно-методичні аспекти здійснення внутрішнього та зовнішнього митного контролю, визначити основні принципи його регламентування. За результатами проведеного дослідження – сформулювати висновки та рекомендації щодо удосконалення системи митного контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні митний контроль можна поділити на зовнішній (коли всі процеси контролюються державними органами влади) та внутрішній (коли всі фізичні та юридичні особи здійснюють самоконтроль) (табл. 1). Такий розподіл процедур потрібний для забезпечення ефективної протидії порушенню законодавства. Зовнішній контроль (з боку держави) представляють такі установи.

1. Міністерство фінансів України – забезпечує виконання функцій держави на підставі бюджетної політики, несе відповідальність за формування та здійснення податкової та митної системи, щоб досягнути цілей сталого розвитку економіки.

Таблиця 1

Організація митного контролю в Україні

Організація зовнішнього контролю	Організація внутрішнього контролю
1	2
<i>Митному контролю підлягають</i>	
Товари, комерційний транспорт, перемішувани через митний кордон	Відображення митних платежів у фінансовій, податковій і статистичній звітності
<i>Митний контроль здійснюється</i>	
Державними органами доходів і зборів (податкова служба, органи митного контролю, органи статистики та інші)	Самостійно сферою бізнесу (юридичними та фізичними особами)
Відповідно до затверджених Кабінетом Міністрів України технологічних схем	Відповідно до затвердженої облікової політики та наказу керівника стосовно порядку контролю ведення обліку на підприємстві
<i>Митний контроль передбачає</i>	
Контроль за правильністю нарахування податків і зборів	
Контроль за своєчасною сплатою податків і зборів	
Контроль за використанням державного бюджету та майна	Контроль за правильністю відображення в бухгалтерському обліку
Контроль за попередженням шахрайства, корупції	Контроль за правильністю та вчасністю подання даних у звітних документах
<i>Для здійснення митного контролю використовується:</i>	
Єдина автоматизована інформаційна система	Програмне забезпечення у вигляді Іс:Бухгалтерія, МЕД.о.к., електронний кабінет платника податків та інші допоміжні платформи

Закінчення табл. 1

1	2
<i>Ціль митного контролю</i>	
Спрощення системи контролю (зменшення процедур перевірок, кількості податків і документації), прозорість, доступність (надання зрозумілої інформації причин необхідності перевірок та інше)	Впровадження на підприємстві процедур планування, нормативів, інструкцій, сучасних методів обліку та його контролю
<i>Місце проведення контролю</i>	
Пункти пропуску через митний кордон, пункти призначення контролю	Бухгалтерія підприємства, організації, установи, тощо

2. Державна податкова служба України – забезпечує надання якісних послуг платникам, ефективне адміністрування податків, зборів і платежів, та проявляє негативну реакцію на корупційні дії. Планує до 2022 року вилучити ухилення від оподаткування шляхом впровадження міжнародних стандартів [1].

3. Державна митна служба України – забезпечує надання адміністративних та інших послуг, потрібних для полегшення та регулювання бізнесу, забезпечує контроль за митною брокерською діяльністю, за роботою безмитних магазинів, митного складу, за наданням державних гарантій по імпортованим товарам, які прийнято під режим експортного контролю.

Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» контроль за справлянням державного мита виконують податкові органи у вигляді ревізії та перевірки правильності, вчасності та повної сплати державного мита [2]. Сам контроль за виконанням справляння державного мита виконують згідно з Інструкцією «Про порядок обчислення та справляння державного мита» [3].

Державна митна служба України виконує митний контроль, що становить певну сукупність дій, які спрямовані на забезпечення дотримання норм митного законодавства, нормативно-правових актів спрямованих на регулювання митної справи та на дотримання умов міжнародних договорів України.

Задля забезпечення комплексної системи аналізу, виявлення й оцінки ризиків у здійсненні контролю за правильністю визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, треба застосовувати відповідні методичні рекомендації, затвердженні Наказом № 362 Державної митної служби України [4].

Контроль за правильністю здійснення розрахунку митної вартості виконують спеціальні органи в обмежений термін згідно з законодавством, а саме не більше 4 годин з моменту пред'явлення товарів митним органам. Але бувають випадки, коли потрібно більше часу для проведення аналізу. На це може вплинути віддалене місце розташування, необхідність додаткових досліджень, експертиз, виявлення порушень митних правил [4].

Для контролю над виконанням правильного розрахунку митної вартості Державна фіскальна служба України використовує Автоматизовану систему аналізу та виконує

управління ризиками при здійсненні митного контролю. Таку систему запровадили, щоб пришвидшити митне оформлення, застосовуючи зосередження уваги митників на ризикованих операціях зовнішньоекономічної діяльності. Систему управління ризиками використовують для контролю ризиків стосовно товарів, транспортних засобів, документації, що підпадають під митний кордон [5].

Під час проведення перевірки щодо дотримання правил справляння державного мита перевіряється, чи правильно та законно:

- застосовуються ставки державного мита;
- виконується розрахунок суми, з якої сплачується мито;
- надається пільга зі сплати мита та її розрахунок;
- виконується справляння мита з боржників згідно з виконавчими написами.

Також під час перевірки порівнюють на відповідність розрахункові та касові документи з даними журналів реєстрації вихідної документації, касовими книгами, обліковою інформацією щодо розрахункових операцій [6].

Згідно з методичними рекомендаціями стосовно перевірки правильності нарахування митної вартості на товари контроль здійснюється у вигляді перевірок документів з відомостями про товар і його вартість, чи включено всі складові вартості, який зв'язок між продавцем і покупцем, як було розраховано митну вартість, чи було враховано знижки, пільгові ставки та перевірка інших коригувань митної вартості товарів [7].

Оформлення митних дій, декларування, відображення виявлених недоліків контролю чи перевірки, складання акту перевірки з відображенням кінцевого рішення та результату – складові методичних прийомів митного контролю (табл. 2).

Згідно з Планом роботи Державної митної служби України на 2021 рік було заплановано Департаментом організації митного контролю та оформлення здійснювати контроль за товарами, що переміщуються через кордон України, розробити пропозиції щодо поліпшення законодавчої бази з забезпечення митного контролю та вдосконалення програмного забезпечення (інформаційних комплексів), контроль за виконанням адміністративних послуг та інші дії, які пов'язані з прискоренням і полегшенням роботи митниці та виконання її обов'язків [11].

Таблиця 2

Методичні прийоми митного контролю

Назва	Призначення
1	2
Митний огляд	Виконання митних дій – організація, проведення та оформлення товарів, митних формальностей посадовими особами митних органів з дотриманням законодавства та посадових інструкцій, де визначено їхні права й обов'язки; огляд проводять, щоб перевірити достовірність товару, дотримання законодавства, перевірки чи не було порушень з питань державної митної справи, чи дотримано права інтелектуальної власності; під час огляду використовують спеціальні засоби контролю [8]

Закінчення табл. 2

1	2
Інвентаризація	Перевірка фактично наявних товарів, що проходять митний контроль, з заявленими в декларації, в документації пред'явленої перевізником; також інвентаризацію проводять з метою контролю зберігання майна на митних складах, що потребує наявності відповідного документального забезпечення, розробки детальної програми перевірки, достатньої кількості кваліфікованих контролерів. Однак всі ці умови знаходять часткове спрощення через впровадження автоматизації процесу інвентаризації (сканування штрих-кодів, радіочастотної ідентифікації, терміналів збору даних тощо) [9]
Митна експертиза	Науково-практичні дослідження експерта, що здійснюються для вирішення завдань митної справи; об'єктом дослідження можуть бути товари та предмети, які переміщують через кордон, їхні зразки та проби, також можуть розглядатися об'єкти контрабанди та документація; основними цілями експертизи є з'ясування виду та назви товару для виявлення контрабанди, незаконного переміщення наркотичних засобів, отруйних речовин, історичних цінностей та інших заборонених речовин; дослідження виконують експерти спеціалізованих лабораторій з питань експертизи і досліджень, які забезпечують виконання митної та податкової політики держави через виявлення порушенням законодавства з питань митної справи [10]

Також можна знайти заходи, які планують проводити для боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, заходи з протидії корупції та міжнародної взаємодії відповідними Департаментами та інше [11].

Згідно з даними, що публікує прес-служба Державної фіскальної України, протягом 2017–2020 років кількість митних порушень збільшилась на суму 1,01 млрд гривень, кількість вилучених предметів збільшилась на 0,3 млрд гривень [12]. Отож намагання спростити умови перетину митного контролю не є ефективними, а лише дають змогу збільшити обсяги зовнішньо-економічних операцій [13]. Також свій внесок зробили карантинні обмеження, адже вони змусили зупинитися більшість великих підприємств та установ, що призвело до збільшення контрабанди.

Щодо внутрішнього контролю, то його можна подати такими методами та функціями, які наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Методи та функції внутрішнього контролю [14]

Назва	Коротка характеристика
1	2
<i>Методи внутрішнього контролю</i>	
Бухгалтерські методи	Використання планів рахунків (бухгалтерського обліку, бухгалтерського обліку в державному секторі, бухгалтерського обліку банків України), подвійного запису, здійснення інвентаризації та документування, зведення даних в загальний звіт
Управлінські методи	Встановлення об'єктів відповідальних осіб, формування центрів витрат, здійснення систем норм витрат

Закінчення табл. 3

1	2
Контрольно-ревізійні методи	Звірка фактичної інформації з заявленою в документах, перевірка правильності розрахунків, дотримання правил обліку, виконання запитів, опитувань
<i>Функції внутрішнього контролю</i>	
Контроль облікових процедур	Забезпечення належними умовами праці для своєчасного та повного відображення в обліку дійсних, господарських операцій даних згідно з нормативами та законодавчими актами
Контроль повноважень	Протидія зловживанням посадовими обов'язками, обмеження не санкціонованих дій, неефективних операцій
Контроль господарських засобів	Захист майна підприємства, протидія шахрайським операціям та іншим видам зловживань стосовно матеріальних цінностей установи

Якщо розглядати питання сплати митних платежів, то його потрібно розглядати в складі тих операцій, що стосуються зовнішньо-економічної діяльності. Позаяк мито нараховується відповідно до митної вартості товару, перевірку правильності її розрахунку виконують відповідно до затвердженого постановою Кабінету Міністрів України Порядку здійснення контролю за правильністю визначення митної вартості товарів [4].

Проведення відповідного контролю полягає в документальній перевірці, усному опитуванні осіб, митному огляді, порівнянні заявленої митної вартості з вартістю ідентичних або подібних товарів. Під час камеральної перевірки та перевірки обліку товарів на підприємствах проводять запити до контролюючих органів іноземних держав, а також можуть виконуватись інші заходи, що не суперечать законодавству.

Якщо під час перевірки митні органи виявили, що декларант зазначив занижену митну вартість товарів, то йому надається рішення митного органу стосовно погашення протягом 10 днів донарахованої суми платежу. У разі не виконання цього в добровільному порядку митні органи мають вжити всі можливі заходи відповідно до законодавства для донарахування та сплати суми податків і зборів.

Також на митні органи накладається обов'язок здійснювати контроль відповідно до законодавства стосовно повернення помилково або надмірно сплачених коштів до бюджету податків і зборів.

Згідно зі Звітом про виконання Плану роботи Державної митної служби України в 2020 році [15] департаменти митних платежів та митної вартості й інформаційних технологій та митної статистики мали створити інформаційну базу митної вартості товарів на підставі відкритої інформації стосовно операцій з переміщення через митний кордон, щоб зменшити ризики щодо уникнення оподаткування перевізниками.

Натомість, для того, щоб створити єдиний нормативно-правовий акт, який буде надавати доступність (відкритість) інформації по митній вартості товару, було запропоновано додати зміни в Постанову Кабінету Міністрів № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних», а саме доповнити перелік набору даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритої

інформації. Було розроблено та доповнено зміни до критичних значень у вкладці ризику «Контроль митної вартості (за критичними значеннями)». У зв'язку з тим, що планується перехід на нову модель оподаткування товарів і ставок мита, розроблено проект Закону України про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з удосконалення митно-тарифного регулювання, що має забезпечити додаткове надходження податків у розмірі 2,4 мільярда гривень на рік [15].

Департамент митних платежів і митної вартості щорічно проводить моніторинг митних оформлень товарів на можливість зниження бази оподаткування та уникнення сплати платежів у частковому та повному розмірі. У 2020 році лише за півроку було оформлено 48 листів для перевірки правильності визначення митної вартості та сплати податків декларантами, 369 запитів до іноземних держав стосовно підтвердження достовірності документів, які подавали для підтвердження митної вартості товару. Також було розроблено наказ Про затвердження методичних рекомендацій стосовно здійснення контролю з визначення митної вартості товарів [4].

Згідно з планом роботи Державної митної служби України на 2021 рік було заплановано протягом всього року здійснювати Департаментом митних платежів, контролю митної вартості та митно-тарифного регулювання Зовнішньо-економічної діяльності контроль за своєчасним і повним нарахуванням та сплатою митних платежів та податків до бюджету України, контроль за правильністю визначення митної вартості та наданням пільг щодо митних платежів [11].

Для полегшення контролю за різними митними операціями створено веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі», що дає змогу:

- 1) перевірити митну декларацію щодо оформлення та пропуску через кордон (<https://cabinet.customs.gov.ua/ccdcheck> – посилання на перевірку статусу митної декларації);
- 2) перевірити автомобіль за VIN-кодом щодо наявності його митного оформлення в Україні з 2014 року;
- 3) надіслати онлайн-скаргу на роботу митниці (<https://cc.customs.gov.ua/> – онлайн-система скарг на роботу митниці);
- 4) переглянути реєстр об'єктів права інтелектуальної власності, що підпадають під охорону згідно з законодавством, реєстри митних брокерів, митних складів, магазинів безмитної торгівлі, місць міжнародного поштового обміну, утримувачів вільних митних зон комерційного або сервісного типу (такі реєстри пришвидшують контроль перевірки дійсної реєстрації) [16].

Для скорочення часу на виконання перевірок і забезпечення уникнення незаконних дій з боку контролюючих органів та працівників підприємства, пропонуємо виокремити етапи, які треба враховувати під час здійснення контролю (табл. 4).

Таблиця 4

Етапи здійснення митного контролю в Україні

Етап	Вид контролю	Сутність
<i>Контроль на митниці</i>		
Етап 1	Попередній документальний контроль	Розпочинається, коли до контролюючого органу (на пропускній) пред'являють товари чи транспортні засоби з супровідними документами: 1.1) працівник служби протягом двох годин має попередньо ознайомитися з товаром, транспортом і супровідними документами (перевірити правильність розрахунку митної вартості та наявність сплати митних платежів, звірити товари заявлені в документах та фактично наявні), має прийняти рішення про пропуск або припинення попереднього контролю та залучення до офіційного контролю; 1.2) працівник служби вносить прийняте рішення до єдиної автоматизованої інформаційної системи
Етап 2	Офіційний контроль	Протягом двох годин залучений контролер має: 2.1) прийняти рішення про пропуск товарів чи транспорту; надати дозвіл на випуск товарів; заборону ввозити товар; здійснення інспектування товарів; взяття проб для експертизи або здійснення додаткової обробки товарів; 2.2) занести інформацію про прийняте рішення до веб-порталу «Єдиного вікна для міжнародної торгівлі»; 2.3) якщо товари не було дозволено переміщати через кордон, то посадова особа має протягом 12 годин до веб-порталу ввести інформацію про виконані дії та результати
<i>Контроль зовнішніми користувачами на підприємстві</i>		
Етап 1	Перевірка документів за формою: 1.1) наявність всіх необхідних документів; 1.2) перевірка на відсутність помилок у заповненні та на відповідність даних	
Етап 2	Перевірка на правильність здійснення розрахунків: 2.1) митної вартості; 2.2) митних платежів	
Етап 3	Перевірка здійснення сплати митних платежів і перевірка відповідності рахунків	
Етап 4	Виявлення порушень або фактів їх спростування. Складання акта та виписка штрафу	
<i>Контроль управлінського персоналу на підприємстві</i>		
Етап 1	Перевірка наявності всієї первинної документації та правильності її заповнення	
Етап 2	Звірка правильності розрахунків і сплати митних платежів	
Етап 3	Аналіз інформації звітності на відповідність даних у первинних документах	
Етап 4	Складання висновку на відсутність або наявність помилок та їх виправлення	

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для ефективного контролю треба застосовувати різні методики та заходи: 1) виконання регулярної оцінки ефективності здійснення контролю митними працівниками; 2) системний аналіз ризиків, причин вирішення, шляхи їх вирішення; розширення сфери застосування методів Всесвітньої митної організації; 3) запровадити систему перевірок не лише конкретних показників товару, а й їхніх власників, брокерів, бенефіціарів. Така пропозиція зумовлена тим, що кожна окрема ситуація потребує особливого підходу, тому і способи її

контролю та перевірки мають бути індивідуальні. Для цього в законодавчих актах навіть подають кілька варіантів здійснення контролю тієї чи іншої ситуації. Крім того, для досягнення максимально високої якості здійснення митного контролю треба на підставі аналізу діючого законодавства у сфері митної справи, скарг і пропозицій учасників зовнішньо-економічної діяльності, результативності заходів боротьби з порушеннями та протиправними діями у митних відносинах, здійснювати розробку проєктів щодо змін відповідних нормативних актів і сприяти удосконаленню митної системи України.

Список використаних джерел

1. Місія, стратегічні цілі та пріоритети. *Державна податкова служба України*. 2021. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/misiya-ta-strategichni-tsili/> (дата звернення: 01.11.2021).
2. Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21.01.1993 р. № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
3. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита» від 07.07.2012 р. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-12#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
4. Наказ Державної митної служби України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи посадових осіб митних органів з аналізу, виявлення та оцінки ризиків при здійсненні контролю правильності визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України» від 13.07.2012 р. № 362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0362342-12#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
5. Особливості застосування автоматизованої системи аналізу та управління ризиками (АСУАР) при здійсненні митного контролю. ДФС у Хмельницькій області. *Дебет-Кредит*. 2019. URL: <https://news.dtkr.ua/state/zed/53682> (дата звернення: 01.11.2021).
6. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита» від 07.07.2012 р. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-12#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
7. Як перевіряють митну вартість товарів? *Податки & бухгалтерія*. 2015. № 82, Жовтень. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015/october/issue-82/article-12234.html> (дата звернення: 01.11.2021).
8. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку проведення огляду та переогляду товарів, транспортних засобів комерційного призначення» від 12.12.2012 р. № 1316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0318-13#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
9. Прус, Л.Р. (2020). Запровадження автоматизації інвентаризації задля посилення контролю за зберіганням майна, вилученого митниціями за порушення митного законодавства. Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України: зб. матер. III наук.-практ. круглого столу, 15 травня 2020 р., м. Ірпінь. С. 136-139. URL: http://ndi-fp.nusta.edu.ua/files/doc/2020_Zbirnik_tez_2020_Den_pauku_cower.pdf (дата звернення: 01.11.2021).
10. Брачук, А.О. Митні експертизи: поняття, характеристика та види. *Митна справа*. №3(99). 2015. С. 62-67. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ms_2015_3_11.pdf (дата звернення: 01.11.2021).
11. План роботи Державної митної служби України на 2021 рік. *Державна митна служба України*. URL: <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 01.11.2021).

12. Торік митниці порушили понад 32 тисячі справ на 1,6 мільярда. *Укрінформ*. 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2391643-torik-mitnici-porusili-ponad-32-tisaci-sprav-na-16-milarda.html> (дата звернення: 01.11.2021).
13. За 11 місяців 2020 року працівники Держмитслужби виявили порушень митних правил на 2,4 млрд грн. *Державна митна служба України*. 2020. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-11-misiatsiv-2020-roku-pratsivniki-derzhmitsluzhbi-viiavili-porushen-mitnikh-pravil-na-24-mlrd-grn-263> (дата звернення: 01.11.2021).
14. Рядська, В.В., Петраков, Я.В. (2009). Аудит. 464 с.
15. Звіт про виконання Плану роботи Державної митної служби України на 2020 рік. *Державна митна служба України*. 2021. URL: <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 01.11.2021).
16. Веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі». *Державна митна служба України*. URL: <https://cabinet.customs.gov.ua/> (дата звернення: 01.11.2021).

Reference

1. Misija, strategichni cili ta priorityty [Mission, strategic goals and priorities]. *Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy*. 2021. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/misiya-ta-strategichni-tsili/> [in Ukraine].
2. Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro derzhavne myto» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On State Duty»] vid 21.01.1993 r. № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text> [in Ukraine].
3. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Instrukcii' pro porjadok obchyslennja ta spravljannja derzhavnogo myta» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of the Instruction on the procedure for calculating and collecting state duties»] vid 07.07.2012 r. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-12#Text> [in Ukraine].
4. Nakaz Derzhavnoi' mytnoi' sluzhby Ukrainy «Pro zatverdzhennja Metodychnyh rekomendacij shhodo roboty posadovyh osib mytnyh organiv z analizu, vyjavlennja ta ocinky ryzykiv pry zdijsnenni kontrolju pravyl'nosti vyznachennja mytnoi' vartosti tovariv, jaki peremishhujut'sja cherez mytnyj kordon Ukrainy» [Order of the State Customs Service of Ukraine «On approval of Guidelines for the work of customs officials to analyze, identify and assess risks in the control of the correctness of determining the customs value of goods moving across the customs border of Ukraine»] vid 13.07.2012 r. № 362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0362342-12#Text> [in Ukraine].
5. Osoblyvosti zastosuvannja avtomatyzovanoi' systemy analizu ta upravlinnja ryzykamy (ASUAR) pry zdijsnenni mytnogo kontrolju [Features of the use of automated risk analysis and management system (ASMAR) in the implementation of customs control]. DFS u Hmel'nyts'kij oblasti. *Debet-Kredyt*. 2019. URL: <https://news.dtki.ua/state/zed/53682> [in Ukraine].
6. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Instrukcii' pro porjadok obchyslennja ta spravljannja derzhavnogo myta» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of the Instruction on the procedure for calculating and collecting state duties»] vid 07.07.2012 r. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-12#Text> [in Ukraine].
7. Jak perevirjajut' mytnu vartist' tovariv? [How to check the customs value of goods?]. *Podatky & buhoblik*. 2015. № 82, Zhovten'. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015/october/issue-82/article-12234.html> [in Ukraine].

8. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Porjadku provedennja ogljadu ta pereogljadu tovariv, transportnyh zasobiv komercijnogo pryznachennja» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of the Procedure for inspection and re-inspection of goods, commercial vehicles»] vid 12.12.2012 r. № 1316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0318-13#Text> [in Ukraine].
9. Prus, L.R. (2020). Zaprovdzhennja avtomatyzacii' inventaryzacii' zadlja posylennja kontrolju za zberigannjam majna, vyluchenogo mytnycjamy za porushennja mytnogo zakonodavstva [Introduction of inventory automation to strengthen control over the storage of property seized by customs for violation of customs legislation]. *Protydija minimizacii' splaty podatkov: svitovyj dosvid ta praktyka Ukrainy: zb. mater. III nauk.-prakt. kruglogo stolu, 15 travnja 2020 r., m. Irpin'. S. 136-139.* URL: http://ndi-fp.nusta.edu.ua/files/doc/2020_Zbirnik_tez_2020_Den_nauky_cower.pdf [in Ukraine].
10. Brachuk, A.O. Mytni ekspertyzy: ponjattja, harakterystyka ta vydy [Customs examinations: concepts, characteristics and types]. *Mytna sprava. №3(99).* 2015. S. 62-67. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ms_2015_3_11.pdf [in Ukraine].
11. Plan roboty Derzhavnoi' mytnoi' sluzhby Ukrainy na 2021 rik [Work plan of the State Customs Service of Ukraine for 2021]. *Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy.* URL: <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> [in Ukraine].
12. Torik mytnyci porushyly ponad 32 tysjachi sprav na 1,6 mil'jarda [Last year, customs filed more than 32,000 cases worth 1.6 billion]. *Ukrinform.* 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2391643-torik-mitnici-porusili-ponad-32-tisaci-sprav-na-16-milarda.html> [in Ukraine].
13. Za 11 misjaciiv 2020 roku pracivnyky Derzhmytshluzhby vyjavyly porushen' mytnyh pravyl na 2,4 mlrd grn [For 11 months of 2020, employees of the State Customs Service found violations of customs rules by 2.4 billion UAH.]. *Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy.* 2020. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-11-misiatsiv-2020-roku-pratsivniki-derzhmitsluzhbi-viiavili-porushen-mitnikh-pravil-na-24-mlrd-grn-263> [in Ukraine].
14. Rjads'ka, V.V., Petrakov, Ja.V. (2009). *Audyt [Audit].* 464 s. [in Ukraine].
15. Zvit pro vykonannja Planu roboty Derzhavnoi' mytnoi' sluzhby Ukrainy na 2020 rik [Report on the implementation of the Work Plan of the State Customs Service of Ukraine for 2020]. *Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy.* 2021. URL: <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> [in Ukraine].
16. Veb-portal «Jedyne vikno dlja mizhnarodnoi' torgivli» [Single Window on International Trade Web Portal]. *Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy.* URL: <https://cabinet.customs.gov.ua/> [in Ukraine].

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CUSTOMS CONTROL IN UKRAINE

Iryna Vyhivska, Dariya Seletska

*Zhytomyr Polytechnic State University,
103 Chudnivska Str., Zhytomyr, 10005*

e-mail: virinal407@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4974-5834

e-mail: koa_sdo@ztu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-2812-1691

Abstract. The aim of the article is to study the main aspects of customs control implementation and regulation in Ukraine, in particular, to analyze external and internal control organization. The study uses dialectical methods in the analysis of regulatory and legal support of external and internal customs control, as well as methods of comparative analysis and grouping in the study of control methods, its components, the order and sequence of application. The role and functions of the subjects of external customs control that carry it out are determined, the regulatory framework in terms of control of accrual and payment of customs duties and duties is analyzed, as well as methodological methods of customs control are systematized according to their purpose. Procedures for internal control were identified, and methods for exercising it were grouped. The study of the plan and report of the State Customs Service for 2020-2021 has allowed to identify the most important provisions of customs control and to form the stages of such control at all levels. Based on the results of the study, proposals have been made to improve the customs control system and the procedure for its implementation.

Keywords: customs, customs control, control, methods of customs control, customs control organization, foreign economic activity.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК [336.226 : 004] (477)
JEL H 25; K 34; L 86

ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ У СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ ПДВ В УКРАЇНІ

Зоряна Тенюх

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18*

e-mail: zoryana.tenyukh@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2392-0534>

Анотація. *Мета статті – аналіз запроваджених нововведень щодо оподаткування електронних послуг та удосконалення впровадженого у вітчизняне податкове законодавство визначення терміна «електронні послуги». У процесі дослідження використано загальнонаукові та специфічні методи дослідження: теоретичного узагальнення і порівняння, деталізації, групування, систематизації, критичного аналізу, табличні.*

Узагальнено підходи до трактування терміна «електронні послуги» у наукових працях та нормативно-правових актах України та Європейського союзу, на підставі чого розкрито зміст поняття «електронна послуга» для цілей оподаткування ПДВ, виокремлено характеристики електронних послуг і визначено їхні види, а також перелік операцій, що не належать до електронних послуг. Проаналізовано основні нововведення щодо оподаткування електронних послуг податком на додану вартість, за результатами чого виявлено певні недоліки й упущення, сформульовано рекомендації щодо їх усунення задля уникнення неоднозначних трактувань податкового законодавства.

Ключові слова: *інформаційні технології, електронні послуги, нерезиденти, оподаткування, податок на додану вартість (ПДВ), податок на «Google», податкове законодавство, фізичні особи.*

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій і компаній-гігантів у сфері цифрової економіки зумовлює необхідність формування нових підходів до системи оподаткування, адже традиційні підходи, засновані на фізичній присутності компанії, в умовах цифровізації створюють можливості для ухиляння від сплати податків. Тому питання оподаткування цифрової економіки зараз вкрай актуальні у всьому світі й обговорюються на рівні урядів окремих країн та на рівні їх об'єднань, а також із залученням таких міжнародних організацій: Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Організація Об'єднаних Націй (ООН). Україна теж не стоїть осторонь цих процесів і розробляє власні проєкти нормативних актів, де важливим є їхня узгодженість зі світовими тенденціями.

Сьогодні в українському суспільстві активно обговорюються останні зміни податкового законодавства, запроваджені Законом № 1525-IX [1] щодо оподаткування

податком на додану вартість (далі – ПДВ) електронних послуг, що надаються на митній території України нерезидентами. За твердженнями вітчизняних засобів масової інформації (далі – ЗМІ), в тім числі й професійних бухгалтерських періодичних видань і порталів, зазначені нововведення найперше будуть стосуватися таких світових ІТ компаній: Google, Youtube, Facebook, Instagram, Tik Tok, Apple, Amazon, Microsoft, Adobe, Netflix, Booking.com, Bloomberg, Coursera тощо. У ЗМІ можна простежити багато неточностей і суперечностей з цього приводу, зокрема й щодо зазначеного переліку компаній-нерезидентів, яким із прийняттям Закону № 1525-ІХ треба буде зареєструватися платниками податку та сплачувати ПДВ, й щодо назви такого податку – «податок на Google».

Такі не точні та суперечливі формулювання у ЗМІ потребують ґрунтовного дослідження нових термінів і роз'яснення категорій платників ПДВ та споживачів/покупців електронних послуг задля запобігання подібних перекручувань інформації. Також з'ясування цих питань вкрай важливе для подальшого аналізу усіх запроваджених змін, що почнуть діяти вже з 1 січня 2022 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки термін «електронні послуги» введено в податкову практику тільки з прийняттям Закону № 1525-ІХ від 03.06.2021, то зрозуміло, що його сутність ще ґрунтовно не дослідили вчені-економісти. Однак поняття «електронні послуги» розглядали з юридичного погляду в контексті електронного урядування такі науковці у галузі права та державного управління: Ємельяненко О., Ішханян А.Р., Клімушин П.С., Клименко І.В., Тищенко І.О., Н. В. Опар, Требик Л.П. тощо.

В економічній літературі досліджено трактування дефініцій «електронний бізнес», «електронна комерція», «електронна торгівля», зокрема у наукових працях Балик У., Виноградової О., Євтушенко Н., Поліванова В., Дмитрієвої Н., Затонацької Т., Макаренко Є., Маліцької Г., Мельник О., Маловичко С., Петрук Г., Плєскач В., Яценко О. та ін. Проте не розглядається поняття «електронна послуга». Водночас в окремих дослідженнях наводяться типові різновиди електронних інформаційних послуг, які надають у межах світового електронного бізнесу, характерною особливістю яких є те, що вони надаються за допомогою засобів електронної комунікації (наприклад, онлайн через мережу Інтернет).

Проблемні аспекти оподаткування цифрових послуг податком на додану вартість у сфері електронної комерції вивчали Гаркушенко О. Н., Борейко Н. М., Стародуб Д.М., податком на прибуток – Вієцька О., Кувалдіна О. О., Котіна Г.М., Степура М.М., Поливана Ю.М. Частина науковців ототожнює цифрові послуги з електронними, інша – взагалі не вживає термін «електронна послуга», що і зумовлює необхідність дослідження сутності цієї категорії, особливо зважаючи на останні податкові зміни та впровадження терміна «електронна послуга» у вітчизняне податкове законодавство.

Постановка завдання. Мета статті – удосконалення впровадженого у вітчизняне податкове законодавство визначення терміна «електронні послуги» на підставі аналізу різних підходів до їх трактування для забезпечення однозначного тлумачення податкових норм з врахуванням вимог сучасності. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

розкрити сутність і зміст електронних послуг, виокремити їхні сутнісні характеристики та визначити види; проаналізувати основні нововведення у сфері оподаткування електронних послуг ПДВ, виявити проблемні аспекти й сформулювати рекомендації щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Другого липня 2021 року набув чинності прийнятий Верховною Радою України Закон України від 03.06.2021 № 1525-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам» (далі – Закон № 1525-ІХ).

До основних нововведень можемо зачислити запровадження терміна «електронні послуги» для цілей оподаткування ПДВ і доповнення переліку платників ПДВ нерезидентами, які не мають постійного представництва та постачають на митній території України фізичним особам електронні послуги. Відповідно виокремлено й отримувачів (споживачів) таких послуг – фізичних осіб, які: 1) не мають статусу суб'єкта господарювання (тобто громадян); 2) мають статус суб'єкта господарювання, тобто фізичних осіб – підприємців (ФОПів), але які не є зареєстрованими платниками ПДВ.

Варто зазначити, що згідно з п. 180.2 Податкового кодексу України (далі – ПКУ) попередньої редакції, тобто до прийняття Закону № 1525-ІХ, особою, відповідальною за нарахування та сплату ПДВ до бюджету у разі отримання послуги від нерезидента (в тім числі його постійного представництва, не зареєстрованого як платник податку), є отримувач, тобто споживач послуг. Послуги підлягають оподаткуванню ПДВ, якщо місцем їх постачання є митна територія України, що визначається за правилами, передбаченими пп. 186.2-186.4 ПКУ [2]. У цьому випадку не має значення, чи отримувач послуг зареєстрований платником ПДВ чи ні. Відповідно, незареєстровані платниками ПДВ юридичні та фізичні особи-підприємці у разі отримання послуг від нерезидента є податковим агентом, декларують та сплачують податкові зобов'язання з ПДВ на підставі Розрахунку, за формою, затвердженою Наказом Міністерства фінансів України № 21 від 28.01.2016 «Про затвердження форм та Порядку заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість».

Однак із прийняттям Закону № 1525-ІХ, обов'язок із нарахування та сплати ПДВ до бюджету при постачанні електронних послуг фізичним особам перейде до компанії-нерезидента, що є постачальником таких послуг. Тобто, з 01.01.2022 фізичні-особи підприємці, не зареєстровані платниками ПДВ, у разі отримання електронних послуг від нерезидента більше не зобов'язані будуть сплачувати ПДВ і подавати зазначений вище Розрахунок, оскільки ПДВ за них сплачуватиме нерезидент.

Для реалізації цього на практиці Законом № 1525-ІХ передбачено, що нерезиденти, які постачають фізичним особам електронні послуги на митній території України, підлягають обов'язковій реєстрації платником ПДВ, якщо вартість наданих послуг перевищує 1 млн грн. на рік. Відповідно, обов'язок зареєструватися платником

ПДВ у нерезидента виникне у 2022 році, якщо вартість наданих послуг за 2021 рік перевищить 1 млн грн. Якщо ж вартість наданих послуг менше 1 млн грн., то обов'язок зареєструватися платником ПДВ у нерезидента не виникає, а отже, і сплата ПДВ не здійснюється. Проте нерезидент має право зареєструватися добровільно. Реєстрація нерезидента (обов'язкова та добровільна) буде відбуватися віддалено за спрощеною процедурою на спеціально розробленому веб-порталі. Інші аспекти та податкові новації при оподаткуванні електронних послуг висвітлено у попередніх публікаціях автора [3].

Оскільки запроваджені зміни стосуються лише постачання електронних послуг фізичним особам, то жодних змін у порядку оподаткування послуг, які отримують від нерезидента юридичні особи (платники та не платники ПДВ) та фізичні-особи підприємці, зареєстровані платниками ПДВ, Законом №1525-IX не передбачено.

Також, згідно з пп. д) п. 14.1.139 Закону № 1525-IX, запроваджені зміни не поширюються на нерезидентів, які: постачають електронні послуги безпосередньо через своє постійне представництво в Україні; постачають електронні послуги за посередницькими договорами (якщо у рахунках (квитанціях) визначено перелік таких електронних послуг та їх фактичного постачальника); виконують тільки обробку платежів за електронні послуги і не беруть участі у наданні таких електронних послуг.

Отже, можемо стверджувати, що вводиться не новий податок, як часто зазначають у ЗМІ, а розширюється коло платників ПДВ, до яких включено нерезидентів, які не мають постійного представництва та постачають на митній території України фізичним особам (у тім числі фізичним особам-підприємцям, не зареєстрованим платниками ПДВ) електронні послуги.

Беручи до уваги зазначені аспекти, можемо також зазначити, що вживання формулювання «податок на Google» є недоречним, адже, по-перше, не введено нового податку; по-друге, запроваджені зміни стосуються лише тих компаній-нерезидентів, які постачають власні електронні послуги та не мають постійного представництва в Україні. Зі свого боку компанія Google з 2007 року має постійне представництво в Україні під назвою ТОВ «Гугл», що зареєстроване платником ПДВ. Відповідно, запроваджені зміни не будуть поширюватися на Google та на Microsoft та Apple, які теж мають офіційні представництва в Україні (ТОВ «Майкрософт Україна» та ТОВ «ЕППЛ Україна», відповідно), а також на інші компанії-нерезидентів, що постачають електронні послуги безпосередньо через свої постійні представництва в Україні, що прямо зазначено у новій редакції п. 14.1.139 ПКУ.

По-третє, у світовій практиці, коли йдеться про «податок на Google», здебільшого мається на увазі так званий цифровий податок або «digital tax», яким оподатковується корпоративний прибуток або доходи ІТ компаній. Саме з приводу запровадження такого податку (або його скасування чи модифікації в разі запровадження) у світовій спільноті давно ведуться жваві дискусії, і лише станом на 05.06.2021 групі розвинених країн G7 вдалося досягти згоди щодо оподаткування найбільших світових технологічних компаній. За повідомленням CNBC «G-7 підтримала пропозицію США, яка закликає корпорації по всьому світу сплачувати мінімум 15% податку на прибуток» [4]. Тобто, міністри країн G-7 погодилися дотримуватися мінімальної ставки корпоративного

податку для транснаціональних компаній на рівні не менше 15%. Отже, цифровий податок або Digital Services Tax (DST), або «податок на Google», також відомий як GAFA (за першими літерами назв компаній Google, Apple, Facebook, Amazon), є прямим податком у формі податку на прибуток, який не можна ототожнювати з ПДВ на електронні послуги, що впроваджується сьогодні в Україні.

Звісно основною новацією є впровадження терміна «електронні послуги», який до прийняття Закону № 1575 не набув широкого використання в економічній літературі, проте досліджувався у наукових працях у галузі права та державного управління в контексті електронного урядування, тобто надання державними органами влади різних послуг в електронному вигляді. Хоча такі послуги прямо не стосуються теми дослідження, однак вважаємо за доцільне скористатися напрацюваннями вчених у цих галузях, що дасть змогу виокремити спільні характеристики та з'ясувати сутність електронних послуг загалом, незалежно від того, який суб'єкт такі послуги надає.

Опар Н.В. під електронними послугами розуміє: «всі публічні послуги (державні, адміністративні, управлінські, муніципальні та соціальні), які надаються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій» [5]. Дещо ширше трактування подає Ішханян А. Р.: «електронна послуга – це регламентована правовими актами діяльність органів публічної адміністрації за допомогою сучасних інформаційних комунікаційних технологій ... на забезпечення її [фізичної або юридичної особи] прав і законних інтересів ...» [6, с. 122].

Досить вузько трактує термін Ємельяненко О.: «електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [7]. Вважаємо, що таке визначення не відображає всіх аспектів сфери послуг, які можна отримати від органів державної влади, а стосується лише надання загальної інформації про діяльність уряду.

Найбільш повне визначення сформулювала Тищенко І.О., яка стверджує, що «електронними слід вважати всі публічні послуги (державні, муніципальні, адміністративні, соціальні, управлінські), які надаються в електронному вигляді з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, тобто з сукупністю методів виробничих процесів, програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, збереження, розповсюдження, відображення та використання інформації в інтересах її користувачів» [8, с. 24].

Отже, трактуючи поняття «електронна послуга», науковці розглядають лише один із аспектів, а саме її надання органами державної влади. Проте послуги можуть бути надані не лише органами державної влади, а й приватним сектором, тому у формулюванні визначень доцільно зазначити, про які саме електронні послуги йдеться: публічні, державні, адміністративні, управлінські, муніципальні, соціальні тощо. Особливо актуальним це стає із прийняттям змін до податкового законодавства, спричинених Законом № 1525-IX, що потребує чітких формулювань задля уникнення непорозумінь і суперечностей.

Наприклад, багато науковців подає трактування саме адміністративної електронної послуги. Матвійчук Р.М. та Кандзюба С.П. під електронною адміністративною послугою розуміють «адміністративну послугу, що надається суб'єкту звернення в електронній формі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій». Автори додають, що «можливим визначенням поняття «електронна послуга» є ще й таке: електронна послуга – це послуга із задоволення інформаційних потреб користувача, яка має електронну форму надання» [9, с. 20]. Требик Л.П. вважає, що «електронні адміністративні послуги – це адміністративні послуги, реалізовані за допомогою технологій електронного урядування, коли суб'єкт звернення замовив та отримав адміністративну послугу від суб'єкта надання, як результат здійснення його владних повноважень безпосередньо в електронному вигляді» [10, с. 218].

Отож, узагальнивши усі наведені визначення, можемо виокремити такі спільні характеристики електронних послуг (без врахування суб'єкта надання та виду самої послуги):

- надаються в електронному вигляді або в електронній формі;
- надаються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Тищенко І.О. виділяє шість власних, особливих ознак публічних електронних послуг [8, с. 19], серед яких можна виділити такі, які характерні для електронних послуг загалом, тобто тих, що можуть надаватися і приватним сектором: 1) надаються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; 2) неможливість отримати послугу фізичній або юридичній особі (суб'єктом звернення) без використання інформаційно-комунікаційних технологій; 3) відсутність особистого контакту між особою та адміністратором послуги або на окремих стадіях отримання послуги, або протягом усієї процедури.

Схожі підходи до трактування електронних послуг містяться і у вітчизняних нормативно-правових актах (табл. 1).

Таблиця 1

**Основні підходи до трактування електронних послуг
у нормативно-правових актах України**

Нормативно-правовий акт	Визначення
1	2
<i>У сфері електронного урядування</i>	
Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства» від 15 травня 2013 р. № 386	Електронна послуга – це послуга, надана громадянам та організаціям в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій
Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16 листопада 2016 р. № 918	Електронна послуга – це адміністративна та інша публічна послуга, що надається суб'єктові звернення в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем

Закінчення табл. 1

1	2
Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15.07.2021 № 1689-IX Набрання чинності, відбудеться 07.11.2021.	Електронна публічна послуга – послуга, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, у тім числі адміністративна послуга (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем на підставі заяви (звернення, запиту), поданої в електронній формі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (у тому числі з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг), або без подання такої заяви (звернення, запиту)
<i>У сфері електронної комерції</i>	
Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII	Інформаційні електронні послуги – платні або безоплатні послуги щодо оброблення та зберігання інформації, що надаються дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем за індивідуальним запитом їх одержувача
Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII	Електронна послуга – будь-яка послуга, що надається через інформаційно-телекомунікаційну систему
<i>У сфері справляння податків і зборів</i>	
Закон України № 1525-IX від 03.06.2021 (пп. 14.1.56 ⁵)	Електронні послуги – послуги, які постачаються через мережу інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій та переважно без втручання людини, у тому числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях

Джерело: уклад автор за [1; 11–15].

Проаналізувавши подані визначення, можемо зазначити, що спільним для усіх є те, що електронні послуги надаються з використанням інформаційних, телекомунікаційних або інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Додамо, що визначення зазначених систем міститься у Законі України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР. Щодо послуг у сфері електронного урядування, то визначення електронних послуг доповнено такою характеристикою як електронна форма надання, у сфері електронної комерції – дистанційне надання.

Відповідно, згідно із зазначеним Законом України, «інформаційно-телекомунікаційна система – сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле» [16]. Так само «інформаційна (автоматизована) система – організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів; телекомунікаційна система –

сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання або приймання її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб» [16]. Отже, якщо узагальнити наведені визначення, то можна зазначити, що електронні послуги надаються з використанням певної системи обробки й обміну інформації за допомогою технічних і програмних засобів.

Найбільш змістовним і з урахуванням вимог сучасності, на наш погляд, є трактування електронних послуг, подане у Законі № 1525-IX, що дає змогу виокремити такі характеристики:

- 1) надаються за допомогою мережі Інтернет;
- 2) надаються автоматизовано;
- 3) надаються з мінімальним втручанням людини або взагалі без нього;
- 4) надаються за допомогою інформаційних технологій, у тім числі з використанням спеціального програмного забезпечення у вигляді застосунку або додатку на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах та інших цифрових пристроях.

Для розуміння сутності інформаційних технологій наведемо найбільш поширене трактування: «інформаційні технології – це сукупність методів, процесів і програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний процес, що забезпечує добирання, зберігання, накопичування, оброблення, пошук, виведення, копіювання, передавання та розповсюдження інформації» [17]. Відповідно, інформаційні технології складаються з технічних засобів (комп'ютерної техніки, серверів, смартфонів, планшетів тощо) та відповідного програмного забезпечення, які використовують певними способами і методами.

Для розуміння сутності інформаційних технологій наведемо найбільш поширене трактування: «інформаційні технології – це сукупність методів, процесів і програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний процес, що забезпечує добирання, зберігання, накопичування, оброблення, пошук, виведення, копіювання, передавання та розповсюдження інформації» [17]. Відповідно, інформаційні технології складаються з технічних засобів (комп'ютерної техніки, серверів, смартфонів, планшетів тощо) та відповідного програмного забезпечення, які використовують певними способами і методами.

Проаналізувавши визначення електронних послуг, впроваджене у ПКУ із прийняттям Закону №1525-IX, можемо зауважити, що воно є доволі детальним і містить певне дублювання. Зокрема, у визначенні конкретизовано інструменти надання електронної послуги – мережу Інтернет та технічні та програмні засоби, за допомогою яких послуги надаються – смартфони, планшети, телевізійні приймачі та інші цифрові пристрої, а також спеціальні застосунки чи додатки на них, що в сукупності становлять інформаційні технології, які покупець використовує для отримання електронної послуги. Тобто, інформаційні технології дають змогу використовувати технічні засоби та цифрові пристрої, які мають доступ до інтернету, для отримання споживчої вартості чи певного результату від їх використання.

За змістом послуга є автоматизованою, тобто такою, яка надається спеціальними технічними засобами чи цифровими пристроями з мінімальним втручанням людини або взагалі без неї. Отже, автоматизація сама по собі означає відсутність у певному процесі людської діяльності або її мінімізація, тому у визначенні міститься певне дублювання. Ймовірно, це було запозичено з нормативно-правових актів ЄС, що загалом відповідає міжнародним зобов'язанням України, взятим на себе із підписанням Угоди про асоціацію, яка поглибила процес адаптації вітчизняного законодавства до правової системи Європейського союзу (далі – ЄС).

Розглянувши визначення електронних послуг є наближеним до визначення, що міститься у п. 1 ст. 7 Регламенту Ради (ЄС) № 282/2011 від 15 березня 2011 року «Про

встановлення заходів з імплементації Директиви 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість», згідно з яким це «послуги, які постачаються через мережу Інтернет або електронну мережу, характер яких передбачає автоматизацію їх надання та мінімальне втручання людини, які неможливо надати за відсутності інформаційних технологій» [18]. Хоча бачимо, що визначення згідно з ПКУ є більш конкретизованим, адже в ньому наведено засоби, за допомогою яких такі послуги можна отримати, тоді як у Регламенті Ради № 282/2011 лише зазначено, що їх «неможливо надати за відсутності інформаційних технологій».

В умовах розвитку цифрової економіки та цифровізації (англ. *digitalization*) усіх суспільно-економічних явищ і процесів загалом збільшилась кількість наукових публікацій за цією тематикою, в яких вживається термін «цифрові послуги», який не знайшов свого трактування у вітчизняному законодавстві, на відміну від терміна «електронні послуги». Проаналізувавши підсумковий огляд КРМГ щодо оподаткування цифрової економіки [19], що базується на дослідженні податкового законодавства країн світу, було виявлено, що в ньому вживається термін «digital services», що дослівно перекладається як цифрові послуги, коли йдеться саме про електронні послуги у значенні, розглянутому вище.

Зокрема, характеризуючи в [19] запропоновані на той момент зміни до податкового законодавства України щодо оподаткування електронних послуг ПДВ, передбачені Проектом Закону № 4184 від 02.10.2020, вживається термін «digital services» [19, с. 113], хоча в самому Проекті Закону, а в подальшому й в прийнятому Законі № 1525-ІХ, вжито саме термін «електронні послуги».

Аналогічно, у нормативно-правових актах ЄС у сфері оподаткування ПДВ, зокрема у Директиві Ради 2006/112/ЄС й Регламенті Ради № 282/2011, у розумінні електронних послуг вживається термін «electronically supplied services», що в дослівному перекладі означає «послуги, що постачаються електронними засобами». Хоча у зазначеному огляді вживається термін «digital services», коли йдеться саме про «electronically supplied services» (тобто електронні послуги) [19, с. 81–83, 131] та зміни у системі їх оподаткування ПДВ в ЄС. З цього можемо зробити висновок, що ці поняття ототожнюють, а отже, є неточність перекладу термінів.

Оскільки сфера оподаткування чітко регламентована, то для уникнення можливих проблем, пов'язаних із неправильним перекладом термінів, потрібно ґрунтовно досліджувати податкове законодавство конкретної країни, що має містити трактування сутності та видів електронних чи цифрових послуг. Це дослідження більшою мірою ґрунтується на аналізі норм законодавства, адже сфера оподаткування чітко регламентована ним, тому, проаналізувавши основні нормативні акти ЄС та України у сфері оподаткування ПДВ, можемо стверджувати, що правильно застосовувати саме термін «електронна послуга». Звісно потребує детального дослідження й категорія «цифрові послуги» щодо тотожності або ж взаємозв'язку з терміном «електронні послуги» у законодавстві інших країн та у наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених, що буде зроблено в подальших наукових публікаціях автора.

Узагальнивши наведені підходи до трактування електронних послуг і провівши власні дослідження, можемо виокремити такі сутнісні характеристики (табл. 2).

Таблиця 2

Сутнісні характеристики електронних послуг

Характеристика електронної послуги	Наявність у визначенні згідно з ПКУ
Електронна форма надання або електронний вигляд	–
Постачаються через мережу Інтернет або іншу електронну мережу	+
Надаються з використанням інформаційних, телекомунікаційних або інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, тобто з використанням технічних та програмних засобів, різних цифрових пристроїв та певних методів і способів їх використання	+
Неможливість отримати послугу без використання інформаційно-комунікаційних технологій	–
Надаються автоматизовано	+
Надаються з мінімальним втручанням людини або взагалі без неї	+
Надаються дистанційно, тобто здійснюється віддалене постачання послуги поза місцем розташування постачальника та/або відбувається інтерактивна взаємодія покупця та постачальника у процесі надання послуги за допомогою інформаційних технологій	–
Надаються головно онлайн, тобто в режимі реального часу в мережі Інтернет	–
Об'єктом здебільшого виступає інформація в електронному вигляді чи доступ до неї та/або трансформація інформації відповідно до запитів користувачів	–
Цифрова, віртуальна або інша нематеріальна форма	–
Інноваційність, тобто постійне оновлення та вдосконалення послуги внаслідок постійного розвитку інформаційних технологій	–
Доступність у будь-який момент часу, тобто 24/7	–

Джерело: уклад автор.

Отже, враховуючи вищенаведене, вважаємо, що визначення терміна «електронні послуги» у ПКУ доцільно викласти у такій редакції: електронні послуги – це послуги у цифровій, віртуальній чи іншій нематеріальній формі, які постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано та дистанційно, виключно за допомогою інформаційних технологій, у тім числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях.

Для більш ґрунтового розуміння сутності електронних послуг доцільно проаналізувати їх види, а також з'ясувати, які послуги згідно з податковим законодавством не вважаються електронними. У ст. 14.1.56⁵ ПКУ, окрім визначення, подано перелік електронних послуг, однак зазначено, що він не є вичерпним (табл. 3).

Таблиця 3

**Зміст і види електронних послуг від нерезидентів
згідно з нормами податкового законодавства України**

Стаття ПКУ	Зміст статті ПКУ	Приклад послуг та компаній-нерезидентів
1	2	3
14.1.56 ⁵	До електронних послуг, зокрема, але не виключно, належать [2]:	Приклад послуг та компаній-нерезидентів
а)	Постачання електронних примірників, надання доступу до зображень, текстів та інформації, у тому числі, але не виключно, підписка на електронні газети, журнали, книги, надання доступу та/або завантаження фотографій, графічних зображень, відеоматеріалів	Електронні журнали: The Economist, Bloomberg Businessweek, Foreign Affairs. Фотобанки (фотостоки): Pixabay, Shutterstock, Fotolia by Adobe, Pikwizard
б)	Надання доступу до баз даних, у тім числі користування пошуковими системами та службами каталогів у мережі Інтернет	Пошукові системи: Google, Yahoo!, Bing. Сервіс MyHeritage
в)	Постачання електронних примірників (електронно-цифрової інформації) та/або надання доступу до аудіовізуальних творів, відео- та аудіотворів на замовлення, ігор, враховуючи постачання послуг з участі в таких іграх, постачання послуг з доступу до телевізійних програм (каналів) чи їх пакетів, крім доступу до телевізійних програм одночасно з їх трансляванням через телевізійну мережу	Ігрові платформи (Steam) та стрімінгові сервіси: для перегляду фільмів: Netflix, Apple TV, Amazon Video; для прослуховування музики: Apple Music, Google Play, Spotify, Deezer, Tidal, SoundCloud. Відеохостинг YouTube.
г)	Надання доступу до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів та інших подібних ресурсів, зокрема, але не виключно, розміщених на платформах спільного доступу до інформації чи відеоматеріалів	Соціальні мережі: Facebook, Instagram, TikTok, LinkedIn. Відеохостинг YouTube
г)	Постачання послуг з дистанційного навчання в мережі Інтернет, проведення та надання якого не потребує участі людини, у тому числі шляхом надання доступу до віртуальних класів, освітніх ресурсів, у яких учні виконують завдання онлайн, а оцінки виставляються автоматично, без участі людини (або з мінімальною її участю)	Масові онлайн-курси: Coursera, Edx, Udemy, Skillshare. Навчальні платформи: Moodle, Blackboard Learn

Закінчення табл. 3

1	2	3
д)	Надання хмарної послуги в частині надання обчислювальних ресурсів, ресурсів зберігання або систем електронних комунікацій за допомогою технологій хмарних обчислень	Хмарні сервіси та хостинги: Dropbox, AWS, Google Drive, Apple iCloud, Microsoft OneDrive Системи електронних комунікацій: Google Meet, Microsoft Teams, SharePoint, Workplace by Facebook
е)	Постачання програмного забезпечення та оновлень до нього, у тім числі електронних примірників, надання доступу до них, а також дистанційне обслуговування програмного забезпечення та електронного обладнання	Розробники програмного забезпечення: Microsoft, Adobe, Avast, McAfee, Autodesk, NortonLifeLock, GeoTrust, ESET
є)	Надання рекламних послуг у мережі Інтернет, мобільних додатках та на інших електронних ресурсах, надання рекламного простору, у тому числі шляхом розміщення банерних рекламних повідомлень на веб-сайтах, веб-сторінках чи веб-порталах	Послуги реклами у Google Ads, Facebook Ads Manager, Instagram, LinkedIn Ads, Spotify, YouTube тощо

Джерело: уклад автор.

Варто додати, що електронні освітні послуги від нерезидентів звільнено від оподаткування ПДВ. Зокрема, згідно з новим пп. 197.1.32 ПКУ звільнено від оподаткування ПДВ послуги з доступу до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів у мережі Інтернет за таких умов: 1) послуги надаються за галузями знань і спеціальностями, за якими відбувається підготовка здобувачів вищої освіти; 2) надання послуг не потребує участі людини. В інших випадках електронні освітні послуги, що не передбачають безпосереднього контакту між викладачем і учнем, підлягають оподаткуванню ПДВ.

Також зауважимо, що операції з постачання програмної продукції та послуг з її обслуговування вже є об'єктом оподаткування ПДВ (згідно з пп. а, б ст. 185.1 ПКУ). Проте згідно з п. 26-1 підрозділу 2 розділу XX ПКУ операції з постачання програмної продукції, а також операції з програмною продукцією, плата за які не вважається роялті, тимчасово звільнено від оподаткування ПДВ з 01.01.2013 до 01.01.2023 (згідно з переліком, поданим у п. 26-1 ПКУ). Щоб операція підпадала під звільнення від оподаткування ПДВ, треба дотримуватися певних умов, передбачених ПКУ, в інших випадках застосовується загальнозастосований порядок оподаткування ПДВ. Для правильного розуміння й уникнення в майбутньому суперечностей з приводу оподаткування електронних послуг від нерезидента згідно з пп. е) ст. 14.1.56⁵ ПКУ, вважаємо, що необхідно додатково врегулювати ці питання шляхом внесення змін до ПКУ або ж Державній податковій службі потрібно надати роз'яснення чи підпадають «нові» операції з постачання програмного забезпечення та оновлення до нього під

звільнення від оподаткування чи мають оподатковуватися на загальних підставах, оскільки у Законі № 1525-IX з цього приводу нічого не зазначено.

Поданий у табл. 3 перелік послуг не є вичерпним, тому в разі виникнення спірних питань щодо належності послуги до електронної, треба орієнтуватися на перелік операцій, що не належать до електронних послуг, визначений у ст. 14.1.56⁵ ПКУ. Зокрема, до електронних послуг не належать такі операції:

- постачання товарів/послуг, що замовляються або бронюються через мережу Інтернет з використанням мобільних додатків та інших електронних ресурсів, а їх фактичне постачання відбувається без використання мережі Інтернет. До таких послуг згідно з ПКУ належать «послуги з розміщення, винаймання автомобілів, послуги закладів харчування з постачання продукції, послуги пасажирського транспорту та інші подібні послуги» [1]. Відповідно це послуги, які замовляють покупці через мережу Інтернет, але надаються фізично, до таких послуг можемо зачислити сервіс BlaBlaCar, послуги таксі Bolt та Uber, оренди автомобілів Avis, Hertz, Europcar, SIXT, оренди житла на Airbnb чи Booking.com, доставки товарів та їжі Glovo, Bolt Food тощо. Однак, якщо фізичні особи пропонують свої послуги з використанням зазначених сервісів, наприклад, водії таксі на платформі Bolt та Uber чи власники житла на Airbnb та Booking.com, то такі послуги підпадають під визначення електронних послуг, адже по своїй суті є послугами з доступу до інформаційних електронних ресурсів.

Також вважаємо, що послуги глобальних торговельних майданчиків та інтернет-магазинів, зокрема Amazon, Aliexpress та eBay, підпадають під дію цього пункту, а отже, їх не варто вважати електронними послугами, оскільки зазначені компанії забезпечують фізичний продаж товарів. Тому треба розширити поданий в ПКУ перелік ще й такими послугами:

- постачання товарів та/або послуг, відмінних від електронних, у складі яких є електронні послуги, що включені до їх загальної вартості. Наприклад, придбання техніки з наперед встановленим програмним забезпеченням (придбання комп'ютера чи ноутбука зі встановленою операційною системою Windows);
- постачання послуг з дистанційного навчання в мережі Інтернет за умови, що мережа Інтернет використовується лише як засіб комунікації між викладачем і слухачем. Наприклад, навчання з використанням Zoom чи Skype. Додамо, що такі послуги звільнені від оподаткування ПДВ згідно з оновленим пп. 197.2 ПКУ;
- постачання творів у галузі науки, літератури і мистецтва на матеріальних носіях. Наприклад, доставка з BookDepository;
- надання консультаційних послуг електронною поштою.
- надання послуг з доступу до мережі Інтернет. Отже, послуги інтернет-провайдерів не є електронними послугами.

Щоб в подальшому уникнути проблем із трактуванням послуг як електронних, вважаємо, що Державній податковій службі треба подати роз'яснення з цього приводу

та визначити більш деталізований перелік послуг. Для цього варто проаналізувати міжнародний досвід, зокрема країн ЄС, де вже сформована усталена практика оподаткування електронних послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, з 01.01.2022 року почнуть діяти всі зміни, запроваджені в податкове законодавство з прийняттям Закону № 1525-ІХ, згідно з яким електронні послуги, які надає нерезидент на митній території України фізичним особам, підлягають оподаткуванню ПДВ за основною ставкою, тобто 20%. У нерезидентів виникне обов'язок зареєструватися платником ПДВ, якщо вартість наданих фізичним особам послуг за результатами 2021 року перевищить 1 млн грн. Відповідно, в податкове законодавство введено термін «електронні послуги», подано їх визначення та наведено орієнтовний перелік.

Такі нововведення загалом мають позитивно вплинути на економіку, бо забезпечують рівні умови оподаткування вітчизняних та іноземних постачальників електронних послуг. За прогнозами авторів цього Закону, його запровадження призведе до збільшення доходів бюджету на понад 3 млрд грн. на рік, однак не означає автоматичного подорожчання електронних послуг на 20%. З останнім твердженням не можемо погодитися, адже ПДВ – непрямий податок, який включається в ціну та сплачується кінцевим споживачем. До того ж у нерезидентів, постачальників електронних послуг, виникнуть додаткові витрати, пов'язані з нарахуванням і сплатою ПДВ до бюджету. Однозначно вартість електронних послуг зросте, про що зазначає багато експертів у сфері оподаткування, проте на скільки – покаже практика застосування податку.

Проведений аналіз основних підходів до трактування електронних послуг у наукових працях і нормативно-правових актах дав змогу виокремити їх основні сутнісні характеристики, що суттєво відрізняють електронні послуги від традиційних послуг, представлених на ринку. За результатами проведеного дослідження та критичного аналізу визначення електронних послуг, впровадженого в ПКУ, запропоновано його удосконалити та викласти у такій редакції: електронні послуги – це послуги у цифровій, віртуальній чи іншій нематеріальній формі, які постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано та дистанційно, виключно за допомогою інформаційних технологій, у тому числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях. Таке формулювання у більшій мірі розкриває сутність електронних послуг, бо охоплює основні їх характеристики та враховує вимоги сучасності, що дасть змогу однозначно тлумачити норми податкового законодавства.

У процесі дослідження видів електронних послуг і послуг, що такими не вважаються, наведено їхні приклади, що буде корисним для розуміння, які операції підлягають оподаткуванню ПДВ, а які не підлягають. За результатами проведеного аналізу виявлено певні недоліки та упущення, які доцільно додатково врегулювати до вступу в дію усіх положень Закону № 1525-ІХ. У подальших дослідженнях планується проаналізувати інші запроваджені нововведення у сфері оподаткування електронних послуг, а також з'ясувати сутність цифрових послуг та їхній взаємозв'язок з електронними послугами.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам : Закон України від 03.06.2021 № 1525-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
3. Тенюх З. І. Оподаткування електронних послуг в Україні : податкові новації. *Облік, контроль та оподаткування в умовах глобалізації* : матеріали II Міжнародного форуму «Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління. Зміни. Адаптація. Нова економіка» (м. Київ, 28 вересня – 1 жовтня 2021). Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2021. С. 98–101.
4. Ryan Browne Amazon, Google and Facebook will be hit hard by the G-7 tax deal. Here's how they responded. *CNBC*. Jun 7 2021. URL: <https://www.cnbc.com/2021/06/07/g-7-tax-deal-amazon-google-and-facebook-respond.html> (дата звернення: 20.09.2021).
5. Опар Н. В. Теоретичні основи надання електронних послуг в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/35.pdf (дата звернення: 26.08.2021).
6. Ішханян А. Р. Поняття та сутність процедури надання електронних послуг в Україні. *Право і суспільство*. 2019 № 5. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_1/21.pdf (дата звернення: 26.08.2021).
7. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. *Вісн.* 2008. № 2. URL : <http://veche.kiev.ua/journal/811/> (дата звернення: 20.08.2021).
8. Тищенко І.О. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації: монографія. Дніпро: «Ліра ЛТД», 2017. 156 с.
9. Матвійчук Р.М., Кандзюба С.П. Електронні послуги : навч. посібник. Частина 10. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 60 с.
10. Требик Л.П. Стан та перспективи надання електронних адміністративних громадянам державними службовцями. *Університетські наукові записки*. 2014. №4 (52). С. 217–222. URL : file:///C:/TEMP/Unzap_2014_4_30.pdf (дата звернення: 26.08.2021).
11. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2021).
12. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2021)
13. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> (дата звернення: 05.09.2021).
14. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 05.09.2021).
15. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 05.09.2021).
16. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон

України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

17. Велика Українська енциклопедія. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» за участі Інституту програмних систем НАН України, 2021. URL: <https://vue.gov.ua>
18. Council Implementing Regulation (EU) № 282/2011 of 15 March 2011 laying down implementing measures for Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02011R0282-20210701&qid=1627985819974&from=EN> (дата звернення: 30.09.2021).
19. Taxation of the digitalized economy. *KPMG Developments summary*. January 15, 2021. URL : <https://tax.kpmg.us/content/dam/tax/en/pdfs/2020/digitalized-economy-taxation-developments-summary.pdf> (дата звернення: 30.09.2021).

References

1. Pro vnesennja zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo skasuvannya opodatkovannya dokhodiv, otrymanykh nerezydentamy u vyhlyadi vyplaty za vyrobnytstvo ta/abo rozpovsyudzhennya reklamy, ta udoskonalennya porjadku opodatkovannya podatkom na dodanu vartist operatsiy z postachannya nerezydentamy elektronnykh posluh fizychnym osobam. Zakon Ukrayiny vid 03.06.2021 № 1525-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (accessed: 10.10.2021).
2. Podatkovyy kodeks Ukrayiny. Zakon Ukrayiny vid 02.12.2010 № 2755. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (accessed: 10.10.2021).
3. Tenyukh Z. I. (2021) Opodatkuvannya elektronnykh posluh v Ukrayini : podatkovy novatsiyi [Taxation of electronically supplied services in Ukraine: tax innovations]. *Oblik, kontrol ta opodatkovannya v umovakh hlobalizatsiyi : materialy II Mizhnarodnoho forumu [Accounting, control and taxation in the context of globalization : materials of the II International Forum]* (Kyiv, 28.09.21-1.10.2021). Kyiv : KNU Tarasa Shevchenka, 2021. P. 98–101 [in Ukrainian].
4. Ryan Browne (2021) Amazon, Google and Facebook will be hit hard by the G-7 tax deal. Here's how they responded. *CNBC*. Jun 7 2021. Retrieved from <https://www.cnb.com/2021/06/07/g-7-tax-deal-amazon-google-and-facebook-respond-.html> (accessed: 20.09.2021).
5. Opar, N. (2021) Teoretychni osnovy nadannya elektronnykh posluh v Ukrayini [Theoretical fundamentals of electronic services providence in Ukraine] *Public administration: improvement and development*, 6. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.6.33> (accessed: 26.08.2021) [in Ukrainian].
6. Ishkhanian, A. R. (2019). Ponyattya ta sutnist protsedury nadannya elektronnykh posluh v Ukrayini. [The concept and essence of the procedure for providing electronic services in Ukraine]. *Law and Society*, 5(1), pp. 118–123. Retrieved from <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-1-19> (accessed: 26.08.2021) [in Ukrainian].
7. Yemelyanenko O. (2008) Tradytsiynny ta elektronnyy uryad: kontseptualni vidminnosti [Traditional and electronic government: conceptual differences]. *Viche*, 2. Retrieved from <http://veche.kiev.ua/journal/811/> (accessed 20.08.2021) [in Ukrainian].
8. Tyshchenkova I.O. (2017). Elektronni posluhy u diyalnosti publichnoyi administratsiyi [Electronic services in the activities of public administration]. Dnipro: Lira LTD [in Ukrainian].
9. Matviychuk R. M., Kandzyuba S. P. (2017) Elektronni posluhy [Electronic services]. Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

10. Trebik L.P. (2014). Stan ta perspektyvy nadannya elektronnykh administratyvnykh hromadyanam derzhavnymy sluzhbovtsyamy [Status and prospects of providing e-administrative citizens to civil servants]. *University scientific notes*, 4(52), pp. 217-222. Retrieved from file:///C:/TEMP/Unzap_2014_4_30.pdf (accessed: 26.08.2021) [in Ukrainian].
11. Pro Skhvalennya Stratehiyi rozvytku informatsiynoho suspilstva. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15 travnya 2013 r. № 386-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> (accessed: 05.09.2021).
12. Pro skhvalennya Kontsepsiyyi rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukrayini. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16 lystopada 2016 r. № 918-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (accessed: 05.09.2021).
13. Pro osoblyvosti nadannya publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh. Zakon Ukrayiny vid 15.07.2021 № 1689-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> (accessed: 05.09.2021).
14. Pro elektronnu komertsiyu. Zakon Ukrayiny vid 03.09.2015 № 675-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (accessed: 05.09.2021).
15. Pro elektronni dovirchi posluhy. Zakon Ukrayiny vid 05.10.2017 № 2155-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (accessed: 05.09.2021)
16. Pro zakhyst informatsiyi v informatsiyno-telekomunikatsiynykh systemakh. Zakon Ukrayiny vid 05.07.1994 № 80/94-BP. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 10.09.2021)
17. VelykaUkrayinskaentsyklopediya(2021).Derzhavna naukova ustanova«Entsyklopedychne vydavnytstvo» za uchasti Instytutu prohramnykh system NAN Ukrayiny. Retrieved from <https://vue.gov.ua> [in Ukrainian].
18. Council Implementing Regulation (EU) № 282/2011 of 15 March 2011 laying down implementing measures for Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02011R0282-20210701&qid=1627985819974&from=EN> (accessed: 30.09.2021)
19. KPMG (2021) Taxation of the digitalized economy. *Developments summary*. Delaware: KPMG LLP. Retrieved from: <https://tax.kpmg.us/content/dam/tax/en/pdfs/2020/digitalized-economy-taxation-developments-summary.pdf> (accessed: 30.09.2021). UDK [336.226 : 004] (477); JEL H 25; K 34; L 86

ELECTRONIC SERVICES IN THE VAT TAXATION SYSTEM IN UKRAINE

Zoryana Tenyukh

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: zoryana.tenyukh@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2392-0534>

Abstract. The article is dedicated to analysis of the new Law amending the Tax Code of Ukraine that introduces VAT taxation of services supplied electronically by non-residents to individuals. Non-residents exceeding the registration threshold for 2021 should register for VAT purposes in Ukraine by March 31, 2022 and pay VAT liabilities for the periods starting from January 1, 2022. The purpose of the article is to improve the definition of the term ‘electronic/electronically supplied services’ introduced into the Ukrainian tax legislation, on the basis of analysis of various approaches to their meaning to ensure unambiguous interpretation of tax norms. To achieve this goal, logical, theoretical generalization and comparison, detailing, grouping, systematization, critical analysis, tabular methods were used.

On the basis of the approaches to the interpretation of the term ‘electronic/electronically supplied services’ (‘e-services’) in scientific works and legal acts of Ukraine and the European Union, the meaning of that term for VAT purposes was revealed; the characteristics of the e-services that significantly distinguish them from traditional services in the market were highlighted. According to the results of the research, it is proposed to improve the definition of e-services provided in the Tax Code. Also, the types of e-services are defined and their examples are given, it is clarified which services are not included into their list.

As a result of analysis of the main innovations in the taxation of e-services certain gaps were identified and recommendations for their elimination were formulated. The tax changes introduced should have a positive impact on the country’s economy, as they ensure equal conditions for taxation of domestic and foreign companies. Further research intends to analyze other changes in e-services taxation, find out the essence of digital services, and research the relationship between e-services and digital services.

Keywords: information technology, individuals, electronic/electronically supplied services (e-services), Google tax, non-residents, Tax Code, tax legislation, taxation, value-added tax (VAT).

*Стаття надійшла до редакції 17.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

ПІДПРИЄМНИЦТВО. МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6118>

УДК 330.3:005.95/.96
JEL M12; M50

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПІДХОДУ У СФЕРІ HR-МЕНЕДЖМЕНТУ

Галина П'ятницька

*Державний торговельно-економічний університет,
02156, м. Київ, вул. Кіото, 19
e-mail: galx230167@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3463-133X*

Анотація. *Мета статті – визначити етапи еволюції стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту. Для досягнення мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: систематизації, індукції та дедукції, порівняльного аналізу, графічної етапізації й опитування. Результати дослідження виявили, що сьогодення еволюція стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту пройшла чотири стадії та перебуває у стадії поступального зростання, якій притаманні такі характеристики: розвиток теорії та практики формування стійких конкурентних переваг за рахунок ефективного вибору і реалізації HR-стратегій; нові орієнтири у розвитку HR-менеджменту пов'язані з: міжкраїновим оф-лайн і он-лайн переміщенням операційної діяльності та кадрів; забезпеченням безпеки персоналу тощо. Проведено порівняння традиційного та стратегічного підходів до HR-менеджменту. Зроблено висновок про зв'язок еволюції HR-менеджменту з розвитком загальної теорії і практики менеджменту та зміною кадрових проблем у часі. Визначено основні напрями досліджень, які необхідні і спрямовані на подальший розвиток стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту.*

Ключові слова: *стратегічне управління персоналом, сфера HR-менеджменту, HR-стратегії, кадрові проблеми, етапи еволюції, бізнес-стратегії, компанія.*

Постановка проблеми. Сфера HR-менеджменту займає одне з центральних місць у теорії та практиці управління будь-якою організацією (підприємством, компанією). Проте достатньо тривалий час HR-менеджмент пов'язували лише з щоденною операційною діяльністю підприємств і компаній, яким для діяльності та виконання своїх завдань на ринку потрібні людські ресурси. Отже, управління людськими ресурсами не виходило за межі коротко- та середньострокового менеджменту. Однак загострення конкуренції між підприємствами та компаніями за висококваліфіковані кадрові ресурси, необхідність кадрових змін через реалізації бізнес-стратегій зумовили розуміння доцільності розвитку стратегічного підходу до вирішення завдань HR-менеджменту.

Сучасні менеджери, які прагнуть того, щоб на їхньому підприємстві або в компанії було ефективне управління персоналом у коротко- та довгостроковій перспективі, мають відстежувати еволюцію стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту. Це дасть змогу їм накопичувати дані про прогресивні технології стратегічного управління персоналом, користуватися ними на практиці і (у разі потреби) розвивати. У зв'язку з цим проблематика періодичного перегляду еволюції стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту з ідентифікацією нових стадій еволюційного розвитку є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведено багато різних досліджень з проблематики HR-менеджменту. Наприклад, Б. Кауфман та інші науковці [1] провели кроскультурний екскурс розвитку HR-менеджменту, визначили спільні риси та відмінності в управлінні персоналом у різних країнах світу. Деякі науковці [2; 3] робили спроби простежити історичний розвиток HR-менеджменту, опираючись на досвід окремих країн і визначені часові періоди. Варіативні аспекти стратегічного управління персоналом, діагностики кадрового потенціалу тощо були предметом досліджень М. Амстронга [4], С. Джексона [5], О. Кушнерик [6], В. Пенюк [7], П. Спароу [8] та ін. У деяких дослідженнях розглядали питання змісту та формування HR-стратегій, а також зробили висновок, що «...розробка стратегій управління персоналом, спрямованих на підвищення відданості, компетентності, сумісності та економічної ефективності, покращує здатність підприємства адаптуватися до змін, що відбуваються у діловому оточуючому середовищі» [9, с. 254].

В останні роки науковці приділяють особливу увагу розгляду стратегічно важливих аспектів у сфері HR-менеджменту. Наприклад, Н. Беляєва [10; 11] акцентувала увагу на перевагах зелених робочих місць для зайнятості та працівників, а також разом з іншими науковцями дослідила проблемні аспекти цифровізації систем HR-менеджменту підприємств в умовах глобалізації. І. Миколайчук та А. Расулова [12] торкнулися проблематики HR-брендингу як інструмента, що може сприяти підвищенню конкурентоспроможності підприємств і поліпшенню результатів стратегічного управління підприємствами на ринку. Так само І. Федулова та М. Джулай [13] провели деталізацію ключових факторів успіху побудови стратегії бренду роботодавця. Водночас В. Жуковська та деякі інші науковці [14] проаналізували стратегічні перспективи працевлаштування HR-менеджерів.

Позитивно оцінюючи вищезазначені дослідження, вважаємо, що не варто забувати про перманентність розвитку HR-менеджменту в цілому та стратегічного підходу до нього – зокрема. На жаль, до цього часу не були чітко виділені етапи розвитку та перспективна проблематика вивчення стратегічного HR-менеджменту. Фрагментарний характер мають наукові пошуки, спрямовані на вибір HR-стратегій.

Мета дослідження – визначення етапів еволюції стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту, а для досягнення мети поставлені такі завдання: 1) обґрунтувати зв'язок еволюції HR-менеджменту з розвитком загальної теорії і практики менеджменту; 2) провести порівняння традиційного (звичайного) та стратегічного підходів до HR-менеджменту; 3) налагодити основні напрями досліджень, що сприятимуть подальшому розвитку стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту.

Постановка завдання. У дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні *методи дослідження*: систематизації, індукції та дедукції, порівняльного аналізу, графічної

етапізації та опитування. *Інформаційною базою дослідження* стали наукові публікації українських та іноземних науковців з проблематики HR-менеджменту, власні дослідження автора особливостей розвитку та специфіки застосування на практиці теорії стратегічного управління персоналом, а також дані опитування щодо джерел мотивації персоналу у діючих компаніях України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз різних наукових джерел [1–21 та інші] виявив, що теорія HR-менеджменту є не новою. Формування її основних положень прямо пов'язано з розвитком теорії загального менеджменту організації (підприємства, компанії).

Найбільш активно теорія HR-менеджменту почала розвиватися ще у XIX ст., тобто у період кардинальних змін у структурі економічних організацій, коли поряд з ремісничими майстернями з'явилися фабрики, в яких HR-менеджмент почав виділятися в окрему сферу діяльності. Впродовж 1885–1920 років (тобто у період формування та розвитку школи наукового управління) Ф. Тейлор сформулював та обґрунтував думку про те, що варто нормувати та стандартизувати виробництво та працю, що використовується на підприємстві або у компанії. Пізніше Е. Мейо та А. Маслоу у межах розвитку школи людських відносин акцентували увагу на тому, що якщо керівники уважно і лояльно ставляться до працівників, то вони схильні до підвищення продуктивності праці та більш якісного виконання своїх обов'язків. Одночасно Ч. Барнард та інші у межах поведінкової школи менеджменту почали вивчати особливості поведінки на робочому місці й обґрунтували висновок, що підвищити ефективність роботи компанії можна за рахунок впровадження правильних мотиваційних важелів.

Варто наголосити, що протягом всіх етапів розвитку теорія HR-менеджменту постійно стикалася з новими ринковими викликами, що ставали своєрідними драйверами її змін і трансформацій у практиці управління персоналом. Наприклад, за часів Другої світової війни відділам кадрів промислових підприємств у найкоротші терміни треба було прийняти на роботу і навчити сотні тисяч нових співробітників різних професій, щоб замінити ними тих, хто вступив до лав армії. Саме відтоді питання підбору та підготовки кадрів стали найважливішим напрямом діяльності відділів з управління людськими ресурсами.

З плином часу змінювалися бажання працівників підприємств і компаній щодо своєї соціальної та економічної безпеки. Гроші перестали бути єдиним джерелом мотивації персоналу. За нашими оцінками, які отримали під час проведення опитування персоналу різних компаній в Україні (майже 1250 респондентів) протягом 2021–2022 років, працівники-міленіали (або персонал покоління Y, тобто тих, хто народився у період 1980–1995) з високим ступенем імовірності є останнім поколінням, на яке у роботі передусім діють грошові стимули.

З розвитком глобалізації (починаючи з 1980 років) HR-менеджмент стикається з тим, що працівники все частіше хочуть брати участь не лише в операційній діяльності (виробництві продукції та / або наданні послуг) та отримувати за це заробітну плату, а й прагнуть приймати рішення самостійно або бути задіяними до цього процесу у колективі. Ускладнення виробництв, комп'ютеризація та інтернетизація, що перетворюються у важливі бізнес-інструменти, загострили конкуренцію за висококваліфіковані, мультифункціональні за компетентностями, здатними швидко адаптуватися до появи нових ринкових викликів

кадри, та підняли проблему гарантії постійного місця роботи. Відтоді одним з ключових завдань HR-менеджменту є формування інтелектуального потенціалу працівників і перетворення його у конкурентну перевагу організації. HR-підрозділ, прагнучи зберегти конкурентоспроможність підприємства чи компанії у новій бізнес-реальності, у наш час по-новому мотивує співробітників, даючи їм нові можливості для реалізації свого потенціалу.

Варто наголосити, що як тільки на ринку почало чітко простежуватися перманентне зростання інтенсивності конкуренції не лише серед працівників за місце роботи, а й серед підприємців за кращі кадри та уми, поряд з традиційним підходом у сфері HR-менеджменту почав формуватися стратегічний.

Опираючись на результати аналізу історичної ретроспективи появи наукових публікацій з питань стратегічного HR-менеджменту, можна зробити висновок, що ідея стратегічного управління персоналом з'явилася та почала активно розвиватися приблизно на початку 90-х років XX ст. Передували цьому публікації Дж. Уокера [15], який ще у 1980 році запропонував прагматичний опис того, як планування кадрової політики може бути використано для забезпечення реалізації бізнес-стратегії організації, а також М. Деванна, К. Фомбрун і Н. Тічі [16], які у 1981 році визначили стратегічні перспективи діагностики й аудиту функції управління персоналом фірми.

Під поняттям «*стратегічне управління персоналом*» (або «стратегічний HR-менеджмент») прийнято розуміти загальну структуру, яка визначає форму та виконання окремих стратегій, систематично зв'язуючи людей (трудові ресурси, персонал) з організаціями шляхом інтеграції стратегій управління персоналом в організаційні стратегії для досягнення організаційного успіху [17]. Стратегічний підхід до HR-менеджменту здебільшого стосується інтеграції й адаптації. Його основні завдання полягають у тому, щоб забезпечити [18]: 1) повну інтеграцію управління персоналом зі стратегією та стратегічними потребами організації (фірми, підприємства); 2) узгодження кадрової політики між всіма її сферами (тобто політиками зайнятості, навчання, виробничих відносин, добробуту та оплати праці) та між ієрархіями в управлінні організацією (підприємством, компанією); 3) прийняття, використання та у разі потреби коригування чи адаптацію HR-практик лінійними керівниками, співробітниками як частини їхньої повсякденної роботи, спрямованої, у тім числі на поступове досягнення стратегічних цілей організації (фірми, підприємства).

На практиці *стратегічний підхід до HR-менеджменту* передбачає розробку та впровадження набору внутрішньо послідовних політик і практик, які забезпечують умови, щоб людський капітал, тобто колективні знання, навички та здібності співробітників організації (компанії, фірми) сприяв досягненню її бізнес-цілей. Ключовим у цьому підході є емпірично підтвержене припущення, що на результативність організації (компанії) впливає наявний у неї набір методів управління персоналом [19]. Саме тому у XXI ст. науку про стратегічне управління персоналом почали розглядати через призму вивчення набору елементів управління персоналом та їх взаємозв'язків з іншими елементами організаційної системи [5].

Центральне місце у стратегічному підході до HR-менеджменту займають три конструкції: системи HR-менеджменту; партнерства HR-менеджменту; стейкхолдерів

у стратегічному HR-менеджменті. *Системи HR-менеджменту* – це системи таких взаємопов'язаних елементів: 1) загальна філософія управління персоналом, яка визначає цінності, що визначають підхід до управління організацією; 2) офіційна політика управління персоналом, яка є заявою про наміри організації, що слугує для прямих і часткових обмежень поведінки працівників та їх ставлення до роботодавця; 3) конкретні практики управління персоналом, які є щоденним впровадженням філософії та політики у сфері управління персоналом; 4) пов'язані технологічні та соціальні процеси, за допомогою яких філософія управління персоналом, політики та практики встановлюються, змінюються та припиняються.

Незважаючи на те, що система управління персоналом (HR-менеджменту) будь-якої організації складається з окремих елементів, які можна ідентифікувати, вона функціонує як нерозривне ціле. Стратегічне управління персоналом визнає багаторівневість систем управління, а також взаємозв'язки між системою управління персоналом та іншими елементами організації. Крім того, наука про стратегічне управління персоналом визнає взаємозалежність систем HR-менеджменту з зовнішнім середовищем організації, враховуючи політичні, соціальні, культурні, економічні елементи цієї більшої системи.

Партнерства HR-менеджменту – це партнерства, що виникають між спеціалістами з персоналу, співробітниками та представництвами працівників (профспілки, робоча рада тощо), а також лінійними керівниками організацій (компаній), в яких застосовується стратегічний підхід до HR-менеджменту. Завдяки розвитку таких партнерств HR-фахівці активно беруть участь в обговореннях бізнес-планування; а загальна філософія, офіційна політика та процеси управління персоналом стали предметом управлінських рішень, бо менеджери прагнуть реагувати на умови, що швидко змінюються. Непоодинокую стала практика, коли працівники (особливо ті, хто високо цінується на ринку праці) домовляються про умови роботи, які відповідають їхнім особистим потребам у певних ситуаціях.

Стейкхолдери у стратегічному HR-менеджменті – групи зацікавлених сторін, до яких входять партнери з управління персоналом, внутрішні та зовнішні клієнти, інвестори / власники, учасники ланцюгів поставок і членів стратегічних альянсів, а також суспільство в цілому, від яких фактично залежить ефективність роботи організації (компанії). Перспектива стратегічного управління персоналом розширила увагу до критеріїв ефективності, які використовують різні зацікавлені сторони.

Стратегічний підхід до HR-менеджменту у наш час є важливим абсолютно для всіх організацій (підприємств, компаній), але особливо значущим, як свідчить практичний досвід, він є для великих за розміром і міжнародних організацій. Це можна пояснити складністю середовища, в якому діють і розвиваються подібні організації. Крім того, оскільки вищезазначеним організаціям (підприємствам, компаніям) складно бути гнучкими та швидко реагувати на зміни, то їхні менеджери мають мислити стратегічно з погляду розвитку всього бізнесу та у частині своєї діяльності у сфері HR-менеджменту.

Стратегічний HR-менеджмент може мати кілька різних цілей або завдань залежно від конкретного бізнесу. Загалом він спрямований на досягнення успішного результату діяльності організації (підприємства, компанії) шляхом набору, розвитку й утримання найкращих талантів, щоб організація отримала стійку конкурентну перевагу за рахунок

ефективного управління персоналом у довгостроковому періоді. Його метою також є розвиток організаційної культури, яка прогресивна та сприяє потребам бізнесу.

На сам кінець, беручи до уваги все вищезазначене, пропонуємо чітко визначити етапи еволюції стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту, починаючи від його появи і до тепер (рис. 1).

Отже, як видно з рис. 1, з 2021 року (або фактично з початку 20-х років XXI ст.) розвиток стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту пов'язують з необхідністю проведення досліджень, що спрямовані на [5; 6; 8; 14]:

- прийняття рішень щодо розміщення та переміщення операцій з метою більш ефективного використання витрат на оплату праці, талантів і зростання кількості споживачів у країнах, що розвиваються;
- захист співробітників в епоху глобального тероризму, прояву ризиків, пов'язаних з пандемією (зокрема, коли перед HR-працівниками постає питання, як забезпечити управління персоналом та створити умови для співробітників поза межами їх традиційного робочого місця, а також забезпечити безперебійну роботу компанії у режимі «*home-office*») тощо;
- залучення співробітників з різних куточків світу для посилення мотивації та підвищення продуктивності праці;
- вивчення впливу управління персоналом на збільшення прибутку компанії, підвищення показників ефективності та результативності, налагодження бізнес-процесів в організації з урахуванням можливостей цифровізації HR-менеджменту.

Вважаємо, що формування і подальший розвиток стратегічного підходу до HR-менеджменту відбувався внаслідок зміни у кадрових проблемах, що потрібно вирішувати HR-службам підприємств і компаній (рис. 2). Як тільки виникла потреба перетворення HR-служби у функцію бізнесу стосовно особливого ресурсу – людей, то з'явилася необхідність обґрунтування теоретичних і практичних засад виконання цієї функції у коротко- та стратегічній перспективі. Названа функція бізнесу, яка має бути притаманна прогресивному HR-менеджменту будь-якої компанії, фактично поєднує дві специфічні функції: постачальника (тобто постачання в організацію працівників потрібної кількості та якості) та технолога (тобто організатора належного догляду за працівниками, щоб вони добре працювали, не конфліктували, розвивалися і не розбігалися – технології мінімізації втрат внаслідок дисфункціональної поведінки та / або плінності кадрів).

Стратегічний HR-менеджмент передбачає усвідомлення необхідності вирішення системної суперечності, що закладена у відносинах між роботодавцем(ями) і працівником(ами). Основна стратегічна установка сучасного HR-менеджменту полягає у пошуку оптимального рішення, коли компанія хоче від працівника якісного виконання трудових обов'язків за умови мінімізації витрат на його утримання, а працівник(и) – завдань, які може(уть) і хоче(уть) виконувати у межах своїх трудових обов'язків, а також наявності у компанії пропозиції для нього(их) всього комплексу бажаних умов: від матеріальних до соціальних та в ідеалі – можливостей для саморозвитку та / або кар'єрного зростання з постійним збільшенням (максимізацією) кількості і частоти матеріальних і нематеріальних заохочень його (їх) роботи.

		2000–2020 роки	2021 рік і до тепер
		Стадія початкового зростання	Стадія поступального зростання
80-ті роки XX ст.	90-ті роки XX ст.		
Стадія ембріону – Опис використання кадрової політики у забезпеченні реалізації бізнес-стратегії. – Визначення стратегічних перспектив діагностики та аудиту функції управління персоналом	Стадія народження – Народження і формування теоретичного базису стратегічного управління персоналом. – Зміщення акцентів з транзакційної природи людських ресурсів на пошук і розвиток талантів	– Поширення політик і практик стратегічного підходу до HR-менеджменту. – Розвиток різновидів HR-стратегій. – Обґрунтування 3-х основних конструкцій стратегічного підходу до HR-менеджменту. – Розвиток конкурентних переваг у стратегічному управлінні компаніями за рахунок HR	– Розвиток теорії та практики формування стійких конкурентних переваг за рахунок ефективного вибору і реалізації HR-стратегій з урахуванням імовірності високої невизначеності змін ринкового середовища. – Нові стратегічні орієнтири у розвитку HR-менеджменту пов'язані з: міжкраїновим оф-лайн і он-лайн переміщенням операційної діяльності та кадрів; забезпеченням безпеки персоналу; підвищенням ефективності управління персоналом за рахунок використання можливостей цифровізації HR операцій та сервісу; забезпеченням правильного професійного позиціонування

Рис. 1. Етапи еволюції стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту*

* Розробив автор.

		90-ті роки XX ст.	З початку XX ст. і до тепер
		<i>II етап розвитку HR-менеджменту (стадія народження стратегічного підходу до HR-менеджменту)</i>	<i>III етап розвитку HR-менеджменту (стадія зростання стратегічного підходу до HR-менеджменту)</i>
До 90-х років XX ст.			
<i>I етап розвитку HR-менеджменту</i> Проблеми кадрового аудиту й обліку		Проблеми рекрутингу; забезпечення безпеки бізнесу від незадовільного кадрового вибору і недобросовісної поведінки кадрів; відсутність розвинених HR методик і технологій	Проблеми професійного позиціонування; чіткого визначення кола завдань і відповідальності; узгодження власних цінностей з завданнями бізнесу, що передбачає необхідність зміни статусу HR-підрозділу з сервісного на бізнес-партнерський

Рис. 2. Зміна проблем для вирішення HR-підрозділами підприємств і компаній впродовж еволюції HR-менеджменту*

* Розробив автор.

Деякі науковці [20] досить аргументовано пропонують розрізняти теорії управління персоналом і HR-менеджменту, зачислюючи їх до теорій зі стратегічними орієнтирами в управлінні кадрами. Зазначені аргументи та проведені нами дослідження дають змогу зробити висновок, що, на відміну від звичайного (чи традиційного) HR-менеджменту, стратегічний акцентує увагу на плануванні та розвитку персоналу з перспективного погляду. Традиційний HR-менеджмент більше зосереджений на транзакційній природі людських ресурсів (наприклад, на розгляді заявок, визначенні еквівалентів повної зайнятості, реєстрації талантів для отримання страхових виплат). Тоді як стратегічний HR-менеджмент – на узгодженні кваліфікації співробітників з потребами організації (підприємства, компанії). Фактично на практиці стратегічний підхід до управління персоналом передбачає навчання та розвиток співробітників, щоб підготувати їх до розширення компанії, а також до професійного зростання, нарощення стратегічного кадрового потенціалу компанії / підприємства.

Висновки. Отже, еволюція стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту розпочалася ще у 80-ті роки ХХ ст. і зараз перебуває на стадії поступального зростання, коли HR-підрозділи підприємств і компаній мають вирішувати проблеми професійного позиціонування; чіткого визначення кола завдань і відповідальності; узгодження власних цінностей з завданнями бізнесу, що передбачає необхідність зміни статусу HR-підрозділу з сервісного на бізнес-партнерський. Щоб зміцнити свої конкурентні позиції на ринку та стратегічні дії на випередження конкурентів, HR-підрозділ підприємства або компанії має завжди орієнтуватися на ймовірність швидкої зміни ринкових можливостей і загроз, які впливають на бізнес і на ринок праці.

З'ясовано, що недосконалість сучасних методичних підходів до стратегічного професійного позиціонування, а також вибору HR-стратегій актуалізують необхідність подальших досліджень у напрямі розвитку теорії і практики стратегічного HR-менеджменту.

Вважаємо, що отримані під час дослідження результати можуть бути використані для визначення тематики подальших перспективних досліджень у сфері розвитку HR-менеджменту (зокрема, у частині необхідності проведення класифікації та розвитку наукових підходів до вибору HR-стратегій) та для удосконалення практики HR діяльності на підприємствах і в компаніях у частині чіткого усвідомлення HR-менеджерами-практиками своїх завдань з урахуванням нових ринкових викликів та стратегічних орієнтирів розвитку компаній / підприємств.

Список використаних джерел

1. Kaufman B.E. et al. *The development of human resource management across nations: Unity and diversity: Monograph*. Edward Elgar Publishing, 2014. 520 p. DOI:10.4337/9780857932990.
2. Nankervis A. et.al. *Human Resource Management: Strategy and Practice*. 7th ed. Cengage Learning, Melbourne, Australia, 2011. 592 p.
3. Kelly D. A shock to the system? The impact of HRM on academic IR in Australia in comparison with the USA and UK, 1980–1995. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 2003. Vol. 41(2). P. 149–171.

4. Armstrong M. *Armstrong's handbook of strategic human resource management*. 7th ed. London: Kogan Page, 2020. 312 p.
5. Jackson S., Jiang K., Schuler R. State of the Field of Strategic Human Resource Management. *Oxford Bibliographies*, 2020. DOI:10.1093/obo/9780199846740-0034.
6. Кушнерик О.В. HR-менеджмент: інноваційний підхід до управління персоналом. *Підприємництво та інновації*, 2020. Вип. 12. С. 125–129.
7. П'ятницька Г.Т., Пенюк В.О. Дивергентність підходів до діагностики кадрового потенціалу на малих та великих підприємствах торгівлі. *Наук. вісн. Полтав. ун-ту ек-ки і торгівлі*. Серія «Економічні науки». 2017. № 5(84). С. 236–248.
8. Sparrow P. Strategic HRM and Employee Engagement. In *Employee Engagement in Theory and Practice*. Edited by Catherine Truss, Kerstin Alfes, Rick Delbridge, Amanda Shantz, and Emma Sloane. London: Routledge, 2014. P. 99–115.
9. П'ятницька Г.Т. Управління підприємством в епоху глобалізму: монографія. Київ: Логос, 2006. С. 252–254.
10. Bieliaieva N. Benefits of green jobs for employment and employees. In *Green and blue economy on the threshold of digital change: textbook*; Edited by I. Tatomyr, L. Kvasnii. Praha: OKTAN PRINT, 2021. P. 52-63. DOI:10.46489/gabeott-10.
11. Lositska T., Melnychenko S., Bieliaieva N. Digitalization of the HR-management system of the enterprise in the context of globalization changes. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2021. Vol. 6(41). P. 534-543. DOI: 10.18371/fcaptp.v6i41.251527.
12. Mykolaichuk I., Rasulova A. HR-brand as a tool for enhancing enterprises competitiveness. *Moder Science – Modern veda*. Praha, Česká republika, Nemoros, 2019. No 6. P. 59-70.
13. Федулова І., Джулай М. Ключові фактори успіху побудови стратегії бренду роботодавця. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2019. № 25. С. 240–248.
14. Zhukovska V., Piatnytska G., Raksha N., Lukashova L., Salimon O. *HR-manager: Prospects for Employment in the Labor Markets*. SHS Web of Conferences, 2021. Vol. 111. 01011. DOI:10.1051/shsconf/202111101011.
15. Walker J.W. *Human resource planning*. New York: McGraw-Hill, 1980. 418 p.
16. Devanna, M.A., Fombrun, C.J., Tichy, N.M. (1981). Human resource management: A strategic perspective. *Organizational Dynamics*, Vol. 9. P. 51–68.
17. CIPD. *Strategic human resource management*. 2021. URL: <https://www.cipd.co.uk/knowledge/strategy/hr/strategic-hrm-factsheet#gref>. [дата звернення 10.01.2022].
18. Schuler R.S. Strategic human resources management: Linking the people with the strategic needs of the business. *Organizational Dynamics*, 1992. Vol. 21, Issue 1. P. 18–32.
19. Huselid M., Jackson S., Schuler R. Technical and Strategic Human Resource Management Effectiveness as Determinants of Firm Performance. *Academy of Management Journal*, 1997. Vol. 40, no. 1. P. 171–188.
20. Kipkemboi J.R. History, Evolution and Development of Human Resource Management: A Contemporary Perspective. *Global Journal of Human Resource Management*, 2015. Vol. 3, No. 3. P. 58–73.
21. Бай С.І., Клименюк М.М., Безус А.М. До питання вибору напрямку розвитку теорії менеджменту. *Економіка та держава*. 2017. №5. С. 10–12.

References

1. Kaufman B.E. et al. (2014) *The development of human resource management across nations: Unity and diversity: monograph*. Edward Elgar Publishing. DOI:10.4337/9780857932990.
2. Nankervis A. et.al. (2011) *Human Resource Management: Strategy and Practice*, 7th ed. Cengage Learning, Melbourne, Australia.

3. Kelly D. (2003) A shock to the system? The impact of HRM on academic IR in Australia in comparison with the USA and UK, 1980–1995. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 41(2), 149–171.
4. Armstrong M. (2020) *Armstrong's handbook of strategic human resource management*. 7th ed. London: Kogan Page.
5. Jackson S., Jiang K., Schuler R. (2020) *State of the Field of Strategic Human Resource Management*. Oxford Bibliographies. DOI:10.1093/obo/9780199846740-0034.
6. Kushneryk O.V. (2020). HR-menedzhment: innovatsiyni pidkhdid do upravlinnia personalom [HR-management: an innovative approach to personnel management]. *Entrepreneurship and innovation*, 12, 125–129 [in Ukrainian].
7. Piatnytska G.T., Peniuk V.O. (2017) Dyverhenthnist pidkhodiv do diahnostryky kadrovoho potentsialu na malykh ta velykykh pidpryemstvakh torhivli [Divergence of approaches to diagnostics of human resources in small and large trade enterprises]. *Scientific Herald of the Poltava University of Economics and Trade*, 5(84), 236–248 [in Ukrainian].
8. Sparrow P. (2014) Strategic HRM and Employee Engagement. In *Employee Engagement in Theory and Practice*. Edited by Catherine Truss, Kerstin Alfes, Rick Delbridge, Amanda Shantz, and Emma Sloane. London: Routledge, 99–115.
9. Piatnytska G.T. (2006) *Upravlinnia pidpryemstvom v epokhu hlobalizmu: monohrafiia* [Enterprise management in the era of globalism: a monograph]. K.: Lohos, 252–254. [in Ukrainian].
10. Bieliaieva N. (2021) Benefits of green jobs for employment and employees. In *Green and blue economy on the threshold of digital change: textbook*. Edited by I. Tatomyr, L. Kvasnii. Praha: OKTAN PRINT, 52–63. DOI:10.46489/gabeott-10.
11. Lositska T., Melnychenko S., & Bieliaieva N. (2021) Digitalization of the HR-management system of the enterprise in the context of globalization changes. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 6(41), 534–543. DOI:10.18371/fcactp.v6i41.251527.
12. Mykolaichuk I., Rasulova A. (2019) HR-brand as a tool for enhancing enterprises competitiveness. *Moder Science – Modern veda*. Praha, Česká republika, Nemoros, 6, 59–70.
13. Fedulova I., Dzhulai M. (2019) Kliuchovi faktory uspiokhu pobudovy stratehii brendu robotodavtsia [Key success factors in building an employer brand strategy]. *Herald of the Volyn Institute of Economics and Management*, 25, 240–248. [in Ukrainian].
14. Zhukovska V., Piatnytska G., Raksha N., Lukashova L., Salimon O. (2021). *HR-manager: Prospects for Employment in the Labor Markets*. SHS Web of Conferences, 111, 01011. DOI:10.1051/shsconf/202111101011.
15. Walker J.W. (1980). *Human resource planning*. New York: McGraw-Hill.
16. Devanna M.A., Fombrun C.J., Tichy N.M. (1981) Human resource management: A strategic perspective. *Organizational Dynamics*, 9, 51–68.
17. CIPD (2021). *Strategic human resource management*. URL: <https://www.cipd.co.uk/knowledge/strategy/hr/strategic-hrm-factsheet#gref>.
18. Schuler R.S. (1992) Strategic human resources management: Linking the people with the strategic needs of the business. *Organizational Dynamics*, 21, 1, 18–32.
19. Huselid M., Jackson S., Schuler R. (1997) Technical and Strategic Human Resource Management Effectiveness as Determinants of Firm Performance. *Academy of Management Journal*, 40, 1, 171–188.
20. Kipkemboi J.R. (2015). History, Evolution and Development of Human Resource Management: A Contemporary Perspective. *Global Journal of Human Resource Management*, 3, 3, 58–73.
21. Bai S.I., Klymeniuk M.M., Bezus A.M. (2017) Do pytannia vyboru napriamu rozvytku teorii menedzhmentu [On the question of choosing the direction of development of management theory]. *Economy and state*, 5, 10–12. [in Ukrainian].

EVOLUTION OF STRATEGIC APPROACH IN THE FIELD OF HR MANAGEMENT

Halyna Piatnytska

State University of Trade and Economics,

19 Kyoto Str., Kyiv, 02156

e-mail: galx230167@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3463-133X

Abstract. The purpose of study is to determine the stages of evolution of the strategic approach in the field of HR management. With this in view, general and special research methods are used. The results of the study show that evolution of the strategic approach in the field of HR management has gone through four stages which are to be defined as the stages of 'embryo', 'birth', 'initial growth', and 'progressive growth'. Currently, development of the theory of strategic HR management is at the stage of progressive growth, which is characterized by such characteristics as further development of theory and practice of sustainable competitive advantage through effective selection and implementation of HR strategies and setting of new benchmarks in HR management. These development benchmarks are related to the inter-country offline and online relocation of operations and personnel, security of personnel, etc. The data obtained in the process of comparing traditional and strategic approaches to HR management shows that traditional HR management focuses more on the transactional nature of human resources, while strategic HR management focuses on aligning the skills of employees with the needs of the organization (enterprise, company). It is emphasized that strategic HR management makes aware of the need to resolve systemic contradictions inherent in the relationship between employer and employee. The main strategic goal of modern HR management is to find the best solution: when the company expects employees to perform their duties well, while minimizing the cost of their maintenance. At the same time, employees expect tasks that they are able and willing to perform within their work duties, as well as proposals from the company desirable for employees: working conditions, protection, further development, career growth. It is concluded that the evolution of HR management is connected with the development of the general theory and practice of management and changes in personnel problems over time. It is established that today HR divisions of enterprises and companies have to solve problems of professional positioning; clear definition of the range of tasks and responsibilities; coordination of the employee's own values with business tasks, etc. This implies the need to change the status of the HR department from a service to a business partner. In order to strengthen its competitive position in the market and to intensify strategic actions and stay ahead of competitors, the company's HR department should always focus on the likelihood of rapid changes in market opportunities and the threats that affect both business and the labor market. The main directions of research that are necessary and aim at further development of the strategic approach in the field of HR management are identified. New scientific research may be related to the methods of HR strategy development in the conditions of uncertainty.

Keywords: strategic personnel management, the field of HR management, HR strategies, personnel problems, stages of evolution, business strategies, company.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК: 339.138; 659.1
JEL M31 M37

ВПЛИВ ЮЗАБІЛІТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ВЕБ-РЕСУРСІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕКЛАМНИХ КАМПАНІЙ В ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

Ірина Гнилякевич-Проць, Світлана Зінькова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18*

*e-mail: iryna.hnylyakevych-prots@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0998-2333>
e-mail: svetazinkova12@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6491-3445>*

Анотація. *Стаття присвячена вивченню юзабіліті з погляду технології підвищення конверсії рекламних кампаній і конверсійності веб-ресурсів в цілому. Мета – дослідити особливості впливу юзабіліті оптимізації на ефективність PPC-просування, розробити рекомендації щодо проведення юзабіліті аудиту цільових сторінок веб-ресурсу, на які потрапляє трафік з PPC-реклами. Методологічною основою статті є тенденції та тренди PPC-просування і конверсійні технології. Під час проведення наукового дослідження використано: методи індуктивного та дедуктивного аналізу; табличне моделювання значущості впливу юзабіліті на PPC, залежно від цілей рекламних кампаній; аналіз вторинної статичної інформації про поведінку споживачів на веб-сайтах; синтез. У статті змодельовано ситуації, які підтверджують необхідність розгляду юзабіліті показників невідривно один від одного. З'ясовано роль A/B-тестування, наскрізної аналітики та теплових карт як інструментів підвищення ефективності рекламних кампаній. Запропоновано деталізований чек-лист юзабіліті аудиту в межах PPC-просування, орієнтованого на конверсію. За результатами дослідження визначено, що сукупність PPC, юзабіліті оптимізації та аудиту з конкретними рекомендаціями забезпечує синергетичний ефект і дає змогу компанії, яка розвиває власний бізнес в інтернет-середовищі, збільшити дохід та залучити нових клієнтів.*

Ключові слова: *PPC-просування, юзабіліті оптимізація, юзабіліті аудит, конверсія, трафік, CRO-аудит, веб-ресурс.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції цифрового маркетингу передбачають, що компанії часто просувають власний бізнес за допомогою PPC-технологій, тобто налаштування платної реклами з оплатою за трафік або цільову дію. PPC-агенції приділяють значну увагу оптимізації рекламної кампанії, підвищенню релевантності оголошення пошуковому запиту та залученню цільової аудиторії. Проте під час такого просування зазвичай нехтують важливою його складовою – юзабіліті оптимізацією.

Юзабіліті, у межах digital-маркетингу, – це оптимізація цільових сторінок веб-ресурсів, на які потрапляє споживач із рекламного оголошення. Так фокус переноситься із залучення якнайбільшої кількості трафіку на підвищення рівня конверсії, шляхом поліпшення зручності користування веб-сайтом і його комерційних факторів. Тобто, відвідувачі оптимізованого ресурсу з більшою ймовірністю зроблять покупку та принесуть дохід компанії, ніж трафік залучений на неякісну веб-сторінку. Важливо з'ясувати, як саме впливає юзабіліті оптимізація на ефективність PPC-просування, як взаємопов'язані якість веб-ресурсу та показники результативності рекламних кампаній. Саме тому дослідження такої проблеми актуальне й потребує глибшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексно PPC як метод просування визначено SEO маркетингової агенції Brainlabs Д. Гілбертом, а саме як рекламну модель, яка дає змогу рекламодавцям розміщувати оголошення на платній основі та спрямувати користувача на веб-сайт або додаток компанії, де він може виконати цінну дію, наприклад, придбати продукт [10]. О. Гладь, І. Струтинська досліджували юзабіліті сайту з погляду ступеня зручності користування веб-ресурсом [2, с. 38], що можна вважати ключовим визначником підвищення рівня конверсії трафіку, який надходить з платної реклами. Спеціалісти цифрового агентства AVR визначили, що саме оптимізація зручності веб-ресурсів знижує показник відмов і збільшує тривалість перебування користувача на цільовій сторінці [12].

А. Чорний досліджував основні компоненти юзабіліті: UX, що відповідає за якість ресурсу, та UI, який відображає поведінкові реакції споживачів [8]. А. Федорченко, І. Пономаренко провели аналіз А/В-тестування як ефективного інструмента цифрового маркетингу, який дає змогу прийняти рішення щодо того, як краще оптимізувати сайт відповідно до вподобань цільової аудиторії [6, с. 40].

Мета статті – дослідити особливості впливу юзабіліті оптимізації на ефективність PPC-просування та розробити рекомендації щодо проведення юзабіліті аудиту цільових сторінок веб-ресурсу, на які потрапляє трафік з PPC-реклами.

Основні результати дослідження. PPC-просування є одним із основних методів залучення потенційних споживачів на веб-ресурс, за допомогою налаштування реклами з оплатою за трафік, позиції або цільову дію. PPC містить контекстну, медіану, торгівлю, локальну та відеорекламу, а також рекламу готелів і Discovery. Ця технологія спрямована на короткострокову перспективу і швидкий результат, тому дає змогу швидко залучити трафік на цільову сторінку. Проте, як зазначалося, основною проблемою PPC є те, що такий метод не може дати 100% гарантії того, що відвідувачі стануть клієнтами і придбають товар чи замовляють послугу. Важливими є якість та оптимізація сторінок сайту під потреби споживачів і вимоги пошукових систем, за що відповідає юзабіліті. Саме такий інструмент має значний вплив на найважливіший показник ефективності рекламного оголошення – рівень конверсії.

Значущість впливу юзабіліті оптимізацією на результати рекламних кампаній можемо визначити залежно від поставлених цілей і стратегій призначення ставок (див. табл.).

**Рівень впливу юзабіліті на PPC-просування
з огляду на цілі рекламної кампанії та стратегії призначення ставок**

Ціль	Стратегія	Рівень впливу юзабіліті
Підвищення впізнаваності	Цільова частка показів	Помірний (50%)
Підвищення зацікавленості	Максимум кліків	Незначний (20%)
Збільшення кількості конверсії	Максимум конверсій	Значний (90%)
	Цільова ціна за конверсію (CPA)	Значний (80%)
Збільшення доходу	Цільова рентабельність інвестицій (ROAS)	Значний (85%)
	Максимальна цінність конверсії	Значний (100%)

Джерело: розробили автори на підставі [4].

Як можемо бачити, якщо мета рекламного оголошення потрапити на вигідну позицію в пошуковій видачі або просто залучити відвідувачів на веб-ресурс, то вплив юзабіліті параметрів не є значним, хоча якість цільової сторінки певною мірою впливає на ранжування оголошення стосовно конкурентів і ціну за клік. Найважливішим аспектом у таких випадках є релевантність реклами інтентам споживачів. Якщо компанія поставила ціль отримати конверсію та дохід, то значення юзабіліті значно зростає, адже в більшості випадків майже неможливо зробити покупку чи замовлення без взаємодії з веб-сайтом.

Варто зауважити, що трапляються й такі випадки, коли недостатньо оптимізований веб-ресурс може призвести до того, що рекламне оголошення взагалі не буде показуватися у пошуковій видачі. Наприклад, для проведення торгової рекламної кампанії необхідними умовами є: наявність сторінки про обмін і повернення, контактної інформації, SSL-сертифікатів, кошика, а також можливість оплати онлайн, кур'єрського доставлення, покупки без модератора. Якщо цих пунктів немає, то рекламна кампанія не буде активна та не принесе жодного результату.

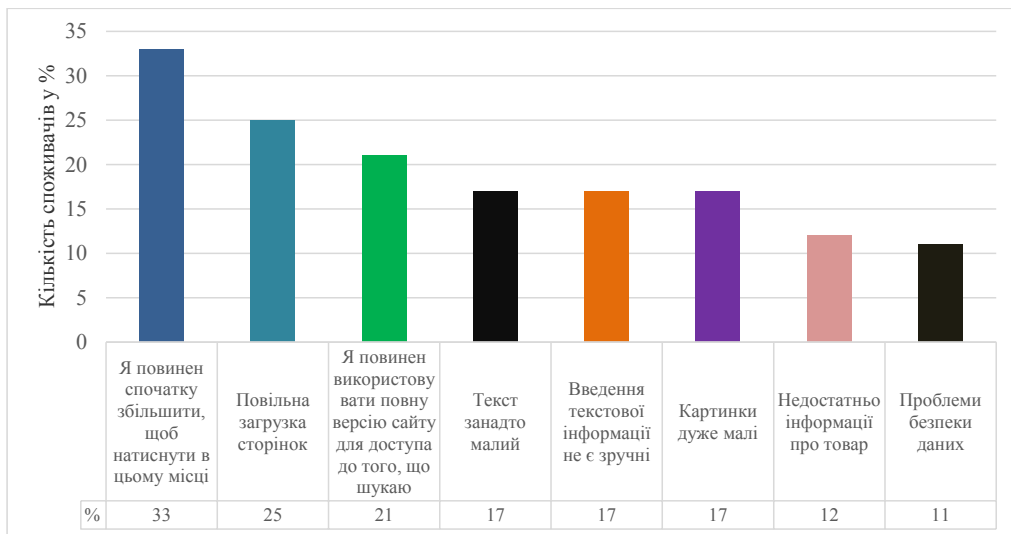
Згідно з дослідженням, яке опубліковане компанією з розробки програмного забезпечення Plerdy, 82% маркетологів проводять або планують проводити юзабіліті аналіз цільових сторінок для підвищення конверсії веб-ресурсів. У цьому випадку 62% компаніям уже вдалося збільшити її цінність, оптимізувавши сайт за юзабіліті параметрами [7].

Вплив юзабіліті на PPC підтверджують також такі статистичні дані [1; 2, с. 38]:

- 75% відвідувачів покинуть сайт, якщо його зміст не є релевантний пошуковому запиту та рекламному оголошенню, тому контент на цільовій сторінці має відповідати рекламі й інтену споживача;
- важливо оптимізувати швидкість завантаження сторінок сайту, адже 70% відвідувачів не будуть чекати, якщо веб-сторінка завантажується понад 4 секунди (за даними Brander – 40% користувачів покидають сайт, якщо сторінки завантажуються понад три секунди);
- 51% споживачів завершують сеанс, якщо не знаходять контактної інформації, що засвідчує велике значення користувацьких сторінок для рівня ймовірності конверсії;

- 78% цільової аудиторії відмовляються від покупки, якщо на сторінках немає прайс-листа; отож цільові ресурси, на які веде реклама, мають обов'язково мати комерційні атрибути.

Варто зазначити, що до 2025 року частка мобільного перегляду реклами може становити три чверті інтернет-користувачів [11], тому цільові веб-сторінки аналогічно мають бути адаптовані під мобільні пристрої. Якщо цього немає, то споживачі стикаються з низкою проблем при взаємодії з веб-ресурсом (див. рис.).

ТОП-8 проблем, з якими стикаються споживачі, обираючи товари на сайті з мобільного телефону

Джерело: [3].

Для того, щоб їх уникнути, перед налаштуванням рекламної кампанії компанії, яка розвиває власний бізнес онлайн, треба провести оптимізацію цільових веб-сторінок, виконавши юзабіліті аудит сайту – сукупність заходів, спрямованих на виявлення нюансів, які створюють труднощі в процесі взаємодії користувачів із веб-ресурсом. Варто зазначити, що юзабіліті складається з аналізу користувацького інтерфейсу (user interface – UI) та користувацького досвіду (user experience – UX) [8]. У рамках першої складової проводиться оцінка інтерактивності, навігації, зручності сайту, а також релевантності його дизайну відповідній тематиці. На підставі UX аналізується поведінка споживача під час взаємодії з цільовими сторінками.

Сучасні інструменти, які сприяють проведенню юзабіліті аналізу, – це теплові карти та A/B-тестування. Теплові карти – це набір онлайн інструментів для відстеження й аналізу поведінки користувачів на сайті [5]. Вони показують, як користувач взаємодіє з усіма блоками веб-сторінки, на які кнопки чи посилання найбільше натискав, скільки часу потратив на прочитання статті блогу тощо. На їхній підставі можна визначити

заходи щодо поліпшення юзабіліті та конверсійності, а також будувати нові прототипи веб-ресурсу.

Федорченко А. В. та Пономаренко І. В. зазначають, що одним з найефективніших інструментів удосконалення веб-ресурсів компанії є А/В-тестування (спліт-тестування). Такий підхід дає змогу проводити статистичне оцінювання вподобань цільової аудиторії та реалізовувати заходи щодо оптимізації сайту [6; с. 40]. Наприклад, компанія не може визначити, яка лід форма ефективніша: закрита чи відкрита. Для цього вона проводить спліт-тест, створивши для 50% цільової аудиторії тестову сторінку, і порівнює кількість та якість заявок від цільової аудиторії. Тестувати можна й рекламні оголошення, на підставі чого приймати рішення про оптимізацію рекламної кампанії. Зауважимо, що найновішою технологією в Україні є проведення CRO-аудитів для оцінки показників ймовірності конверсії за певного рівня оптимізації веб-ресурсу [9]. CRO-аудит – це аудит ймовірності конверсії та усіх поведінкових факторів просування веб-ресурсів для подальшого збільшення рівня конверсії.

Для глибокого аналізу трафіку з рекламного оголошення на його поведінку на цільовій сторінці проводять наскрізну аналітику зазвичай за допомогою Google Analytics та Similar Web, якщо досліджують конкурентів. Необхідно використати низку метрик, серед яких: %платного трафіку, кількість трафіку, канали трафіку, CTR, ціна за клік, цільову дію, замовлення, вартість ліда/клієнта, рівень конверсії, цінність конверсії, показник відмов, тривалість сеансу, глибину сеансу. Усі ці позички потрібно вивчати комплексно, адже вони взаємозалежні один від одного і зміна одного призводить до динаміки інших. Для підтвердження цього наведемо дві типові ситуації.

Ситуація 1. PPC-спеціаліст визначив, що усі споживачі, які переходять із контекстної реклами на веб-сайт, перебувають лише на 1 сторінці та завершують сеанс. У підсумку високий показник відмов, що свідчить про недостатню оптимізацію ресурсу. Проте, аналізуючи комплексно усі показники, було з'ясовано, що споживачі через певний час повертаються на сайт через органічну видачу, отже, рекламне оголошення та наповнення сайту їх зацікавило. Крім того, товар, який рекламується, був товаром попереднього вибору, тому модель прийняття рішення не зводиться до «прийшов – побачив – купив», а передбачає обмірковування.

Ситуація 2. Маркетолог створив 2 оголошення на цільові веб-сторінки А та Б, відповідно. Перше принесло йому конверсію – 2 клієнти із 100 трафіку (CR=2%), а друге – одного клієнта із 100 трафіку (CR=1%). Можна зробити висновок: перше оголошення ефективніше. Проте, враховувавши цінність конверсії (середній чек), яка у першому випадку 1000 грн., а у другому 2500 грн., виявляється, що отриманий дохід з першого – 2000 грн., а з другого – 2500 грн. Отже, друга рекламна кампанія ефективніша.

Провівши дослідження юзабіліті оптимізації та аудиту, їхнього впливу на ефективність PPC-просування, ми розробили деталізований чек-лист, який поєднує усі аспекти веб-сайту та цільових сторінок, які треба оцінити.

1. Адаптивність мобільної версії та AMP-сторінок.
2. Швидкість завантаження сторінок сайту.

3. Глибина перегляду сторінок, тривалість сеансу на веб-ресурсі та показник відмов.
4. Наявність «хлібних крихт», навігації й оптимізації пошуку по сайту.
5. Наявність та якість сторінки «Про нас», «Наша команда», «Контакти», доставки, оплати й умови повернення, сторінки про політику конфіденційності.
6. Релевантність сторінок FAQ пошуковим інтентам.
7. Оптимізація плитки-тегів.
8. Оптимізація блогу ключовим інформаційним запитам.
9. Наявність у статтях блогу атрибутів «Автор», «Дата публікації», «Кількість хвилин для читання», «Останнє оновлення», сторінки автора.
10. Перелінокка по сайту та органічність контекстних перелінокков.
11. Наявність клікабельного логотипу, який веде на Головну сторінку та дескриптора.
12. Якість оформлення хедера сайту.
13. Доцільність наскрізних посилань у хедері та кнопки, яка веде на наскрізне меню в хедері.
14. Зручність структури сайту та оптимальність рівнів сторінок сайту.
15. Навігація головного меню сайту.
16. Клікабельні мобільний, стаціонарний номер телефону та електронна адреса в хедері сайту, а також наявність графіка роботи.
17. Оптимізація кошика та зручність оформлення замовлення.
18. Логічна послідовність усіх блоків на сторінках веб-ресурсу.
19. Чіткість, лаконічність, релевантність офферу та переконливість УТП (унікальної торгової пропозиції).
20. Аналіз блоку з перевагами та оцінка інтерактивних блоків (калькулятори, порівняння цін, конвертери).
21. Наявність сертифікатів.
22. Оптимізація закритих і відкритих лід-форм, форм зворотного зв'язку та конверсійність кнопок.
23. Доцільність динамічних блоків.
24. Оптимізація розширень зображення.
25. Наявність кнопки скролінгу вверх і вниз.
26. Оптимізація футеру сайту (перелінокка на користувацькі сторінки, кнопки переходу на соціальні мережі, месенджери та мобільні додатки, позначка на картах).
27. Релевантність дизайну веб-ресурсу сфері та напряму діяльності, дотримання єдиної стилістики, наявність артефактів, Favicon та читабельність усього контенту.
28. Наявність і доречність цін на сайті.
29. Оптимізація комерційних перелінокков («З цим товаром купують», «Товари цього ж бренду», «Рекомендуємо Вам також», «Аналогічні товари»).
30. Наявність відгуків.

31. Налаштування мікророзмітки Open Graph.
32. Глибокий аналіз теплових карт скролінгу, кліків і переглядів й зіставлення структури сторінки сайту з даними на тепловій карті.
33. Дослідження поведінки споживача за допомогою записів сеансів і дорожньої карти споживача.

Запропонований нами юзабіліті аудит сайту акцентує не лише на релевантному та зручному дизайні, а й на необхідності оцінки усіх користувацьких сторінок на веб-сайті, контентного наповнення та адаптації комерційних атрибутів. Обов'язково варто наголосити на тому, що така проведена оцінка має закінчуватися конкретним планом дій щодо юзабіліті оптимізації веб-сторінок і підвищення рівня конверсії PPC-рекламної кампанії. Можемо стверджувати, що юзабіліті аудит у рамках PPC-просування має характер аналізу конверсії (сучасний CRO-аудит). Після впровадження усіх заходів компанії зможуть не лише зменшити показник відмов на етапі переходу з реклами на сайт, а й також оптимізувати вартість залучення одного клієнта і підвищити рівень рентабельності маркетингових інвестицій.

Висновки. Отже, юзабіліті оптимізація цільових сторінок веб-ресурсу, на які залучається трафік із платної реклами, має значний і безпосередній вплив на PPC-просування. Якісний і адаптований під потреби споживачів та вимоги пошукових систем сайт є більш конверсійним і, отже, знижує ризик відмов і вартість залучення клієнтів.

Для того, щоб правильно оптимізувати веб-ресурс, потрібно обов'язково перед початком налаштування рекламної кампанії провести комплексний і глибокий юзабіліті аудит, орієнтований на сучасні тенденції CRO. Сукупність PPC-просування, юзабіліті оптимізації та аудиту з конкретним планом маркетингових заходів допоможе компанії підвищити цінність конверсії та збільшити дохід, з орієнтацією на рентабельність маркетингових інвестицій у короткостроковому періоді. Глобальні перспективи цього дослідження – детальне вивчення особливостей інноваційного CRO-аудиту веб-ресурсів і формування повного набору конверсійних факторів просування в пошукових системах.

Список використаних джерел

1. Аудит юзабіліті сайтів. *Brander Блог*: веб-сайт. Харків, 2021. URL: <https://brander.ua/what-we-offer/design/audit-yuzabiliti-saytu>.
2. Гладько О. Юзабіліті-аудит веб-сайту як інструмент підвищення конверсій. *Збірник тез Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання»*. Тернопіль, 26–27.04.2018, том 1, С. 38–39. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25024>.
3. Основные результаты исследований в области интернет-маркетинга и UI/UX-дизайн. *Pleardy Blog*: веб-сайт. URL: <https://www.pleardy.com/ru/blog/rezultaty-issledovaniy-marketinga-i-uiux-dizajna/>.
4. Про автоматичне призначення ставок. *Google Ads Довідка*: веб-сайт. URL: <https://support.google.com/google-ads/answer/2979071?hl=uk>.
5. Теплова карта кліків сайту. *Pleardy Blog*: веб-сайт. URL: <https://www.pleardy.com/ru/heatmap/>.
6. Федорченко А. В. Пономаренко І. В. А/В-тестування як ефективний інструмент

- цифрового маркетингу. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. Київ, 2019, № 19, С. 40. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/33531>.
7. Чорний А. Юзабіліті аудит сайту або інтернет-магазину. *Pleardy Блог*: веб-сайт. Львів, 08.09.2021. URL: <https://www.plerdy.com/ua/blog/usability-audit-for-website/>.
  8. Чорний А. Юзабіліті аудит сайту, чому це важливо? *Lemarbet Блог*: веб-сайт. Львів, 2021. URL: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/yuzabiliti-sajta/>.
  9. 6 головних CRO і юзабіліті-трендів 2020 року. *Webpromo Блог*: веб-сайт. Київ, 2020. URL: https://web-promo.ua/ua/blog/6-cro-trends-2020_webpromo/amp/.
  10. Gilbert D. What Is PPC & How Paid Search Marketing Works. *SEJ PPC Guide Blog* (website). February 4, 2021. URL: <https://www.searchenginejournal.com/ppc-guide/what-is-ppc-paid-search/>.
  11. SEO-статистика, которую должны знать все маркетологи в 2021 году. *Affde Блог*: веб-сайт, 06.12.2021. URL: <https://www.affde.com/ru/seo-statistics-4.html>.
  12. Usability Optimization. *AVR Digital marketing agency* (website), 2021. URL: <https://www.avrwebsolutions.com/usability-optimization/>.

References

1. Brander Blog (2021) Audyt yuzabiliti saitiv [Website usability audit]. Kharkiv. Available at: <https://brander.ua/what-we-offer/design/audit-yuzabiliti-saytu> [in Ukraine]
2. Hlado O. (2018) Yuzabiliti-audyt veb-saitu yak instrument pidvyshchennia konversii [Website usability audit as a tool to increase conversions]. Proceedings of the *Zbirnyk tez Mizhnarodnoi studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia»*. Ternopil, 26-27.04.2018, vol. 1, pp. 38–39. Available at: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25024> [in Ukraine]
3. Pleardy Blog (2021) Osnovnyie rezultaty issledovaniy v oblasti internet-marketinga i UI/UX-dizayn [The main results of research in the field of Internet marketing and UI/UX design]. Available at: <https://www.plerdy.com/ru/blog/rezultaty-issledovaniy-marketinga-i-uiux-dizajna/> [in Russian]
4. Google Ads Support (2021) Pro avtomatychne pryznachennia stavok [About automatic bidding]. Available at: <https://support.google.com/google-ads/answer/2979071?hl=uk>.
5. Pleardy Blog (2021) Teplova karta klikiv [Heat map clicks]. Available at: <https://www.plerdy.com/ru/heatmap/> [in Ukraine]
6. Fedorchenko A. V. Ponomarenko I. V. (2019) A/B-testuvannia yak efektyvnyi instrument tsyfrovoho marketynhu [A/B testing as an effective digital marketing tool]. Proceedings of the *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku*. Kyiv, no. 19, P. 40. Available at: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15168/1/2019_19_036.pdf [in Ukraine]
7. Chornyj A. (2021) Yuzabiliti audyt сайту або інтернет-магазину [Usability audit site or online store]. *Pleardy Blogh* [Pleardy Blog] (website). Lviv, 8. 09.2021. Available at: <https://www.plerdy.com/en/blog/usability-audit-for-website/> [in Ukraine]
8. Chornyj A. (2021) Yuzabiliti audyt сайту, чому тсе важливо? [Usability Website Audit, Why Is It Important?]. *Lemarbet Blogh* [Lemarbet Blog] (website). Lviv, 2021. Available at: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/yuzabiliti-sajta/> [in Ukraine]
9. Webpromo Blog (2020) 6 holovnykh CRO i yuzabiliti-trendiv 2020 roku [6 main CRO and usability trends of 2020]. Kyiv. Available at: https://web-promo.ua/ua/blog/6-cro-trends-2020_webpromo/amp/ [in Ukraine]
10. Gilbert D. What Is PPC & How Paid Search Marketing Works. *SEJ PPC Guide Blog* (website). February 4, 2021. Available at: <https://www.searchenginejournal.com/ppc-guide/what-is-ppc-paid-search/> [in USA]

11. Affde Blog (2021) SEO-statistika, ktoruyu dolzhnyi znat vse marketologi v 2021 godu [SEO statistics that all marketers should know in 2021], 06.12.2021. Available at: <https://www.affde.com/ru/seo-statistics-4.html>.
12. Usability Optimization. *AVR Digital marketing agency* (website), 2021. Available at: <https://www.avrwebsolutions.com/usability-optimization/> [in USA]

THE IMPACT OF WEB-RESOURCE OPTIMIZATION USABILITY ON THE EFFECTIVENESS OF ADVERTISING CAMPAIGNS IN INTERNET MARKETING

Iryna Hnyliakevych-Prots, Svitlana Zinkova

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

*e-mail: iryna.hnylyakevych-prots@lnu.edu.ua; ORCID: [tps://orcid.org/0000-0002-0998-2333](https://orcid.org/0000-0002-0998-2333)
e-mail: svetazinkova12@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6491-3445>*

Abstract. Companies that do business on the Internet seek to increase their conversion rate and revenues. An advertising campaign cannot deliver high conversions if the landing pages are not optimized to meet the needs of consumers and search engine requirements. Usability plays a key role here. An important task is to find out how usability optimization affects the effectiveness of PPC promotion and how interrelated the quality of web resources and performance indicators of advertising campaigns are. That is why the study of this problem is relevant. The purpose of the article is to study the impact of usability optimization on the effectiveness of PPC promotion and to develop recommendations for the audit of the usability of landing pages for the web resources that receive traffic as the result of PPC advertising. The trends and tendencies of PPC promotion and conversion technologies constitute the methodological basis of the article. In the research we used the methods of inductive and deductive analysis; tabular modeling of the significance of the usability impact on PPC, depending on the goals of advertising campaigns and bidding strategies; analysis of secondary static information about consumer behavior on websites; synthesis. It was established that in some cases, such as shopping advertising, the advertising campaign may be inactive if the website is not optimized. Secondary information about the behavior of consumers who are attracted to the site by paid advertising has been collected. The most popular problems consumers face when interacting with a web resource are outlined.

The article also models situations that confirm the need to consider the usability of indicators inseparably from each other. The role of A/B-testing, end-to-end analytics and heat maps as the tools of increasing the effectiveness of advertising campaigns is clarified. The scientific novelty lies in the development of a detailed checklist of usability audit within the PPC promotion framework, focused on conversion. The practical significance of the study is to identify ways to increase conversions during PPC promotion.

The research showed that the combination of PPC, usability optimization and audit with specific recommendations provides a synergy effect and allows a company that develops its own business in the Internet environment to increase revenues and to attract new customers. The global prospects of this research lie in a detailed study of the features of innovative CRO audit of web resources and development of a full set of conversion factors in search engines.

Keywords: PPC promotion, usability optimization, usability audit, conversion, traffic, CRO audit, web resource.

*Стаття надійшла до редакції 15.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

УДК 640.41 (477)
JEL L83, Z33

СТРУКТУРНІ ОЗНАКИ ТА ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСТОРАННИМ БІЗНЕСОМ

Тетяна Колісниченко

*Київський національний університет технологій та дизайну,
01011, м. Київ, вул. Немировича-Данченка, 2
e-mail: aa54321@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0560-9520>*

Анотація. *Результативність та ефективність управління ресторанним бізнесом зумовлені різною кількістю та складністю внутрішніх чинників і параметрів. Найвагоміший аспект – це рівень об'єднання усіх чинників в управлінні бізнесом, бо саме інтегративність сприяє його ефективному розвитку. Мета статті – систематизувати структурні ознаки управління ресторанним бізнесом; обґрунтувати чинники впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу. Методи дослідження: аналізування, системний підхід для систематизації структурних ознак управління ресторанним бізнесом; узагальнення, синтез для обґрунтування чинників впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу.*

Ефективне управління ресторанним бізнесом відбувається завдяки забезпеченню впровадження структурних ознак, які поєднують цілі, принципи управління, завдання та напрями розвитку, методи й інструменти управління, функції, економічні закони, умови бізнес-середовища, засоби впливу на управління ресторанним бізнесом, визначені узагальнені та поширені орієнтири дій і характеристик економічних явищ і процесів. Виокремлено чинники впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу. Найважливішим критерієм оцінки рівня стратегічного розвитку бізнесу є стійкість. Водночас основними цілями розвитку бізнесу є економічне зростання конкурентоспроможності, збалансованості процесів, забезпечення стабільного функціонування. Підґрунтя розвитку бізнесу – стратегія. Важливою інноваційною технологією в контексті розвитку ресторанного бізнесу є втілення системи управління ресторанним бізнесом, зокрема, використанням різних методів та інструментів управління, розвиток потенціалу, забезпечення розвитку ресторанного бізнесу для формалізації та налагодження бізнес-процесів.

Ключові слова: *управління, формування, розвиток, ресторанний бізнес, ознаки, чинники.*

Постановка проблеми. Управління ресторанним бізнесом зароджувалось як результат суб'єктивного образу об'єктивного світу за умов пізнання процесів, накопичення досвіду та постійного зіткнення теорії з практикою. Світ дуже швидко змінюється, як і умови для ведення будь-якого бізнесу. Інструменти управління бізнесом доцільно підбирати відповідно до поставлених цілей, оскільки те, що працювало

донедавна, сьогодні може бути пережитком минулого. Також потрібно володіти сучасними тенденціями, тестувати нові рішення або вдосконалювати існуючі.

Міждисциплінарний характер науки про ресторанний бізнес та управління закономірно породив безліч історичних, сучасних тенденцій і шкіл управління. Різноманітність об'єктів дослідження за розміром, структурами та функціями, в яких описуються поняття «управління ресторанним бізнесом», зростаюча турбулентність середовища ресторанного бізнесу, що впливає на зміни змісту та форм управління ним, додатково ускладнює ідентифікацію епістемологічних категорій на рівні загальності, адекватної науці. Брак точних і однозначно зрозумілих базових аспектів у науці породжує думки щодо відсутності чітко виділеного предмета дослідження та незрілості цієї сфери людської діяльності як наукової дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні основи управління ресторанним бізнесом відображені в економічних працях таких вчених: Бурий С.А. [1], Пророчук Ж. [4], Журавлєва А. [4], Чорна М. В. [5], Коваль М.С. [5], Запухляк І.Б. [2], Зелінська Г.О. [2], Побігун С.А. [2], Юринець З.В. [7], Пікулик О.І. [3], Мельник Н.В. [7] та інші, які зробили вагомий внесок у формування та розвиток концепції системи управління ресторанною сферою. Незважаючи на доволі великий науковий інтерес дослідників до вивчення проблеми управління ресторанним бізнесом, варто згадати про відсутність виокремлених достатніх класифікаційних ознак, систематизації, врахування особливості у процесі формування та розвитку системи управління ресторанною сферою. Зазначене несприятливо впливає на ефективність і результативність виробництва та реалізації продукції, надання послуг, зумовлює потребу перспективних досліджень щодо специфіки управління ресторанним бізнесом.

Постановка завдання. Мета статті – систематизація структурних ознак управління ресторанним бізнесом, обґрунтування чинників впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу.

Методи дослідження: аналізування, системний підхід для систематизації структурних ознак управління ресторанним бізнесом; узагальнення, синтез для обґрунтування чинників впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі можна віднайти достатню кількість праць, які присвячені проблематиці управління ресторанним бізнесом. Усі аспекти цього питання стосуються:

- формування основ управління бізнесом;
- пошуку характеристик та елементів системи управління;
- обґрунтування основних ознак;
- ефективності застосування ресурсів;
- вибору оптимальних показників, методів оцінювання внутрішніх процесів;
- пошуку оптимальних управлінських рішень та ухвалення ефективних рішень;
- класичних і сучасних принципів управління;
- вироблення та застосування підходів до управління;
- інструментів управління бізнесом;

- проблем управління різними видами економічної діяльності, суб'єктами різного розміру;
- особливостей управління ресторанним бізнесом.

Результативність та ефективність управління ресторанним бізнесом зумовлені різною кількістю та складністю внутрішніх чинників і параметрів, зокрема, застосуванням інновацій в бізнесі, рівнем розвитку операційних процесів, кооперацією праці, використанням наявних ресурсів, системою мотивування тощо. Найвагомий аспект – рівень об'єднання усіх чинників у разі застосування в процесі управління бізнесом. Саме інтегративність застосування чинників сприяє ефективному розвитку ресторанного бізнесу.

Ефективне управління ресторанним бізнесом відбувається завдяки забезпеченню впровадження низки структурних ознак, які поєднують цілі, принципи, завдання, напрями, методи та інструменти, функції, економічні закони, умови та засоби, визначені узагальнені та поширені орієнтири дій і характеристик економічних явищ і процесів (див. табл.).

Структурні ознаки управління ресторанним бізнесом

Ознаки	Класифікація, характеристика
1	2
Цілі	Забезпечення стабільного функціонування, економічного зростання, стратегічний розвиток, конкурентоспроможність бізнесу, збалансованість бізнес-процесів, залучення клієнтів, збільшення прибутку, утримання конкурентних переваг на ринку
Принципи	Інтегрованості, економічності, безперервності, оптимальності, комплексності, гнучкості, об'єктивності, альтернативності
Завдання	Дослідження та ліквідація диспропорцій щодо відхилень у діяльності бізнесу, створення протиріч як підґрунтя розвитку бізнесу, інформаційно-аналітичне забезпечення розвитку бізнесу, забезпечення результативного й ефективного застосування ресурсів, утримання та зміцнення конкурентних позицій, вироблення та впровадження напрямів політики щодо розвитку бізнесу
Напрями	Організаційні, фінансово-економічні, соціально-психологічні, екологічні
Методи	- соціально-психологічні: соціальні, психологічні, моральні; - економічно-технологічні: економічні, технологічні, матеріальні; - адміністративно-правові: організаційні, розпорядчі, дисциплінарні (бюджетування, економічні плани, конструкторські документи, соціальні плани, стимули та санкції, розпорядчі і дисциплінарні інструменти)
Інструменти	- за напрямом впливу: прямого і непрямого впливу (накази, розпорядження, інструкції, положення, плани); - за способом урахування інтересів працівників: матеріального, владного, морального впливу (економічні стимули, штатні розписи, регламенти, договори, моральні стимули); - за формою впливу: якісні, кількісні (вказівки, кошториси); - за функціональною спрямованістю: організаційні, планові, координаційні, контрольні, регулювальні, мотиваційні (контролінг, регламентація, стратегічні карти, моніторинг, реінжиніринг); - за областю сферою застосування: маркетингові, фінансові, операційні тощо (факторний аналіз, бенчмаркінг, аутсорсинг та ін.);

Закінчення табл.

1	2
	- за ступенем новизни: творчі, адаптивні, селективні, стандартні, нестандартні (інноваційні, креативні, пошукові); - за масштабом застосування: загальні, спеціальні. - за врахуванням фактору часу: статичні, динамічні (балансові, оптимізаційні, динамічні); - за тривалістю дії: довгострокові, середньострокові, поточні (стратегічні, тактичні, оперативні); - за формою вираження: концептуальні, аналітичні (описові – стратегічна модель Портера, SWOT-аналіз, PEST-аналіз та ін.; формалізовані – матриця БКГ, матриця McKinsey-7S, полікритеріальна діагностика розвитку тощо); - за напрямом дії: внутрішні, зовнішні; - за радикальністю дії: адаптаційні та біфуркаційні
Функції	- мікрофункції: аналізування й оцінювання стану та тенденції розвитку бізнесу, планування, організування, програмування, прогнозування, мотивування, контролювання процесів, моніторинг результатів, регулювання, бізнес-комунікування, захист інформації тощо; - макрофункції: виробництво продукції та послуг, реалізація продукції та послуг, організація споживання, фінансування, маркетинг та збут, інноваційна діяльність тощо
Економічні закони	Загальні та специфічні; економічні закони, які діють у суспільно-економічних формаціях; економічні закони, що діють на одній із стадій перебігу <i>виробничих (операційних)</i> процесів
Умови	Умови зростання бізнес-активності; умови забезпечення діяльності ресторанного бізнесу; умови, зумовлені сформованим попитом; умови, зумовлені наявністю ресурсів; умови, зумовлені фінансовими обмеженнями
Засоби	Аналіз якості обслуговування та продукції; впровадження чи удосконалення стандартів якості в бізнесі; оцінка зовнішнього вигляду оздоблення; престижність; аналіз світових і вітчизняних тенденцій у ресторанній сфері; розширення і удосконалення номенклатури послуг, враховуючи побажання постійних клієнтів; удосконалення системи постачання ресурсів залежно від можливостей та обмежень; впровадження зворотного зв'язку з постачальниками щодо системи закупок, постачання і приймання продуктових запасів; удосконалення чи розробка страв чи додаткового меню, враховуючи побажання постійних клієнтів
Чинники впливу на ресторанний бізнес	- внутрішні та зовнішні; - чинники, які зорієнтовані на вироблення умов для регулювання напрямів розвитку ресторанного бізнесу; чинники, які обумовлені стимулами до формування та розвитку потенціалу ресторанного бізнесу

Джерело: складено на підставі [2; 5; 6; 7; 8].

Найважливіший критерій оцінки рівня стратегічного розвитку бізнесу – стійкість. Водночас основними цілями розвитку бізнесу є економічне зростання, конкурентоспроможність, збалансованість процесів, забезпечення стабільного функціонування. Підґрунтям розвитку бізнесу є стратегія. Тому невід’ємним елементом стає потреба вивчення напрямів отримання цільових орієнтирів завдяки формуванню стратегії розвитку ресторанного бізнесу за умови обмеженої кількості ресурсів. У

такому контексті проблема формування стратегії розвитку ресторанного бізнесу вбачається надзвичайно актуальною.

Враховання усіх чинників впливу на становлення та розвиток ресторанного бізнесу варто розглядати як основний спосіб підтримки стійкості бізнесу (див. рис.).

У сучасних умовах, яким притаманне загострення криз, стратегії розвитку ресторанного бізнесу доцільно формувати зі спрямуванням на подолання та запобігання кризових явищ і ситуацій із застосуванням різних інновацій, інноваційних технологій у всіх внутрішніх процесах бізнесу.

Важливою інноваційною технологією в контексті розвитку ресторанного бізнесу є втілення системи управління ресторанним бізнесом, зокрема, використання різних методів та інструментів управління, розвиток потенціалу, забезпечення розвитку ресторанного бізнесу для формалізації та налагодження бізнес-процесів.

Чинники впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу

Джерело: розробив автор.

Розвиток потенціалу ресторанного бізнесу зумовлений внутрішніми та зовнішніми чинниками, наявністю оптимальних стратегій розвитку ресторанного бізнесу.

Керівники структурних підрозділів готельного бізнесу у своїй діяльності стикаються з низкою проблем кризового характеру, зокрема, серед чинників зовнішнього середовища на їхню діяльність найбільший вплив мають соціальні, фінансово-економічні, політичні та виробничо-технологічні чинники [1]. Тому треба вирішити проблеми розроблення та реалізації ефективних оптимальних стратегій розвитку ресторанного бізнесу як компоненти процесу управління цим видом бізнесу.

Вивчення теоретичних основ розроблення стратегії розвитку ресторанного бізнесу та виваженість управлінських рішень для відбору оптимального варіанта розвитку бізнесу дають змогу збільшити ефективність і результативність управління ресторанним бізнесом, максимально використовувати існуючий потенціал ресторанного бізнесу, досягати підвищення конкурентоспроможності й економічного зростання.

Ресторанний бізнес зазнав суттєвих трансформацій через стимулювання науково-технічного прогресу й інноваційного розвитку світового масштабу. Ресторанний бізнес все більше піддається вдосконаленню та впровадженню різних інновацій для готування страв, поліпшення обслуговування клієнтів. Сучасний стан функціонування та розвитку ресторанної сфери цілковито зорієнтований на пошук і втілення найбільш затребуваних інноваційних технологій, що сприятимуть зростанню кількості клієнтів, продажів, формуванню довіри та сприятливого іміджу.

Розвиток ресторанного бізнесу зумовлений успішним застосуванням різних електронних, автоматизованих систем управління.

На ринку комп'ютерних систем існують універсальні та спеціальні аналітичні програми, які застосовують у ресторанній сфері. Більшість суб'єктів господарювання ресторанного бізнесу віддають перевагу універсальним комп'ютерним засобам унаслідок їх достатньо легкої адаптації до особливостей управлінських функцій у закладах ресторанного бізнесу. Сучасний ресторанний бізнес потребує найновіших методів управління. Ухвалення управлінських рішень в умовах постійно змінного середовища потребує не тільки аналізу, оцінки і прогнозування внутрішнього розвитку бізнесу, а й забезпечення відповідності між зовнішнім мікросередовищем, зовнішнім макросередовищем і результатами фінансово-господарської діяльності бізнесу, що водночас ставить високі вимоги до інформаційного та інших видів забезпечення управління ресторанним бізнесом [4]. Використання автоматизованої системи управління в ресторанному бізнесі має низку переваг: виконується автоматичний облік, контроль за надходженням, списанням і рухом сировини, напівфабрикатів, готової продукції; налагоджується синхронний взаємозв'язок між усіма (модулями) підсистемами ресторанного бізнесу тощо [1].

Для того, щоб стати повноправним партнером у світовій і європейській спільноті, Україна має утвердити свої позиції на міжнародній арені, розширити межі міжнародної економічної діяльності, створити сприятливе середовище для розвитку бізнесу. Важливим складником бізнес-середовища країни є інституційні умови функціонування ресторанного бізнесу. Зрозумілі та прозорі правила гри на ринку, чесна та передбачувана

поведінка контрольних органів, відсутність регуляторних бар'єрів життєво необхідні для повноцінного розвитку ресторанної сфери в країні та залучення інвестицій [3].

Ведення ресторанного бізнесу, впровадження політики та стратегії розвитку потребує врахування комплексу умов, які необхідні для стабільного економічного зростання, мають вплив на ефективність діяльності та зумовлені еволюцією бізнес-середовища. Формування сприятливого бізнес-середовища для розвитку ресторанної сфери є невід'ємною передумовою задля зростання рівня економічного розвитку суб'єктів господарювання та країни загалом, інтегрування в глобальний простір.

Висновки. Результативне й ефективне управління ресторанним бізнесом відбувається завдяки забезпеченню впровадження структурних ознак, які поєднують цілі розвитку ресторанного бізнесу, принципи управління, завдання та напрями розвитку ресторанного бізнесу, методи та інструменти управління ресторанним бізнесом, функції управління ресторанним бізнесом, економічні закони, умови бізнес-середовища, засоби впливу на управління ресторанним бізнесом, встановлені узагальнені та поширені орієнтири дій і характеристик економічних явищ і процесів. Серед чинників впливу на формування та розвиток ресторанного бізнесу варто виділити такі: трансфер, впровадження інновацій; забезпечення розвитку ресторанного бізнесу; потенціал розвитку ресторанного бізнесу; формалізовані та налагоджені бізнес-процеси; автоматизація управління бізнесом; умови для стабільного економічного зростання. Найважливішим критерієм оцінки рівня стратегічного розвитку бізнесу є стійкість. Заразом основними цілями розвитку ресторанного бізнесу є економічне зростання, конкурентоспроможність, збалансованість процесів, забезпечення стабільного функціонування.

Список використаних джерел

1. Бурий С.А. Інноваційний потенціал у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 5. Т. 2. С. 201–205.
2. Запухляк І.Б., Зелінська Г.О., Побігун С.А. Підходи, методи та інструменти управління змінами в системі управління розвитком підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 23. С. 204–209.
3. Пікулик О.І. Бізнес-середовище в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Держава та регіони. 2021. № 2 (119). С. 23–26.
4. Пророчук Ж., Журавлєва А. Роль програмного забезпечення в управлінні підприємством. Современные информационные технологии. 2010. №1. С. 18–20.
5. Чорна М. В., Коваль М. С. Особливості управління розвитком підприємств ресторанного господарства. Ефективна економіка. 2015. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3710> (дата звернення: 30.01.2022).
6. Юринець З. В. Інноваційний потенціал і державна інноваційна політика в системі підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2016. №4. С. 35–37.
7. Юринець З. В., Мельник Н.В. Основні аспекти формування маркетингової політики на підприємствах туристичної галузі України. Вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 6., ч. 2. С. 84–87.

8. Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. Country's economic competitiveness increasing within innovation component. *Economic Annals* – XXI. 2015. № 9–10. P. 32–35.

References

1. Buryy S.A. (2014) Innovatsiynnyy potentsial u sferi hotelno-restorannoho biznesu ta turyzmu [Innovative potential in the field of hotel and restaurant business and tourism]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5(2), pp. 201–205. [in Ukrainian].
2. Zapukhlyak I.B., Zelinska H.O., Pobihun S.A. (2018) Pidkhody, metody ta instrumenty upravlinnya zminamy v systemi upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva [Approaches, methods and tools for change management in the enterprise development management system]. *Hlobalni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 23, pp. 204–209. [in Ukrainian].
3. Pikulyk O.I. (2021) Biznes-seredovyshe v Ukrayini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Business environment in Ukraine: problems and prospects of development]. *Derzhava ta rehiony*, 2 (119), pp. 23–26. [in Ukrainian].
4. Prorochuk Z., Zhuravleva A. (2010) Rol prohramnoho zabezpechennya v upravlinni pidpryyemstvom [The role of software in enterprise management]. *Sovremennyye ynforyatsyonnyye tekhnolohy*, 1, pp. 18–20. [in Ukrainian].
5. Chorna M.V., Koval M.S. (2015) Osoblyvosti upravlinnya rozvytkom pidpryyemstv restorannoho hospodarstva. *Efektivna ekonomika*, 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3710>.
6. Yurynets Z.V. (2016) Innovatsiynnyy potentsial i derzhavna innovatsiyna polityka v systemi pidvyshchennya konkurentospromozhnosti natsionalnoyi ekonomiky [Innovation potential and state innovation policy in the system of increasing the competitiveness of the national economy]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 4, pp. 35–37. [in Ukrainian].
7. Yurynets Z. V., Melnyk N.V. (2014) Osnovni aspekty formuvannya marketynhovoyi polityky na pidpryyemstvakh turystychnoyi haluzi Ukrayiny [The main aspects of the formation of marketing policy in the tourism industry of Ukraine]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, 6(2), pp. 84–87. [in Ukrainian].
8. Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. (2015) Country's economic competitiveness increasing within innovation component. *Economic Annals* – XXI, 9-10, pp. 32–35

STRUCTURAL FEATURES AND FACTORS OF EFFECTIVE RESTAURANT BUSINESS MANAGEMENT

Tetiana Kolisnychenko

*Kyiv National University of Technology and Design,
2 Nemyrovycha-Danchenka Str., Kyiv, 01011
e-mail: aa54321@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0560-9520>*

Abstract. The effectiveness and efficiency of restaurant business management is stipulated by the number and complexity of internal factors and parameters, in particular, the use of innovations in business, the level of operational processes, labor cooperation, the use of available resources, the system of motivation. The most important aspect is the level of integration of all factors in their application in the business management process. Integrative use of factors contributes to effective restaurant business development.

The purpose of the article is to systematize structural features of restaurant business management, justify the factors influencing restaurant business establishment and development.

Research methods: analysis, systematic approach to systematization of the structural features of restaurant business management; generalization, synthesis aimed to substantiate the factors influencing restaurant business establishment and development.

Effective restaurant business management results from the introduction of a number of structural features that combine the goals of restaurant business development, management principles, tasks and directions of restaurant business development, methods and tools of restaurant business management, restaurant business management functions, economic laws, business environment, tools influencing restaurant business management, established generalized and common guidelines for action and characteristics of economic phenomena and processes.

Factors influencing restaurant business establishment and development have been highlighted. In modern conditions, which are characterized by crisis aggravation, the strategies of restaurant business development should be elaborated with a view to overcoming and preventing crisis phenomena and situations through the use of innovative technologies. The most important criterion for assessing the level of strategic business development is sustainability. At the same time, the main goals of business development are economic growth, competitiveness, balanced processes, ensured sustainable operation. Strategy constitutes the basis of business development. An important innovative technology in the context of restaurant business development lies in the implementation of the restaurant business management system, in particular, the use of various management methods and tools, capacity building, restaurant business development aimed to formalize and establish business processes.

Keywords: management, establishment, development, restaurant business, signs, factors.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 005.7; 316.7
JEL L20, M20

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ФІРМИ

Ірина Вахович¹, Любов Ліпич², Оксана Полінкевич³,
Оксана Хілуха⁴, Мирослава Кушнір⁵

^{1,2,3}Луцький національний технічний університет,
43000, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
e-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-1129-203X
e-mail: lipuch_liubov@lutsk-ntu.com.ua; ORCID: 0000-0002-9059-7271
e-mail: Kravomp@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6924-7296

⁴Львівський університет бізнесу та права,
79021, м. Львів, вул. Кульпарківська, 99
e-mail: oksanakhilukha@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1228-7171

⁵Український Католицький Університет,
79011, м. Львів, вул. Іл. Свенціцького, 17
e-mail: makushnir@ukr.net; ORCID: 0000-0002-4441-4278

Анотація. Існують різні способи підвищення ефективності діяльності фірми. Один із них – це свідоме формування організаційної культури. На підставі аналізування видів організаційної культури, супутніх їй типів і стратегії розвитку визначено взаємозв'язки між культурою, структурою та стратегією фірми. Ці взаємозв'язки базуються на ідентифікованих вимірах організаційної культури: ієрархії та рівності, індивідуалізму та колективізму, толерантності до невизначеності (висока чи низька). З'ясовано, що організаційна культура фірми еволюціонує вслід за модифікацією стратегії та структури. Еволюція в організаційній культурі відбувається набагато повільніше і більш фрагментовано, ніж зміни в структурі фірми. Виникає загроза застосування механізмів зміни структури, що є відповіддю на соціальні, правові та технічні вимоги. Сформована так структура не охоплює культурну площину. Взаємозв'язок між структурою та культурою зазнає процесу еволюції зі зростанням прагнення фірми до інтеграції.

Ключові слова: організаційна структура, стратегія розвитку, стадія життєвого циклу, керівний персонал, ієрархія, рівність, індивідуалізм, колективізм, толерантність до невизначеності.

Постановка проблеми. Динамізм і складність сучасного бізнес-середовища ставлять перед керівництвом фірм нові складні виклики, до вирішення яких треба підходити комплексно. Саме життя потребує кардинальних змін у поглядах на шляхи

ефективного функціонування організацій у ринковому середовищі. Сьогодні очевидною є потреба в запровадженні системи стратегічного управління, яка становить загальну концепцію того, як досягти цілей фірми, ранжувати проблеми, що стоять перед нею, і розподілити обмежені ресурси. Світова практика доводить, що потужним інструментом для досягнення цієї мети є організаційна культура. Вона впливає на ефективність діяльності, продуктивність праці, задоволеність роботою та відданість фірмі, стратегічне планування та реалізацію завдань, рекрутацію, підбір працівників, їх адаптацію в команді, масштаби опору в умовах організаційних змін та конфліктів, соціалізацію і характер комунікування, інноваційність та розробку нового продукту, маркетинг і збут. Тож не дивно, що організаційну культуру іноді називають «вегетативною нервовою системою» фірми [1, с. 123]. Організаційна культура ілюмінує організаційну неоднозначність і сприяє підвищенню ефективної поведінки працівників компанії. У підсумку вони позитивно сприймають сформовані моделі поведінки, принципи та артефакти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування, розвитку та зміни організаційної структури займалися вітчизняні та зарубіжні вчені. Значну увагу цій проблематиці приділяли Ю. Аллер [11], М.С. Фірсіроту [11], С.М. Діван [2], М. Карпентер [4], Т. Бауер [4], В. Ердоган [4], Л. Конг-Сенг [5], Ю. Нор'Айні [5], Р.Х. Кілманн [1], Д. Дреннан [6], В. Сулковський [10], Е.Х. Шейн [7], О. Харчишина, М. Магура, Г. Колесніков [3], О. Білецька та інші. Заразом умови змін господарювання вітчизняних підприємств призводять до зміни особливостей їх організаційної культури, що актуалізує подальші дослідження в зазначеному напрямі.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Мета статті – дослідження організаційної культури, можливостей і особливостей її впливу на реалізацію стратегії розвитку фірми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай під організаційною культурою розуміється спосіб, в який менеджмент домагається виконання завдань [2, с. 270]; систему загальних припущень, цінностей і переконань, які показують працівникам, яка манера поведінки доречна на робочому місці, а яка – неприпустима [3, 4]. Під таким кутом організаційна культура може розглядатися як «особистість» організації, яка характеризується певним стилем поведінки в умовах, коли працівникам не наказують, що робити [5, с. 4].

Аналіз сутності організаційної культури дає змогу розрізнити її зв'язки, особливості та характеристики. Визначаючи основні зв'язки організаційної культури, варто звертати увагу на те, що:

- культура пов'язана з людиною;
- культура – це явище, що повторюється;
- культура – це сукупність вивчених компонент.

Культура пов'язана з людиною, бо вона є її творцем і реципієнтом. Людина формує культуру. Саме через культуру людина виражає і задовольняє свої потреби. Культура – явище соціальне. Вона виникає і розвивається в певному соціумі завдяки соціальним відносинам. Культура – це явище, що повторюється, тому її складові також

характеризуються повторюваністю. Щоб певне явище чи подія могли стати елементом організаційної культури, його потрібно зберігати, оприлюднювати та передавати іншим поколінням. Культура – це сукупність вивчених компонент, оскільки вони передаються через виховання та навчання.

Визначаючи особливості організаційної культури, зазначимо, що вона має часовий та просторовий вимір, і є системою. Часовий вимір культури характеризується її продовженням у часі. Культура є досягненням багатьох поколінь. Жодне покоління не створює культуру з нуля. Просторовий вимір культури свідчить про те, що з розвитком і рухом людства поширювалася також культура. Культура є системою, бо вона має свою внутрішню логіку і є сукупністю певних компонент, які пов'язані між собою. Між елементами культури відбувається інтеграційний процес. Вивчаючи культуру певного колективу, доцільно дослідити її окремі складові, зв'язки та важливість.

Серед основних підходів до організаційної культури можна виділити:

- прагматичний;
- феноменогічний.

Прагматичний, або раціональний, підхід базується на тому, що організаційна культура є особливою сферою діяльності фірми поряд із маркетингом, стратегічним плануванням, кадровою роботою. Представники такого підходу прагнуть дати менеджерам конкретні рекомендації та поради з приводу методів, якими потрібно управляти на фірмі. На їхню думку, керівник може мати помічника з питань формування та зміни організаційної культури, який вирішить усі питання, пов'язані з регламентуванням різних аспектів внутрішнього життя компанії.

Прихильники другого підходу стверджують, що організаційна культура є системою цінностей, що пронизує усі сфери діяльності фірми. За такого підходу організаційною культурою неможливо керувати, вона становить спонтанний процес взаємодії надзвичайно великої кількості компонентів, які наділені мобільними властивостями. Свідомо впливаючи на одну складову, керівник не може передбачити, до яких наслідків це призведе.

На формування організаційної культури підприємства впливає велика кількість чинників, які передусім пов'язані з його внутрішніми особливостями, зі специфікою його діяльності, структурою та конфігурацією функціональних підрозділів, стратегією розвитку, особистими характеристиками керівника. Поєднання саме цих чинників робить неповторною організаційну культуру кожної фірми. На думку Д. Дреннан, це:

- вплив домінуючих лідерів;
- історія та традиції фірми;
- технології, продукти та послуги;
- клієнти;
- очікування фірми;
- інформаційно-контрольна система;
- законодавство та зовнішнє середовище;
- система покарань і винагород;
- організаційна структура та ресурси фірми;

- цілі, цінності та переконання працівників фірми [6, с. 286].

Механізм формування організаційної культури полягає у взаємному впливі її складових. Взаємоперетинаючись, вони обмежують область реально можливих способів реалізації особистих цінностей і тим самим визначають домінуючі в колективі і їх ієрархію. Ієрархічна система виділених так цінностей породжує найбільшу адекватну саме їй сукупність способів їх реалізації, які, втілюючись в способах реалізації, формують внутрішні норми та моделі поведінки.

Відомий вчений Едгар Шейн у книзі «Організаційна культура та лідерство» виділив кілька рівнів (айзберг) організаційної культури [7]. Ці рівні фактично є стадіями процесу пізнання культури ділової одиниці:

- 1) поверхневий або символічний;
- 2) підповерхневий або ціннісний;
- 3) глибинний (див. рис.).

Поверхневий рівень – це явні елементи культури, які є видимими діями підприємства. Вони охоплюють сформульовані цілі, використовувані технології, організаційну структуру, засади політики та правила поведінки, фінансові ресурси, а також такі артефакти: мова, манери, дизайн приміщення, форма працівників, зафіксовані правила поведінки. Ці елементи відрізняють одну культуру від іншої. Їх можна описати. Підповерхневий рівень – це сукупність місії фірми, його цілей і завдань, нормативна база, стиль керівництва, тобто все те, що загалом можна цілком реально з'ясувати та оцінити. Глибинний рівень є найважчим для вивчення у сенсі отримання об'єктивних і достовірних даних. Цей рівень охоплює внутрішні цінності та переконання працівників, схильності та установки, якими вони керуються на підсвідомому рівні в процесі діяльності. Зрозуміло, що про них вкрай важко дізнатися з боку.

Рівні організаційної культури за Е. Шейном [7]

На спосіб функціонування та успіх фірми впливають різні чинники. Найбільш значущими є організаційна структура, організаційна культура та стратегія. Організаційна структура – це «впорядкована сукупність підрозділів (ланок управління), які формують рівні управління, їх взаємозв'язки й забезпечують керівництво фірмою» [8, с. 37]. Це щось на зразок скелета організації, що визначає всі підрозділи та зв'язки між ними. Без структури жодна організація не може існувати чи ефективно функціонувати. Як сукупність норм, зразків поведінки та установок культура є характерним аспектом цього підприємства. Вона унікальна й єдина, оскільки стосується лише конкретного колективу працівників. Стратегія фірми тісно пов'язана з організаційною структурою та культурою. Стратегія – це «процес визначення довгострокових цілей та намірів фірми та прийняття напрямів дій, а також розподіл необхідних ресурсів для досягнення цих цілей» [9, с. 57]. Стратегія – це програма дій для фірми з визначеною та чітко структурованою організаційною культурою. Структура, культура і стратегія розвиваються відповідно до різних принципів і правил, але вони мають визначальний вплив один на одного. Розуміючи, що група осіб, які формують фірму, має певну культуру, треба також розуміти, що їхня культура, принципи та цінності формують структуру та стратегію цієї організації.

На підставі аналізування видів організаційної культури, супутніх їй типів організаційної структури та стратегії розвитку можна визначити взаємозв'язки між культурою, структурою та стратегією фірми [10, с. 88]. Ці взаємозв'язки базуються на ідентифікованих вимірах організаційної культури:

- ієрархії та рівності;
- індивідуалізму та спільності;
- толерантності до невизначеності (висока чи низька).

Ієрархія та рівність тісно пов'язані з організаційною структурою. У випадку культури з домінуючим ієрархічним виміром варто очікувати розгалуженої багаторівневої організаційної структури. Працівник у такій структурі займає конкретне місце. Структура характеризується формалізацією, опирається на положення, правила та принципи. Стратегію такої організації формує вище керівництво. Це детальна стратегія, побудована та реалізована без консультацій з працівниками цього підприємства. Її формалізація базується на жорсткості організаційної структури та авторитарному стилі керівництва. Протилежність до такої структури – структура створена на підставі культури рівності. Така культура генерує горизонтальну організаційну структуру з невеликою кількістю рівнів і низьким ступенем офіційності. Основою такої структури є велика незалежність і наявність оперативних груп. Це можливо у випадку партиципійного стилю керівництва та формування стратегії розвитку фірми на основі консультацій між керівництвом і працівниками.

Індивідуалізм у культурах, ідентифікованих В. Сулковським, це перевага особистих цінностей над колективними. Це прагнення до особистої свободи. Фірма з такою культурою має зосереджувати увагу на мотивуванні та компетентностях окремих працівників. Індивідуалізм виражається в:

- індивідуальній свободі як найвищій цінності;

- прийнятті прагнень працівників до незалежності;
- преференції доброти;
- конкурентній орієнтації фірми;
- створенні культу особистості [10, с. 68].

З іншого боку, колективізм – це переконання, що добро групи, колективу суспільства є найважливішими. Ця культура простежується в орієнтації на групи, навіть на противагу інтересам окремих працівників. Мотивація орієнтована на команду. Успіх ґрунтується на колективній роботі. Колективізм виявляється в:

- визнанні загального блага вищою цінністю;
- підкресленні важливості співпраці в колективі;
- наголошенні на важливості команди;
- фокусуванні на співпраці та єдності на фірмі;
- створенні культу колективної роботи [10, с. 69].

Представляючи дослідження взаємозв'язків культури, структури та стратегії в контексті толерантності до невизначеності, доцільно розглянути два види цих зв'язків. У першому випадку, тобто, коли на фірмі домінує культура високої невизначеності, організаційна структура є гнучкою з незначним рівнем формалізації. Зазвичай це горизонтальна конструкція. Висока еластичність і низька формалізація структури необхідні в умовах невизначеності, в яких фірма працює. Через невизначеність така фірма потребує гнучкої стратегії здатної до модифікації. Візія та місія фірми визначені, а еластична стратегія, що постійно модифікується, забезпечує фірмі якнайкращу відповідність середовищу. Багатоваріантність розвитку подій змушує до створення безлічі різних сценаріїв, щоб вибрати і реалізувати той, що найліпше підходить для конкретного підприємства. Тому стратегічному плануванню надається дещо незначне значення.

Зовсім по-іншому виглядає взаємозв'язок культури, структури та стратегії, якщо фірма має низьку толерантність до невизначеності. Організаційна культура в цьому випадку відповідає стабільній і формалізованій організаційній структурі. Повне впорядкування та формалізація структури захищає фірму від впливу навколишнього середовища. Низька толерантність до невизначеності також характеризується конкретними впливами стосовно стратегії фірми. Така стратегія зазвичай готується на підставі планів і попередніх діагнозів. Стратегія є одноваріантною, детальною, оптимальною програмою дій для такої організації.

Фірми, формуючи свою структуру, розглядають її як один із модифікованих елементів стратегії управління через організаційну культуру. В цьому випадку використовується один із двох шляхів поведінки, відповідність тенденціям зовнішнього середовища або створення власної моделі поведінки. Перший шлях ґрунтується на впровадженні та зміцненні культури за допомогою нових працівників. Цей підхід заснований на ідентифікації основних бажаних характеристик організаційної культури з погляду вищого керівництва. Важливим аспектом в цьому випадку є селекція кандидатів відповідно до прийнятого зразка культури. Тут важливе значення надається відбору кандидатів на роботу з посиленням на формальний, предметний та особистісний

аспекти. У другому випадку впровадження та консолідація культури базується на використанні культури ключових працівників. Вибираючи групу ключових працівників, особливу увагу приділяють їхнім особистісним рисам і ставленню до роботи. Істотним є також надання привілеїв обраній групі та підпорядкування їй новоприйнятих, незалежно від того, сприймають чи відкидають вони нав'язану поведінку. Тому має відбутися ідентифікація нових співробітників щодо їх ототожнювання зі стандартами або звільнення внаслідок конфлікту між керівником і підлеглим. Це так звана культурна гомогенізація соціальної системи фірми.

Організаційна культура як нематеріальний актив підприємства еволюціонує слідом за модифікацією стратегії та структури. Еволюція в організаційній культурі відбувається набагато повільніше і більш фрагментовано, ніж зміни в структурі фірми. Тоді виникає загроза застосування механізмів зміни структури, що є простою відповіддю на соціальні, правові та технічні вимоги. Сформована так структура не охоплює культурну площину, наявність якої є необхідною, якщо є сподівання на розвиток в конкретному середовищі. Взаємозв'язок між структурою та культурою зазнає процесу еволюції зі зростанням прагнення фірми до інтеграції. Взаємна підтримка та зміцнення матеріально та символічно створюють єдине і неподільне ціле, акцептоване працівниками [11, с. 221].

Існує залежність між ефективністю управління та пропонованою на фірмі системою цінностей. Тому що:

- організаційна культура формується на підставі поглядів населення регіону діяльності фірми, способів їх мислення та поведінки і впливає на способи мислення та дій працівників цієї організації;
- керівний персонал має найбільший, хоча і не єдиний, вплив на формування конкретних культурних моделей фірми;
- організаційна культура є надіндивідуальним соціальним феноменом, тому її існування залежить від того, чи сприйматимуться та дотримуватимуться на практиці прийняті норми та системи цінностей окремими учасниками, проектними групами й управлінським персоналом фірми;
- організаційна культура мотивує працівників до конкретної діяльності, що є підставою для оцінки їхнього ставлення та поведінки на фірмі;
- організаційну культуру важко оцінити кількісно;
- організаційна культура не створюється чітко визначеними правовими нормами чи принципами;
- кожна організаційна культура формується у взаємодії з середовищем (країною, регіоном, містом, соціальною групою), в якому вона перебуває, і залежить від домінуючих у ньому цінностей, світогляду, та інших чинників соціального, економічного, політичного та релігійного характеру.

Аналіз поданих складових організаційної культури засвідчує, що менеджерський персонал відіграє провідну роль у її створенні, бо є посередником у відносинах між вищим керівництвом і підлеглим. Так поширюються норми та цінності фірми. Ефективність стилю керівництва підвищується за посередництвом вмілого використання принципів, норм і цінностей організаційної культури, вона сприяє кращому спілкуванню керівник-

підлеглий, правильній ідентифікації ситуації та атмосфери, а це допомагає приймати раціональні рішення (що особливо важливо) ті, що мають стратегічний характер. Взаємозв'язок між організаційною культурою та ефективністю керування персоналом немає зворотного характеру. Це означає, що управлінський персонал має змогу впливати на формування певного типу організаційної культури через особисту функцію, завдяки реалізації якої з'являються нові цінності, що формують бажану поведінку працівників, тобто процес управління стає успішнішим. Дослідження організаційної культури дає змогу ідентифікувати ті компоненти та механізми, яким підпорядковується поведінка працівників фірми, з одного боку, а з іншого – менеджмент, маючи інформацію про ці механізми, може вибрати інструменти, за допомогою яких буде здатний впливати на відносини менеджер-підлеглий і зміни в організації – відповідно до прийнятої стратегії та вимог зовнішнього середовища.

Організаційна культура розвивається разом з фірмою. У цьому випадку його ефективність, стійкість і життєздатність на кожній стадії життєвого циклу пов'язані зі станом організаційної культури і відповідністю її елементів вимогам стадії життєвого циклу. Найзначнішим теоретичним дослідженням взаємозв'язку питань «життєвого циклу організацій» та «організаційної культури» треба вважати працю Е. Шейна [6], в якій він розглядає еволюцію культури і лідерства в молодих організаціях, організаціях середнього віку, зрілих організаціях та організаціях на стадіях занепаду, а також описує механізми зміни культури на кожній стадії розвитку.

Стадія «дитинство» – дуже небезпечний період у розвитку фірми. Такі проблеми управління – відсутність досвіду, високий рівень фінансових ризиків, нестача ресурсів, бар'єри для виходу на ринок – можуть спричинити її загибель. Тому велике значення на цій стадії мають ентузіазм керівника і працівників, їхнє почуття причетності до становлення нової справи і віра в успіх. Не випадково серед основних цінностей у формуванні організаційної культури менеджери найчастіше відзначають «взаємодопомога і взаємоповага», «підтримка», «добрі і доброзичливі відносини в колективі», «чесність», «цілеспрямованість», «працьовитість» і «надійність». На стадії «юність» провідними пріоритетами в розвитку організаційної культури є цілі та завдання фірми, а також обслуговування клієнтів. Акценти зміщуються від цінностей «взаємоповаги» до «ефективності діяльності»: «цілі компанії – вище особистих», «репутація компанії», «робоча атмосфера», «розвиток і прогрес», «прагнення стати кращою в галузі», «інтелектуальне лідерство». На стадії «зрілість» організаційна культура вже сформувалася. Серед загальноприйнятих цінностей можна виділити: «якість», «чесна конкуренція», «повага». Ритуали скоріше формальні, ніж «сімейно-дружні». Їх створення пов'язане з конкретними цілями та завданнями: адаптація, поліпшення взаємодії між підрозділами підприємства. На стадії «старіння» найбільш істотними елементами організаційної культури є норми, правила, традиції, а також символіка і дизайн. Отже, на перший план виходять елементи, які пов'язані з артефактами та зовнішніми атрибутами культури, тоді як цінності і мотивація відіграють другорядну роль. У багатьох компаніях на цій стадії знижуються інноваційність і готовність йти на ризик. Значно зменшуються чесність і відданість співробітників. Розуміння того, на

якому етапі розвитку перебуває фірма, допомагає передбачити неминучі проблеми, що пов'язані з організаційною культурою, прогнозувати її майбутні зміни і підготуватися до них. Для менеджерів важливо вміти зосередитися на вирішенні тих основних проблем організаційної культури, які притаманні саме цій стадії життєвого циклу, виробити адекватні способи їх вирішення. Проте варто пам'ятати, що методи, які дають хороші результати на одному етапі, можуть бути неефективними на іншому.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Існують різні способи підвищення ефективності організації та команди. Один із них – складний, але дає довгострокові результати – це свідоме формування організаційної культури фірми. Знання культури фірми, клімат у ній, оцінка працівниками себе, компанії та її майбутнього на ринку допомагає заздалегідь прогнозувати ефективність, джерела успіхів і невдач.

Список використаних джерел

1. Kilmann R.H., Saxton M.J., Serpa R. *Gaining Control of the Corporate Culture*, Jossey-Bass, San Francisco. 1985.
2. Divan, S. M. *Changing The Way We Do Things. Presenting a Strategic Organizational Culture Framework. A Thesis*. California State University, Sacramento. 2012. [Electronic Resource]. Mode of Access: <http://www.csus.edu/ppa/thesisproject/bank/2012/Divan.pdf>.
3. Колесніков Г. О. Організаційна культура менеджменту якості [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvvn/ekonomika/2010_5/R3/Kolesnikov.
4. Carpenter M. Bauer T. Erdogan B. *Management Principles*. Chapter 8: Organizational Culture. 2012. [Electronic Resource]. Mode of Access: <http://2012books.lardbucket.org/books/management-principles-v1.0/s12-organizational-culture.html/>.
5. Perechuda K. *Zarządzanie przedsiębiorstwem w przyszłości. Koncepcje, modele, metody*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa. 2000.
6. Шейн Э.Х. *Организационная культура и лидерство*. Санкт-Петербург : Питер. 2002. 336 с.
7. Економіка фірми: підручник / за заг. ред. Л.Г. Ліпич. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. електрон. опт. диск (CD-ROM).
8. Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А. Вибір у контексті стратегічного розвитку сучасного фірми. *Інтелект XXI*. 2020. № 5. С. 56–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-5.10>.
9. Sułkowski Ł. *Kulturowa zmienność organizacji*, PWE, Warszawa, 2002. www.mostwanted.com.pl/kultura_organizacji.html.
10. Allaire, Y., Firsirotu, M.E. *Theories of organization cultures*. *Organization Studies*. 1984. 5. P. 193–226.

References

1. Kilmann R.H., Saxton M.J., Serpa R. (1985), *Gaining Control of the Corporate Culture*, Jossey-Bass, San Francisco. [in English].
2. Divan, S. M. (2012). *Changing The Way We Do Things. Presenting a Strategic Organizational Culture Framework. A Thesis*. California State University, Sacramento. [Electronic Resource]. Mode of Access: <http://www.csus.edu/ppa/thesisproject/bank/2012/Divan.pdf>. [in English].

3. Kolesnikov G.O. Organizational Culture menedzhmentu yakosti. [Organizational culture of quality management]. [Electronic Resource]. Mode of Access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvnu/ekonomika/2010_5/R3/Kolesnikov. [in Ukrainian].
4. Carpenter M. Bauer T. Erdogan B. (2012) Management Principles. Chapter 8. Organizational Culture [Electronic Resource]. Mode of Access: http://2012_books.lardbucket.org/books/management-principles-v1.0/s12_organizational_culture.html. [in English].
5. Kong-Seng, L.; Nor'Aini, Y. (2011). Organizational Culture and Innovation Adoption/Generation: A Proposed Model. World Academy of Science, Engineering and Technology, 58. P. 268–273 [Electronic Resource]. Mode of Access: <http://www.waset.org/journals/waset/v58/v58-57.pdf>. [in English].
6. Perechuda K., red. (2000). Zarządzanie przedsiębiorstwem w przyszłości. Koncepcje, modele, metody, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa. [in Poland].
7. Sheyn E.H. Organizatsionnaya kultura i liderstvo. [Organizational culture and leadership] Sank-Peterburg. Piter. 2002. 336 s. [in Russia].
8. Ekonomika pidpriemstva. [Business Economics] Pidruchnyk. Za zahalnoiu redaktsiieiu L.H. Lypych. Lutsk: Vezha-Druk. 2021. eltron.opt.dysk (CD-ROM). [in Ukrainian].
9. Lypych L.H., Khilukha O.A., Kushnir M.A. (2020). Vybir u konteksti stratehichnoho rozvytku suchasnoho pidpriemstva. [Choice in the context of strategic development of a modern enterprise.] Intelkt XXI". 2020. № 5. S. 56–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-5.10>. [in Ukrainian].
10. Sułkowski Ł. (2002). Kulturowa zmienność organizacji, PWE, Warszawa, www.mostwanted.com.pl/kultura_organizacji.html. [in Poland].
11. Allaire, Y., Firsirotu, M.E. (1984). Theories of organization cultures. Organization Studies. 5. P. 193–226. [in English].

DEVELOPMENT STRATEGY AND ORGANIZATIONAL CULTURE

Iryna Vakhovych¹, Lubov Lypych², Oksana Polinkevych³,
Oksana Khilukha⁴, Myroslava Kushnir⁵

^{1,2,3}Lutsk National Technical University,
75 Lvivska Str., Lutsk, 43000

e-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-1129-203X
e-mail: lipych_liubov@lutsk-ntu.com.ua; ORCID: 0000-0002-9059-7271
e-mail: Kravomp@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6924-7296

⁴Lviv University of Business and Law,
99 Kulparkivska Str., Lviv, 79021

e-mail: oksanakhilukha@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1228-7171

⁵Ukrainian Catholic University,
17 I. Svientsitskoho Str., Lviv, 79011

e-mail: makushnir@ukr.net; ORCID: 0000-0002-4441-4278

Abstract. There are various ways to increase efficiency of an organization and its team. One of them is difficult, but yields long-term results. This is conscious development of the organizational culture of the enterprise.

The purpose of the article is to study the organizational culture (OC) and the possibilities and features of its impact on the implementation of the enterprise's development strategy.

On the basis of the OC type analysis, the supporting types of organizational structure and development strategy, the relationships between the culture, structure, and strategy of the enterprise are determined. These relationships are based on identified dimensions of organizational culture: hierarchy and equality, individualism and community, tolerance for uncertainty (high or low).

It is established that the OC of the enterprise evolves following the modification of the strategy and structure. Evolution in OC is much slower and more fragmented than changes in the structure of the enterprise. There is a threat of application of mechanisms to change the structure in order to meet social, legal and technical requirements. The structure thus formed does not include the cultural plane.

It is proven that there is a relationship between the effectiveness of management and the value system of the enterprise. Because: OC develops in interaction with the environment (country, region, city, social group), where it is based on the views of the population, ways of thinking and behaving; management has the greatest influence on the development of specific cultural models of the enterprise; organizational culture is a supra-individual social phenomenon; organizational culture motivates employees to specific activities; organizational culture is difficult to quantify.

It is substantiated that OC develops together with the enterprise. In this case, its efficiency, stability, and viability at each stage of the life cycle are associated with the state of OC and compliance of its elements with the requirements of the specific life cycle stage. It is important for managers to be able to focus on solving the OC problems, which are inherent in the current stage of the life cycle, to develop adequate ways to solve them. It should be borne in mind that methods that give good results at one stage may be ineffective at another stage.

Keywords: organizational structure, development strategy, life cycle stage, management staff, hierarchy, equality, individualism, collectivism, tolerance to uncertainty.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6122>

УДК [338.46:37]:[001.895+330.341.1](477)
JEL A12; A19; D8; I23; O3.

РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ ОСВІТИ І ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Уляна Садова¹, Тетяна Степура², Ольга Корицька³

^{1,2,3}Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12

e-mail: uliana.y.sadova@lpnu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0930-5885>

e-mail: tetiana.m.stepura@lpnu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1070-0508>

e-mail: olha.i.korytska@lpnu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4852-188X>

Анотація. *Мета статті – провести оцінку глибини розриву між готовністю людей до ефективної діяльності в умовах цифрової економіки та виявлення функціональних можливостей освітніх інститутів зменшити цей розрив. У дослідженні використано методи узагальнень, логічного, системного та порівняльного аналізу, статистико-економічні, соціологічні, економіко-математичні методи та прийоми. Результати дослідження виявили, що цифровізація економіки, держави та суспільства, яка відбувається в Україні, потребує суттєвого підвищення рівня готовності населення до цифрових змін. Це стосується подальшого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, їхньої доступності для населення та проведення спеціальної освітньої політики, реалізації освітніх програм, націлених на підготовку різних вікових груп для реалізації їх економічної активності в умовах цифрової економіки. Сформульовано висновок про те, що в цифрову еру конкурентоспроможність робочої сили тісно корелює з інформаційними, безпековими, соціально-економічними ризиками функціонування й розвитку ринку праці. Обґрунтовано, що набуття нових цифрових навичок і компетентностей працівників потребує розвитку мереж з навчання і поліпшення знань з іноземної мови для молоді та для інших поколінь.*

Ключові слова: *економіка вищої освіти, конкурентоспроможність, плата за навчання, регресійна модель, університет, цінова політика, Україна.*

Постановка проблеми. Серед чинників сучасного людського розвитку особливе місце займають цифровізація суспільного життя і боротьба з COVID-19. Якщо поширення пандемії – це виклик людству, який треба чимдуж скоріше побороти (причому озброївшись новітніми медичними, біомедичними й іншими знаннями та технологіями), то ситуація

з розвитком ІТ-сфери потребує усілякого сприяння і підтримки. Адже цифровізація (з англ. диджиталізація¹) відкриває нові світи для самої Людини та середовища її існування. Без цифровізації економіки, тобто без змін каналів комунікації, навчання і ринку праці, функціонування системи медицини й освіти, публічного управління і адміністрування, здійснення платежів, способів виробництва і продажів, різних рутинних операцій із забезпечення життєдіяльності тощо, людська свобода вже нині стає неповною... Це і «розумний» будинок, і інтелектуальне робоче місце, і віртуальні подорожі.

Нині в Україні складно назвати сферу життя, де б не відбувалися зміни під впливом цифровізації. Водночас темпи її запровадження в окремих секторах економіки, чи в окремих регіонах чи населених пунктах, – різні. Система освіти – не виняток. Тут теж є приклади і інституційної, і територіальної неготовності населення до цифрових змін. Виникають проблеми щодо ефективності реалізації заходів у праці, заробітках, усіх видах діяльності, самоствердженні тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції розвитку цифрової економіки, перспективи її поширення в Україні, досліджували різні учені: Л.Мельник, О. Маценко, І.Дегтярьова, А.Дериколенко [1], В. Ляшенко, О. Вишневський [2], О. Данніков О., К. Січкаренко [3]. Безпосередньо питанням освіти для потреб цифрової економіки присвячені публікації В. Орлової та Я. Гепановича (проблеми дистанційного навчання курсу «Цифрова економіка») [4], Г. Великоіваненко, В. Скіцько (упровадження курсів та освітніх програм з цифрової економіки) [5], Н. Краус, К. Краус, Л. Болдирева (питання формування цифрових компетентностей у сфері вищої освіти) [6]. Питання ширшого запровадження цифрових компетентностей в освітні програми, а також необхідності активнішого сприяння цифровій грамотності населення досліджено у монографічній праці Т. Степури [7]. Ця стаття доповнює усі вищезгадані, а також розширює опубліковані раніше дослідження авторів [8, 9] щодо обґрунтування необхідності підвищення цифрової грамотності населення, виявлення глибини розриву між готовністю населення до діяльності у цифровій реальності, оцінці функціонала інститутів освіти у збалансуванні вимог ринку праці та професій випускників.

Постановка завдання. Мета дослідження – оцінити глибину розриву між готовністю людей до ефективної діяльності в умовах цифрової економіки та виявлення функціональних можливостей освітніх інститутів зменшити цей розрив.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні друга декада ХХІ ст. ознаменована розробкою Концепції розвитку цифрової економіки і суспільства (на 2018-2020 роки), затвердженням плану заходів щодо її реалізації з боку уряду (з погляду викликів, потреб і можливостей). У документі визначено суть цифровізації як «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір» [10]. У вересні 2019 року Міністерством цифрової трансформації України було презентовано для громадськості додаток «Дія». Паралельно запуск бренду «Цифрова держава Україна» охопив електронне

¹ *Digital* (англ. – цифровий). Написання українською «диджитал» згідно з правилом так званої дев'ятки.

урядування, електронну демократію, кібербезпеку, електронний бізнес, електронний суд, електронну освіту, електронну охорону здоров'я, розумні міста, електронну транспортну систему, цифрові навички, повсюдний інтернет. Влітку 2021 року було прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [11], який запровадив правовий режим Дія Сіті. У термінологічному словнику з'явилося законодавче визначення поняття «гіг-спеціаліста». Урядові ініціативи стали важливим фактором розвитку цифрової економіки. Очевидно, зазначені кроки мають супроводжуватися динамічним розвитком технологій, формуванням готовності та можливостей суспільства до цифрових змін. Це передбачає, по-перше, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх доступності для усіх верств населення. По-друге, – низку освітніх заходів, які охоплюють впровадження нових, у тім числі й міждисциплінарних напрямів підготовки молоді, і розвиток цифрової грамотності усіх вікових груп населення.

Про місце та досягнення України у цих сферах можуть свідчити дані світових рейтингів. За даними сайту [12] Україна піднялася в рейтингу Індексу електронної участі ООН (*E-Participation Index*) (з 75 позиції у 2018 році на 46-ту в 2020 році). Цей індекс є додатковим до Індексу розвитку електронного урядування (*E-Government Development Index*), у рейтингу за яким Україна посіла у 2020 році 69 місце (проти 82-го у 2018). Водночас за Глобальним індексом інновацій (*The Global Innovation Index*) ситуація нестабільна: +7 позицій у 2018 році (43 місце) та -6 позицій у 2020 році (49 місце) [13].

Проте за індексом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (*ICT Development Index*) Україна за 15 років опустилася на 20 позицій в рейтингу (з 59 місця у 2002 році до 79 – у 2017; пізніше індекс не розраховувався) [14]. Автори Індексу застерігають про обережність використання даних рейтингу з причин швидкої зміни даних і підходів до оцінки. Тому сучасні дані (2018-2020 роки), які оприлюднює ресурс [14], стосуються розвитку цифрового суспільства і подаються у вигляді інтерактивних панелей. Позиції України за різними показниками не дуже втішні. За показниками доступу домогосподарств до мережі Інтернет Україна посідає передостаннє місце в Європі після Туреччини (у містах – 72%, у сільській місцевості – 41%, дані 2018 року). Кращі показники доступу до інтернету через мобільний зв'язок. Результатом стало те, що Україна має найнижчі у Європі показники навичок користування населення інформаційно-комунікаційними технологіями – базовими та просунутими. За даними *International Telecommunication Union (ITU)* 24% населення України володіє базовими навичками, 6% – стандартними і 1% – вище [14]. Для розуміння рівня складності цих навичок: базові передбачають написання електронного листа, стандартні – створення електронної презентації. Очевидно така ситуація не сприяє формуванню належного рівня розвитку ОІКЛП, зокрема щодо цифрової грамотності.

Не надто високими є позиції України також у Світовому рейтингу цифрової конкурентоспроможності країн (*The IMD World Digital Competitiveness Ranking*) [15]. Серед 64 країн Україна посідала 54 місце у 2021 році (+4 місця порівняно з 2020 та +6 – з 2019 роком). Методологія обчислення індексу передбачає включення 3-х субіндексів: знання, технології і готовність до майбутніх змін. Важливо, що за першою складовою, яка характеризує розвиток ноу-хау, необхідних для розробки, розуміння і створення

нових технологій, Україна посідає 37 місце в рейтингу. Натомість технологічний розвиток і готовність до змін перебувають на нижчих сходинках розвитку – обидва на 58 місці. У контексті тематики варто ще зазначити, що субіндекс «знання» охоплює показники розвитку талантів, тренінгів та освіти і наукової концентрації. Вищі позиції у рейтингу за показниками цього субіндексу зумовлені впливом факторів державних витрат на освіту, співвідношення студентів і викладачів у вищій освіті та кількістю жінок-дослідниць. Очевидно, не варто стверджувати однозначно, що це є суттєві переваги цифрової конкурентоспроможності України, особливо щодо двох перших факторів. Принагідно, за показником цифрових навичок Україна посідає 26 місце. Показник цей є результатом обстежень і характеризує посередні позиції України.

Проаналізувавши методику аналітичного дослідження даних про розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у вітчизняних та міжнародних джерелах (*United Nations, Local Government Bodies, GCMA Intelligence, ITU, GWI, Eurostat, Social-Media Platform's Self-Service Advertising Tools, Company Earnings Reports, Mediascope, Cafebazaar, InternetWorldStat, StatCounter, World Bank Global Financial Inclusion Data*), за аналогічними показниками в табл. 1 систематизовано основні індикатори розвитку цифрового середовища в Україні за 2017–2021 роки.

Таблиця 1

Динаміка основних індикаторів, які характеризують диджиталізацію та цифровий поступ економіки і суспільства в Україні за 2017–2021 роки на 1 січня

Номер з/п	Індикатор	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7
1	Кількість населення, млн осіб	44,51	44,12	43,90	43,86	43,60
2	Рівень урбанізації, %	70	70	69	69	69,7
3	Користувачі інтернету, млн осіб	21,93	25,59	40,91	27,46	29,47
4	Користувачі інтернету, % населення	49	58	93	63	67,6
5	Користувачі мобільного зв'язку, млн абонентів	63,45	Даних немає	62,62	60,88	60,78
6	Користувачі мобільного зв'язку, % населення	143	Даних немає	143	139	139
7	Активні користувачі соціальних медіа, млн осіб	16,2	13,0	17,0	19,0	25,7
8	Активні користувачі соціальних медіа, % населення	36	29	39	43	59
9	Пристрої, для користування Інтернет, %:					
	мобільні телефони	13	17	Даних немає	27,8	30,7
	комп'ютери та ноутбуки	84	81	Даних немає	71,1	68,2
	планшети	3	2	Даних немає	1,1	1,1
	інші пристрої	0,02	0,03	Даних немає	0,01	0,02

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
10	Населення, яке володіло чи використовувало фінансовий продукт чи послугу, % від населення у віці 15+:					
	мають рахунок у банку	Даних немає	53	63	63	62,9
	мають кредитну картку	Даних немає	27	27	27	26,7
	робили покупки чи оплачували комунальні платежі он-лайн	Даних немає	13	29	29	29,5

Джерело: систематизовано автором за даними [16].

Наведені дані переконливо підтверджують дані світових рейтингів про деяку обмеженість доступу населення України до інтернету (67,7% населення). Змінюється у часі співвідношення пристроїв, якими користується населення для входу в інтернет: якщо у 2017 році питома вага комп'ютерів і ноутбуків становила 84%, то з урахуванням комодитизації цифрової епохи, коли здешевлюються технології і пристрої та перетворюються у високотехнологічні продукти, питома вага користувачів інтернету на мобільних пристроях зростає (у січні 2021 року становила 30,7% населення України). У січні 2021 року 29,5% населення старше 15 років робили покупки чи оплачували комунальні платежі он-лайн.

Із вищенаведеного робимо висновок, що в Україні проходить етап швидкої адаптації до масового упровадження і поширення диджитал-технологій у суспільстві та економіці: серед населення, бізнесу та державних урядовців. Цифровий розвиток в Україні набирає швидких обертів. Простежується розрив між його можливостями і доступом до нього, тобто дисфункція потреб людини і спроможності середовища їх задовольняти. Важливим є формування готовності людей використовувати усі можливості цифрових платформ, у тім числі для освіти та праці. Тому важливо заздалегідь формувати готовність інститутів освіти до швидких змін і вимог ринку праці й інших сфер суспільного життя під впливом диджиталізації.

Готовність до роботи в цифровій економіці: функціонал освіти. У цьому контексті важливо звернути увагу на два аспекти питання: обсяги і головне якість підготовки ІТ-фахівців (і спеціалістів, що працюватимуть у цифровому середовищі) навчальними закладами, а також цифрову грамотність населення у загальному.

Підготовка фахівців для роботи у цифровому середовищі набуває все більшої популярності з причин високого попиту на них. За даними ресурсу DOU [17] понад 200 заявок на ІТ-спеціальності у 2020 році отримали 82 університети України. Рейтинги за кількістю заявок і за середнім балом вступників очолюють такі заклади: УКУ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Львівська політехніка». У п'ятірку лідерів входить також Львівський національний університет імені Івана Франка. Заразом існує низка проблем із змиканням потреб ринку праці та підготовки фахівців: недостатня їх кількість та якість, відставання наповнення освітніх програм від

навичок, які вимагають роботодавці. У рамках реалізації проекту «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення» [18] у жовтні-листопаді 2020 року було проведено опитування випускників ЗВО Львівщини. Результати обстеження виявили, що випускники технічних напрямів підготовки («Електроніка та телекомунікації», «Математика та статистика», «Автоматизація та приладобудування», «Інформаційні технології») оцінюють якість підготовки, особливо практичної, нижче середніх оцінок, які отримані під час опитування. Показово, що ці респонденти надають відповіді про вищу загальну зайнятість, але нижчий рівень зайнятості за фахом, аніж середній, а їхні доходи подекуди значно перевищують середні, отримані за обстеженням.

Така ситуація свідчить про наявність проблем у підготовці фахівців для роботи в ІТ-сфері і потребує активного впровадження інноваційних підходів у навчальний процес та надання освітніх послуг. Серед них: розвиток гібридних форм навчання та он-лайн навчання, ширше визнання неформального навчання, стимулювання навчання упродовж життя. Широко мають впроваджуватися інтерактивні, ігрові, проєктні методики навчання, симуляція та гейміфікація навчання. Важливо зазначити (не тільки щодо підготовки фахівців для потреб цифрової економіки), що країни, які прагнуть залучити найцінніший людський інтелектуальний ресурс, знижують вартість навчання, запроваджують широкі можливості отримання стипендій і грантів, ліквідують бар'єри вступу на навчання. Цей досвід варто урахувати Україні, яка стрімко втрачає цей ресурс, впроваджуючи освітню політику.

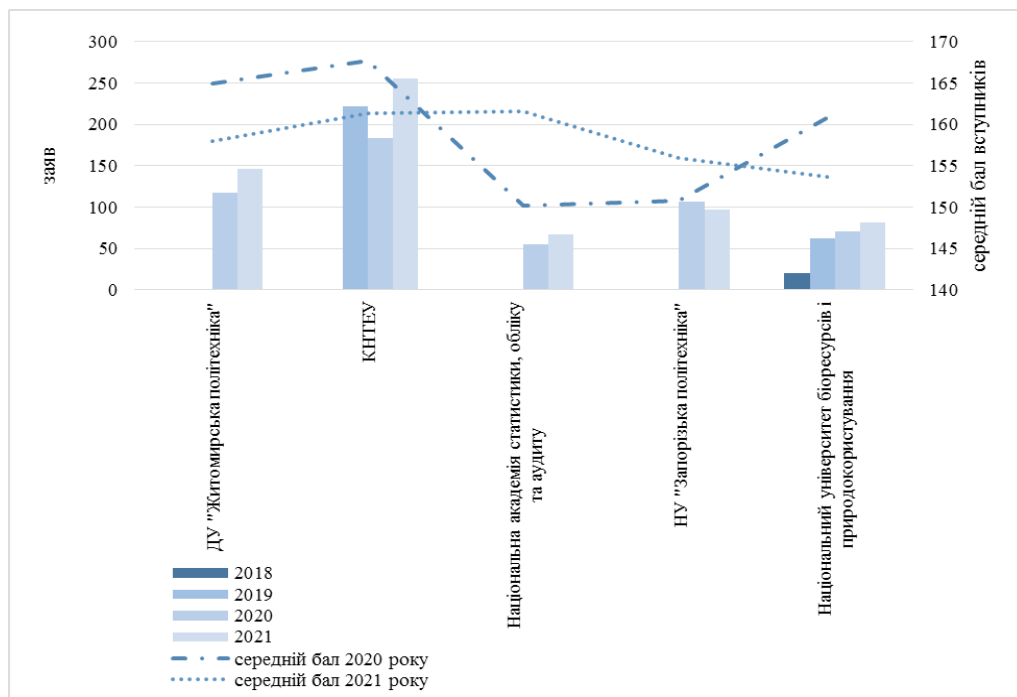
При оцінці готовності сфери освіти до швидкої диджиталізації йдеться не лише про підготовку ІТ-фахівців, а й інших новітніх спеціальностей. Адже у цифрову сферу переходять багато суспільних процесів, отже, виникає потреба в економістах, медіа-фахівцях, спеціалістах медичної сфери, управлінцях, здатних працювати в нових умовах. Аналіз міжнародного ринку освітніх послуг дає підстави зробити деякі висновки. За останні 3-5 років широко запроваджуються програми підготовки фахівців для потреб цифрового середовища (наприклад, Kristiania University College (м. Осло, Норвегія) готує бакалаврів у цифровізації та економіці; Mykolas Romeris University, (м. Вільнюс, Литва) – бакалаврів з цифрової економіки). Розвиваються міждисциплінарні напрями підготовки: бакалавр з цифрового суспільства (Маастрихтський університет, Нідерланди); бакалавр з цифрових медіа і культури Digital Media and Culture degree (Королівський коледж у Лондоні King's College London); бакалавр «Цифрова економіка і суспільство» (Університетський коледж бізнесу у Празі (University College of Business in Prague); бакалавр «Цифровий менеджмент охорони здоров'я» (Digital Healthcare Management) у Східнобаварському технічному університеті Амберг-Вайден (Ostbayerische Technische Hochschule Amberg-Weiden), Німеччина.

У контексті наведеного зацікавлення викликає статистика вступних компаній за новітньою, впроваджуваною в українських ЗВО лише в останні роки освітньою програмою «Цифрова економіка» (див. рис.).

На рис. зображені дані за тими ЗВО України, які кілька років поспіль ведуть вступну кампанію за такою освітньою програмою. Варто зазначити, що у 2018 році

наявні тільки 2 пропозиції підготовки за такою програмою, у 2020 році їх уже 5, а у 2021 – 16. Кількість заяв у динаміці збільшується, що свідчить про популярність освітньої програми серед абітурієнтів.

Наведене є переконливим доказом того, що треба розширювати спектр напрямів підготовки в українських ЗВО з урахуванням процесів диджиталізації, ширше впроваджувати міждисциплінарні освітні програми, постійно удосконалювати якість підготовки.

Динаміка подання заяв у ЗВО України на освітню програму «Цифрова економіка» у 2018-2021 роках (за денною формою навчання, освітнім рівнем «бакалавр»)

* – у НУ «Запорізька політехніка» – одна конкурсна пропозиція за комплексом освітніх програм з економіки, серед яких – «Цифрова економіка»

Джерело: побудовано авторами за даними ЄДЕБО [19].

Окрім підготовки фахівців для роботи в умовах цифрового суспільства, важливе значення має підвищення рівня цифрової грамотності для усіх громадян, незалежно від віку та статусу зайнятості. За дослідженнями *Burning Glass Technologies, PwC, WEF* [20] 44% європейців не мають базових цифрових навичок, а 69% роботодавців при прийомі на роботу віддають перевагу саме претендентам із цифровими навичками, навіть якщо ці знання не пов'язані безпосередньо з їх професійною потребою.

Підтримуючи мету Міністерства цифрової трансформації (Мінцифри) допомогти шести мільйонам українців опанувати цифрові навички до 2023 року, *E-Governance*

for Accountability and Participation Program (EGAP) провели дослідження «Цифрова грамотність населення України» [21]. За оприлюдненими результатами 37,9% українців у віці 18-70 років мають цифрові навички на рівні нижче середнього, ще 15,1% взагалі не володіють ними [21]. Ці показники ще нижчі, аніж дані опитувань ITU, наведені вище.

До цифрових навичок (крім навичок користування смартфонами, соціальними мережами, пошуку інформації в мережі Інтернет, користування послугами інтренет-банкінгу, встановлення програмного забезпечення, робота у фоторедакторах, розрізнення надійних і ненадійних джерел інформації) включені інформаційні навички (уміння завантаження та друку офіційних бланків, отримання інформації з веб-сайтів, заповнення форм в інтернеті, пошук роботи через мережу Інтернет, читання он-лайн газет і журналів), комунікаційні навички (обмін он-лайн повідомленнями, уміння працювати з електронною поштою, створення фото- та відеоконтенту, здійснення дзвінків через мережу Інтернет, участь у соціальних мережах, вирішення соціальних чи політичних питань он-лайн) та навички вирішення проблем (перегляд відео, покупка товарів і послуг он-лайн, проведення навчання через інтернет).

Зацікавлені в навчанні цифровими навичками: 47% українців у віці 18–70 років говорять про актуальність для них такого навчання; 61,4% молоді у віці 18–29 років; 67,5% дітей середнього та старшого шкільного віку (10–17 років); 65% осіб з вадами слуху [22]). Результати дослідження використано для формування Національної онлайн-платформи з цифрової грамотності Дія. Цифрова освіта, яку Мінцифри презентувало 21 січня 2020 року.

Цікавими у цьому контексті є результати дослідження щодо регіональних особливостей якостей людського потенціалу, які б допомогли йому ефективно включатися у цифровий ринок праці, цифрову економіку. Методика дослідження (дискримінантного аналізу) детально викладена у [7]. Перелік показників, включених в аналіз, відображено у табл. 2. У зв'язку з недостатністю інформаційної бази показники сформовано за різні суміжні роки. За деякими показниками, доступними у динаміці, обчислено середні для кращого відтворення ситуації.

Таблиця 2

Вхідні показники для дослідження готовності населення регіонів України до викликів цифрової економіки та залученості у неї

Ознака готовності та залученості	Показники	Рік формування показника
1	2	3
Цифрові навички та можливості їх формування	Цифрові навички в Україні (рівень володіння цифровими навичками на рівні «середнього» та вище), % від опитаних в обстеженні (x_1)	2019
	Середній бал ЗНО з англійської мови (x_6)	Середній за 2018–2019
Зайнятість у сфері ІТ	Кількість ФОП для надання ІТ-послуг, на 1000 осіб населення (x_2)	2020
	Медіанний рівень заробітних плат спеціалістів ІТ, у.о. на місяць (x_3)	2020

Закінчення табл. 2

1	2	3
Зайнятість на цифрових платформах	Розподіл працівників цифрових платформ за регіоном проживання, % (x_4)	2017
Можливість вирішення проблем через цифрові платформи	Розподіл користувачів карт <i>Monobank</i> за регіонами, % (x_3)	2019
Доступність цифрових мереж	Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг інтернету вдома, % (x_7); обсяг реалізованих послуг населенню у сфері телекомунікацій та поштового зв'язку, у фактичних цінах з урахуванням ПДВ; грн на особу постійного населення (x_8)	Середній за 2018–2019

Джерело: укладено авторами на підставі [23, 24, 22, 25].

Доцільно дати пояснення до показників. Перший показник – цифрові навички – отриманий з обстеження, яке проводило Мінцифри у 2019 році за методикою Європейської комісії щодо обчислення Індексу цифрової економіки суспільства, який охоплює, зокрема, показник рівня володіння цифровими навичками населенням [22]. Він формується на основі передумови, що опитувані упродовж останніх 3 місяців здійснювали певну активність в інтернеті, яка стосується виконання ними інформаційних (робота з файлами, з даними), комунікаційних (обмін повідомленнями, користування соціальними мережами, листування, дзвінки в мережі Інтернет) функцій, навичок вирішення проблем (інтернет-банкінг, онлайн навчання, покупки в інтернеті тощо) та навичок програмного забезпечення (використання програм, їх написання та інше). У цьому контексті зміст показника власників карт *Monobank* (x_3) якраз відображає рівень формування навичок вирішення проблем через цифрові платформи.

Середній бал зі ЗНО з англійської мови було введено у масив даних тому, що відповідно до проведених у межах дослідження [24, с. 11] фокус-групових обстеженнях і глибинних інтерв'ю, найчастіше серед усіх, включно з українською, англійська мова є основною робочою мовою при зайнятості на цифрових платформах. Тому володіння нею є необхідною умовою успіху в цифровій сфері. Медіанний рівень заробітної плати ІТ-спеціалістів отриманий з обстеження, проведеного платформою DOU [26], і стосується оплати праці в обласних центрах, які формують лівову частку зайнятості у цій сфері за регіонами. Зайнятість на цифрових платформах – це здебільшого фриланс, пов'язаний з роботами з текстами, програмуванням, а також створення і підтримка сайтів. Дані отримані з обстеження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Міжнародного бюро праці у другій половині 2017 року [24].

Отримані результати диференціації регіонів за наведеними показниками включеності та готовності населення регіонів України до викликів цифрової економіки наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Регіональні особливості формування готовності населення регіонів України та включеності у цифрову економіку, отримані внаслідок проведення дискримінантного аналізу

Класифікаційні групи за готовністю та залученістю	Регіони
Високий	Дніпропетровська, Харківська (надвисокий), Київська
Середній	Вінницька, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Чернігівська
Нижче середнього	Донецька, Івано-Франківська, Закарпатська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька
Низький	Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Хмельницька

Джерело: узагальнено авторами на підставі власних обчислень у середовищі Statistica.

Результати аналізу доволі відмітні. Харківська область із значним відривом потрапила у групу з надвисоким рівнем. Група з високим рівнем була представлена ще Київською і Дніпропетровською областями. Виникає питання про Львівську область, що ввійшла у групу з середнім рівнем розвитку. Відповідь криється в індикаторах, що внесли найбільший вклад у розрізнення груп: зайнятість на цифрових платформах ($F\text{-remove} = 24,6$), результати ЗНО з англійської мови (16,75), заробітна плата працівників ІТ (4,28), обсяг телекомунікаційних послуг на 1 мешканця регіону (3,12), оснащеність домогосподарств доступом до інтернету (1,39). Якщо усі інші показники (кількість ФОП у сфері ІТ – 3 місце в Україні після Київської і Харківської, заробітна плата у секторі ІТ – 2 місце після Київської) у Львівській області на дуже високому рівні, то якість знань з англійської мови – на останньому, що й відкинуло її у класифікації регіонів за рівнем розвитку у середню групу. Також варто зазначити, що зайнятість на цифрових платформах, що внесла найбільший вклад у диференціацію груп, має найвище значення у Дніпропетровській та Харківській областях і не вичерпується лише програмуванням (лише 12% у загальній структурі) – це широкий спектр послуг робіт з текстами (у тім числі й робота *ботами*, виконання різноманітних замовлень, що не цілком належать до сфери легітимності), а також розробка сайтів. Тому Львівська область є серед піонерів, але не за усіма секторами цифрової роботи та грамотності. Зауважимо, що більшість показників цифрової грамотності (інформаційні, комунікаційні, навички вирішення проблем) за обстеженням Мінцифри [22] є вищими у південних регіонах України. Лише навички програмування у Західному регіоні вище середнього. Такі висновки свідчать на користь того, що при формуванні освітньої політики та політики зайнятості треба враховувати ці закономірності й розрізняти специфіку роботи на цифрових платформах. Строкатість всередині цього виду зайнятості є суттєвою за усіма ознаками: легітимізацією, складністю робіт, і, відповідно, необхідним рівнем підготовки, тривалістю робочого часу і заробітком. Якщо медіанні заробітна плата ІТ- фахівця у Львівській області становить 1825 у.о. [26] у 2020 році, то на цифрових платформах надходження часто є підробітком. За основною зайнятістю заробіток

становить в середньому \$120 за тиждень і \$500 за місяць (за курсом НБУ), а як підробіток – \$50 і \$200, відповідно [24].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Диджиталізація – об’єктивна реальність сучасного світу, тому ефективність і швидкість впровадження заходів з формування готовності населення значною мірою визначатиме якість зайнятості, повноту реалізації свого потенціалу, зрештою добробут працівників і їхніх родин. Освітня сфера покликана підготувати молодих людей (і не тільки) до включення у цифрову реальність. Зараз ця готовність недостатня – надто великий розрив між вимогами ринку праці, цифровими навичками та компетентностями працівників. Підвищити готовність до включення у цифрову економіку можливо через низку заходів: запровадження й урізноманітнення освітніх програм, що готують до праці в цифровому майбутньому, у тім числі й міждисциплінарних; підвищення якості ІТ-освіти; формування цифрових компетентностей; зростання цифрової грамотності. Політика формування готовності населення до поступової цифровізації сфери праці має базуватись також на:

1) сприянні розвитку і наданні освітніх послуг щодо підвищення цифрової грамотності населення для виконання щоденних завдань і для зайнятості, щоб мінімізувати розрив між цифровим середовищем і навичками людей, особливо тих, кому адаптуватися важче;

2) розвитку мереж з навчання і поліпшення знань з іноземної мови, для молоді та інших поколінь, з врахуванням специфіки віку та необхідного рівня оволодіння для комфортного включення у цифрову реальність.

У виконанні цих завдань вагому роль можуть відіграти неформальні оператори освіти, бо державні інститути недостатньо рухливі. При розбудові заходів освітньої політики треба враховувати, що цифрова реальність як цілком нова сфера життєдіяльності містить численні ризики: інформаційні, ризики втрати зайнятості, безпекові. Крім того, врахування викликів диджиталізації ускладнюється доволі низькою прогнозованістю її подальшого розвитку та впливу на усі сфери життя й економіку. Останні положення окреслюють широке коло подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Melnyk L., Matsenko O., Dehtyarova I., Derykolenko O. The formation of the digital society: social and humanitarian aspects. *Digital economy and digital society* : Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts. Monograf 22 / ed. by T. Nestorenko and M. Wierzbik-Stronska; Katowic. Wydawnictwo Wyzszej Szkoty Technicznej w Katowicach, 2019. S. 71–77.
2. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. Київ: Ін-т екон. пром-ті НАН України. 2018. 254 с. URL: <https://iie.org.ua/monografiyi/tsifrova-modernizatsiya-ekonomiki-ukrayini-yak-mozhlyvist-prorivnogo-rozvitku-v-i-lyashenko-o-s-vishnevskiy-2018-r/>.
3. Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Випуск 17. С. 73–79. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf.
4. Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки

- України. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Випуск 17. С. 73–79. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf.
5. Великоіваненко Г. І., Скільцько В. І. Цифрова економіка: нові виклики підготовки фахівців. *Цифрова економіка* : збірник матеріалів II Національної науково-методичної конференції. Київ. 17–18 жовтня 2019. С. 362–366. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/31388/ZE_2019-97.pdf?sequence=1.
  6. Краус Н. М., Краус К. М., Болдирева Л. М. Цифрові компетенції у сфері вищої освіти: задум, реалізація, результат. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 1 (106). С. 4–9. URL: https://www.researchgate.net/publication/335858363_Cifrovi_kompetencii_v_sferi_visoi_osviti_zadum_realizacia_rezultat.
  7. Степура Т. Розвиток людського потенціалу в умовах кваліфікації економіки України : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець Сочинський М.М.), 2021. 600 с.
  8. Садова У. Я., Степура Т. М., Корицька О. І., Кіндзюр О. С. Оцінювання готовності закладів вищої освіти в Україні до викликів цифрової економіки (на прикладі економічних спеціальностей). *Бізнес Інформ*. Харків, 2021. № 12.
  9. Садова У. Я., Степура Т. М., Луцишин А. І. Цифрова економіка й нові освітні сервіси вищої школи в Україні (Digital economy and new educational services for high school in Ukraine). *Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць*. Вип. 2 (43). 2021. С. 64–72.
  10. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : постанова КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.
  11. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 року № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
  12. e-Government Knowledgebase. Division for Public Institutions and Digital Government of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). URL : <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>.
  13. Україна в міжнародних рейтингах. E-UKRAINE. Портал розвитку ІКТ та е-урядування. URL : <https://eukraine.org.ua/ua/news/ukrayina-v-mizhnarodnih-rejtingah>.
  14. The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology. ITU. URL : <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis/methodology.aspx>.
  15. IMD World Competitiveness Center. World Digital Competitiveness Ranking. URL : <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>
  16. Digital in Ukraine. DataReportal. <https://datareportal.com/digital-in-ukraine>.
  17. Рейтинг вишів для IT-галузі 2020. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-universities-2020/>
  18. Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення. IntellectLviv. URL: <https://intellectlviv.com/>.
  19. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://info.edbo.gov.ua/>.
  20. Digital Transformation of Ukraine 2020: інфографічний довідник. Міністерство цифрової трансформації України. Business Views. Top Lead. URL: <https://businessviews.com.ua/digital-transformation-2020>.
  21. Дослідження цифрової грамотності українців. EGAP. URL: <https://egap.in.ua/projects/doslidzhennia-tsyfrovoi-hramotnosti-ukraintiv/>.
  22. Міністерство цифрової трансформації. Цифрова грамотність населення України. 2019. URL : https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf.

23. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
24. Зайнятість через цифрові платформи в Україні. Проблеми та стратегічні перспективи. Міжнародна організація праці. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_protect/protrav/travail/documents/publication/wcms_635371.pdf.
25. Monobank. Підсумки 2019. URL: <https://www.monobank.ua/2019?lang=uk>.
26. Де в Україні айтишнику жити добре. Рейтинг міст DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ratings-best-cities-2020/>.

References

1. Melnyk L., Matsenko O., Dehtyarova I. & Derykolenko O. (2019). The formation of the digital society: social and humanitarian aspects. *Digital economy and digital society* : Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts. Monograph 22 / ed. by T. Nestorenko and M. Wierzbik-Stronska; Katowic. Wydawnictwo Wyzszej Szkoty Technicznej w Katowicach. 71–77.
2. Lyashenko V. I., Vishnevsky O. S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku. [Digital modernization of the economy of Ukraine as a possibility of breakthrough development]. Kyiv. [in Ukrainian]. URL: <https://iie.org.ua/monografiyi/tsifrova-modernizatsiya-ekonomiki-ukrayini-yak-mozhlyvist-prorivnogo-rozvytku-v-i-lyashenko-o-s-vishnevskiy-2018-r/>.
3. Dannikov E.V., Sichkarenko K.A. (2018). Kontseptualni zasady tsyfrovizatsii ekonomiky Ukrainy. [Conceptual foundations of digitalization of the Ukrainian economy]. *Economics and management of the state economy*, Issue 17, 73–79. [in Ukrainian]. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf.
4. Orlov G. M., Hepanovich Ya. V. (2018) Alhorytmy tsyfrovoi ekonomiky v protsesi dystantsiinoho navchannia. [Algorithms of digital economy in the process of distance learning]. *Economy and society*. Mukachevo State University, 17, 90–97. [in Ukrainian]. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf.
5. Velikoivanenko G. I., Skitko V. I. (2019). Tsyfrova ekonomika: novi vyklyky pidhotovky fakhivtsiv. [Digital economy: new challenges of training]. *Digital economy*: collection of materials of the II National scientific and methodical conference. Kyiv. October 17–18, 362–366. [in Ukrainian]. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/31388/ZE_2019-97.pdf?sequence=1.
6. Kraus N. M., Kraus K. M., Boldyreva L. M. (2019). Tsyfrovi kompetentsii u sferi vyshchoi osvity: zadum, realizatsiia, rezultat. [Digital competencies in the field of higher education: concept, implementation, result]. *State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, No. 1(106), 4-9. [in Ukrainian]. URL: https://www.researchgate.net/publication/335858363_Cifrovi_kompetencii_v_sferi_visoi_osviti_zadum_realizacia_rezultat.
7. Stepura T. (2021). Rozvytok liudskoho potentsialu v umovakh kvalityzatsii ekonomiky Ukrainy. [Development of human potential in the conditions of qualification of the economy of Ukraine]. Uman. [in Ukrainian].
8. Sadova V. Ya., Stepura T. M., Koritska O. I. & Kindzyur O. S. (2021). Otsiniuvannia hotovnosti zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini do vyklykiv tsyfrovoi ekonomiky (na prykladi ekonomichnykh spetsialnostei). [Evaluation of the readiness of higher education institutions in Ukraine to the challenges of the digital economy (on the example of economic specialties)]. *Business Inform*, No. 12. [in Ukrainian].
9. Sadova V. Ya., Stepura T. M., Lutsishin A. I. (2021). Tsyfrova ekonomika y novi osvitni servisy vyshchoi shkoly v Ukraini. [Digital economy and new educational services for higher education in Ukraine]. *Theoretical and applied issues of economics*, Issue 2 (43), 64-72. [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: postanova KМУ vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. [On the approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the action plan for its implementation]. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Pro stymuliuвання rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 roku № 1667-IX [On stimulating the development of the digital economy in Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
12. UNDESA. e-Government Knowledgebase. Division for Public Institutions and Digital Government of the United Nations Department of Economic and Social Affairs. URL : <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
13. Ukraine in international rankings. E-UKRAINE. ICT and e-government development portal.. URL : <https://eukraine.org.ua/ua/news/ukrayina-v-mizhnarodnih-rejtingah>
14. The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology. ITU. URL : <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis/methodology.aspx>.
15. IMD World Competitiveness Center. World Digital Competitiveness Ranking. URL : <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND CHALLENGES OF THE DIGITAL ECONOMY

Uliana Sadova¹, Tatiana Stepura², Olga Korytska³

^{1,2,3} National University «Lviv Polytechnic»,
12 Stepana Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine

e-mail: uliana.y.sadova@lpnu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0930-5885>

e-mail: tetiana.m.stepura@lpnu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1070-0508>

e-mail: olha.i.korytska@lpnu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4852-188X>

Abstract. The purpose of the article is to assess the depth of the gap between the readiness of people to work effectively in the digital economy and to identify the functional capabilities of educational institutions to reduce this gap. The study used the methods of generalizations, logical, systemic and comparative analysis, statistical and economic, sociological, economic and mathematical methods and techniques. The results of the study showed that the digitalization of the economy, state and society, which takes place in Ukraine, requires a significant increase in the level of readiness of the population for digital changes. This concerns both the further development of information and communication technologies, their accessibility to the population, and the implementation of a special educational policy, the implementation of educational programs aimed at preparing different ages for their economic activity in the digital economy. The conclusion is drawn that in the digital era, the competitiveness of the labor force is closely correlated with informational, safe, socio-economic risks of the functioning and development of the labor market. It is substantiated that the acquisition of new digital skills and competencies of employees requires the development of learning networks and the improvement of foreign language knowledge, both for young people and for other generations.

Key words: economics of higher education, competitiveness, tuition fees, regression model, university, pricing policy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 316.422.4

JEL I25, D83, J24, O31

ЗНАННЯ ЯК КОМПЛЕМЕНТАРНА СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Ольга Мірошніченко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13
e-mail: olgamir@knu.ua; ORCID: 0000-0003-3822-4803*

Анотація. *Мета статті – визначити основні характеристики знання як економічної категорії та визначального ресурсу в постіндустріальній економіці для розвитку теоретичної основи дослідження концепції управління знаннями. Охарактеризовано сутність категорії «знання» та її ключові характеристики як складової інтелектуального капіталу підприємства. Розглянуто основні підходи до трактування категорії «знання». З'ясовано, що знання має багато спільних рис з інформацією, але не є тотожними поняттями. Визначено ключові відмінності знання від інформації. Досліджено, що знання є продуктом трансформації, суб'єктом інформації з метою ефективного її використання для вирішення конкретних завдань. Методи порівняльного аналізу, синтезу, індукції, дедукції та узагальнення було використано з метою розвитку теоретичної основи дослідження концепції управління знаннями.*

Ключові слова: *знання, інформація, постіндустріальна економіка, суспільство знань, інтелектуальний капітал.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку економіки посилюють роль знань як одного з чинників виробництва. Сьогодні економічна система розвивається прискореними темпами, а її функціонування багато в чому залежить від використання знань та інформації, яка є основою для генерування нового знання. Володіння унікальними знаннями дає змогу сформуванню стійкої конкурентної переваги та забезпечити або посилити конкурентоспроможність підприємства. За цих обставин актуальності набувають питання розгляду основних характеристик і сутності знання як потужного ресурсу не тільки для підприємств та організацій, а й для економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині ХХ ст. такі всесвітньо відомі економісти як П. Друкер [1], [2],[3] Д. Белл [4], Е. Тоффлер [5], Дж. Б. Куїнн [6], незалежно один від одного, почали розглядати питання переходу до нової епохи та формування нового суспільства, нової економіки – постіндустріальної, інформаційної, економіки знань; виокремлювали знання як першочерговий ресурс для досягнення конкурентних переваг на ринку. Питанням визначення сутності «знання» як економічної категорії присвятили свої праці Е. Брукінг [7], Т. Стюард [8], І. Нонака та Х. Такеучі [9],

У. Букович та Р. Уільямс [10], Т. Давенпорт та Л. Прусак [11], К. Вііг [12], [13], Х. Гупта [14] та ін. Найбільш чітко розмежування категорій «знання» та «інформація» подано у наукових працях І. Нонаки [9], Дж. Ходжсона [15], К. Вііга [13], В. Іноземцева [16], С. Костроміної та Д. Гнедих [17], Т. Стюарта [8], Р. Бурхарда [18], Ч. Зінса [19], Т. Давенпорта та Л. Прусака [11], Р. Акоффа [20] та ін. Питанням дослідження сутності категорії «знання» як складової інтелектуального капіталу компанії присвячено значну кількість праць вчених США, Західної Європи та Японії. Серед вітчизняних фахівців варто виділити праці А. Чухна [21], В. Львіна та В. Базилевича [22], О. Грішнєвої та О. Мірошніченко [23], А. Гриньова та О. Компанієць [24], В. Вірченка [25] та ін. Аналіз наукових джерел з теми дослідження свідчить про наявність різних підходів до визначення категорії «знання» та неоднозначність її трактування, що посилює актуальність теми в контексті окреслення ключових характеристик об'єкта дослідження та його властивостей як економічного ресурсу.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити сутність категорії «знання», визначити основні характеристики знання як важливого ресурсу в постіндустріальній економіці. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити сутність категорії «знання»; охарактеризувати відмінності між категоріями «знання» та «інформація»; розглянути властивості та характеристики знання як економічної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В нових економічних умовах знання створюють цінність компанії, підвищують її конкурентоспроможність, стають одним із найважливіших чинників виробництва поряд з такими традиційними ресурсами – капітал, земля, праця. В своїх переконаннях всесвітньо відомі науковці Пітер Фердинанд Друкер, Деніел Белл, Елвін Тоффлер, Джеймс Брайан Куїнн пішли далі і виокремили знання як потужний ресурс, який важливіший за традиційні чинники виробництва, та може їх замінити. Вже у 1959 році П. Друкер – американський вчений австрійського походження, один з найвпливовіших теоретиків менеджменту ХХ ст., автор поняття працівника інтелектуальної сфери (англ. *knowledge worker*), звернув увагу на посилення ролі знання та інтелектуальної праці у виробничому процесі. Саме тоді у праці «Орієнтири завтрашнього дня» (англ. «*Landmarks of tomorrow*») [1] він пророкував потужний перехід до нової епохи, в якій формування цінностей соціуму відбувається з використанням інтелектуальної, розумової (англ. *knowledge work*), а не фізичної праці. У запропонованій П. Друкером концепції «суспільство знань» (англ. *knowledge society*) у 60-х роках минулого століття знання є першочерговим і всеосяжним ресурсом для індивідуумів та для економіки в цілому. Такі традиційні чинники виробництва – земля, праця і капітал не зникають – але відходять на другий план. Вони можуть купуватися, і досить легко, за допомогою спеціалізованих знань. Водночас спеціалізовані знання самі собою нічого не виробляють, вони можуть бути продуктивними лише в тому разі, якщо інтегровані в конкретне завдання. Завдання ж визначає, формулює та задає фахівцям із спеціалізованих знань та чи інша організація. Саме тому «суспільство знань» є також суспільством організацій, бо мета та функція будь-якої організації, комерційної та некомерційної, – це інтеграція спеціалізованих знань у загальне

завдання. Через тридцять років П. Друкер дійшов висновку, що знання є більш цінним ресурсом в економіці, ніж земля, праця чи капітал, і лише знання формують основу для суспільства, визначеного ним як посткапіталістичне, тому в науковій праці «Виклики для менеджменту XXI століття» (англ. «*Management challenges for the 21st century*») [2] П. Друкер зазначав, що в постіндустріальному, інформаційному суспільстві знання є не ще одним «фактором виробництва» такого ж порядку як традиційні ресурси – капітал, земля, праця, а єдиним, який має цінність [2]. На думку П. Друкера, той факт, що знання стало єдиним ресурсом, робить нову формацію унікальною, а накопичення знань є невід’ємною складовою виробничого процесу та вже не вважається «витратами», іншими словами, навчання стає новою формою сучасного виробництва, тому одним із трьох принципів, яких має дотримуватися організація у своїй роботі, є не тільки постійне удосконалення продукту, системна інноваційна діяльність, а й постійне вдосконалення своїх знань для власного розвитку. Згідно з ідеями П. Друкера ринок швидко змінюється і залишатися конкурентоспроможним можна тільки, якщо встигати усвідомлювати сутність цих змін і миттєво впроваджувати їх не тільки в основний виробничий процес, а й у кожний з його циклів. П. Друкер стверджував, що підвищення показників продуктивності праці працівників інтелектуальної сфери – це і є «величезний внесок у розвиток компанії, який має зробити менеджмент у XXI ст.» [2].

Після публікації у 1973 році Деніелом Беллом, професором Гарвардського університету, засновником теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства, наукової праці «Прихід постіндустріального суспільства» (англ. «*The coming of post-industrial society: a venture of social forecasting*») [4] концепція постіндустріального суспільства отримала широке визнання. Д. Белл зазначав, що в індустріальному суспільстві переважав такий підхід, в якому праця і капітал були центральними змінними, джерелом додаткової вартості, проте майже повністю ігнорувалася роль знання. Д. Белл писав: «Коли знання у своїй систематичній формі залучається в практичну переробку ресурсів (у вигляді винаходу або організаційного удосконалення), можна стверджувати, що власне знання, а не праця є джерелом вартості» [4], [21]. На думку Д. Белла, скорочення робочого часу та зменшення ролі робітника у виробничому процесі призводить до того, що інформація, знання та способи їх використання стають вирішальними змінними в постіндустріальному суспільстві.

Е. Тоффлер, американський філософ, соціолог і футуролог, один із авторів концепції постіндустріального суспільства дотримується поглядів, схожих із поглядами П. Друкера і визначає знання як потужну силу, яка перетворюється з доповнення до фізичної сили та сили грошей в їх квінтесенцію, що пояснює актуалізацію контролю інформаційних потоків і засобів комунікації в новій унікальній формації. Е. Тоффлер вірить, що знання остаточно замінять інші ресурси, про що говорить у праці «Зміна влади: знання, багатство та насильство на порозі XXI століття» («*Powershift: knowledge, wealth, and violence at the edge of the 21st century*») [5].

Дж. Б. Куїнн – американський академік, автор управлінської концепції інтелектуального підприємства, підтримує думки зазначених вище авторів – П. Друкера, Д. Белла і Е. Тоффлера, та вважає, що інтелектуальна сфера та сфера надання послуг, а

не матеріальні ресурси (земля, заводи й устаткування) є основним джерелом виробничої сили сучасних корпорацій. У своїй праці «Інтелектуальне підприємство: парадигма на основі знань і послуг для промисловості» (англ. «*Intelligent enterprise: a knowledge and service based paradigm for industry*») [6] Дж. Б. Куїнн висловив думку про те, що вартість більшої частини продуктів і послуг передусім визначається можливістю розвитку нематеріальних ресурсів, заснованих на використанні знань, які втілюються у технологічних ноу-хау, дизайні продукції, маркетингових дослідженнях, розумінні клієнта, спроможності працівників до продуктивної праці та впровадження інновацій.

Незважаючи на зовнішню ясність, категорія «знання» є неоднозначною, що підтверджується тим, як вона трактується і використовується в наукових джерелах. Аналіз наукових публікацій з теми дослідження дав змогу виявити різні підходи до визначення категорії «знання», які подано в табл.

Трактування категорії «знання»

Автори	Визначення
1	2
Платон	«Знання – це обґрунтована істинна віра» (англ. « <i>knowledge is justified true belief</i> ») [26]
П. Друкер	Знання – це, по-перше, здатність застосовувати інформацію у конкретній сфері діяльності; по-друге, специфічне, особливе знання, яким володіє група людей у цьому бізнесі, є джерелом особливої спеціалізації, а з нею і виживання бізнесу та його зростання [2]
Е. Брукінг	Знання – це сукупність систематизованої інформації і розуміння змісту, закладеного у цій інформації [7]
Т. Стюард	Знання – це «суспільне благо». Головна відмінність знання від інших традиційних ресурсів, що знання не зменшується в процесі його використання. Придбання суб'єктом певного обсягу знання не зменшує можливості інших використовувати це знання [8]
І. Нонака, Х. Такеучі	Обґрунтовані та підтвержені вірування або переконання, які збільшують здібність будь-якого суб'єкта до ефективних дій і залежать від прихованого бачення, вражень та ідеалів співробітників. Знання – це контекстна інформація [9]
У. Букович, Р. Уільямс	Це все, що має вартість для організації та укладене у працюючих у ній людях або виникає з виробничих процесів, систем та організаційної культури, враховуючи знання та навички конкретних людей, норми та системи цінностей, бази даних, методології та програмне забезпечення, виробничий досвід, ліцензії тощо [10]
Дж. П. Лейбескінд	Знання – це «інформація, достовірність якої була встановлена шляхом перевірки доказів» [27]
Т. Давенпорт, Л. Прусак	«Знання не є ні даними, ні інформацією, хоча має з ними тісний зв'язок... Знання – це мінлива суміш досвіду, цінностей, контекстної інформації та експертного розуміння, що є основою для оцінки та втілення нового досвіду та нової інформації. Знання зароджується і використовується у свідомості людини. В організаціях часто вбудовується не тільки в документи чи сховища, а й в організаційні рутини, процеси, практики та норми...Знання є чимось складним і його важко описати словами чи повністю зрозуміти у логічних термінах» [11]

Закінчення табл.

1	2
К. Вііг	«Носієм знань є людина та знання складаються з істини і переконань, точок зору і концепцій, суджень та припущень, методології та ноу-хау. «Знання використовуються для отримання інформації, для її розпізнавання та ідентифікації; аналізу, інтерпретації та оцінювання; прийняття рішень; адаптації, планування, реалізації конкретних дій та контролю за ситуацією»[12], [13, с. 6]
Х. Гупта	«Знання – це набір інформації, який надає можливість зрозуміти різноманітні ситуації, дає змогу передбачити наслідки та оцінити їх вплив, запропонувати способи чи підказки для врегулювання ситуації... Знання має тісний зв'язок з діяльністю та передбачає ноу-хау та розуміння» [14]
А. Новіков, Д. Новіков	«Знання – перевірений суспільно-історичною практикою та засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності; адекватне її відображення у свідомості людини як уявлень, понять, суджень, теорій» [27, с. 39]
В. Степін	«Знання – форма соціальної та індивідуальної пам'яті, згорнута схема діяльності та спілкування, результат позначення, структурування та осмислення об'єкта в процесі пізнання. Знання є продуктом трансформації суб'єктом отриманої інформації, який надає їй змісту та значення» [28, с. 51–52]
С. Костроміна, Д. Гнедих	«...знаннями відомості стають тоді, коли людина їх структурувала, осмислила і здатна використовувати в процесі вирішення будь-яких завдань» [17]
Б. Мільнер	Знання – це сукупність оформленого досвіду, цінностей, контекстної інформації, експертного розуміння, що становлять основу для оцінки та інтеграції нових досвіду й інформації [30]
А. Гриньов, О. Компанієць	«...результат осмислення інформації на підставі практичного досвіду, що в контексті здійснення певного виду діяльності перетворюється на найважливіший ресурс в умовах сучасної економіки та використовується організацією для отримання стійких конкурентних переваг і, як наслідок, забезпечує максимальний результат» [23, с. 20]
Е. Болісані, К. Братіану	«Знання – це обґрунтована істинна віра, має обмеження, що накладаються умовами його обґрунтування та природою істини» [31]

Джерело: уклад автор.

Варто зазначити, що досить часто знання отожднюють з інформацією, хоча ще Платон окреслював відмінності між знаннями та емпіричною інформацією [26]. Зокрема, Б. Когут та У. Зандер визначають інформацію як форму знання, яке може бути передане без втрати його цілісності [32]. Ф. Махлуп вважає, що «інформувати – це передавати знання, яке може бути результатом інформації. Інформація використовується з метою вкладення знання у голову іншого. Будь-яка інформація у звичайному значенні цього слова є знанням, хоча не всяке знання можна назвати інформацією» [33]. Складність трактування категорії «знання» також зумовлена її міждисциплінарністю. Підхід до визначення категорії «знання» через поняття «інформація» поширений у наукових працях з філософії та культурології: «знання – це інформація про навколишній світ і про саму людину» [33, с. 190]; «явне знання є інформацією, яка сприймається і усвідомлюється однаково всіма суб'єктами, яким відомі її семантика, правила освіти

і перетворення» [28, с. 504–505]. На думку О. Петрушенко, «знання ж у філософії та культурології трактується як здатність до визначення місця певної інформації про навколишній світ у контексті сучасних знань, у системі наукових знань про сутнісні механізми змін у цьому світі» [34, с. 107].

Виробники інформаційних технологій також ототожнюють інформацію зі знанням, оскільки використання будь-якої технології пов'язане з кодуванням інформації, підтримує, на їхню думку, процеси роботи зі знаннями та передбачає створення «баз даних», які часто називають «базами знань», де, по суті, відбувається зберігання, кодування та передача інформації. С. Костроміна та Д. Гнедих пояснюють, що підміна поняття «інформація» поняттям «знання» відбувається і в ситуації, коли йдеться про такий процес, як обмін знаннями (англ. *knowledge sharing*), що пов'язано з суб'єктивною природою знання [17]. «*Knowledge sharing*» – це «процес взаємообміну знаннями учасників професійних груп, що призводить до нового розуміння ними завдань, що вирішуються» [35, с. 108].

У цьому контексті виникає необхідність розгляду концепції суспільства знань, яка у 90-х роках ХХ ст. набула широкого поширення після публікації у 1993 році П. Друкером наукової праці «Посткапіталістичне суспільство» (англ. «*Post-capitalist society*») [37], де перший розділ мав назву «Від капіталізму до суспільства знань» (англ. «*From capitalism to knowledge society*»), а вже у 2005 році основні ідеї концепції суспільства знань було представлено у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знань» (англ. «*Towards knowledge societies*») [38]. У документі наводяться характерні ознаки інформаційного суспільства та суспільства знань, що також дає змогу окреслити ключові відмінності між термінами «інформація» та «знання». У доповіді зазначено, що суспільство знань відрізняється від інформаційного суспільства тим, що має ширші соціальні, етичні та політичні параметри на відміну від інформаційного суспільства, яке ґрунтується на понятті технології [38]. В суспільстві знань акцент робиться на інтелектуальний капітал, який функціонує на підставі інформаційних технологій, економічна діяльність суб'єктів зосереджена в інтелектуальній площині, а знання стає головним ресурсом у такому суспільстві.

Для чіткішого розуміння категорії «інформація» треба розглянути її трактування у словниках:

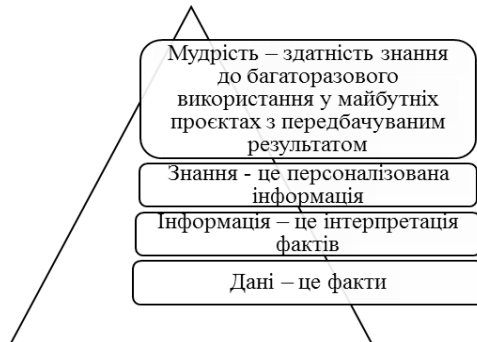
- «відомості, які передаються людьми усним, письмовим чи іншим способом» [39];
- «повідомлення про факти, події, процеси, оформлені та передані засобами мови» [40, с. 90];
- «відомості про об'єкти та явища навколишнього середовища, їх параметри, властивості і стан, які сприймають інформаційні системи (живі організми, керуючі машини та ін.) в процесі життєдіяльності та роботи» [41, с. 120].

Розглянемо визначення категорії «інформація» в наукових працях іноземних учених: «дані, які мають значення» [42]; «дані, які мають особливе значення і мету» [3]; «факти та інші дані, які використовуються для опису конкретної ситуації, стану, точок зору або припущень» [13], «дані, які мають релевантність, мету та зміст» [43], «дані

в контексті» [44], «сукупність даних, які вже інтерпретовані, яким вдалося надати певного сенсу» [15].

Найбільш чітко розмежування категорій «знання» та «інформація» міститься в працях І. Нонаки, Х. Такеучі [9], Дж. Ходжсона [15], К. Вііга [45], В. Іноземцева [16], С. Костроминої та Д. Гнедих [17]. На думку І. Нонаки та Х. Такеучі, японських вчених, гуру управління знаннями, «інформація стає знанням, коли вона усвідомлюється людиною, стає частиною навколишнього світу, впливає на думку людини та її вчинки» [9]. Згідно з ідеями Дж. Ходжсона «між поняттями «знання» і «інформація» не можна ставити знак рівності. Доступність інформації не означає широкого поширення знань... знання – продукт використання інформації. Знання не відокремлені від соціального чи іншого контексту. Застосування і розповсюдження знань істотно залежить не тільки від технології, а й від соціальних інститутів» [15]. К. Вііг стверджує, що «інформація складається з фактів та даних, що описують окрему ситуацію чи проблему. Ми послідовно застосовуємо знання для інтерпретації наявної інформації щодо окремої ситуації та для прийняття рішення про те, як використовувати інформацію» [13]. В. Іноземцев також поділяє думки І. Нонаки, Х. Такеучі, Дж. Ходжсона та К. Вііга, стверджуючи, що «інформація не може бути застосована, якщо вона не була усвідомлена належним чином, щоб бути використаною у виробничому процесі, вона має втратити свою об'єктивну форму і прийняти форму суб'єктивну, тобто трансформуватися з інформації в знання» [16]. Схожу думку висловили С. Костромина та Д. Гнедих: «Інформація передається у вигляді понять, у вигляді понять сформовані і знання кожної людини, але якщо інформація може зберігатися і передаватися у вигляді текстів, символів або зображень, то знання представлені індивідуальними понятійними структурами у свідомості людини, які відображають її розуміння явищ навколишнього світу та їх взаємовідносин» [16, с. 13]. Отже, на думку зазначених вище авторів, інформація перетворюється на знання через усвідомлення її людиною з метою використання у конкретній ситуації, тому основною відмінною рисою знання від інформації є ступінь організованості та усвідомлення первинних даних, тих фактів, якими оперує суб'єкт.

Подальший розвиток концепції управління знаннями дав змогу найточніше охарактеризувати такі категорії: «дані», «інформація», «знання» та відмінності між ними, зокрема в публікаціях Т. Стюарта [8], Р. Бурхарда [18], Ч. Зінса [19], Т. Давенпорта і Л. Прусака [11] містяться такі трактування: дані – це факти, інформація – це інтерпретація фактів, знання – це персоналізована інформація. Т. Давенпорт і Л. Прусак стверджують, що «дані можуть стати інформацією, а коли інформація обробляється одержувачем знань, вона стає новими знаннями» [11]. У цьому контексті заслуговує на увагу ієрархічна модель DIKW, яка була введена Расселом Акоффом [20], дослідником теорії систем і менеджменту. Модель DIKW (англ. *data, information, knowledge, wisdom* – дані, інформація, знання, мудрість) відображає ієрархічне співвідношення категорій «дані», «інформація», «знання» та «мудрість» і зображена на рис.

DIKW-модель

Джерело: побудовано автором за матеріалами [20].

Отже, можна виділити такі характеристики знання, які відрізняють його від інформації:

- знання є суб'єктивним на відміну від інформації, яка є об'єктивною і може існувати незалежно від людини;
- знання є продуктом трансформації інформації;
- знання пов'язане з унікальністю людини, її поглядів і переконань;
- знання є результатом осмислення людиною свого досвіду;
- знання створюються в поточний момент;
- знання належить суб'єкту або суб'єктам;
- знання фіксує об'єкт, його властивості та спосіб взаємодії з ним;
- знання поширюються через суб'єктів різними способами та через різні канали;
- нове знання створюється на межі старого.

У процесі пізнання на підставі використаних даних, що інтерпретуються суб'єктом, створюється інформація, яка ним засвоюється, переробляється і у підсумку формується знання. Отже, знання – це продукт трансформації суб'єктом інформації, що йому надійшла з певних джерел і через певні канали її розповсюдження. Внаслідок трансформації інформація набуває суб'єктивної інтерпретації, змісту та значення і стає знанням.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток теорії «нового» суспільства (постіндустріального, інформаційного), що припав на 60-ті роки минулого століття призвів до актуалізації концепції суспільства знань. Найбільш цінним активом XXI ст. стають працівники інтелектуальної сфери, а їхні знання забезпечують досягнення конкурентних переваг на ринку.

Знання та інформація мають одну важливу характеристику, яка відрізняє їх від інших видів ресурсів, – їх неможливо забрати назад і їхню вартість складно оцінити наперед. Знання та інформація не обмежені простором, оскільки можуть використовуватися різними суб'єктами у різних точках світу одночасно; однак на них має вплив час, коли оцінюємо їхню актуальність і достовірність. Знання та інформація мають багато

спільного, однак не є ідентичними категоріями. Знання є більш глибоким і комплексним феноменом, ніж інформація. В основі знання усвідомлена, систематизована суб'єктом інформація, яку він використовує для вирішення конкретних завдань, а доступність інформації ще не означає широкого розповсюдження знань. Знання пов'язані з людиною та її інтелектуальною, розумовою діяльністю, водночас інформація може мати незалежний від суб'єкта характер.

Знання можна досліджувати на підставі двох аспектів. Перший аспект передбачає розгляд знання як продукту трансформації суб'єктом інформації, другий – як економічного активу, коли знання можуть бути ресурсом і продуктом (інновацією). Варто зазначити, що більшість дослідників визначають знання як суспільний товар, оскільки, по-перше, вони можуть використовуватися одночасно кількома суб'єктами без зменшення їх обсягу; по-друге, важко обмежити розповсюдження знань для суб'єктів, які не сплатили за них. Процес отримання знань із зовнішніх джерел на безоплатній основі або з мінімальною компенсацією власнику таких знань має назву «спілловер знань» (англ. *«knowledge spillover»*). Механізм охорони та розповсюдження знання залежить від його типу та типу спілловера знань, що буде розглянуто в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Drucker P.F. The Landmarks of Tomorrow. London: Heinemann, 1959. 203 p.
2. Drucker P.F. Management challenges for the 21st century. HarperBusiness, 1999. 207 p.
3. Drucker P.E. The post capitalist executive, in Drucker, P. E. (Ed.), Management in a Time of Great Change. New York: Penguin Press, 1995.
4. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Basic Books, 1973. 507 p.
5. Toffler Alvin. Powershift: knowledge, wealth, and violence at the edge of the 21st century. Bantam pbk. ed. New York: Bantam Books, 1991. 585 p.
6. Quinn J. Intelligent enterprise: A knowledge and service-based paradigm for industry. Free Press, 1992. 473 p.
7. Brooking Annie. Intellectual capital: [core asset for the third millennium enterprise]. Repr. London; Boston (Mass.): International Thomson Business Press; ITP International Thomson Pub., 1997. 204 p.
8. Stewart T.A. Intellectual capital: the new wealth of organizations // Intellectual Capital. London: Brealey, 1997. 280 p.
9. Nonaka I., Takeuchi H. The knowledge-creating company how Japanese companies create the dynamics of innovation // Knowledge-Creating Company. Kindle edi. New York: Oxford University Press, 1991. 284 p.
10. Букович У., Уилльямс Р. Управление знаниями: руководство к действию. Москва: ИНФРА-М, 2002. 504 с.
11. Davenport T.H., Prusak L. Working Knowledge: how organizations manage what they know. Boston: Harvard Business School Press, 1998. 199 p.
12. Wiig K.M. Knowledge management foundations: thinking about thinking: how people and organizations create, represent, and use knowledge. Arlington Tex.: Schema Press, 1993. 471 p.

13. Wiig K.M. Knowledge Management: An emerging discipline rooted in a long history // Knowledge Horizons: The Present and the Promise of Knowledge Management. 2012. P. 3–26.
14. Gupta H. Management Information System (an Insight). New Delhi: International Book House Pvt Ltd., 2011.
15. Ходжсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности // Вопросы экономики. 2001. № 8. С. 32–35.
16. Иноземцев В. Постиндустриальная экономика и «постиндустриальное общество»: терминологические и концептуальные проблемы // Общественные науки и современность. 2001. № 3. С. 140–152.
17. Костромина С.Н., Гнедых Д.С. Информация и знание: подходы к пониманию процессов усвоения информации и формированию знаний в обучении // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина, 2015. № 5 (2). С. 5–14.
18. Burkhard R.A. Knowledge Visualization: The Use of Complementary Visual Representations for the Transfer of Knowledge. A Model, a Framework, and Four New Approaches: Dissertation for the degree of Doctor of Sciences. 2005. 156 p.
19. Zins C. Conceptual approaches for defining data, information, and knowledge // Journal of the American Society for Information Science and Technology. John Wiley & Sons, Ltd, 2007. Vol. 58, № 4. P. 479–493.
20. Ackoff R. From data to wisdom // Journal of Applied Systems Analysis. 1989. № 16. P. 3–9.
21. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Інституціонально-інформаційна економіка. Київ: Знання, 2010. 687 с.
22. Льїн В.В., Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку. Знання, 2008. 687 с.
23. Intellectual Challenges to Economic Globalism. R. Djakons; D. Lukianenko (Eds.). Riga, 2020. 412 p.
24. Гриньов А.В., Компанієць О.А. Знання як основний ресурс сучасної економіки // Академічний огляд. 2010. № 32(1). P. 16–22.
25. Вірченко В.В., Філюк Г.М., Вірченко В.В. Архітектоніка та функції інтелектуальної власності в постіндустріальній економіці | В В Вірченко | Ефективна економіка №1 2022 [Electronic resource]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9877> (accessed: 13.02.2022).
26. Платон. Тимей // Платон. Собрание сочинений в 4-х т. / Общ. редакция А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. Москва, 1994.
27. Liebeskind J.P. Knowledge, strategy, and the theory of the firm // Strategic Management Journal. John Wiley and Sons Inc., 1996. Vol. 17, № Suppl. Winter. P. 93–107.
28. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология – Словарь системы основных понятий [Electronic resource]. URL: http://www.methodolog.ru/books/met_sl.htm (accessed: 12.02.2022).
29. Новая философская энциклопедия [Electronic resource]. URL: https://enc.biblioclub.ru/Encyclopedia/41_novaja_filosofskaja_enciklopedija_v_4-h_tomah (accessed: 12.02.2022).
30. Мильнер Б.З. Управление знаниями в современной экономике. Москва: Институт экономики РАН, 2008. 400 с.
31. Bolisani E., Brătianu C. Emergent knowledge strategies: strategic thinking in knowledge management. Springer, Cham, 2018. 200 p.
32. Kogut B., Zander U. Knowledge of the Firm, Combinative Capabilities, and the Replication of Technology // Organization Science. INFORMS, 1992. № 3(3). P. 383–397.
33. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. Москва: Прогресс, 1966. 462 с.

34. Кемеров В.Е. Современный философский словарь. Москва: Одиссей, 1996. 1060 с.
35. Петрушенко О. Поняття «суспільство знань», його аналіз та оцінка // Гуманітарні візії. 2016. № 2 (2). С. 105–109.
36. Степанова В.О. Разделение знания в кроссфункциональных группах: барьеры и возможности // Вестник ЮУрГУ. 2011. № 29. С. 108–111.
37. Drucker P.F. Post-capitalist society. 1st ed. New York NY: HarperBusiness, 1993. 232 p.
38. Towards knowledge societies: UNESCO world report / ed. UNESCO Publishing. UNESCO, 2005. 237 p.
39. Большой толковый словарь / Р.А. Мандрик. Новосибирск, 2010. 2769 с.
40. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: Изд-во ИКАР, 2009. 448 с.
41. Сарыбеков, М.Н. Сыдыкназаров М.К. Словарь науки. Общенаучные термины и определения, науковедческие понятия и категории: учеб. пособие. – 2-е изд., доп. и перераб. Алматы: Триумф «Т», 2008. 504 с.
42. King J.L. Editorial Notes // Information Systems Research. INFORMS, 1993. Vol. 4, № 4. P. 291–297.
43. Smith E.A. The role of tacit and explicit knowledge in the workplace // Journal of Knowledge Management. 2001. Vol. 5, № 4. P. 311–321.
44. Gallup S.D., Dattero R., Hicks R.C. Knowledge management systems: an architecture for active and passive knowledge // Information Resource Management Journal. 2002. Vol. 1, № 15. P. 22–27.
45. Wiig K.M. Knowledge Management: An emerging discipline rooted in a long history // Knowledge Horizons: The Present and the Promise of Knowledge Management. 2012. P. 3–26.

References

1. Drucker, P.F. (1959) *The Landmarks of Tomorrow*. London: Heinemann
2. Drucker, P.F. (1999) *Management challenges for the 21st century*. HarperBusiness
3. Drucker, P.E. (1995) *The post capitalist executive*, in Drucker, P. E. (Ed.), *Management in a Time of Great Change*. New York: Penguin Press.
4. Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.
5. Toffler, Alvin. (1991) *Powershift: knowledge, wealth, and violence at the edge of the 21st century*. Bantam pbk. ed. New York: Bantam Books.
6. Quinn, J. (1992) *Intelligent enterprise: A knowledge and service -based paradigm for industry*. Free Press.
7. Brooking, Annie. (1997) *Intellectual capital: [core asset for the third millennium enterprise]*. Repr. London; Boston (Mass.): International Thomson Business Press; ITP International Thomson Pub.
8. Stewart, T.A. (1997) *Intellectual capital: the new wealth of organizations*, *Intellectual Capital*. London: Brealey.
9. Nonaka, I. and Takeuchi, H. (1991) *The knowledge-creating company how Japanese companies create the dynamics of innovation*. Kindle edi, *Knowledge-Creating Company*. Kindle edi. New York: Oxford University Press
10. Bukovich, U. and Uill'yams, R. (2002) *Upravlenie znaniyami: rukovodstvo k dejstviyu*. M.: INFRA-M.
11. Davenport, T.H. and Prusak, L. (1998) *Working Knowledge: how organizations manage what they know*. Boston: Harvard Business School Press.

12. Wiig, K.M. (1993) *Knowledge management foundations: thinking about thinking: how people and organizations create, represent, and use knowledge*. Arlington Tex.: Schema Press.
13. Wiig, K.M. (2012a) Knowledge Management: An emerging discipline rooted in a long history, in *Knowledge Horizons: The Present and the Promise of Knowledge Management*, pp. 3–26. doi:10.1016/b978-0-7506-7247-4.50004-5.
14. Gupta, H. (2011) *Management Information System (an Insight)*. New Delhi: International Book House Pvt Ltd.
15. Hodzhson, Dzh. (2001) Social'no-ekonomicheskie posledstviya progressa znaniy i narastaniya slozhnosti, *Voprosy ekonomiki*, (8), pp. 32–35.
16. Inozemcev, V. (2001) Postindustrial'naya ekonomika i «postindustrial'noe obshchestvo»: terminologicheskie i konceptual'nye problemy, *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, (3), pp. 140–152.
17. Kostromina, S.O.N. and Gnedyh, D.S. (2015) Informaciya i znanie: podhody k ponimaniyu processov vsvoeniya informacii i formirovaniyu znaniy v obuchenii, *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina*, 5(2), pp. 5–14.
18. Burkhard, R.A. (2005) *Knowledge Visualization: The Use of Complementary Visual Representations for the Transfer of Knowledge. A Model, a Framework, and Four New Approaches*: Dissertation for the degree of Doctor of Sciences. doi:10.4018/9781591405733.ch072.
19. Zins, C. (2007) «Conceptual approaches for defining data, information, and knowledge,» *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(4), pp. 479–493. doi:10.1002/ASL.20508.
20. Ackoff, R. (1989) From data to wisdom, *Journal of Applied Systems Analysis*, (16), pp. 3–9.
21. Chukhno A.A., Yukhymenko P.I. and Leonenko P.M. (2010) *Instytutsionalno-informatsiina ekonomika*. Kyiv: Znannia.
22. Ilin, V.V. and Bazylevych, V.D. (2008) *Intelektualna vlasnist: kreatyvny metafizychnoho poshuku*. Znannia.
23. *Intellectual Challenges to Economic Globalism*. R. Djakons; D. Lukianenko (Eds.) (2020). Riga.
24. Hrynov, A.V. and Kompaniiets, O.A. (2010) Znannia yak osnovnyi resurs suchasnoi ekonomiky, *Akademichnyi ohliad*, 32(1), pp. 16–22.
25. Virchenko, V.V., Fyliuk, H.M. and Virchenko, V.V. (2022) Arkhitektonika ta funktsii intelektualnoi vlasnosti v postindustrialnii ekonomitsi | V. V. Virchenko | Efektyvna ekonomika №1 2022. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9877> (Accessed: February 13, 2022).
26. Platon. *Tymej* // Platon. Sobranie sochyneni v 4-kh t. / Obshch. redaktsiya A. F. Loseva, V. F. Asmusa, A. A. Takho-Hody (1994). Moskva.
27. Liebeskind, J.P. (1996) Knowledge, strategy, and the theory of the firm, *Strategic Management Journal*, 17(Suppl. Winter), pp. 93–107. doi:10.1002/SMJ.4250171109.
28. Novykov, A.M. and Novykov, D.A. (2013) Metodolohiya - Slovar systemy osnovnykh poniatyi. Available at: http://www.methodolog.ru/books/met_sl.htm (Accessed: February 12, 2022).
29. *Novaya filosofskaya enciklopediya* (2010). Available at: https://enc.biblioclub.ru/Encyclopedia/41_novaya_filosofskaja_enciklopedija_v_4-h_tomah (Accessed: February 12, 2022).
30. Mil'ner, B.Z. (2008) *Upravlenie znaniyami v sovremennoj ekonomike*. M.: Institut ekonomiki RAN.
31. Bolisani, E. and Brătianu, C. (2018) *Emergent knowledge strategies: strategic thinking in knowledge management*. Springer, Cham.

32. Kogut, B. and Zander, U. (1992) Knowledge of the Firm, Combinative Capabilities, and the Replication of Technology, *Organization Science*, 3(3), pp. 383–397. doi:10.1287/ORSC.3.3.383.
33. Mahlup, F. (1966) *Proizvodstvo i rasprostranenie znanij v SSHA*. M.: Progress.
34. Kemerov, V.E. (1996) *Sovremennyyj filosofskij slovar'*. M.: Odissej.
35. Petrushenko, O. (2016) *Poniattia 'suspilstvo znan, yoho analiz ta otsinka*, Humanitarni vizii, 2(2), pp. 105–109.
36. Stepanova, V.O. (2011) Razdelenie znanii v krossfunkcional'nyh gruppah: bar'ery i vozmozhnosti, *Vestnik YUUrGU*, (29), pp. 108–111.
37. Drucker, P.F. (1993) *Post-capitalist society*. 1st ed. New York NY: HarperBusiness.
38. UNESCO Publishing (ed.) (2005) *Towards knowledge societies: UNESCO world report*. UNESCO.
39. *Bol'shoj tolkovyj slovar'* / R.A. Mandrik (2010). Novosibirsk.
40. Azimov, E.G. and Shchukin, A.N. (2009) *Novyj slovar' metodicheskikh terminov i ponyatij (teoriya i praktika obucheniya yazykam)*. M.: Izd-vo IKAR.
41. King, J.L. (1993) Editorial Notes, *Information Systems Research*, 4(4), pp. 291–297. doi:10.1287/ISRE.4.4.291.
42. Sarybekov, M.N. Sydyknazarov, M.K. (2008) *Slovar' nauki. Obshchenauchnye terminy i opredeleniya, naukovedcheskie ponyatiya i kategorii: ucheb. posobie. – 2-e izd., dop. i pererab.* Almaty: Triumf «T».
43. Smith, E.A. (2001) The role of tacit and explicit knowledge in the workplace, *Journal of Knowledge Management*, 5(4), pp. 311–321. doi:10.1108/13673270110411733.
44. Gallup, S.D., Dattero, R. and Hicks, R.C. (2002) Knowledge management systems: an architecture for active and passive knowledge, *Information Resource Management Journal*, 1(15), pp. 22–27.
45. Wiig, K.M. (2012b) Knowledge Management: An emerging discipline rooted in a long history, in *Knowledge Horizons: The Present and the Promise of Knowledge Management*, pp. 3–26. doi:10.1016/b978-0-7506-7247-4.50004-5.

KNOWLEDGE AS A COMPLEMENTARY COMPONENT OF THE INTELLECTUAL CAPITAL OF AN ENTERPRISE

Olga Miroshnychenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
64/13 Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: olgamir@knu.ua; ORCID: 0000-0003-3822-4803*

Abstract. *The purpose of the paper is to consider the essence of the category of 'knowledge' and to determine the main characteristics of knowledge as an important resource in the post-industrial economy. Methods of comparative analysis, synthesis, induction, deduction and generalization were used to create the theoretical basis for the study of the knowledge management concept.*

Current trends in economic development strengthen the role of knowledge as one of the production factors. Today, the economic system is developing at an accelerated pace, and its functioning largely depends on the use of knowledge and information, where information is the basis for generating new knowledge. Possession of unique knowledge allows forming competitive advantages and strengthening competitiveness of the company. Under such circumstances the issues of considering the basic characteristics and the essence

of knowledge as a powerful resource for enterprises and organizations become relevant. The essence of the category of 'knowledge' and its key characteristics as a component of the company's intellectual capital have been considered. The main approaches to the interpretation of the category of 'knowledge' have been examined. It has been established that knowledge has many features in common with information, but these are not identical categories. The key differences between knowledge and information have been identified, and it has been established that knowledge is a product of transformation of the subject of information for the sake of ensuring its effective use to solve specific problems. Knowledge is based on consciousness; it is systematized information used by the subject to solve specific problems, and availability of information does not yet mean widespread dissemination of knowledge. Knowledge is related to a person and his (her) intellectual, mental activity, at the same time the information may be independent of the subject.

Keywords: *knowledge, information, post-industrial economy, knowledge society, intellectual capital.*

Стаття надійшла до редакції 24.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

UDC 331.101
JEL I23, D23

EVALUATION OF THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF EUROPEAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Sandra Plota

ISMA University

1 Lomonosova Str., building 7, Riga, LV-1019, Latvia

e-mail: sandra.plota.science@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6124-9553

Abstract. *The purpose of the article is to analyze quantitative and qualitative methods of evaluating organizational culture which has become most widely used in scientific literature, as well as to develop the author's methodology for evaluating the organizational culture of educational institutions. The study used classification and analytical method to form a system of indicators for assessing the organizational culture of educational institutions, the method of expert assessments to determine the specific weight of indicators in the integral index of organizational culture assessment, and comparative analysis method to compare indicators of Latvian, Ukrainian, and Polish universities. As the result of the study, we developed a theoretical and methodological approach that combines the following stages: development of the system of indicators for assessing the organizational culture of educational institutions; normalization of indicators; determination of indices for each of the three blocks of indicators, and the Integral Index for assessing the organizational culture of educational institutions; visualization of obtained results of the evaluation of organizational culture of educational institutions; identification of organizational culture development reserves. It was concluded that the studied European educational institutions predominantly have a very high level of organizational culture development, but reserves can also be distinguished, mainly on the basis of improvement of the quality of educational services, implementation of the principles of social responsibility and academic integrity, the values of academic freedom and culture.*

Keywords: *organizational culture, assessment, quantitative and qualitative methods, system of indicators, educational institutions.*

Introduction. The growing role of organizational culture in the activities of educational institutions in modern conditions is primarily associated with general trends in the socialization of the economy, an orientation to sustainable development, and the need to obtain long-term competitive advantages. The policy of educational institutions, which is reflected in their development strategies and plans, is largely formed under the influence of existing corporate values, principles that have emerged during their many years of activity in the educational services market. In modern conditions, the need to evaluate the organizational culture of an educational institution is due to increased international competition in the educational services market, the importance of improving their quality, as well as taking into account the influence

of dynamically changing environmental factors in the activities of educational institutions. Diagnostics of organizational culture may be necessary for a comprehensive analysis of the business processes of an educational institution, the development of measures to increase staff loyalty, determining the potential for restructuring, to ensure long-term sustainable development.

Review of the recent research and publications. The issues of evaluation of organizational culture and its peculiarities in educational institutions are investigated by R. Akoff [18], M. Burke [19], S. Glaser [10], E. Grishnova [1; 2], D. Denison [3], T. Deal [16], I. Kalenyuk [4-6], K. Cameron [7], K. Cook [8], F. Manfred [25], M. Mark [24], D. Matsumoto [11], S. Maddock [26], W. Ouchi [21] and other scientists.

However, the organizational culture of educational institutions has features that need to be taken into account when evaluating it, related primarily to the process of providing educational services, the need to ensure a high level of social responsibility of participants in the educational process and modern trends in the educational sphere. Various aspects of the evaluation of the organizational culture of educational institutions are also not sufficiently addressed in the scientific literature.

Statements of the objective. *The aim of this research* is to analyze quantitative and qualitative methods of assessing organizational culture, which have become most widely used in scientific literature and to develop an author’s methodology for evaluating the organizational culture of educational institutions.

Generalization of the main statements. The use of quantitative methods for assessing organizational culture most often involves the collection and processing of statistical data on the organizations under study; they are usually the most reliable and provide a clear result. Quite often, quantitative methods involve the use of surveys, questionnaires, interviews and other methods that quantify various manifestations of organizational culture. The advantages and disadvantages of quantitative methods of assessing the organizational culture of educational institutions are presented in table 1.

Table 1

Description of quantitative methods of evaluation of organizational culture of educational institutions

Method	The essence of the method	Advantages / disadvantages
1	2	3
D. Denison’s organizational culture research model DOCS (Denison Organizational Culture Survey) [3]	The model defines 4 components of the organizational culture: adaptability, engagement, interaction, mission. Evaluation of indicators within each component is carried out from 1 to 5 points, while 1 is the minimum score, 5 is the maximum score. The model is based on the correlation between certain features of organizational culture and organizational effectiveness.	«+»: taking into account the factors of the external and internal environment of the organization, high visibility of the built models, the ability to assess the relationship between the organizational culture and organizational effectiveness. «-» the use the expert evaluation method to build a model.

Continuation of Table 1

1	2	3
Methodology for diagnosing organizational culture by K. Cameron and R. Quinn OCAI (Organizational Culture Assessment Instrument) [7]	The OCAI tool provides an assessment of 6 dimensions of organizational culture: critical characteristics; overall leadership style in the organization management of employees; the connecting entity of the organization; strategic objectives; success criteria. Each of the 6 questions included in the OCAI tool involves 4 alternatives to answers. The scores of the 100-point score are distributed among these four alternatives in the weight ratio that best corresponds to the organization being evaluated. The OCAI methodology assumes that there are four different models of organizational culture: clan, adhocratic, hierarchical and market.	«+»: thanks to a simple and understandable questionnaire, it is possible to cover a significant number of respondents, as well as conduct an assessment independently without the involvement of consultants; the study is time-consuming. «-»: the scale does not allow an independent answer (the answer to alternative A in question is related to the answer to alternative B in the same question), correlation analysis, which is based on the assumption of independence of answers for each paragraph, cannot be used to analyze the obtained data.
Cook and Lafferty model OCI (Organizational Culture Inventory) [8]	With the help of OCI, the opinion of the staff on what needs to be done now in order to succeed in the organization is studied. Then employees are asked to formulate criteria for working in the organization in which they would like to work. The results of the study are presented as a profile on a circle, the sectors of which are the following criteria of organizational culture: philanthropy, support; established connections; Adoption; conventionality; addiction; evasion; resistance; strength, power; competition; perfectionism; success, achievement; self-actualization.	«+»: the OCI methodology can be used both for organizations and for individual employees; OCI can be used to: identify areas where changes are needed, reduce the negative effects of changes; it is possible to carry out statistical analysis according to OCI data. «-»: the method is quite labor-intensive, and the interpretation of the results requires special knowledge and skills; evaluation usually requires the involvement of consultants.
Method OCP (Organizational Culture Profile) developed by O'Reilly, Chatman, and Caldwell [9]	When diagnosing, the following 7 dimensions are used: innovativeness and willingness to take risks; attention to detail; focus on the end result; people orientation; focus on team or individual work; aggressiveness; stability.	«+»: provides an accurate description of the features of organizational culture; very broad scope of research. «-»: very time-consuming information collection procedure; the need to attract highly qualified specialists to process the results.
Method of S. Glaser and S. Zamanou OCS (Organizational Culture Survey) [10]	6 parameters of organizational culture are assessed: teamwork, moral and ethical standards, information flow management, impact on the overall management of the organization, control and effectiveness of meetings and meetings. The OCS questionnaire contains 36 questions.	«+»: covers many different aspects of organizational culture; high reliability of the technique. «-»: high labor intensity of the methodology since it provides for a personal survey by an interviewer of each employee of the company.

Continuation of Table 1

1	2	3
D. Matsumoto's method MOCP (Multi-Level Organizational Culture Profile – МОСР) [11]	In the MOSS methodology, 5 parameters of organizational culture affecting 3 levels of culture are evaluated: individual level - cultural factors (loyalty to the organization, attitude to lifelong employment, participation in decision-making, etc.); intraorganizational level (human resources system, performance factors, organizational structure); interorganization level (environmental factors).	«+»: the method provides for taking into account the factors of the internal and external environment. «-»: in the methodology, the main emphasis is on the psychological issues of organizational culture, and not on management, because the relationship between the proposed parameters and economic factors of competitiveness is not tracked.
Method of Van de Post and Koning [12]	The methodology provides for the study of 114 parameters characterizing the culture of the organization. These parameters are grouped into 14 general aspects: culture management; consumer orientation; a tendency to change; participation of employees in management; clarity of objectives; the role of personnel; identification with the organization; the level of freedoms; Control style the purpose of the organization; organizational integration; Productivity-centric; pay-for-play; job structure. For each question, there is a form of a positive or negative statement, consent with which is ranked on a seven-digit scale.	«+»: the methodology takes into account environmental factors (in blocks, the organization's purposefulness, clarity of goals, consumer orientation); the ability to use in organizations of various types.

Source: systematized by the author.

It should be noted that most of the quantitative methods for evaluating organizational culture provide for the visualization of the results obtained using graphical models, which contributes to faster and more efficient management decision-making, identifying organizational reserves and aspects requiring priority improvement in educational institutions. The advantages of using these models for educational institutions is the high intellectual level of scientific and pedagogical staff, which makes it possible to conduct complex research using the questionnaire method, as well as processing the results and visualizing data.

Qualitative methods for evaluating organizational culture include various studies of a predominantly descriptive nature, based on the analysis of the collected primary data about the educational institution (survey, questioning, etc.) and information received directly from the staff (opinion about the organization, its resources and development opportunities; level of motivation; suggestions on the improvement of labor, internal conflicts, informal ties), which, as a rule, do not have a quantitative expression. The most common qualitative methods are [12–15]:

- 1) the method of E. Shane [17] (considers three levels of manifestation and study of organizational culture: artifacts, declared values, basic ideas). It is based on inter-

- views with employees, during which additional information can also be obtained. The researcher stays inside the company for a long time, communicates with the management and takes part in meetings;
- 2) typology of T.E. Deal and A.A. Kennedy [16] (the analyzed organizational cultures are classified according to two characteristics: the degree of risk associated with the activities of the organization in a particular market; the speed with which organizations (and their employees) receive information about the degree of success of their decisions or the chosen strategy);
  - 3) R. Ackoff's typology [18] (research parameters – the degree of involvement of employees in setting goals in the organization and the degree of involvement of employees in the choice of means to achieve the goals);
  - 4) typology by M. Burke [19] (parameters for analysis: interaction with the external environment, the size and structure of the organization, staff motivation);
  - 5) C. Handy's typology [20] (parameters for analysis: the process of distribution of power in the organization, value orientations of the individual, the relationship between the individual and the organization, the structure of the organization and the nature of its activities at various stages of evolution);
  - 6) typology by W. Ouchi [21] (based on differences in the regulation of interactions and relationships);
  - 7) the typology of F. Klukholm and F. L. Strodberg [12] (they used six parameters: personal qualities of people, their attitude to nature and the world, their attitude to other people, orientation in space, orientation in time, leading type of activity);
  - 8) the typology of G. Islam and M. Zyphur [22] (indicators: organizational metaphors, organizational legends, rituals and ceremonies, reflective comments, themes for fantasy);
  - 9) the method of K. Z. or the affinity diagram of the Japanese anthropologist Kawakita Jiro [12] (based on the combination of similar oral data);
  - 10) the AGIL technique by T. Parsons [23] (identified the social system into subsystems: adaptation, purposefulness, integration and preservation of the latent structure of society);
  - 11) the typology of M. Mark and K. Pearson [24] (based on the twelve basic archetypes of the human psyche);
  - 12) typology F.R. Manfred, Kets de Vries and D. Miller [25] (based on psychopathological criteria inherent in different personalities; organizations were classified into the following groups: paranoid; coercive; dramatic (demonstrative); depressive; schizoid);
  - 13) the typology of S. Maddock and D. Parkin [26] (they study the features of gender relationships and their impact on organizational culture);
  - 14) the methodology of F. Harris and R. Moran [27] (they consider organizational culture based on the following ten characteristics: awareness of oneself and one's place in the organization, communication system and language of communication,

appearance at work, attitude to time, attitude to nutrition, way of relationship, set of values and norms, belief system, employee development process, work ethic and motivation).

Given the changing external environment conditions and the specifics of educational institutions as objects of assessment, blocks of indicators and a system of indicators for quantitative and qualitative assessment, which are widely used in the theory and practice of assessing organizational culture, can be modified for the purposes of the study.

To assess the organizational culture of educational institutions, we developed a system of indicators based on taking into account important measurements of organizational culture and its elements, analyzing information about educational institutions from open sources, and the method of expert assessments based on a clear system of evaluation criteria. The proposed indicator system covers three blocks of indicators – the quality of educational services (as a defining integral indicator of the effectiveness of educational institutions); the main elements of organizational culture (which is the basis for characterizing the level of development of the organizational culture of educational institutions), sustainable development and adaptation to changes in the external environment (ensuring the consideration of factors affecting organizational culture in modern conditions).

The indicator blocks and individual indicators have a different influence on the dynamics of the Integral Index for assessing the organizational culture of educational institutions, therefore, with the involvement of 36 expert scientists dealing with educational and socio-labor issues in Latvia, Ukraine and Poland, an expert assessment of the specific weight of the investigated indicators was carried out. The results of the assessment on three blocks of indicators and the integral index will serve as the basis for ranking educational institutions by the level of development of their organizational culture. The system of indicators of assessment of organizational culture of educational institutions and their weight coefficients are presented in table 2.

Table 2

System of indicators of assessment of organizational culture of educational institutions and their weight coefficients

Name of the block of indicators	Evaluation indicators	Weight coefficient		
		Block of indicators	Indicators in the block	Total
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Quality of educational services	International assessment of the quality of educational services	0,40	0,35	0,14
	High positions in national educational rankings		0,30	0,12
	High evaluation of educational institutions by graduates and employers		0,35	0,14
Index of the quality of educational services				

Continuation of Table 2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Basic elements of organizational culture	Availability of mission and strategic goals	0,40	0,20	0,08
	Availability of a corporate culture code / code of ethics / code of values		0,20	0,08
	Availability of a value-oriented development strategy		0,20	0,08
	The presence of external elements of organizational culture (coat of arms, anthem, flag, etc.)		0,15	0,06
	Ensuring a high level of academic integrity of participants in the educational process		0,25	0,10
Organizational culture development index				
Sustainable development and adaptation to changes in the external environment	Implementation of measures in the field of social responsibility	0,20	0,30	0,06
	The use of effective distance learning technologies in the educational process		0,35	0,07
	Implementing measures to keep students safe during the COVID-19 pandemic		0,35	0,07
Index of sustainable development and adaptation to environmental changes				
Integral index for assessing the organizational culture of educational institutions				

Source: developed by the author.

Describing the block of indicators “Quality of educational services”, it should be noted that the high positions of educational institutions in international rankings significantly affect the indicators of international competitiveness, contribute to an increase in the contingent of foreign students, which in the context of globalization trends is a necessary condition for sustainable development. The basis for the indicator: “International assessment of the quality of educational services”, depending on the specifics of the educational institutions being assessed, can be such international educational rankings: The Times Higher Education World University Rankings [28], QS World University Rankings [29], Academic Ranking of World Universities [30]. Their advantage for the purposes of assessing the quality of educational services in the system of indicators of organizational culture is the ease of bringing the values of these indices to the assessment scale proposed by us (the index value is divided by 100).

Participation and recognition in national educational rankings contribute to an increase in the national contingent of students, which is the main one for most educational institutions. In the long term, a high assessment of educational institutions by graduates and employers is also an important indicator of the quality of educational services, as it characterizes the compliance of educational services with the needs of the labor market, the implementation of one of the main goals of educational institutions, such as training highly qualified specialists.

Characterizing the evaluation indicators of the main elements of organizational culture, it should be noted that the active formation of its external elements or their significant modification has taken place since the beginning of the 21st century, which is associated with

an increase in the relevance of these issues for the sustainable development of educational institutions against the background of increased international competition in the educational services market.

The presence of a mission and strategic goals is a basic element of organizational culture, its greater development is evidenced by the approved code of corporate culture (code of academic ethics, code of ethics, code of values, etc.). Most of the leading European educational institutions have a value-oriented development strategy, so its presence is an important condition for their sustainable development.

The external elements of the organizational culture (coat of arms, anthem, flag, corporate colors, etc.) quite often reflect the centuries-old traditions of university education and contribute to better recognition of educational institutions in the university community.

Also, it should be noted that ensuring a high level of academic integrity of participants in the educational process for most leading universities is an issue that requires constant attention and monitoring. For this, codes of academic integrity have been adopted, which set out the main provisions of the policy of educational institutions in this area, possible ways to eliminate violations and the responsibility of participants in the educational process.

The block of indicators “Sustainable development and adaptation to changes in the external environment” characterizes the ability of educational institutions to provide educational services in conditions of instability, the emergence of new challenges and threats, a focus on sustainable development and the spread of new digital technologies.

In the context of sustainable development, the implementation of the values of social responsibility and the implementation of various activities (promoting resource conservation, in the field of labor practices, etc.) are of particular importance. For example, the HR excellence in research mark [31] is awarded to universities that provide scientists with the best conditions for working and developing in the EU.

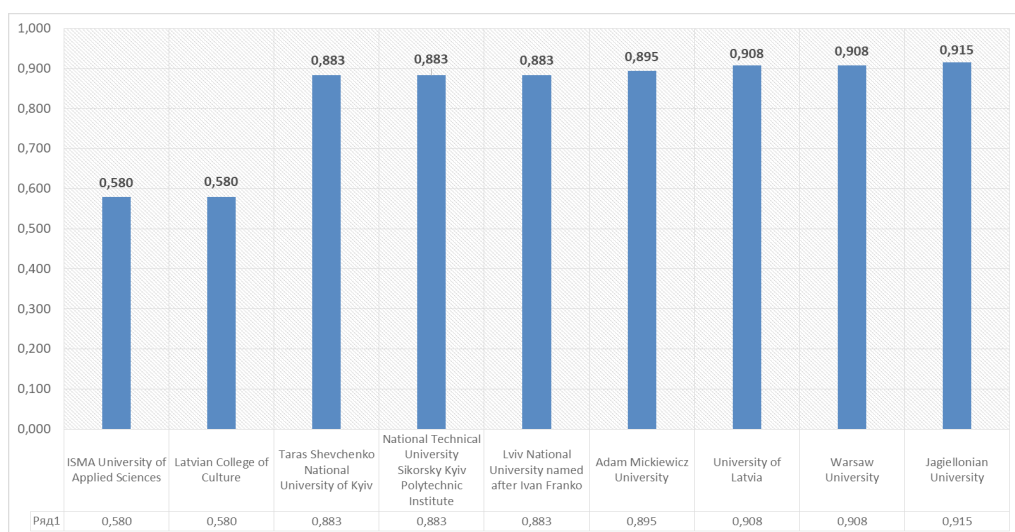
In the context of the COVID-19 pandemic, educational institutions must also take into account in their activities the requirements for the safe conduct of the educational process, which are associated not only with the organization of distance learning, but also with the implementation of sanitary measures to ensure the safety of students.

In the Integral index for assessing the organizational culture of educational institutions, we propose to evaluate all indicators, except for the “International assessment of the quality of educational services”, on a scale from 0 to 1, where 1 - the phenomenon being assessed is typical for an educational institution, 0 - the phenomenon being assessed is not typical for educational institution.

To assess the main indicators characterizing the organizational culture, educational institutions of Latvia (University of Latvia, ISMA University of Applied Sciences, Latvian College of Culture), Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, National Technical University Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Lviv National University named after Ivan Franko) and Poland (Jagiellonian University, Warsaw University, Adam Mickiewicz University), which have high rates in international and national rankings, as well as the main elements presented in official documents that characterize the organizational culture - mission, goals, values, principles of activity etc.

The study used data from The Times Higher Education World University Rankings 2022 to determine the indicator: “International assessment of the quality of educational services” [28]. The results of the assessment of the organizational culture of European educational institutions are presented in Fig.

Most of the educational institutions evaluated have a very high level of development of organizational culture (from 0.883 to 0.915) and are leaders in international educational ratings. The ISMA University of Applied Sciences and the Latvian College of Culture with an average level of organizational culture development (0.580) have significant reserves for its improvement by developing and approving codes of corporate culture (ethical codes, codes of values), developing value-oriented development strategies and improving the quality of educational services.

Results of the assessment of the organizational culture of European educational institutions

Note. Calculated by the author.

Conclusion. Thus, based on the analysis of quantitative and qualitative methods, was developed a theoretical and methodological approach for evaluating the organizational culture of educational institutions, which involves assessing internal and external factors affecting its level of development in the context of improving the quality of educational services. This approach combines the following stages: development of a system of indicators for evaluating the organizational culture of educational institutions, taking into account their characteristics as objects of evaluation; normalization of indicators; determination of indices for each of the three blocks of indicators and the Integral index for evaluating the organizational culture of educational institutions; visualization of the results of the assessment of the organizational culture of educational institutions; identification of reserves for the development of organizational culture to improve the quality of higher education and

development of recommendations for their implementation in the existing socio-economic conditions.

References

1. Hrishnova O., Bekh S. (2014). Sotsialna vidpovidalnist universytetiv Ukrainy: porivnialnyi analiz ta osnovni napriamy rozvytku [Social responsibility of Ukrainian universities: comparative analysis and main directions of development]. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Economics*, 5 (158), 11–18 [in Ukrainian].
2. Hrishnova O.A., Brintseva O.H. (2018). Konkurentospromozhnist vyshchoi osvity i pratsivnykiv: yak stvoruietsia fiktyvnyi liudskyi kapital? [Competitiveness of higher education and workers: how is fictitious human capital created?] *Labor market and employment*, 1, 15-20 [in Ukrainian].
3. Denison, D.R., Fey, C.F. (2004). Organizational culture and effectiveness: can American theory be applied in Russia. *Organization science*, 6, 204–223.
4. Kalenyuk, I., Grishnova, O., Tsymbal, L., & Djakons, D. (2021). Features of result based financing higher education. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2, 50–57.
5. Kalenyuk I., Grishnova O., Tsymbal L., Djakona A., Panchenko E. (2020). Formation of intellectual corporate capital: methods and moderntrends. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 1(383), 182-191.
6. Kaleniuk I., Tsymbal L. (2020). Hlobalnyi rynek vyshchoi osvity: dynamika ta turbulentnist. [Global higher education market: dynamics and turbulence]. *University education*, 7, 28–33 [in Ukrainian].
7. Cameron, K. & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*, San Francisco: Jossey-Bass.
8. Cooke, R.A., Szumal, J.L. (2013). Using the Organizational Culture Inventory to Understand the Operating Cultures of Organizations. E-resource: <https://osf.io/kyvnx/download>
9. Charles A. O'Reilly III, Jennifer Chatman & David F. Caldwell (1991). People and Organizational Culture: A Profile Comparison Approach to Assessing Person-Organization Fit. *Academy of Management Journal*, 34 (3), 487–516.
10. Glaser, S. R., Zamanou, S., & Hacker, K. (1987). Measuring and Interpreting Organizational Culture. *Management Communication Quarterly*, 1(2), 173–198.
11. .Matsumoto D. (2007). Culture, Context, and Behavior. E-resource: <https://davidmatsumoto.com/content/2007%20Matsumoto%20JOP.pdf>
12. Vas Taras (2007). Catalogue of Instruments for Measuring Culture. E-resource: https://www.researchgate.net/publication/266520890_Catalogue_of_Instruments_for_Measuring_Culture
13. Thu CH.T. (2014). Issledovanie organizacionnoj kul'tury: metodologiya kolichestvennoj ocnki i analiza [Organizational Culture Research: A Quantification and Analysis Methodology]. *Economics, Statistics and Informatics*, 2, 130-133 [in Russian].
14. Organizacionnaya kul'tura: vzglyad s pozicij sistemnogo podhoda: Monografiya. Pod red. d-ra ekon. nauk, prof. V. B. Akulova [Organizational culture: a view from the standpoint of a systematic approach: Monograph]. Petrozavodsk: Izdvo PetrGU, 2007. 249 p. [in Russian].
15. Vesnin V.R., Dyundik E.P. (2018). Analiz i ocnka organizacionnoj kul'tury predpriyatij: kolichestvennye i kachestvennye [Analysis and evaluation of the organizational culture of enterprises: quantitative and qualitative]. E-resource: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-i-otsenka-organizatsionnoj-kul'tury-kolichestvennye-i-kachestvennye-metody/viewer> [in Russian].

16. Deal T. E. and Kennedy, A. A. (1982, 2000) *Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life*, Harmondsworth, Penguin Books, 1982; reissue Perseus Books, 2000.
17. Schein, E. H. (1997). *Organizational Culture and Leadership*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
18. Ackoff, R. L., Gharajedaghi J. (1996). *Reflections on Systems and their Models*. *Systems Research*. Vol. 13, No. 1, 13-23.
19. Burke, R. J. (2006). *Organizational culture: A key to the success of work-life integration*. In F. Jones, R. J. Burke, & M. Westman (Eds.), *Work-life balance: A psychological perspective* (pp. 235–260). Psychology Press.
20. Handy, C. (1993) *Understanding Organizations*, London-UK, Penguin Books Ltd, 4th Edition.
21. Ouchi, W.G., Wilkins, A.L. (2003). *Organizational culture*. E-resource: https://www.researchgate.net/publication/234838292_Organizational_Culture
22. Islam, G. and Zyphur, M. (2009). *Rituals in organizations: A review and expansion of current theory*. *Group Organization Management*. (34), 1140139.
23. Parsons, T. (1971). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
24. Mark M., Pirson K. (2005). *Geroj i buntar'. Sozdanie brenda s pomoshch'yu arhetipov [Hero and rebel. Creating a brand with the help of archetypes] / Per. from English. ed. V. Domnina, A. Sukhenko. - St. Petersburg: Peter [in Russian]*.
25. Manfred F.R., Kets de Vries, Miller D. (1985). *Personality, culture and organization*. E-resource: https://flora.insead.edu/fichiersti_wp/Inseadwp1985/85-17.pdf
26. Parkin, D. and Maddock, S. (1995). *A gender typology of organizational culture*. In C. Itzin and J. Newman (eds). *Gender, Culture and Organizational Change*. London: Routledge.
27. Harris, R. P., Moran, T. R., & Moran, V. S. (2004). *Managing cultural differences: Global leadership strategies for the 21st century*. Oxford: Elsevier.
28. *The Times Higher Education World University Rankings 2022*. E-resource: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2022/world-ranking#!/page/0/length/-1/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/scores
29. *QS World University Rankings 2022*. E-resource: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022>
30. *Academic Ranking of World Universities 2021*. E-resource: <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2021>
31. EURAXESS. *Human Resources Strategy for Researchers (HRS4R)*. E-resource: <https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/hrs4r>

ОЦІНЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Сандра Плота

*Університет ISMA,
LV-1019, Латвія, м. Рига, вул. Ломоносова, 1, корпус 7
e-mail: sandra.plota.science@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6124-9553*

Анотація. Мета статті – проаналізувати кількісні та якісні методи оцінювання організаційної культури, що набули найбільшого поширення у науковій літературі, розробити авторську методiku оцінювання організаційної культури освітніх установ. У дослідженні використано класифікаційно-аналітичний метод для формування системи показників оцінки організаційної культури освітніх установ, метод експертних оцінок – для визначення питомої ваги індикаторів в інтегральному індексі оцінки організаційної культури, метод компаративного аналізу – для зіставлення показників латвійських, українських і польських університетів. На підставі проведеного дослідження ми розробили теоретико-методичний підхід, який об'єднує такі етапи: розробка системи індикаторів оцінювання організаційної культури освітніх установ; нормування індикаторів; визначення індексів за кожним з трьох блоків показників та Інтегрального індексу оцінки організаційної культури освітніх установ; візуалізація одержаних результатів оцінювання організаційної культури освітніх установ; визначення резервів розвитку організаційної культури. Сформульовано висновок, що досліджені європейські освітні установи здебільшого мають дуже високий рівень розвитку організаційної культури, однак також можна виділити і резерви, що базуються головню на підвищенні якості освітніх послуг, імплементації принципів соціальної відповідальності та академічної доброчесності, цінностей академічної свободи та культури.

Ключові слова: організаційна культура, оцінювання, кількісні та якісні методи, система показників, освітні установи.

*Стаття надійшла до редакції 27.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ

Соломія Кудин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: solomiya.kudyn@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0411-4000*

Анотація. Розглянуто питання побудови соціально відповідального бізнесу у світовій практиці, можливості запровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності у діяльність вітчизняних підприємств. Мета публікації – дослідження інституційних чинників, які визначають передумови запровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу. Для будь-якого підприємства додаткові витрати на впровадження заходів соціально-відповідальної поведінки означають здорожчання одиниці продукції, тому пошук інноваційних прийомів запровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності стають важливим викликом у досягненні його цілей. У дослідженні використано методи теоретичного узагальнення, групування, систематизації, порівняльного аналізу.

Результати дослідження виявили, що існує суттєве відставання у темпах запровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу у вітчизняних підприємствах і децю звужене трактування їхніх основних прийомів. Сформульовано висновок, що в сучасних умовах в Україні склались сприятливі умови для вироблення національної стратегії корпоративної соціальної відповідальності, оскільки пандемія 2020 року актуалізувала виклики перед підприємствами, особливо у соціальній площині.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність, споживчий вибір, внесок у розвиток громад, прозоре управління.

Постановка проблеми. Сьогодення докорінно змінює ключові чинники, які визначають способи взаємодії між учасниками ринкових відносин. Фірми та споживачі включені в постійний процес адаптації щодо змін умов зовнішнього середовища, особливо враховуючи виклики, спричинені світовою пандемією 2020 року. Особливого значення набуває соціально відповідальна поведінка фірм, які мають вирішувати не лише традиційні завдання, зокрема, зростання прибутковості, а також впроваджувати в практику принципи корпоративної відповідальності.

Під соціально відповідальною поведінкою бізнесу будемо вважати прагнення підприємств у своїй діяльності досягнути не лише економічного, а й соціального ефекту. Також треба розмежувати поняття соціально відповідального бізнесу та соціального підприємництва, яке головно спрямоване на пом'якшення або вирішення

соціальних проблем за рахунок доходів, отриманих від власної діяльності [4, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної відповідальності активно висвітлюється у закордонній і вітчизняній науковій літературі. Воно охоплює широке коло напрямів досліджень, зокрема соціальну відповідальність особи, держави та бізнесу.

Різні питання теорії та практики взаємовідносин влади, бізнесу та суспільства досліджували зарубіжні науковці: М. Альберта, Х. Боуена, А. Керолла, Ф. Котлера, Дж. Ленсена, М. Месконі, Л. Нельсона, М. Портер, Ж. Сапіра, С. Холмса. Розгляд корпоративної соціальної відповідальності з погляду спільної цінності є новим підходом до дослідження проблеми, запропонований дослідниками М. Портером і М. Крамером [17].

Серед вітчизняних вчених пошуком шляхів вирішення проблем взаємодії влади, бізнесу і суспільства займалися: П. Бурковський, А. Гальчинський, Л. Верховодова, О. Дергачова, О. Мартякова, О. Пасхавер, І. Рейтерович, О. Сушко та ін. Подальшого аналізу потребує інноваційна взаємодія бізнесу і держави, орієнтована на інтереси суспільства.

Про важливість впливу соціальної відповідальності на рівень стійкого розвитку, яка прирівнюється до економічної інфраструктури чи політичної стабільності, свідчать дослідження А.Колота [5].

Лише в останні роки почали приділяти увагу цьому питанню та робити перші кроки на шляху формування власного бачення корпоративної соціальної відповідальності підприємств, враховуючи особливості економічного, політичного, культурного та соціального середовища. Українська наука перебуває тільки на початковій стадії дослідження соціально відповідального бізнесу, але варто назвати деяких вітчизняних дослідників цього напрямку. Зокрема, О.П.Гоголя та І.П.Кудінова [2] розглядають аспект соціальної відповідальності як інвестиції у соціальний капітал. У праці М.О Чупріна., Г. П. Жалдак[13] зроблено ґрунтовний аналіз світових трендів у сфері корпоративної відповідальності. Розглянуто механізми формування соціальної відповідальності на рівні відносин між суб'єктами бізнесу в праці О.Охріменко та Т.Іванової [7]. О.Полякова [8] значну увагу приділяє запровадженню у практику принципів соціальної відповідальності.

Також виникає дискусія на сторінках фахових наукових журналів щодо моделей корпоративної соціальної відповідальності, управлінських аспектів цієї діяльності тощо. Доцільно назвати авторів, які досліджують аспекти оцінки ефективності корпоративної соціальної відповідальності: О. Ворона, Н. Ненашев, Н. Огороднікова, Т. Черната та Т. Гороховата та ін.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Мета статті – дослідження інституційних чинників, які визначають передумови запровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу. Об'єктом є принципи корпоративної соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція економіки України в європейський діловий простір потребує вдосконалення інституційного середовища, відповідно до традицій, визначених в ефективних економічних системах.

Сучасною тенденцією розвитку європейських економічних систем є їхня поглиблена соціалізація, що виявляється в реалізації соціальних та екологічних програм у руслі Концепції стійкого розвитку. Соціальна відповідальність бізнесу – це не тільки модна тенденція, а й глобальний тренд у поведінці все більшої кількості фірм.

Зазвичай вирішення соціальних проблем пов'язується з діяльністю держави як однією з ключових її функцій. Однак все частіше до цього процесу долучаються й ділові одиниці приватного сектору, для яких з формального погляду дотримання принципів соціальної відповідальності є добровільним явищем, а з неформального – одним із інструментів конкурентної боротьби на ринку.

Оскільки в Україні процеси суспільно-економічної модернізації мають наздоганяючий характер, то для вітчизняного бізнесу особливо актуальним є вивчення адаптаційних можливостей європейського досвіду, щоб запроваджувати прогресивні принципи соціальної відповідальності у діяльність підприємств.

Концепція соціальної відповідальності в контексті бізнесу означає, що фірма/компанія функціонує для досягнення своїх фінансових цілей і, крім того, допомагає суспільству. Ідея полягає в тому, що підприємства мають поєднувати прибуткові види діяльності з діяльністю, що приносить користь суспільству [10].

Трапляється дещо розширене трактування цього поняття, в якому зазначені також обов'язки перед власниками компанії. Соціальна відповідальність компанії, яка зумовлює додаткові витрати, є санкціонованою з боку акціонерів.

Соціальна відповідальність означає, що компанія несе відповідальність перед суспільством, яка виходить за рамки її юридичних зобов'язань та обов'язків перед акціонерами. До корпоративної соціальної відповідальності належить вплив компанії на навколишнє середовище, будь-які етичні питання, що впливають з її торговельної або інвестиційної практики, та внутрішню політику компанії [14].

Безпосередньо механізм чи модель управління бізнесом з метою досягнення відповідних соціальних результатів називають корпоративною соціальною відповідальністю, яка передбачає конкретизацію заходів для досягнення поставлених цілей.

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – відповідальне ставлення компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі з суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.

Кожен бізнес має добровільно прийняти рішення – зробити свій внесок у краще суспільство і чистіше довкілля або не робити цього. КСВ це концепція, яка налагоджує вдалий баланс між економічними, екологічними, етичними та соціальними проблемами бізнесу [10]. Така реакція бізнесу зумовлена зміною інституційного середовища підприємницького сектору.

Коротко розглянемо еволюції таких понять, оскільки сама концепція досить молода.

Відповідальність як поняття в науковій літературі розглядається з різних підходів: філософського, правового, соціального і зазвичай трактується як підзвітність чи осудність. Для підприємств відповідальність здебільшого виявляється у вигляді

юридичної, що передбачає негативні економічні наслідки у випадку недотримання певних зобов'язань, та соціальної, яка спрямована на благоустрій суспільства і ґрунтується на добровільних засадах [3, 8].

Теоретичне підґрунтя концепції соціальної відповідальності було закладене ще у період перших промислових революцій, коли підприємства взяли на себе відповідальність за працівників у час ще не сформованих державних соціальних інституцій.

Концепція соціальної відповідальності бізнесу отримала розвиток у 50-ті роки ХХ ст., коли П. Друкер заявив про громадську відповідальність як один з ключових чинників досягнення бізнес-цілей [7].

Відтоді науковці і підприємці зацікавились концепцією соціальної відповідальності. З'явилися різні підходи та трактування щодо доцільності впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності у діяльність бізнес одиниць.

З критикою концепції КСВ виступив М. Фрідман, аргументуючи свою позицію тим, що компанії як бізнес одиниці мають зосереджувати основну увагу на генеруванні прибутку з дотриманням правил конкуренції, а соціальні заходи – це сфера дій уряду.

Незважаючи на критику, концепція КСВ мала свій подальший розвиток не тільки як добровільні ініціативи менеджменту корпорацій, а й отримує визнання на міжнародному рівні [7].

Вже у 90-х роках ХХ ст. корпоративна соціальна відповідальність була визнана як самодостатня сфера корпоративних відносин.

У 2010 році Міжнародна організація стандартизації розробила міжнародний стандарт КСВ ISO 26000. На європейському рівні прийняли Зелену книгу «Просування Європейської рамкової концепції задля корпоративної соціальної відповідальності» і розробили Глобальний договір ООН.

Чому в ХХІ ст. все більше зростає інтерес бізнесу до вирішення різних соціальних завдань? Розглянемо окремі аспекти, які сприяють соціальній відповідальності бізнесу.

По-перше, всі бізнес-організації намагаються створити привабливий імідж в очах громадськості. Зокрема, європейські компанії підтримують проекти, спрямовані на раціональне використання енергоресурсів. В США зусилля спрямовують на фінансування університетських програм і навчальних закладів. В Японії культура є об'єктом соціальних інвестицій.

По-друге, СВБ розглядається як складова корпоративної стратегії фірми, її елементи можуть бути вжиті у формулюванні місії компанії, тому з нею пов'язують ефективність роботи компанії у короткостроковому та довготривалому періодах. Щороку визначається рейтинг соціально відповідальних компаній, зокрема рейтинг американського журналу «Fortune».

По-третє, хоча соціальна відповідальність є добровільною ініціативою фірм, варто оцінювати цей критерій широко, тобто враховуючи, що в сучасних умовах вона є одним з елементів конкурентного змагання, тому законодавча добровільність компенсується обов'язковістю дотримання певних вимог як чинник здобуття прихильності споживача.

По-четверте, для реалізації СВБ важливо як компанії взаємодіють з внутрішніми та зовнішніми групами впливу (працівниками, клієнтами, громадами, громадськими організаціями, державними структурами тощо).

Варто також зазначити, які групи завдань має вирішувати компанія, котра претендує на звання соціально відповідальної.

Міжнародний стандарт ISO 26000:2010 «Настанова по соціальній відповідальності» визначає такі основні аспекти соціальної відповідальності організації: -«Організаційне управління. – Права людини. – Трудові відносини. – Довкілля. – Добросовісні ділові практики. – Проблеми, пов'язані зі споживачами. – Соціально-економічний розвиток суспільства» [6].

Якщо розглядати широкий підхід до категорій, які характеризують соціальну відповідальність, то можна їх умовно поділити на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх критеріїв належать:

- 1) стабільність заробітної плати працівників, її гідний рівень, гнучка система винагород та активні соціальні заходи;
- 2) розвиток людських ресурсів, фінансування навчання працівників;
- 3) дотримання міжнародних критеріїв безпеки праці;
- 4) підтримка працівників у критичних ситуаціях.

Серед зовнішніх виділяють:

- 1) сприяння охороні навколишнього середовища, відновлення ресурсів, зменшення впливу на зміну клімату;
- 2) благочинність (надання грантів і стипендій);
- 3) внесок у розвиток місцевої громади;
- 4) відповідальність перед споживачами.

Важливість соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах засвідчує дослідження Cone Communications за 2016 рік, згідно з яким все більша кількість американських споживачів очікують від бізнес-організацій активної позиції щодо соціальних та екологічних змін (60% опитаних). Також понад 90% споживачів роблять свій вибір, враховуючи позиції фірми у підтримці проектів, які важливі для громади. І навіть 75% опитаних схильні відмовитись від придбання товарів компанії, якщо дізнаються, що вона підтримує проблему, яка суперечить їхнім власним переконанням [15].

Також СВБ поширена серед країн Європи. В одних країнах вона інтегрована в громадську політику (Данія, Франція, Фінляндія, Швеція), в інших – соціально відповідальні практики є виключно прерогативами компаній (Греція, Ірландія, Нідерланди, Словенія).

Для компаній, які працюють на багатонаціональній основі, участь спільноти може бути корисною для підтримки зусиль щодо виходу на нові ринки, залучення потенційних співробітників і створення або зміцнення репутації компанії, її бренду та продуктів.

Як було зазначено вище, дотримання принципів соціальної відповідальності передбачає додаткові витрати для компанії, тому треба розглянути переваги впровадження соціальної відповідальності бізнесу для самих підприємств. Серед них:

1) все більше фактів свідчить про те, що СББ є чинником прибутковості через зростання іміджу компанії та підвищення лояльності клієнтів, також вона суттєво впливає на мотивацію та моральний дух співробітників.

За даними глобального звіту про корпоративну соціальну відповідальність (The Nielsen Global Survey of Corporate Social Responsibility and Sustainability), 70% споживачів в Україні готові платити більше за продукцію компаній, що відповідально ставляться до суспільства та навколишнього середовища [1];

2) підприємства, відомі своєю корпоративною відповідальністю, можуть отримати перевагу в залученні інвесторів, ділових партнерів і нових співробітників.

Якщо бізнес не має сильної практики корпоративної відповідальності, то міленіали з великою ймовірністю проігнорують таку компанію як роботодавця. Такі результати виявило дослідження 2016 Cone Communications [15];

3) різні програми компанії можуть сприяти розвитку навичок співробітників, зокрема волонтерство допомагає розвивати різні компетенції, враховуючи командну роботу, планування і реалізацію, комунікацію, управління проєктами, навички слухання і орієнтацію на клієнта;

4) активна участь у громадській діяльності створює позитивну репутацію серед зацікавлених сторін в компанії.

Світові тренди говорять про прямий зв'язок соціальної відповідальності та репутації компаній. Як засвідчили результати дослідження 2019 Global RepTrak [16], провідна роль факторів управління та корпоративної культури і громадянського суспільства становлять 15,1% і 14,2% у діловій репутації, відповідно. Заразом вплив умов праці за рік підвищилось на 0,4% і становить 11,2% корпоративної репутації. Отже, загальний внесок основних чинників КСУ у формування репутації компанії становить 40,5%.

Відповідно, нехтування суспільними проблемами може спричинити негативну реакцію з боку споживачів. Наприклад, автоконцерн Volkswagen за спробу приховати реальні обсяги забруднення навколишнього середовища у 2015-2016 роках отримав квартальні збитки в обсязі 2,5 млрд євро, та сплатив рекордний штраф у 18 млрд євро. Це вплинуло і на зниження рейтингу рівня репутації з 76,9 бала до 53 балів (RepTrak). За даними Autolist, до лютого 2016 року бажання автомобілістів купувати продукцію німецького концерну знизилася на 28%. Чверть опитаних порівняли екологічну шкоду, завдану Volkswagen, з катастрофою на нафтовій свердловині BP Deepwater Horizon [13].

У 2018 році Forbes назвав найкращі соціально відповідальні компанії світу. Перше місце в списку займає технологічний гігант «Google». Слідом за ними йдуть «The Walt Disney Company» і «Lego».

В Україні корпоративна соціальна відповідальність ще не дійшла до стадії інтегрування з системою менеджменту на підприємствах. Переважна більшість підприємств, які запроваджують соціальну відповідальність у свою практику, є філіями міжнародних компаній в Україні, які переносять на українське підгрунтя сучасні світові практики, принципи і стандарти, та вітчизняні підприємства, які удосконалюють свою діяльність на засадах концепцій Загального управління якістю.

Серед вітчизняних топ компаній, які запроваджують принципи корпоративної соціальної відповідальності, доцільно відзначити ТзОВ «WOG», яка реалізує проєкт «Дорога до серця», завдяки якому лікарні отримують устаткування, «D. ТЕК», сприяє навчанню співробітників державних органів і установ України, а також «Київстар», який надає своїм абонентам не тарифікований доступ до додатка Prometheus – платформи відкритих онлайн-курсів [10].

Ще один приклад побудови соціально відповідального бізнесу в Україні – діяльність компанії «НІБУЛОН». Основний акцент робиться на вирішенні проблем громади та впровадженні власних ініціатив у добродійній діяльності, розвитку місцевої виробничої та соціальної інфраструктури [12].

До зазначених переваг для компаній, які запроваджують принципи СВБ у свою діяльність, для українських підприємств треба додати ще дві.

По-перше, це можливість доступу до дешевих фінансових ресурсів міжнародних організацій. Зокрема, Міжнародна Фінансова корпорація чи СБРР надають важливого значення питанням СВБ під час розгляду заявок.

По-друге, впровадження стратегії СВБ сприяє підвищенню капіталізації компанії та її привабливості під час процесу виведення компанії на міжнародні фінансові ринки (ІРО). Саме цей чинник є вирішальним серед більшості вітчизняних компаній.

Серед інституцій, які сприяють запровадженню принципів соціальної відповідальності, є Центр «Розвиток КСВ» – експертна організація в Україні, що об'єднує понад 40 великих компаній, спільно з якими вже десять років просуває принципи сталого ведення бізнесу та соціальної відповідальності, а також є національним партнером CSR Europe.

За сприяння міжнародних організацій і проєктів вдається залучати все більше вітчизняних компаній до соціально відповідальної діяльності. Зокрема, Представництво ООН в Україні в 2006 році започаткувало та підтримує діяльність української мережі Глобального договору ООН, що охоплює понад 140 організацій. Разом з тим в Україні все ще відбувається етап формування фахових бізнес-асоціацій з СВБ, створюються та керуються виключно бізнесом на прозорих і загальноприйнятних умовах [11].

Відповідно в Україні ще не сформована власна модель соціальної відповідальності. Існує багато перешкод, які гальмують розвиток корпоративної соціальної відповідальності:

- фінансово-економічна та політична кризи значно звужують можливості бізнесу та переміщують акцент з соціальних ініціатив на оптимізацію витрат;
- одним із показників корпоративної соціальної відповідальності є відкритість і доступність інформації. Така традиція у вітчизняному просторі ще перебуває у фазі розвитку, хоча останні п'ять років спостерігається суттєвий прогрес у цьому напрямі;
- низька організаційна спроможність груп впливу в Україні та залучення громадськості, освітніх, наукових інституцій до співучасті у вирішенні соціальних питань;

- мала питома вага реальних іноземних інвестицій, які запроваджують принципи соціальної відповідальності;
- недостатня культура співпраці в середині бізнесу та з зовнішніми групами впливу. Співпраця компаній-конкурентів залежить від доброї волі їхніх власників, часто зіштовхується з недовірою, проте мала б ґрунтуватися на економіко-соціальній доцільності;
- нерозвинутість законодавчо-нормативної бази в царині соціально відповідальної поведінки компаній, хоча за останні 10 років відбулися позитивні зміни. Треба задіювати державу, щоб мотивувати бізнес долучатися до вирішення соціальних завдань, а також до соціальної звітності.

Події останніх років надзвичайно актуалізували для бізнесу потребу займати активну соціальну позицію і брати участь у вирішенні найгостріших соціальних проблем. Соціально відповідальний бізнес мислить стратегічно і усвідомлює, що майбутнє кожної країни пов'язане з взаємною підтримкою між партнерами та суспільством загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогоднішня економіко-правова ситуація, що склалася в Україні, ідеально придатна для переосмислення та розробки нових підходів до соціальної відповідальності бізнесу, бо активна участь компаній у суспільному житті є запорукою їхнього стабільного розвитку. Підвищення соціального статусу підприємств в умовах ринкової економіки є чинником укріплення позитивного іміджу компаній, а отже, і стійкості глобального середовища. Таку політику треба розглядати на підставі стратегічного бачення перспектив розвитку підприємств. Важливим у цьому процесі є виховання самого споживача, який є каталізатором змін, обираючи продукцію компаній, які дбають не лише за прибутковість, а й за збереження та примноження суспільного капіталу.

Список використаних джерел

1. Відповідальний бізнес: як компанії підтримували одна одну та суспільство. URL: <https://eba.com.ua/vidpovidalnyj-biznes-yak-kompaniyi-pidtrymuvaly-odna-odnu-ta-suspilstvo/> (дата звернення 05.08.2021).
2. Гогуля О.П., Кудінова І.П. Соціальна відповідальність бізнесу: навч. посібник. Київ: Видавничий центр Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2008. 79 с.
3. Ґрунтковський В.Ю. Вибір оптимальної моделі соціальної відповідальності бізнесу. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*, 2009. Вип.456. С.100–107.
4. Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 92 с.
5. Колот А. Сучасна філософія корпоративної соціальної відповідальності: еволюція поглядів. *Аспекти праці*. Київ. 2013. №8. С. 3-17.
6. Міжнародний стандарт ISO 26000:2010 «Настанова по соціальній відповідальності» URL: <https://aop.nmu.org.ua/ua/metodicki/specialist/opg/lzi/zakon/Стандарт%20ISO%2026000.pdf> (дата звернення 02.08.2021).
7. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ. 2015. 180 с.

8. Полякова О.М. Кас П.Ю. Особливості формування розвитку соціальної відповідальності підприємств в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. Харків, 2010. Вип. 32. С. 284–289.
9. Рейтинг роботодавців України 2019/2020. URL: <https://grc.ua/article/26875> (дата звернення 14.08.2021).
10. Соціальна відповідальність бізнесу: що це означає та чому важливо URL: <https://mainbusinesspartner.ua/sotsialna-vidpovidalnist-bisnesu> (дата звернення 20.08.2021).
11. Соціальна відповідальність бізнесу. URL: www.svb.org.ua/node/1246 (дата звернення 10.08.2021).
12. Соціально відповідальний бізнес. URL: <https://www.nibulon.com/data/kso/socialno-vidpovidalnii-biznes.html> (дата звернення 28.08.2021).
13. Чупріна М. О., Жалдак Г.П. Світові тренди у сфері корпоративної соціальної відповідальності. *Ефективна економіка*. Дніпро, №11. 2020.
14. A Dictionary of business and Management. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199684984.001.0001/acref-9780199684984-e-7460> (дата звернення 14.08.2021).
15. Cone Communications Millennial Employee Engagement Study. URL: <https://www.conecomm.com/research-blog?year=2016> (дата звернення 29.08.2021).
16. Global RepTrak 100. URL: <https://www.reputationinstitute.com/about-ri/pressrelease/reputation-institute-says-its-reputation-judgement-day-2019-global-reprtrak> (дата звернення 03.08.2021).
17. Porter M.E., Kramer M.R. Creating Shared Value: Redefining Capitalism and the Role of the Corporation in Society. URL: <https://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value> (дата звернення 04.08.2021).

References

1. «Responsible business: how companies support each other and society», [Online], available at: <https://eba.com.ua/vidpovidalnyj-biznes-yak-kompaniyi-pidtrymuvaly-odna-odnu-ta-suspilstvo/> (Accessed 15 Aug 2021). [in Ukrainian].
2. Hohulya, O. P., Kudinova, I. P. (2008) *Sotsialna vidpovidalnist' biznesu: [Corporate social responsibility] – Vydavnychyy tsentr Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny.*, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
3. Hruntkovs'kyu, V.YU. (2009) The choice of the optimal model of social responsibility of business/ *Naukovyy visnyk Chernivets'koho natsional'noho universytetu vol.456.* pp.100–107. [in Ukrainian].
4. Doluda L, Nazaruk V, Kirsanova Y *Sotsialne pidpryemnytctvo. Biznes model'. Reyestraciya. Opodatkuvannya [Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation.]* Kyiv Ltd «Agentstvo Ukraina». [in Ukrainian].
5. Kolot, A. (2013) Modern philosophy of corporate social responsibility: the evolution of views. *K.: Aspekty pratsi, vol.8,* pp. 3–17. [in Ukrainian].
6. «International standard ISO 26000: “Guidelines for social responsibility”» (2010), [Online], available at: <https://aop.nmu.org.ua/ua/metodicki/specialist/opg/lzi/zakon/Стандарт%20ISO%2026000.pdf>, (Accessed 02 Aug 2021). [in Ukrainian].
7. Okhrimenko O. O. Ivanova T.V (2015) *Sotsial'na vidpovidal'nist'.*[Social responsibility] *Navch. posib.,– Natsional'nyy tekhnichnyy universytet Ukrayiny «Kyiv's'kyu politekhnichnyy instytut»*, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
8. Polyakova O.M.(2010) «Peculiarities of formation of development of social responsibility

- of enterprises in Ukraine» *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. vol. 32. pp. 284–289. [in Ukrainian].
9. «Rating of employers of Ukraine» (2019/2020). – [Online], available at: <https://grc.ua/article/26875>, (Accessed 14 Aug 2021). [in Ukrainian].
  10. «Corporate social responsibility: what it means and why it is important», [Online], available at: <https://mainbusinesspartner.ua/sotsialna-vidpovidalnist-bisnesu> (Accessed 12 Aug 2021). [in Ukrainian].
  11. «Corporate social responsibility. Ukrainian realities and prospects.», [Online], available at: www.svb.org.ua/node/1246, (Accessed 10 Aug 2021). [in Ukrainian].
  12. «Socially responsible business» [Online], available at: <https://www.nibulon.com/data/kso/socialno-vidpovidalnii-biznes.html> (Accessed 28 Aug 2021). [in Ukrainian].
  13. Chuprina, M. O. Zhaldak, H. P.,(2020) «World trends in the field of corporate social responsibility», *Efektivna ekonomika*, vol. 11. [in Ukrainian].
  14. A Dictionary of business and Management, [Online], available at <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199684984.001.0001/acref-9780199684984-e-7460> (Accessed 14 Aug 2021).
  15. Cone Communications Millennial Employee Engagement Study. (2016) – , [Online], available at: <https://www.conecomm.com/research-blog?year=2016> (Accessed 29 Aug 2021).
  16. Global RepTrak 100 (Reputation Institut): [Online], available at <https://www.reputationinstitute.com/about-ri/pressrelease/reputation-institute-says-its-reputation-judgement-day-2019-global-reptrakr> (Accessed 03 Aug 2021).
  17. Porter M. E., Kramer M. R. Creating Shared Value: Redefining Capitalism and the Role of the Corporation in Society. [Online], available at: <https://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value> (Accessed 04 Aug 2021).

PROSPECTS OF INTRODUCTION OF PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS IN DOMESTIC PRACTICE

Solomiya Kudyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008*

e-mail: solomiya.kudyn@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0411-4000

Abstract. The article considers the issue of building socially responsible business in world practice, and the possibility of introducing the principles of corporate social responsibility in the activities of domestic enterprises. The purpose of the publication is to find out the readiness of the domestic society to implement the principles of corporate social responsibility. For any company, the additional costs of implementing measures of socially responsible behavior mean a rise in price per unit of output.

Finding innovative ways to implement the principles of corporate social responsibility is an important challenge in achieving the goals of the enterprise. In the course of the research the methods of theoretical generalization, grouping, systematization, comparative analysis were used. The results of the study showed that there is a significant lag in the pace of introduction of principles of corporate social responsibility in domestic enterprises and a somewhat narrow interpretation of the methods. The conclusion is formulated that in modern conditions in Ukraine there are very favorable conditions for the development of a national strategy of corporate social responsibility, as all processes have intensified the challenges of the 2020 pandemic.

Ukraine has not yet formed its own model of social responsibility. There are a number of obstacles that hinder the development of corporate social responsibility. The active participation of companies in public life is the key to their sustainable development. Improving the social status of enterprises in a market economy is a factor in strengthening the positive image of companies and, consequently, stability in relation to the global environment. Such a policy should be considered on the basis of a strategic vision of enterprise development prospects. It is important in this process to educate the consumer himself, who acts as a catalyst for change, choosing the products of companies that care not only for profitability but also for the preservation and increase of social capital.

Keywords: social responsibility of business, corporate social responsibility, consumer choice, contribution to community development, transparent management.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2021

Прийнята до друку 29.12.2021

УДК 378.14:159.9
JEL: I23, J24

НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ *SOFT SKILLS* У ПІДГОТОВЦІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ФАХІВЦІВ НА РИНКУ ПРАЦІ

Наталія Самолюк

Національний університет водного господарства та природокористування,
33000, м. Рівне, вул. Соборна, 11
e-mail: n.m.samoliuk@luwm.edu.ua; ORCID: 0000-0001-8693-8558

Анотація. *Мета статті – дослідити напрями і методи формування «гнучких/м'яких» навичок під час підготовки конкурентоспроможних фахівців в закладах вищої освіти (ЗВО). Актуальність теми дослідження підтверджується постійним зростанням ролі soft skills у становленні конкурентоспроможного на ринку праці фахівця та впливу «м'яких» навичок на кар'єрні успіхи працівника. У процесі роботи застосовано загальнонаукові теоретичні методи, а саме: опис, порівняння (в тім числі для наведення прикладів успішного функціонування організацій позанавчальної діяльності студентів у ЗВО), аналіз, систематизація й узагальнення (в тім числі для виділення дисциплін вільного вибору та soft skills, які вони формують). Охарактеризовано напрацьований закладами вищої освіти інструментарій щодо формування у здобувачів освітніх послуг soft skills, до якого зачислено: розробку освітніх програм, які охоплюють вимоги до рівня розвитку універсальних навичок; урізноманітнення форм навчання; перебудову освітнього процесу, з метою зростання у його структурі частки проєктного та проблемного навчання; розвиток системи позааудиторної соціальної діяльності та організація позанавчальної діяльності студентської молоді. Наведено приклади організації позанавчальної діяльності студентської молоді різних навчальних закладів України. Обґрунтовано важливість циклу вибіркових дисциплін у забезпеченні формування soft-skills при підготовці конкурентоспроможних фахівців. Висвітлено результати аналізу вибіркових дисциплін із «Сервісу вибіркових дисциплін НУВГП» щодо розвитку ключових м'яких навичок. Сформульовано висновок, що зменшення розриву між навичками, які потребують роботодавці і тими, що формують у студентів під час навчання у закладах вищої освіти, залишається актуальною проблемою в Україні та інших країнах світу. Відтак забезпечення розвитку soft skills у підготовці фахівців до рівня затребуваного суспільством може стати об'єднувальною тенденцією побудови єдиного освітнього простору.*

Ключові слова: *навички, soft skills, hard skills, методи формування навичок, студенти, фахівці, заклади вищої освіти, ринок праці.*

Постановка проблеми. Від правильності побудови ієрархії навичок працівників залежить ефективність бізнесу та їхня особиста професійна реалізація, кар'єрний успіх. Про це говорять не тільки дослідники, а й керівники та HR-менеджери різних

компаній в усьому світі. В умовах поведінкової економіки надзвичайно актуальним стало питання взаємодії з працівниками, які володіють сильними *hard skills* (технічними навичками), але не мають навичок спілкування та роботи в команді [1]. Проте з кожним роком збільшується увага до ролі «м'яких/гнучких» навичок (*soft skills*) у професійній діяльності. Результати спільного дослідження фонду Карнегі Мелона і Стенфордського дослідницького інституту засвідчують, що успіх управлінців в компаніях зі списку «Fortune 500» на 75% залежить від *soft skills*, тоді як *hard skills* займають лише 25% [2].

Відтак на сучасному етапі розвитку економіки зростає потреба у якісній підготовці майбутніх випускників закладів вищої освіти – компетентних фахівців, здатних знаходити рішення у будь-яких професійних і життєвих ситуаціях, озброєних комплексом *hard* та *soft skills*. Хоча поняття «*soft skills*» порівняно нове для України, але різні тренінгові агенції, реагуючи на запити ринку праці, уже пропонують різні програми, спрямовані на розвиток *soft skills* працівників компаній [3]. Тож варто вирішити це питання ще на початковому етапі формування професіонала в навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень. У сучасному науковому світі питання дослідження навичок, з огляду на їх затребуваність на ринку, досить актуальні. Вчені вивчають *hard* і *soft skills* так: у контексті формування навчальних програм закладів освіти і в частині формування системи професійних навичок, які відповідають потребам бізнесу. Серед закордонних і вітчизняних вчених, які зробили значний внесок у категоріальний апарат дослідження навичок, варто виділити праці Т. Гарднера [4], Г. Мітчелла [5], Г. Пааянена [6], Т. Парсонса [7], М. Рао [8], М. Роблеса [9], А. Шеху Локая, В. Міфтарі, В. Хайдарі [10], М. Хансена [11], Дж. Хекмана, Т. Каутца [12], Ю. Дроздова, О. Дубініна [13], С. Король, А. Ключко [1], С. Наход [14] та ін.

Останнім часом багато вітчизняних вчених предметом наукового аналізу обрали напрями забезпечення розвитку *soft skills* в учасників освітнього процесу. Зокрема, Н. Длугунович [3], К. Коваль [15] – вивчають проблему формування *soft skills* у студентів професійних закладів освіти шляхом їх участі в гуртках, спілках, громадських об'єднаннях, наукових товариствах, студентському самоврядуванні; О. Жукова [16] – досліджує формування «м'яких навичок» у студентів гуманітарних і природничих спеціальностей у процесі навчання; Н. Васиньова [17] – досліджує вплив використання «*case study*» в освітньому процесі закладів вищої освіти, а О. Друганова [18] – роль дисциплін вільного вибору у формуванні «м'яких» навичок студентів тощо. Попри це, у наведених працях відсутнє комплексне дослідження напрямів формування необхідних для студентської молоді *soft skills*.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, мета цієї праці – дослідження напрямів і методів формування «гнучких/м'яких» навичок при підготовці конкурентоспроможних фахівців у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах «нової нормальності» суттєво ускладнюється ситуація на ринку праці, що пов'язано з поглибленням дисбалансу між попитом і пропозицією. Тому вимоги до випускників вищих навчальних закладів значно підвищуються. У багатьох країнах ЄС існують ініціативи, мета яких – підготувати людей, які будуть відповідати потребам суспільства в цілому, і роботодавцям зокрема.

Наприклад, у Фінляндії окремі університети використовують у своїй освітній діяльності інтеграційну педагогіку, котра передбачає включення в курс всіх практичних елементів, з якими може зіткнутися студент в майбутньому на роботі (наприклад, стажування). У бельгійському університеті Намюр існує проєкт *Boost your skills* – додаткові курси для студентів з метою розвитку *soft skills*.

На першому національному форумі «Бізнес і університети» проголошено і викристалізовано основні бачення, вимоги та потреби роботодавців стосовно випускників з вищою освітою [19]. Одним з ключових висновків цього форуму визначено, що компанії мають чітко формулювати замовлення закладам вищої освіти щодо структури та кваліфікаційного рівня фахівців, а також безпосередньо впливати на якість підготовки, залучаючи до розробки базових освітніх документів (стандартів, нормативних програм, навчальних планів).

Для розуміння ступеня поточної інтеграції *soft skills* в освітнє середовище автори Л.К. Раїцька та С.В. Тихонова провели дослідження, орієнтоване на виявлення уявлень про *soft skills* в академічній спільноті (студентському та викладацькому середовищі). Отримані результати підтверджують гіпотезу авторів про «точкові» включення *soft skills* у навчальні програми та майже повну відсутність практик їх формування [20].

У сучасних освітніх стандартах не передбачено системного підходу до формування необхідних для студентів м'яких навичок під час навчання. Відтак в абсолютній більшості ЗВО України не приділяють належної уваги розвитку *soft skills*, проте навчальні програми перевантажені навчальними дисциплінами, які розвивають у студентів *hard skills*, тобто «тверді» навички, пов'язані зі знанням фундаментальних і спеціальних дисциплін, здобуттям практичної підготовки тощо. Наприклад, у Стандарті вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти параметри м'яких навичок окреслено лише такими загальними компетентностями (ЗК):

- ЗК1. Здатність генерувати нові ідеї (креативність);
- ЗК2. Здатність до аналізу та синтезу, абстрактного мислення;
- ЗК3. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети;
- ЗК4. Здатність до спілкування з представниками різних професійних груп;
- ЗК5. Здатність працювати в команді;
- ЗК6. Здатність розробляти проєкти та управляти ними;
- ЗК7. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів);
- ЗК8. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні [21].

Як бачимо, стандартом передбачено оволодіння студентами навичками «критичне мислення», «креативність» за рахунок ЗК1, ЗК2, ЗК6, ЗК8, і навичками «командна робота», «комунікативність» за рахунок ЗК3, ЗК4, ЗК5, ЗК7, що розвиватимуться під час навчальних занять з різних дисциплін. Однак результати нашого дослідження виявили, що рівень розвитку даних *soft skills*, особливо критичного мислення та комунікативності у студентів НУВГП спеціальності «Економіка» не дуже високий.

Хоча сучасна вища професійна освіта України тільки розпочала реформи, пов'язані з орієнтацією навчання на розвиток навичок, що мають попит на ринку праці, проте

зкладами вищої освіти вже напрацьовано певний інструментарій щодо формування у здобувачів освітніх послуг *soft skills*, зокрема:

- створення особливого освітнього середовища у ЗВО, що здатне забезпечити формування цих навичок;
- урізноманітнення форм навчання: широке використання в навчальному процесі тренінгів і семінарів із розвитку *soft skills* (Г. Корнюш, І. Ткачук, Н. Сосновенко) [22; 23]; кейс-методу, методів ситуаційного аналізу (Н. Васиньова) [17];
- перебудова освітнього процесу, в якому домінують такі види навчання, – проєктне, проблемне тощо;
- система позааудиторної соціальної діяльності студентів ЗВО: участь у спілках, громадських об'єднаннях, самоврядуванні, волонтерстві;
- організація позанавчальної діяльності – тематичні центри та інші професійно орієнтовані організації, на базі яких формуються тимчасові молодіжні колективи. Адже беручи участь у таких організаціях студенти активно долучаються до творчої наукової, волонтерської роботи, що сприяє формуванню у них здатності брати на себе відповідальність, виступати ініціаторами певних дій/акцій, розвитку лідерських якостей і навичок публічних виступів [24].

Розглянемо приклади успішного функціонування таких організацій в навчальних закладах України.

1. На базі *Вінницького національного технічного університету функціонують*: студентське самоврядування; осередок міжнародної молодіжної організації AISEC; Рада студентів технічних університетів Європи (Board of European Students of Technology); студентське наукове товариство; студентський клуб.

Представники цих організацій планують, організують і проводять інженерні змагання, ярмарки кар'єри, наукові конференції та конкурси, круглі столи, урочисті концерти, неформальні навчання тощо. Крім того, певна частина студуючої молоді задіяна в консультативно-дорадчих і неурядових об'єднаннях громадян місцевого та загальнодержавного значення (громадські організації, благодійні фонди, політичні партії тощо). В цьому процесі проактивні студенти здобувають досвід та уміння, які більшою мірою належать до «м'яких» навичок.

2. При факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини діють: Студентська соціально-психологічна служба; Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія»; Гендерний центр; Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів»; Молодіжний центр «START»; Науково-практичний центр родинного виховання; Центр психологічного діагностування та тренінгових технологій «Інсайт» [24].

3. У Національному університеті водного господарства та природокористування створені й успішно функціонують такі організації:

- органи студентського самоврядування – Студентський парламент університету та студентські ради інститутів і гуртожитків – <https://nuwm.edu.ua/university/studentsjka-rada>;

- студентські наукові гуртки при кафедрах;
- туристичний клуб «Азимут» ;
- загальноуніверситетські студентські організації: Плацкарт, NEegoist, Organization of board games, «Година в метро», «Вулиця Поетів», «Шатун», «Якість освіти».

З інформацією про особливості їхньої діяльності може ознайомитися кожен студент університету за посиланням – <https://nuwm.edu.ua/university/studentsjka-rada/studentsjki-orgghanizaciji>, або на сторінках цих організацій у *Facebook* та *Instagram*.

Важливу роль у забезпеченні формування *soft-skills* відіграє цикл вибіркового дисциплін або авторських курсів, які останнім часом стали вагомим складником освітнього процесу ЗВО України. Такі дисципліни, за оцінкою професорсько-викладацького складу, сприяють розширенню навчальних прав і можливостей студентів, підвищують їхню особисту відповідальність за результати навчання. Вибіркові дисципліни є більш гнучкішими і точнішими репрезентантами потреб сучасних студентів, дають змогу зробити освітній процес орієнтованим на студента, дізнатися чого хочуть досягти ті, хто навчається [18].

Завдяки новизні змісту і способів діяльності, а також ефективній взаємодії, що базується на діалозі й створює творчу атмосферу, авторські курси стимулюють розвиток у здобувачів інтересу до самоосвіти, а відтак навичок самоосвітньої діяльності тощо.

У *Національному університеті водного господарства та природокористування* для здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти запропоновано перелік навчальних дисциплін за вибором, котрі студенти можуть обрати скориставшись Сервісом вибіркового дисциплін – <https://nuwm.edu.ua/vybir>.

Процедура вибору, вимоги щодо організації вивчення дисциплін за вибором (спецкурсів за вибором) здобувачів освітніх послуг прописані у «Положенні про організацію вибору освітніх компонентів для здобувачів першого та другого рівнів вищої освіти НУВГП» (пункт 2.2) [25]. У документі визначено кількість спецкурсів, які обирають здобувачі:

- 6 дисциплін упродовж 2-4 курсів навчання (по одній дисципліні в семестр) – студенти, які здобувають ступінь бакалавра;
- 2 дисципліни упродовж першого року навчання – студенти, які здобувають вищу освіту на магістерському рівні.

У «Положенні» відображено попередні умови для вивчення обраного курсу, втім числі мінімальну кількість слухачів – 5 осіб. Чітко визначено, що обсяг (кредити) навчальних дисциплін за вибором уніфіковані: 3 кредити, аудиторних занять – 30 год, кількість лекційних, практичних, семінарських та інших занять викладач визначає самостійно. Усі спецкурси за вибором односеместрові та закінчуються заліком [25].

У «Положенні» також прописано порядок вибору здобувачем дисциплін вільного вибору. Для ознайомлення здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти зі змістом навчального курсу передбачено попередній термін, визначений навчально-методичним відділом, подання викладачем анотації дисципліни. Інформація про вибіркові дисципліни викладається на платформі Moodle.

Вибирають освітні компоненти «Спецкурс за вибором» студенти відповідно до «Технологічної інструкції здобувачів вищої освіти щодо перегляду та вибору освітніх компонентів».

З метою забезпечення цілеспрямованого формування у студентів університету м'яких навичок, до переліку вибіркових дисциплін – їх 484, включено дисципліни, які цьому сприяють. Зокрема, до таких дисциплін можна зачислити дванадцять, що наведені в табл. Як видно з табл., два спецкурси за вибором (1–2) дають змогу розвинути рівень креативності, три спецкурси (3–5) – поліпшують навички командної роботи, і найбільше – сім спецкурсів (7–12) сприяють розвитку навичок комунікаційної взаємодії.

Дисципліни вільного вибору та характеристика *soft skills*, які вони формують

Номер з/п	Назва дисципліни	Характеристика
1	2	3
<i>Навички креативності</i>		
1	Дизайн-мислення для стартапів	...оволодіння навичками пошуку нових, а також перевірки і вдосконалення вже існуючих ідей, рішень та продуктів, який ставить в центрі уваги клієнта – кінцевого споживача продукту чи послуги
2	Start-up: Створення та функціонування	...формування системних знань та отримання практичних навичок щодо написання стартап-проектів, доведення інноваційних проєктів до інвестиційної фази; визначення ефективної маркетингової програми стартап-проектів; оволодіння інструментарієм управління реалізацією стартапів
<i>Навички командної роботи</i>		
3	Психологія управління	...ознайомлення з особливостями психології конфліктів в управлінні та шляхами їх розв'язання у сфері виробничих відносин
4	Основи колаборації та організації віддаленої роботи команд	...вивчення сучасних технологій і оволодіння навичками побудови команд та управління колективами: формулювання завдань і проведення нарад, організація комунікацій, зворотний зв'язок та оцінка результатів
5	<i>Soft skills</i> для юристів	...підготовка студентів у таких сферах професійної діяльності: побудова команди, емоційного інтелекту, переговорів, лідерських якостей, побудови кар'єри, взаємодія з іншими представниками юридичної професії тощо
<i>Комунікативні навички</i>		
6	Риторика	...підвищення рівня комунікативної компетентності студентів, що передбачає знання основ класичної і сучасної риторики, практичне володіння сучасними технологіями публічного мовлення, мовного впливу, полемічної майстерності
7	Стратегії і тактики успішної бізнес-комунікації	...удосконалити комунікативні навички і навички критичного мислення студентів, ознайомити їх з основними комунікативними стратегіями і тактиками, розвинути вміння застосовувати теоретичні знання в практиці мовної бізнес-комунікації, практично оволодіти засобами ефективної письмової й усної комунікації

Закінчення табл.

1	2	3
8	Мистецтво публічного мовлення	...вміння чітко й логічно висловлювати й аргументувати власну думку, ефективно переконувати, доречно ставити запитання й грамотно відповідати на них, вправно вести ділову розмову, композиційно правильно оформляти свою промову, сприймати й аналізувати виступи інших, виробляти власний стиль
9	Практичний курс із ділової мовної комунікації	...вдосконалюємо навички публічного монологічного мовлення, моделюємо мовну поведінку під час ведення ділових розмов-діалогів, напрацьовуємо оптимальні мовні та поведінкові стратегії під час колективної комунікації
10	Ефективна комунікація в проф. діяльності	...розвиток комунікативних навичок і навичок критичного мислення, практичне оволодіння вербальними і невербальними засобами ефективної комунікації
11	Комунікативна діяльність викладача вищої школи	...розвиток фахових і «м'яких» навичок (soft skills): здатність логічно обґрунтовувати свою позицію, здатність до навчання, комунікативні навички, здатність подолання конфліктних ситуацій, здатність дотримуватись норм професійної етики, навички ефективної роботи у колективі, уміння налагоджувати контакти у сфері професійної діяльності, уміння слухати і запитувати, формування власної думки та прийняття рішення
12	Педагогічна супервізія	...розвиток вміння вступати в різні типи професійної комунікації зі студентами, колегами, професійним співтовариством; ...розвиток важливих професійних особистісних якостей (здатності до самоаналізу, рефлексії, ініціативності, толерантності, морально-етичних якостей)

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зменшення розриву між навичками, які потребують роботодавці, і тими, що формують заклади вищої освіти, є проблемою не лише України, а й багатьох інших країн світу. Відтак ЗВО зобов'язані постійно працювати над оновленням навчальних програми з огляду на тренди майбутнього та вимоги роботодавців. Питання формування затребуваних навичок і, відповідно до цього, перетворення систем освіти розглядають практично у всіх країнах світу. Відтак питання забезпечення розвитку у студентській молоді *soft skills* до рівня затребуваного суспільством може відігравати роль об'єднувальної тенденції побудови єдиного освітнього простору.

У вищій освіті України уже розпочались реформи, які пов'язані з орієнтацією навчання на розвиток «м'яких» навичок, і ЗВО вже напрацювали певний інструментарій для їх формування у здобувачів вищої освіти, зокрема: розробка освітніх програм, що охоплюють вимоги до рівня розвитку універсальних навичок, у тім числі за рахунок вибіркових дисциплін; урізноманітнення форм навчання; перебудова освітнього процесу, з метою зростання у його структурі частки проектного та проблемного навчання; розвиток системи позааудиторної соціальної діяльності та організація позанавчальної діяльності студентської молоді.

Важливим етапом нашого подальшого дослідження буде виявлення того, які конкретно навички треба формувати в процесі професійної підготовки фахівців,

щоб вони в майбутньому змогли стати конкурентоспроможними на ринку праці та вибудувати ефективні стратегії самореалізації у всіх сферах життя.

Список використаних джерел

1. Король С., Ключко А. Hard і soft skills бухгалтера. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. № 3. С. 147-159.
2. Peggy Klaus. *The Hard Truth About Soft Skills*. Harper Collins Publishers, 2007. 208 p.
3. Длугунович Н. А. Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. №6. С. 239-242.
4. Gardner T. A. Exploring the Importance of Soft Skills Training for Accountants. *The Walden Dissertations and Doctoral Studies Collection*. 2017. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com.ua/&httpsredir=1&article=4781&context=dissertations>.
5. Mitchell G. Essential soft skills for success in the 21st century workforce as perceived by Alabama business / marketing educators. URL: http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/1441/Mitchell_Geana_57.pdf
6. Paajanen G. The EI Measures the Personality Characteristics behind Productive Job Behaviour. *Employment Inventory Reports, Technology Based Solutions / Personnel Decisions*, Inc. New Jersey. 1992. 95 p.
7. Parsons T. Definition: Soft skills. URL: <https://searchcio.techtarget.com/definition/soft-skills>
8. Rao M.S. *Soft Skills – Enhancing Employability: Connecting Campus with Corporate*. New Delhi: I. K. International Publishing House Pvt Ltd. 2010. 225 p.
9. Robles M. M. Executive Perceptions of the Top 10 Soft Skills Needed in Today’s Workplace. *Business Communication Quarterly*. 2016. 75 (4). 453–465.
10. Shehu Lokaj, A., Miftari, V., & Hajdari, V. Leading students towards a new soft-skills perspective: development for employment. *Journal of Education Culture and Society*. 2021. 12(1). P. 283-296.
11. Hansen M. How to Develop and Train for Soft Skills in the Workplace. 2018. URL: <https://elearningindustry.com/soft-skills-in-the-workplace-develop-train>
12. James J. Heckman, Tim D. Kautz. Hard Evidence on Soft Skills. *Working Paper 18121; National Bureau of Economic Research*. June 2012. URL: <http://www.nber.org/papers/w18121>
13. Дроздова Ю. В, Дубініна О. В. Концептуальні підходи до визначення Soft skills у сучасних освітніх та професійних моделях. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. Київ.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2020. С. 31-32.
14. Наход С. А. Значущість «Soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. № 63. С. 131–135.
15. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного ін-ту*. 2015. №2. С. 162–167.
16. Zhukova O. Activity of a higher school teacher on forming soft skills for students of humanitarian and natural specialties: functions and requirements. *Scientific Journal of Polonia University*. 2021. 39 (2). 229–241.

17. Васиньова Н. С. Використання «case study» в освітньому процесі закладів вищої освіти як необхідний складник формування у студентів навичок soft skills. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6545/1/2020.pdf>
18. Друганова О. Роль дисциплін вільного вибору у формуванні здобувачів вищої освіти «soft skills». *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2021. 1(48). С. 23–29.
19. Янковська О., Саприкіна М. Звіт за результатами I Національного Форуму «Бізнес і університети». Центр «Розвиток КСВ». Київ, 2013 р. URL: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ForumReport_Final.pdf
20. Раицкая Л. К., Тихонова Е. В. Soft Skills в представлении преподавателей и студентов российских университетов в контексте мирового опыта. *Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика*. 2018. Т. 15. № 3. С. 350–363.
21. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність: 051 Економіка. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/03/051-ekonomika-M.pdf>
22. Корнюш Г. В. Формування м'яких навичок у студентів закладів вищої освіти в контексті навчання іноземних мов. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: зб. наук. пр.* Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2020. №36. С. 99–110.
23. Ткачук І. І., Сосновенко Н. В. Розвиток «М'які навички» у студентів коледжів. *Професійна освіта*. 2019. 3 (84). С. 16–18.
24. Коляда Н., Кравченко О. Практичний досвід формування «soft-skills» в умовах закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. 3(27). С. 137–145.
25. Положення про організацію вибору освітніх компонентів для здобувачів першого та другого рівнів вищої освіти НУВГП. 2021. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/20051/>

References

1. Korol S., Klochko A. (2020). Hard i soft skills bukhhaltera [Hard and soft skills of an accountant]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, 3, 147–159 [in Ukrainian].
2. Peggy Klaus. (2007). *The Hard Truth About Soft Skills*. Harper Collins Publishers. 208 p.
3. Dluhunovych N. A. (2014) Soft skills yak neobkhidna skladova pidhotovky IT-fakhivtsiv [Soft skills as a necessary component of training IT professionals]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6, 239–242 [in Ukrainian].
4. Gardner T. A. (2017) Exploring the Importance of Soft Skills Training for Accountants. *The Walden Dissertations and Doctoral Studies Collection*. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com.ua/&httpsredir=1&article=4781&context=dissertations>.
5. Mitchell G. Essential soft skills for success in the 21st century workforce as perceived by Alabama business / marketing educators. URL: http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/1441/Mitchell_Geana_57.pdf
6. Paajanen G. (1995) The EI Measures the Personality Characteristics behind Productive Job Behaviour. *Employment Inventory Reports, Technology Based Solutions / Personnel Decisions*, Inc. New Jersey. 95 p.
7. Parsons T. Definition: Soft skills. URL: <https://searchcio.techtarget.com/definition/soft-skills>
8. Rao M. S. (2010) *Soft Skills – Enhancing Employability: Connecting Campus with Corporate*. New Delhi: I. K. International Publishing House Pvt Ltd. 225 p.

9. Robles M. M. (2016) Executive Perceptions of the Top 10 Soft Skills Needed in Today's Workplace. *Business Communication Quarterly*, 75 (4), 453-465.
10. Shehu Lokaj, A., Miftari, V., & Hajdari, V. (2021) Leading students towards a new soft-skills perspective: development for employment. *Journal of Education Culture and Society*, 12(1), 283-296.
11. Hansen M. (2018) How to Develop and Train for Soft Skills in the Workplace. URL: <https://elearningindustry.com/soft-skills-in-the-workplace-develop-train>
12. James J. Heckman, Tim D. Kautz. (2021) Hard Evidence on Soft Skills. *Working Paper 18121; National Bureau of Economic Research*. URL: <http://www.nber.org/papers/w18121>
13. Drozdova Yu. V, Dubinina O. V. (2020) Kontseptualni pidkhody do vyznachennia Soft skills u suchasnykh osvitynykh ta profesiynykh modeliakh [Conceptual approaches to the definition of soft skills in modern educational and professional models]. *Soft skills – nevid'iemni aspekty formuvannia konkurentospromozhnosti studentiv u XXI stolitti*. Kyiv.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 31-32. [in Ukrainian].
14. Nakhod S. A. (2018) Znachushchist «Soft skills» dlia profesiinoho stanovlennia maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Significance of «Soft skills» for the professional development of future professionals in socioeconomic professions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 63, 131–135 [in Ukrainian].
15. Koval K. O. (2015) Rozvytok «soft skills» u studentiv – ody z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashchuvannia [The development of «soft skills» in students is one of the important factors of employment]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho. in-tu*, 2, 162–167 [in Ukrainian].
16. Zhukova O. (2021) Activity of a higher school teacher on forming soft skills for students of humanitarian and natural specialties: functions and requirements. *Scientific Journal of Polonia University*, 39 (2), 229-241.
17. Vasynova N. S. Vykorystannia «sase studu» v osvitnomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity yak neobkhidnyi skladnyk formuvannia u studentiv navychok soft skills [The use of «case study» in the educational process of higher education institutions as a necessary component of the formation of soft skills in students]. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6545/1/2020.pdf> [in Ukrainian].
18. Druhanova O. (2021) Rol dystsyplin vilnoho vyboru u formuvani v zdobuvachiv vyshchoi osvity «soft skills». *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 1(48), 23–29 [in Ukrainian].
19. Yankovska O., Saprykina M. (2013) Zvit za rezultatamy I Natsionalnoho Forumu «Biznes i universytety» [Report on the results of the First National Forum 'Business and Universities']. URL: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ForumReport_Final.pdf [in Ukrainian].
20. Raytskaia L. K., Tykhonova E. V. (2018) Soft Skills v predstavleny prepodavatelei y studentov rossyiskykh unyversytetov v kontekste myrovoho opyta [Soft Skills as presented by teachers and students of Russian universities in the context of world experience]. *Vestnyk RUDN. Seriya: Psykholohyia y pedahohyia*, 15(3), 350-363.
21. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershyi (bakalavrskiy) riven, haluz znan. 05 «Sotsialni ta povedinkovi nauky», spetsialnist: 051 Ekonomika [Standard of higher education in Ukraine: first (bachelor's) level, field of knowledge. 05 'Social and Behavioral Sciences' specialty: 051 Economics]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdeni%20standarty/2020/03/051-ekonomika-M.pdf>
22. Korniyush H. V. (2020) Formuvannia m'iaykykh navychok u studentiv zakladiv vyshchoi osvity v konteksti navchannia inozemnykh mov [Formation of soft skills in students of higher education institutions in the context of learning foreign languages]. *Vykkladannia mov*

u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'iazky: zb. nauk. pr. Kh.: KhNU im. V.N. Karazina, 36, 99-110 [in Ukrainian].

23. Tkachuk I. I., Sosnovenko N. V. (2019) Rozvytok «M'iaki navychky» u studentiv koledzhiv [Development of «Soft Skills» in college students]. *Profesiina osvita*, 3 (84), 16-18. [in Ukrainian].
24. Koliada N., Kravchenko O. (2020) Praktychnyi dosvid formuvannia «soft-skills» v umovakh zakladu vyshchoi osvity [Practical experience in the formation of «soft-skills» in a higher education institution]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 3(27), 137–145 [in Ukrainian].
25. Polozhennia pro orhanizatsiiu vyboru osvitnikh komponentiv dlia zdobuvachiv pershoho ta drugoho rivniv vyshchoi osvity NUVHP [Regulations on the organization of the choice of educational components for applicants for the first and second levels of higher education NUWEE]. 2021. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/20051/> [in Ukrainian].

THE DIRECTIONS AND METHODS OF SOFT SKILLS DEVELOPMENT IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN ECONOMICS

Nataliya Samoliuk

*National University of Water and Environmental Engineering, Rivne,
11 Soborna Str., Rivne, 33000
e-mail: n.m.samoliuk@nuwm.edu.ua; ORCID: 0000-0001-8693-8558*

Abstract. The purpose of the article is to study the directions and methods of “flexible / soft” skills of formation in competitive specialists’ training in higher education institutions (HEIs). The relevance of the research topic is confirmed by the constantly growing role of soft skills in becoming competitive specialists in economics in the labour market and the impact of ‘soft’ skills on the career success of employees. General scientific theoretical methods were used in the process of work, viz.: description, comparison (incl. to present examples of successful functioning of students’ extracurricular activities in HEI), analysis, systematisation, and generalisation (incl. to cover the electives (elective courses) and soft skills they develop). The tools elaborated by higher education institutions to develop students’ soft skills are described. These include: development of educational programmes that include requirements for the level of universal skills development; diversification of forms of education; restructuring of the educational process in order to increase the share of project and problem-based learning in its structure; development of the system of extracurricular social activities and organisation of extracurricular activities of student youth. Examples of how extracurricular activities of student youth are organized at different education institutions in Ukraine are provided. The importance of the cycle of elective courses in ensuring development of soft skills of competitive specialist in economics is substantiated. The results of analyzing electives from ‘The Catalogue of Electives of the NUWEE’ on the development of key soft skills are highlighted. It is concluded that bridging the gap between the skills needed by employers and those acquired by students while studying in higher education institutions remains an urgent problem in Ukraine and other countries. Therefore, ensuring development of soft skills of specialists at the level required by the society can be a unifying trend in building a common higher education area.

Keywords: skills, soft skills, hard skills, methods of skill development, students, specialists, training of specialists in economics, higher education institutions.

*Стаття надійшла до редакції 23.11.2021
Прийнята до друку 29.12.2021*

ЗМІСТ

ДО ЮВІЛЕЙНИХ ДАТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

(360 років від часу заснування Львівського університету,

55 років – економічного факультету)

Слово редакції	3
----------------------	---

ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА. ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА

<i>Лідія Гринів.</i> Фізична (просторова) макроекономіка у системі фундаментальної економічної науки	7
<i>Лариса Шаульська, Ольга Безпалько.</i> Механізм формування стратегії смарт-спеціалізації територіальної громади	27
<i>Богданна Косович.</i> Гуманізація: інтерпретація крізь призму економіки	36
<i>Галина Юрчик.</i> Особливості реалізації податкової політики (досвід України та ЄС)	47
<i>Каріна Назарова, Костянтин Безверхий, Володимир Гордополов.</i> Про підходи до сутності і значення фінансового аналізу у системі фінансового менеджменту	61
<i>Bohdan Lapchuk.</i> Dynamics of Unofficial Dollarization in Ukraine, 1997–2021	79
<i>Богдан Гнатківський.</i> Особливості функціонування валютного ринку в економіці України	88
<i>Мар'яна Гвоздь, Вікторія Логин, Дарина Кухар.</i> Економічна діагностика стану і перспектив розвитку будівельної галузі України	98

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В ЕКОНОМІЦІ. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

<i>Oksana Pelekh, Bohdan Yuskiv.</i> Methods of Structural Changes Analysis in the National Economy	111
<i>Ольга Гринькевич, Петро Островерх, Світлана Квак, Василь Гринькевич.</i> Статистика інновацій в інформаційно-аналітичному забезпеченні розвитку циркулярної економіки	122
<i>Оксана Марець, Ольга Сусан.</i> Про підготовку даних до аналізу у соціально-економічних дослідженнях	137
<i>Олег Сорочак, Андрій Кудієнко.</i> Інструментарій аналізу та оптимізації товарного асортименту в бізнесі	148
<i>Andriy Sliuz.</i> On Issues of Risk Assessment in Entrepreneurial Activity	165

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОБЛІКУ, АУДИТУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

<i>Євген Цікало.</i> Інтеграційні рішення в розробці корпоративної звітності.....	174
<i>Ірина Вигівська, Дар'я Селецька.</i> Про організаційно-методологічні засади митного контролю в Україні	184
<i>Зоряна Тенюх.</i> Електронні послуги у системі оподаткування ПДВ в Україні.....	196

ПІДПРИЄМНИЦТВО. МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

<i>Галина П'ятницька.</i> Еволюція стратегічного підходу у сфері HR-менеджменту	214
<i>Ірина Гнилякевич-Проць, Світлана Зінькова.</i> Вплив юзабіліті оптимізації веб-ресурсів на ефективність рекламних кампаній в інтернет-маркетингу	225
<i>Тетяна Колісниченко.</i> Структурні ознаки та чинники ефективного управління ресторанним бізнесом	234
<i>Ірина Вахович, Любов Ліпич, Оксана Полінкевич, Оксана Хілуха, Мирослава Кушнір.</i> Організаційна культура в контексті стратегії розвитку фірми	243

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

<i>Уляна Садова, Тетяна Степура, Ольга Корицька.</i> Розвиток інститутів освіти і виклики цифрової економіки	254
<i>Ольга Мірошніченко.</i> Знання як комплементарна складова інтелектуального капіталу підприємства	268
<i>Sandra Plota.</i> Evaluation of the Organizational Culture of European Education Institutions	282
<i>Соломія Кудин.</i> Перспективи запровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу у вітчизняну практику	294
<i>Наталія Самолюк.</i> Напрями та методи формування <i>soft skills</i> у підготовці конкурентоспроможних фахівців на ринку праці	305

CONTENTS
ON THE OCCASION OF ANNIVERSARIES OF LVIV UNIVERSITY

*(the 360th anniversary of Lviv University and the 55th anniversary
of the Faculty of Economics)*

Editorial preface.....	3
------------------------	---

ECONOMICS AS A SCIENCE. THEORY, POLICY AND PRACTICE

<i>Lidiya Hryniv</i> . Physical (spatial) macroeconomics in the system of fundamental economic science.....	7
<i>Larysa Shaulska, Olga Bezpalko</i> . The mechanism for developing smart specialization strategy of a territorial community	27
<i>Bohdanna Kosovych</i> . Humanization: interpretation through the prism of economics	36
<i>Halyna Yurchyk</i> . Features of tax policy implementation (the experience of Ukraine and the EU)	47
<i>Karina Nazarova, Kostiantyn Bezverkhyi, Volodymyr Hordopolov</i> . On approaches to the essence and significance of financial analysis in the financial management system.....	61
<i>Bohdan Lapchuk</i> . Dynamics of Unofficial Dollarization in Ukraine, 1997–2021	79
<i>Bohdan Hnatkivskiyi</i> . Features of the foreign exchange market in the Ukrainian economy	88
<i>Maryana Hvoz, Viktoria Lohyn, Daryna Kukhar</i> . Economic diagnostics of the construction industry in Ukraine: current status and development prospects.....	98

QUANTITATIVE METHODS IN ECONOMICS. DIGITAL ECONOMY

<i>Oksana Pelekh, Bohdan Yuskiv</i> . Methods of Structural Changes Analysis in the National Economy	111
<i>Olha Hrynkevych, Petro Ostroverkh, Svitlana Kvak, Vasyl Hrynkevych</i> . Statistics of innovation in information and analytical support of circular economy development	122
<i>Oksana Marets, Olha Sysan</i> . On data preparation for analysis in socio-economic research.....	137
<i>Oleg Soroachak, Andrii Kudiienko</i> . Tools of analysis and optimization of product range in business: applied aspects.....	148
<i>Andriy Sliuz</i> . On Issues of Risk Assessment in Entrepreneurial Activity.....	165

MODERN METHODS OF ACCOUNTING, AUDIT AND TAXATION

<i>Yevhen Tsikalov</i> . Integration solutions in the development of corporate reporting	174
<i>Iryna Vyhivska, Dariya Seletska</i> . Organizational and methodological principles of customs control in Ukraine.....	184
<i>Zoryana Tenyukh</i> . Electronic services in the vat taxation system in Ukraine.....	196

ENTREPRENEURSHIP. MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Halyna Piatnytska</i> . Evolution of strategic approach in the field of HR management	214
<i>Iryna Hnyliakivych-Prots, Svitlana Zinkova</i> . The impact of web-resource optimization Usability on the effectiveness of advertising Campaigns in internet marketing.....	225
<i>Tetiana Kolisnychenko</i> . Structural features and factors of effective restaurant business management	234
<i>Iryna Vakhovych, Lubov Lipych, Oksana Polinkevych, Oksana Khilukha, Myroslava Kushnir</i> . Development strategy and organizational culture	243

SOCIAL ECONOMY AND POLICY.
INTERDISCIPLINARY RESEARCH IN ECONOMICS

<i>Uliana Sadova, Tatiana Stepura, Olga Korytska</i> . Development of educational institutions and challenges of the digital economy.....	254
<i>Olga Miroshnychenko</i> . Knowledge as a complementary component of the intellectual capital of an enterprise.....	268
<i>Sandra Plota</i> . Evaluation of the Organizational Culture of European Education Institutions	282
<i>Solomiya Kudyn</i> . Prospects of introduction of principles of social responsibility of business in domestic practice.....	294
<i>Nataliya Samoliuk</i> . The directions and methods of <i>soft skills</i> development in the training of specialists in economics.....	305